

LATVIJA

Pārskats par tautas attīstību

2002/2003

Cilvēkdrošība

UN
DP

Latvija

Rīga 2003

Pārskatā sniegtā analīze un ieteikumi politikas jomā
ne vienmēr atspoguļo Apvienoto Nāciju Organizācijas Attīstības programmas viedokli.

Izdevuma autortiesības nav aizsargātas, to gan pilnīgi, gan daļēji drīkst izmantot bez iepriekšējas atļaujas no
Apvienoto Nāciju Organizācijas Attīstības programmas un tās sadarbības partneriem.

Taču obligāti jānorāda izmantotais avots.

ANO Attīstības programmas izdevums Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2002/2003
angļu un latviešu valodā, to pamatojošie raksti un
ANO Attīstības programmas Latvijā 2002. gada pētījums par cilvēkdrošību (SPSS formātā)
ir atrodami arī internetā: <http://www.un.lv>

Raksti

“Cilvēkdrošība Latvijā”

Anita Kalniņa, Vladimirs Meņšikovs

“Indivīds un tuvākās attiecības”

Sandra Sebre, Ieva Bite

“Sabiedriskie tīkli kā drošumspējas faktors”

Linda Zīverte, Ivars Austers, Dzintra Zilinska

“Cilvēkdrošība globalizācijas un reģionalizācijas kontekstā”

Žaneta Ozoliņa, Ivars Dukāts

Priekšvārds

2002.–2003. gada Pārskats par tautas attīstību tiek izdots laikā, kas iezīmē jaunu attīstības posmu Latvijas vēsturē.

Gadsimtu gaitā Latvija lielus pavērsienus piedzīvojusi neskaitāmas reizes. Laiki, kad valstī notiek straujas pārmaiņas, neviena cilvēka dzīvē nav viegli, bet tieši tie, manuprāt, Latvijas cilvēkus ir norūdījuši, padarījuši stiprus, spējīgus pārvarēt grūtības un turēties pie tautas gudrības, ka katrs pats ir savas laimes kalējs.

Iekļaušanās Eiropas un pasaules kopīgajā politikajā un ekonomiskajā dzīvē Latvijas iedzīvotājiem paver daudz jaunu iespēju. Taču var saprast arī tos, kuros šāds pārmaiņu laiks vieš bažas un nedrošību.

Tādēļ šis **Pārskats** par tautas attīstību ir nozīmīgs ar to, ka vislielākā uzmanība tajā pievērsta tieši cilvēku drošības sajūtai un faktoriem, kuri jāstiprina, lai tā uzlabotos. No vienas puses, valdībai un atbildīgajām institūcijām tas parāda, kuras jomas vai notikumi valstī rada iedzīvotājiem vislielāko nedrošību. Tas parāda vissteidzamāk risināmās problēmas, norāda uz nepieciešamību sadarboties ar iedzīvotājiem un viņus informēt, ko valdība dara nedrošības novēršanā.

No otras puses, un tas ir ļoti svarīgi, **Pārskats** uzrunā ikvienu Latvijas cilvēku. Katrs te var atpazīt visus savas nedrošības iemeslus un ieraudzīt ceļus, pa kuriem doties. **Pārskata** autori izvirza piecus faktorus, kurus stiprinot gan no valsts, gan dažādu organizāciju, gan katra cilvēka puses, var uzlabot iedzīvotāju drošības sajūtu, spēju rīkoties, saskaroties ar draudiem. Ne vienmēr visefektīvākā būs individuāla rīcība. **Pārskats** cilvēkus aicina aktīvi veidot savstarpējas sadarbības tīklus, lai viņi spētu ietekmēt notikumus ap

sevi, savā pilsētā, valstī, pasaulē. Sadarbība ar citiem kopienā, valsts un starptautiskā līmenī ir visefektīvākais veids, kā novērst vai mazināt iespējamus draudus. Tam nepieciešama koordinēta kopīga rīcība, kurā katra iesaistītā persona apzinās savu lomu un paļaujas uz to, ka citi izpildīs savus pienākumus.

Es zinu, ka lielākā daļa Latvijas cilvēku spēj aktīvi veidot savu dzīvi, sadarbībā ar apkārtnējiem ietekmēt valsts attīstību un līdz ar to nostiprināt gan savu personisko, gan mūsu kopīgo drošības sajūtu. Tomēr ir cilvēki, kas šobrīd dažādu cēloņu dēļ nonākuši aiz nabadzības sliekšņa. Viņu drošības sajūta ir ļoti zema, viņi par visu baidās un līdz ar to nespēj paši uzlabot savu dzīvi. Palīdzēt tieši šiem cilvēkiem ir valsts pienākums. Viņu drošības sajūta jāatjauno, viņi jāpārved pāri sliekšnim, viņiem jāparāda ceļš, pa kuru tālāk viņi varētu iet paši.

Katrs jauns ANO Attīstības programmas pārskats par tautas attīstību Latvijā parasti aizsāk vai veicina sabiedrības diskusijas par valstij nozīmīgām tēmām. Tā, piemēram, iepriekšējais izdevums izraisīja diskusijas, kas palīdzēja Latvijā ieviest mūsdienīgu politikas plānošanas sistēmu. Esmu pārliecināta, ka šis pārskats būs pamats nopietnām diskusijām par Latvijas cilvēku drošību un drošības sajūtu un palīdzēs vairot Latvijas iedzīvotāju pašapziņu un pozitīvu skatījumu uz dzīvi.

Vaira Vīķe-Freiberga
Valsts prezidente

Spraigā viedokļu apmaiņā gada garumā tapis izdevums **Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2002/2003**. Tā autori – Latvijas akadēmisko aprindu speciālisti – konsultējās ar valdību un rīcībpolitikas veidotājiem, ar ekspertiem no starptautiskām akadēmiskām aprindām, reģionālām institūcijām un ANO sistēmas organizācijām. Par daudzveidīgo ieguldījumu šajā vērienīgajā darbā vēlos pateikties galvenajai redaktorei un viņas kolēģiem, autoriem, mūsu recenzentiem un komentētājiem, maniem kolēģiem ANO sistēmā un mūsu atbalsta grupai.

Šajā **Pārskatā** tautas attīstība skatīta caur cilvēkdrošības prizmu. Valstī, kur pēdējos desmit gados indivīdi, sociālās grupas un valdības institūcijas pārdzīvojušas dažādas radikālas un sāpīgas pārveidības, cilvēkdrošība ir sabiedrības attīstības degpunktā. Par šā **Pārskata** tēmu tā izraudzīta ļoti trāpīgi, jo Latvijā sācies vēl viens pārveidību periods. ANO Attīstības programma Latvijā atzīst, ka ir svarīgi, lai cilvēki justos spējīgi gan objektīvi, gan subjektīvi pārvarēt nedrošības sajūtu un tikt galā ar nedrošības situācijām. Tāpat ir svarīgi, lai Latvijas valdība apzinātos ar cilvēkdrošību saistītos problēmjautājumus. Manuprāt, **Pārskats** sniedz jaunas atziņas vairākos aspektos.

Pārskata jēdzienu sistēma veidota, izmantojot un tālāk attīstot atziņas, kas dzimušas starptautiskajā diskusijā par cilvēkdrošības jēdzienu. Uzmanības centrā ir cilvēku priekšstati par savu drošību – tas, cik lielā mērā viņi jūtas “brīvi no bailēm un brīvi no trūkuma” (Kofi Annans). Balstīdamies uz pastāvīgi kuplojošo literatūru par šo tēmu, autori izstrādājuši pavisam jaunu pieeju cilvēkdrošības problēmu formulēšanā un cilvēkdrošības jēdzienu organizēšanā. Šo starptautisko diskusiju viņi bagātinājuši ar jauniem jēdzieniem, lai pats cilvēkdrošības jēdziens kļūtu praktiski izmantojams rīcībpolitikā.

Pirmkārt, autori radījuši *drošumspējas* jēdzienu, kas aptver “indivīda spēju nenonākt nedrošā situācijā un nezaudēt drošības sajūtu, bet, ja tas noticis, drošību un drošības sajūtu atgūt”. Otrkārt, autori iepazīstina ar *drošumspējas faktoriem* – tām indivīdu, kopienu un valdību īpašībām, kas visas kopā veicina cilvēkdrošību, – un *drošības konstelācijām* – cilvēkdrošības jomā iesaistīto pušu “zvaigznājiem” ar koordinētu rīcības stratēģiju.

Cerams, ka jaunie jēdzieni un priekšstati noderēs rīcībpolitiskās diskusijās un lēmumu izstrādāšanā, turklāt ne tikai Latvijā, bet arī citās pārejas sabiedrībās, kā arī sabiedrībās, kam cilvēkdrošības sfērā risināmas nopietnas problēmas.

Metodoloģiski šis **Pārskats** ir novatorisks. Par tā izejpunktu izraudzīts īpaši šim nolūkam veikts empirisks pētījums, bet tālākām analizēm izmantotas atziņas, kas smeltas no tādām atšķirīgām disciplinām kā psiholoģija, socioloģija, politoloģija un ekonomikas zinātne. Tā, piemēram, informācija par seksuālo varmācību tvērtā kopsakarā ar politologu un ekonomistu atziņām. Tas dod iespēju izgaismot, cik stipri cilvēkdrošība var samazināties, ja kopīgi darbojas vairāki negatīvi faktori, piemēram, ja uz indivīdu summāri iedarbojas atmiņas par bērnībā ciestu vardarbību, bezdarbs un sabiedrisko atbalsta tīklu trūkums.

Politiski pats svarīgākais ir tas, ka **Pārskats** piedāvā platformu diskusijām par rīcībpolitiku. Latvijā, kas pieredzējusi pārejas sabiedrības grūtības, iedzīvotāji saasināti izjūt dažādu nedrošību, un **Pārskatā** konstatēti vairāki nopietni draudi cilvēkdrošības sfērā. To vidū ir draudi, kas saistīti ar ienākumu paredzamību un līmeni, ar iespējām izmantot un finansiāli atļauties kvalitatīvus medicīniskos pakalpojumus, ar vardarbību mājās un ģimenes lokā, ar organizēto noziedzību.

Daļa no bailēm vai bažām, kas attiecas uz cilvēkdrošību, ir pamatotas, citas – pārspīlētas, dažas – pavisam nepamatotas, bet tās visas pelnījušas uzmanību. Kā izteicies kāds intervētais, Latvijā sabiedrība ir “nervoza”, jo pēdējos 15 gadus tā piedzīvojusi dramatiskas politiskās un sociālekonomiskās pārmaiņas. Tām līdzī nākusi jauna nevienlīdzība reģionālajā attīstībā un personiskajos ienākumos, satricinājumi sociālajā sfērā, piemēram, veselības aprūpē un minimālās iztikas nodrošināšanā.

Nav noliedzams, ka Latvijai daudz ko jau izdevies sasniegt: tā nodrošina cilvēktiesības un demokrātiju, izveidojusi labi strukturētu valsts pārvaldības sistēmu, veicina uzņēmumu attīstību un ekonomisko augsmi. Taču nevar arī neredzēt iesikstējušo sabiedriskās sfēras inertumu. **Pārskata** misija šajā ziņā ir izklāstīt atziņas, kuru gaismā būtu iespējams nospraust un organizēt

uz cilvēkdrošības stiprināšanu vērstas rīcības prioritātes. **Pārskata** ieteikumi adresēti ne tikai tradicionālajiem ANO Attīstības programmas partneriem – valdībai un pilsoniskajai sabiedrībai. Tie arī akcentē indivīdu lomas, pienākumus un atbildību. Tā ir neparasta un radoša pieeja.

Tāpat kā iepriekšējie, arī šis Pārskats par tautas attīstību Latvijā ir “izaicinošs” – un “izaicinošs” ar īpašu nolūku. Tā mērķis ir satraukt, analizēt, provocēt uz pārmaiņām un aicināt uz ilgtspējīgu tautas attīstību.

Gabriele Kēlere
ANO Attīstības programmas
pastāvīgā pārstāve

Pārskata par tautas attīstību Latvijā 2002/2003 autorkolektīvs

Galvenā redaktore Māra Šimane
Konsultants Tālis Tisenkopfs
Konsultantes statistikas jautājumos Anita Švarckopfa, Ināra Briksne

Ivars Austers
Ieva Bite
Ivars Dukāts
Anita Kalniņa
Valts Kalniņš
Vladimirs Meņšikovs
Žaneta Ozoliņa
Sandra Sebre
Uģis Šics
Inna Šteinbuka
Dzintra Zilinska
Linda Zīverte

Izdevuma angļu valodā redaktors Kārlis Freibergs
Izdevuma latviešu valodā redaktors Aldis Lauzis

Tulkotāji: Ingūna Beķere, Valdis Bucēns, Ilze Fišere, Mārtiņš Hildebrants,
Dace Liepiņa, Kims Ligers, Dace Veinberga

Vāka dizains – Zaiga Putrāma “Transition I”
Maketa dizains – Zigmunds Katkovskis
Datorsalikums – Ilmārs Lauberts, Ilze Isaka

ANO Attīstības programmas darbgrupa:
Gabriele Kēlere, ANO Attīstības programmas pastāvīgā pārstāve
Inīta Pauloviča, ANO Attīstības programmas pastāvīgā pārstāvja vietniece programmas jautājumos
Inga Brieze, programmas vadītāja
Alēna S. Hansena, programmas vadītāja vietniece
Katarina Sviraka, ANO Attīstības programmas pastāvīgā pārstāvja palidze

Pateicamies par atsauksmēm par koncepciju un Pārskatu:

Guntai Ancānei, Andrim Aukmanim, Jusufam Banguram, Dacei Dzenovskai, Hellai Gertai,
Marijai Golubevai, Andrejam Ivanovam, Anitai Jākobsonei, Ilzei Jēkabsonei, Silvijai Kalniņai,
Raitai Karnītei, Hansam Detlefam Killeram, Sergejam Krukam, Dzintaram Kudumam, Diānai Lappuķei,
Rolandam Lappuķem, Ilmāram Lejiņam, Andrai Levitai, Egilam Levitam, Zintai Miezainei, Evai Ruminskai,
Ligai Rupertei, Vitai Tēraudai, Alfam Vanagam, Diānai Vasilānei, Dacei Veinbergai.

Par datu apstrādi pateicamies Verai Boroņenko, Jūlijai Ivanovskai, Irinai Višņakovai,
par datu grafisko izkārtojumu – Matīsam Kūlim.

ANO Attīstības programmas Latvijā 2002. gada pētījumu par cilvēkdrošību veica “Latvijas fakti”.

Saturs

Ievads	13
Pārskata mērķi	14
Došības sajūtas nozīme	15
1. nodaļa	16
Cilvēkdrošības definīcijas un dimensijas	
Ievads	16
Cilvēkdrošības definīcijas	16
Tautas attīstība un cilvēkdrošība	16
Cilvēkdrošība starptautiskā kontekstā	18
Cilvēkdrošība Latvijā	19
Cilvēkdrošības loki	20
Drošība un drošības sajūta	20
Aktuālākās problēmas septiņos aspektos	21
Drošumspēja	22
Drošumspējas faktori	23
Personiskās drošumstratēģijas	25
Drošības konstelācijas	26
Noslēgums	28
2. nodaļa	29
Aktuālākie nedrošības sajūtas iemesli	
Ievads	29
Bažu iemesli personiskajā dzīvē	29
Vispārīgie bažu iemesli	31
Veselībdrošība	31
Ekonomiskā drošība	38
Ienākumu pietiekamība	38
Stabila nodarbinātība	40
Personīgā (fiziskā) drošība	42
Ekoloģiskā drošība	48
Uzturdrošība	52
Kopiendrošība	53
Politiskā drošība	53
Dažādi cilvēki, dažādas aktualitātes	54
Noslēgums	56

3. nodaļa 58

Viņpus sliekšņa: apdraudētie indivīdi

Ievads	58
Apdraudētie indivīdi	58
Augsts nedrošības līmenis	58
Augsts trauksmes līmenis	60
Vairākfaktoru nedrošība	63
Augsta nedrošības līmeņa cēloņi, sekas un izpausmes	64
Traumējoši pārdzīvojumi	64
Trauksme	65
Varmācība un piesaistes traucējumi	66
Dusmas un neiecietība	66
Pašnāvība	66
Noslēgums	67

4. nodaļa 68

Indivīds un tuvas attiecības kā drošumspējas faktori

Ievads	68
Pozitīvas tuvākās attiecības – indivīda drošumspējas kodols	68
Bērnu un vecāku savstarpējās piesaistes nozīme cilvēkdrošībā	69
Piesaistes stili Latvijā	70
Ģimenes atbalsts un pašpalāvēība	70
“Kas jums dzīvē ir palīdzējis pārvarēt grūtības?”	71
Indivīda īpašības kā drošumspējas faktori	73
Pašpalāvēība	73
Apmierinātība ar dzīvi	74
Pārliecība, ka spēj ietekmēt apstākļus. Uzņēmība	74
Uzņēmēja gars	75
Ticība Dievam	75
Piederības apziņa	75
Indivīda drošumspējas vairošana	77
Noslēgums	81

5. nodaļa 82

Sabiedriskie tīkli kā drošumspējas faktors

Ievads	82
Sabiedrisko tīklu un sociālā kapitāla definīcijas	82
Sabiedrisko tīklu dimensijas	82
Būtiskākie tīklu panākumu nosacījumi	83
Tīklu nozīme drošumspējas vairošanā	83
Sabiedrisko tīklu priekšrocības drošumspējas veicināšanā attiecībā uz indivīdu un valsti	84
Tīklu dalībnieki mūsdienu Latvijā	85
Attieksme pret oficiālajiem un neoficiālajiem tīkliem	88
Oficiālo tīklu loma drošībā un drošumspējā	90
Kas vajadzīgs, lai tīkls veiksmīgi darbotos un attīstītos	90
Tīklu loma drošības uzlabošanā dažādās jomās	92
Tīklošanās loma citu drošumspējas faktoru nostiprināšanā	94
Sabiedrības polarizācija	94

Kopiena un cilvēkdrošība	96
Noslēgums	97
6. nodaļa	98
Valsts kā cilvēkdrošības gādniece	
Ievads	98
Valsts lomas mainīšanās	98
Vēsturiskais konteksts	98
Starptautiskais konteksts	99
Rīcīpolitiskais konteksts	101
Rīcīpolitiskais un vispārpolitiskais cilvēkdrošībā	101
Priekšstati par valsti kā indivīdu drošības gādnieci	102
Bažu iemesli	103
Ekonomiskā drošība	103
Nodarbinātība	103
Nepietiekams ienākumu līmenis	106
Veselībdrošība	106
HIV/AIDS un narkotiku izplatīšanās	107
Kopiendrošība un politika ģimenes jautājumos	108
Personīgā (fiziskā) drošība	109
Nedrošības mazināšana ar starptautisko organizāciju palīdzību	111
Nedrošības sajūta sakarā ar Eiropas Savienību	112
Cilvēkdrošības jēdziena izmantojamība rīcīpolitikā	115
Noslēgums	116
Secinājumi un ieteikumi	118
ANO Attīstības programmas Latvijā 2002. gada pētījums par cilvēkdrošību. Metodoloģija	124
Pielikums: Īss apskats par tautas attīstību Latvijā	127
Avoti, literatūra	148
Logi	
0.1. Kāpēc jāpēta cilvēkdrošība Latvijā?	14
1.1. Pārskata pamatjēdzieni	17
1.2. Starptautiski subjekti cilvēkdrošības jomā	19
1.3. Drošības loki	20
1.4. Objektīvais un subjektīvais cilvēkdrošībā	21
1.5. Drošumspējas ietekme uz situāciju uztveri un nedrošības sekām	22
1.6. Drošumspējas faktori (DF)	23
1.7. Dažādu drošības gādnieku nozīmība aptaujāto kopuma vidējā vērtējumā (1 – visnozīmīgāks; 7 – visnenozīmīgāks)	25

1.8. Dažādu faktoru ietekme uz drošības sajūtu (aptaujāto kopumam vidējā vērtība)	26
1.9. Vērtējums par savām iespējām ietekmēt dažādus potenciālus draudus un par šo draudu īstenošanās iespējamību	27
2.1. Septiņi cilvēkdrošības aspekti	30
2.2. Savas dzīves apdraudētības sajūta: 32 iespējamo draudu aktualitāte 2002. gada septembrī	32
2.3. Sabiedrības dzīves apdraudētības sajūta: 31 iespējama drauda aktualitāte 2002. gada septembrī	34
2.4. Bailes, ka nevarēs samaksāt par ārstēšanos, %	36
2.5. Latvijas iedzīvotāju saslimstība ar tuberkulozi 1989.–2002. gadā, uz 100 tūkstošiem cilvēku	37
2.6. Daži ienākumu rādītāji, Ls mēnesī	39
2.7. Ekonomiskā attīstība un nedrošības sajūta 2001. gadā	40
2.8. Mājsaimju ienākumi uz vienu cilvēku, bez nodokļiem	41
2.9. Mājsaimju ienākumi: demogrāfisko faktoru ietekme	42
2.10. Reģistrētā bezdarba pamatrādītāji (gada beigās)	43
2.11. Starptautisku ekonomisku draudu izjūtāmība Latvijā, % no aptaujātajiem	44
2.12. Globalizācija un ekonomiskā drošība. Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta direktore Raita Karnīte	45
2.13. Latvijas iedzīvotāju attieksme pret narkotiku izplatīšanos, %	47
2.14. Satiksmes negadījumi Latvijā, tajos ievainojumus guvušie un bojā gājušie	48
2.15. Bailes no draudiem, kas saistīti ar vidi, %	49
2.16. Ekoloģiskās ilgtspējības indekss (skala no 0 līdz 100) un Latvijas vieta 142 valstu vidū	50
2.17. Latvijas ieguldījums globālo ekoloģisko draudu novēršanā	51
2.18. Dažādu Latvijas reģionu iedzīvotāju vērtējums par viņu ģimenes ienākumu pietiekamību, %	52
2.19. Pilsoņu un nepilsoņu bažas par dažiem iespējamiem draudiem, %	55
3.1. Kāpēc sievietes Latvijā reti smaida?	59
3.2. Individīdi, kuriem vērojama galēja trauksme	61
3.3. Vidējais trauksmes līmenis kopsakarā ar to, vai bērnībā vai vēlāk ir piedzīvota varmācība	62
3.4. Respondenti, kas atzinuši, ka bērnībā pieredzējuši varmācību, %	63
3.5. Vidējais trauksmes līmenis kopsakarā ar pēdējos gados pārciestām grūtībām	64
3.6. Mazienākumu respondenti (2–54 lati mēnesī uz ģimenes locekli), kas izteikuši bažas, ka varētu palikt badā vai bez iztikas līdzekļiem, procentos pa reģioniem	65
4.1. Par cilvēkdrošības veicināšanu Latvijā. Prof. Jānis Stradiņš, Latvijas Zinātņu akadēmijas prezidents	69
4.2. Piesaistes teorija	70
4.3. Dažādu piesaistes stilu sastopamība Latvijas sievietēm un vīriešiem, %	71
4.4. Galvenie piesaistes stili	72
4.5. Dažāda vecuma cilvēku vidējais viedoklis par to, vai ģimene, draugi un citi tuvinieki viņiem ir drošības avots, %	73
4.6. Dažāda vecuma cilvēku vidējais viedoklis par to, vai pašpalāvība viņiem ir drošības avots, %	74
4.7. Par drošības izjūtu savā dzīvē. Uzņēmēja Ieva Plaude	76
4.8. Kā veicināt drošības sajūtu mūsdienu Latvijā? Teologs Juris Rubenis	77
4.9. Humors un cilvēkdrošība. Psiholoģe Ieva Stokenberga	78
4.10. Valdība, pašvaldības un nevalstiskās organizācijas – pret varmācību	80
5.1. Nodaļā izmantoto jēdzienu definīcijas	83
5.2. Sabiedriskie tikli sniedz drošību	84
5.3. Sabiedriskie tikli kā drošumspējas avots salīdzinājumā ar individu un valdību	85
5.4. Pilsoniskā sabiedrība un cilvēkdrošība. Nevalstisko organizāciju centra direktore Kaija Gertnere-Ozola	86
5.5. Faktori, kas Latvijā ietekmē iesaistišanos sabiedriskajos tīklos	87
5.6. Kurš kuram palīdz?	88
5.7. Valsts, starptautiskās attiecības un neoficiālie tikli kā drošumspējas faktori	89
5.8. Blats un sabiedrisko kontaktu tikli padomju laikā un tagad. Anita Jākobsone, bijusī ANO Attīstības programmas projektu konsultante (Tieslietu ministrijā)	90

5.9. Oficiālo sabiedrisko tīklu veidošanās Latvijā	91
5.10. “Vecāki Jelgavai” – tīkls personīgai drošībai	92
5.11. Dažāda ienākumu līmeņa cilvēku viedoklis par to, vai aktīva līdzdalība sabiedriskajā dzīvē uzlabo paša un tuvāko cilvēku dzīvi, % no visiem attiecīgās grupas respondentiem	93
5.12. Latvijas kooperatīvās krājaizdevu sabiedrības – ekonomiskās drošības veicinātājas	94
5.13. “Karosta K@2” – individuālās drošumspējas palielinātāja	95
5.14. “Mežaparka attīstības biedrība”: aktīva tīklošanās dod rezultātus	96
6.1. Valsts loma cilvēku ekonomiskajā drošībā. Inna Šteinbuka, bijusī Starptautiskā Valūtas fonda Ziemeļeiropas-Baltijas valstu biroja izpilddirektora padomniece	99
6.2. Politika izvēle un cilvēkdrošība. Māris Sprindžuks, 7. Saeimas deputāts	102
6.3. Ekonomikas attīstības perspektīvas	104
6.4. Apstākļi “zināšanu ekonomikas” attīstībai Baltijas valstīs	105
6.5. Starptautisks salīdzinājums: izdevumi veselības aprūpei 2001. gadā, % no IKP	108
6.6. Latvijas valsts policijas dienests bērniem veicina drošības sajūtu. Alla Maceiko, LR Iekšlietu ministrijas Profilakses nodaļas galvenā inspektore	110
6.7. Gatavība ārkārtas situācijām. Modris Stašuls, Valsts krīzes kontroles centra vadītājs	111
6.8. Latvijas iedzīvotāju priekšstatī par ES radītām iespējām un draudiem	113
6.9. Draudu un iespēju piemēri	114
6.10. Top probācijas dienests: makrolīmeņa/mikrolīmeņa kopsakars un cilvēkdrošības jēdziena izmantojamība rīcībpolitikā	116

Pamatafakti par Latviju, 2002

Iedzīvotāji

Iedzīvotāju skaits, milj.	2,3
Dabiskais pieaugums, %	-0,5
Apdzīvojuma blīvums, cilv. uz km ²	36,1

Iedzīvotāju sadalījums starp pilsētām un laukiem, %

Laukos	32,2
Pilsētās	67,8

Iedzīvotāju dzimumsadalījums, %

Vīrieši	46
Sievietes	54

Iedzīvotāju vecumstruktūra, %

0–14 gadi	16,0
Darbspējas vecumā (vīrieši 15–60 g., sievietes 15–57 g.)	62,4
Vecāki par darbspējas vecumu	21,6

Nacionālais sastāvs, %

Latvieši	58,5
Krievi	29,0
Baltkrievi	3,9
Ukraiņi	2,6
Poļi	2,5
Lietuvieši	1,4
Citi	2,1

Vieta pēc tautas attīstības rādītājiem (2003. gada Pārskats par tautas attīstību pasaulē)

Pieaugušo lasītprasme, %	99,8
--------------------------	------

Veselība

Paredzamais mūža ilgums, gados	71
Vīrieši	65
Sievietes	77
Zidaiņu mirstība uz 1000 dzimušajiem	9,8
Ārstu skaits uz 10 000 iedzīvotājiem	34

Tautsaimniecība

Iekšzemes kopprodukts, milj. latu	5195
Iekšzemes kopprodukts uz 1 iedzīvotāju 2000. gada vidējās cenās, latos	2130
Reālais iekšzemes kopprodukts uz 1 iedzīvotāju, pirktspējas paritātes vienībās	8460
Iekšzemes kopprodukta pieaugums, %	6,1
Bezdarba līmenis, %	8,5

Nodarbinātība pa tautsaimniecības nozarēm, %

Lauksaimniecība	15,4
Rūpniecība	25,6
Pakalpojumi	59,0

Valsts izdevumi pret iekšzemes kopproduktu, %

Kopā	38,6
No tiem: aizsardzība	1,3
izglītība	7,1
veselība	3,6
sociālā aizsardzība	12,4

Lata kurss pret 1 USD (vidējais)	0,618
Lata kurss pret 1 EUR (vidējais)	0,583

Teritorija km ²	64 589
----------------------------	--------

Ievads

Izdevums **Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2002/2003** veltīts cilvēkdrošībai – tematam, kuram visaptverošā skatījumā neviens izdevums Latvijā vēl nebija pievērsies. Taču cilvēkdrošību izprast ir ļoti svarīgi – arī tādēļ, lai labāk būtu iespējams novērtēt tautas attīstības stāvokli.

Procesi, kas risinājušies, PSRS okupētajai Latvijai atgūstot neatkarību un no totalitārās apspiestības un plānotās ekonomikas pārejot uz demokrātiju un brīva tirgus ekonomiku, ir būtiski ietekmējuši visas sabiedrības un ikviena Latvijas iedzīvotāja dzīvi. Aizvadītajos piecpadsmit gados dziļas pārmaiņas skārušas lielāko daļu valsts sistēmu. Tas radījis strauju, kaut reizēm nevienmērīgu ekonomikas attīstību, bet radījis arī sabiedrības polarizāciju, kas ir nopietna problēma pašreizējai un turpmākajām valdībām.

Atveroties starptautiskām robežām, kā arī paplašinoties un vienkāršojoties iespējam izmantot komunikācijas līdzekļus un informācijas avotus, pavērušies plašāki apvāršņi pastāvīgiem sakariem un attiecībām. Individīdiem bijis jāiemācās konkurēt mainīgos darbaspēka tirgos, jāpielāgojas lielām pārmaiņām veselības aprūpē un sociālās drošības sistēmā. Pēc padomju režīma krišanas mainījās attiecības starp sabiedrību un valdību, starp valdību un individu. Cilvēkiem, no kuriem agrāk bija gaidīta uzticīga paļaušanās uz to, ka ražojumu un pakalpojumu sadali viņu vārdā un viņu interesēs veiks valdība, tagad vairāk nākas paļauties pašiem uz sevi.

Daudzi Latvijas iedzīvotāji šīs pārmaiņas uztvēruši kā izdevību. Ar proaktīvu rīcību viņi uzlabojuši savu un sev tuvāko labklājību. Tādiem cilvēkiem piemīt augsta drošumspēja – spēja nenonākt nedrošā situācijā un nezaudēt drošības sajūtu, bet, ja kas tāds noticis, tikt cauri bez traumām vai citām smagām sekām un jau drīz gan drošību, gan drošības sajūtu atgūt.

Turpretim tie, kam drošumspēja zema, pārmaiņas parasti uztver kā draudus un nespēj apņēmīgi rīkoties savas drošības interesēs. Pastāvīgā nedrošības sajūta mazina viņu spēju neitralizēt, novērst vai mazināt pārmaiņu radītos draudus.

Ikviena reizēm jūtas nedroši, un nedrošības sajūtas iemesli un faktori **Pārskatā** ir analizēti. Taču reizēm nedrošības faktori var tā sakombinēties, ka pieredzes jau aizlauzts cilvēks nonāk viņpus kritiskā drošības sliekšņa. Smaga vai hroniska atrašanās viņpus kritiskā sliekšņa var radīt trauksmi (beziemesla bailes vai bažas), depresiju un citas ar stresu saistītas slimības, kuru dēļ var pavājināties vai pat izzust personiskās brīvības apziņa, spēja ko izlemt vai izvēlēties, spēja uzticēties citiem un pat saskatīt dzīvei jēgu.

Kad daļa valsts iedzīvotāju cieš no nedrošības, cieš arī visa tauta kopumā un ir ierobežota tās spēja attīstīties. Precīzi noteikt, cik liels skaits Latvijas iedzīvotāju jūtas galēji nedroši, pašlaik nav iespējams. Nevar arī precīzi izmērīt drošības vai nedrošības sajūtas pakāpi, jo indivīda nojautas par sava stāvokļa drošumu mainās diendienā, tās ietekmē dažādi individuāli faktori, ārēji notikumi vai to iespējamība un tas, kā šie notikumi vai to iespējamība atbalsojas visā indivīda iekšējā pasaulē. Taču šīs nojautas ir jāatzīst un jārespektē, un tāpat ar izpratni jāreaģē uz bažu iemesliem, ar kuriem tās saistītas. Jāanalizē cilvēkdrošības anatomija.

Latvija jau atrodas uz Eiropas Savienības sliekšņa. Ar vēsturiskām pārmaiņām tās iedzīvotāji sastapsies arī kā pasaules pilsoņi. Visas nācijas spēja iepriekš paredzēt tādas lielas pārmaiņas, tām sagatavoties un konstruktīvi uz tām reaģēt lielā mērā būs atkarīga no katra indivīda mākas augstā līmenī noturēt savu personisko drošumspēju.

90. gados mainoties Latvijas sabiedrības sociālajai struktūrai, daudzi cilvēki iemācījās paši gādāt par savu drošību un tikt galā ar nedrošām situācijām. Tomēr dažu sociālo grupu indivīdi aizvien vēl sirgst ar trauksmi un citām nedrošības sekām, jo viņiem nebija pieejami resursi, kas būtu palīdzējuši to iemācīties, apkārtējie apstākļi nepiedāvāja skaidri saskatāmas izdevības uzlabot savu labklājību un, visbeidzot, viņiem bija nopietnas problēmas ar kādiem drošumspējas faktoriem.

Jāpanāk, lai tādu cilvēku, kuri izjūt augstu nedrošību, paliktu mazāk. Tādi cilvēki nespēj pilnvērtīgi piedalīties sabiedriskos procesos, un, ja viņu ir

daudz, būtiski palēninās tautas attīstība. Viņu sociālā mazspēja negatīvi ietekmē apkārtējos un var sociāli pārmantoties nākamajās paaudzēs. Individīdi jāpalielina sava spēja rīkoties. Valstij indivīds jāstimulē pastiprināt savus drošumspējas faktorus, kā arī jānovērš nedrošība jomās, kas ir tās pārziņā un ārpus indivīda kontroles. Valdības pienākums ir nepieļaut, ka izveidojas tādi apstākļi, kuros dažu grupu indivīdi nonāk viņpus kritiskā drošības sliekšņa.

Pārskata mērķi

Pārskata pamatmērķis ir rosināt uz pasākumiem, kas mazinātu augsto nedrošības sajūtu, ar kādu dienā dzīvo liela daļa Latvijas iedzīvotāju, un paaugstinātu visas sabiedrības kopējo drošumspēju. Svarīgi ir panākt, lai cilvēki iemācās pārdomāt jebkuru potenciāli nedrošu dzīves situāciju un atbilstoši tajā rīkoties.

Pārskata mērķi būs sasniegti, ja divus gadus pēc tam, kad tas publicēts,

- Latvijas iedzīvotāji pazīs jēdzienu “cilvēkdrošība” un viņiem būs izveidojies kāds viedoklis par to, kā mazināt savu nedrošību;
- **Pārskata** lasītāji būs atzinuši, ka tajā sniegtā informācija var noderēt, lai pastiprinātu savu un savas ģimenes spēju samazināt, pārvarēt un nepieļaut nedrošību;
- **Pārskata** lasītāji apzināti uzlabos savus sabiedrisko kontaktu tīklus un palielinās savu drošību;
- rīcībpolitikas veidotāji, politiķi un ierēdņi cilvēkdrošības jēdzienu izmantos rīcībpolitiskajā plānošanā.

Rezultātā iedzīvotāji labāk mācēs paaugstināt savu drošības sajūtu, uzlabot drošības stāvokli un dzīvot

nedrošos apstākļos. Palielināsies arī valdības spēja risināt sarežģītus jautājumus, kas saistīti ar nedrošību.

Lai šos mērķus sasniegtu, **Pārskatā**

- vispārīgi raksturota cilvēkdrošības situācija Latvijā;
- norādīti galvenie Latvijas iedzīvotāju bažu iemesli 2002.–2003. gadā;
- analizēts, kas raksturīgs indivīdiem, kuri var nonākt viņpus kritiskā drošības sliekšņa, un kādas ir galējas nedrošības sekas;
- norādīti galvenie drošumspējas faktori, sniegti ieteikumi, kā tos pastiprināt.

Pārskata mērķis nav detalizēti izanalizēt visus vai galvenos bažu iemeslus. Katrs iemesls būtu jāaplūko plašāk, nekā to pieļauj **Pārskata** apjoms. Cilvēks, kam piemīt augsta drošumspēja, potenciālajos draudos saskatīs savlaicīgu brīdinājumu un izstrādās stratēģijas, kā tos novērst vai mīkstināt, un arī stratēģijas, kā apmierinoši dzīvot šādu draudu apstākļos.

Patlaban visā pasaulē izvēršas globāla diskusija par cilvēkdrošības būtību, un **Pārskata** nozīmīgākais ieguldījums šajā diskusijā ir jēdziens *drošumspēja*. Tas ir autoru izveidots jēdziens, tāpēc jaunu terminu nācies radīt ne tikai latviešu valodā, bet arī angļu valodā (*securitability*). Autori drošumspēju definē kā “indivīda spēju nenonākt nedrošā situācijā un nezaudēt drošības sajūtu, bet, ja tas noticis, drošību un drošības sajūtu atgūt”. Drošumspēja nepieļauj, ka cilvēks nonāk viņpus kritiskā drošības sliekšņa. Drošības sliekšnis ir tik augsta nedrošības pakāpe, ka indivīds attiecīgajā situācijā jau jūtas bezpalīdzīgs un rezultātā iemanto traumu, ielīgst depresijā vai, mēklēdams aizmiršanos (pseudopiēlāgošanos), nonāk fizioloģiskā vai psiholoģiskā atkarībā no alkohola vai narkotikām un/vai pat izdara pašnāvību. Latvijas **Pārskats** citu cilvēkdrošībai veltīto pētījumu vidū ir

Kāpēc jāpēta cilvēkdrošība Latvijā?

Cilvēkdrošība Latvijā jāpēta, lai rastu jaunas iespējas

- palielināt Latvijas iedzīvotāju spēju tīktu galā ar jebkurām pārmaiņām;
- paaugstināt sabiedrības locekļu drošumspēju (spēju justies droši un tiešām būt neapdraudētiem);
- mudināt indivīdus, sabiedrību un valdību rīkoties proaktīvi, censties nepieļaut situācijas, kurās cilvēks var nonākt viņpus kritiskā drošības sliekšņa;
- analizēt, kādos veidos indivīdi, sabiedrība un valsts varētu sadarboties vispārējās drošumspējas paaugstināšanā.

unikāls arī ar savu atzinumu, ka eksistē pieci galvenie *drošumspējas faktori*, kurus var izmantot, lai cilvēkiem palīdzētu uzlabot gan savu faktisko drošības stāvokli, gan drošības sajūtu.

Drošības sajūtas nozīme

Latvijas kā Eiropas Savienības dalībvalsts panākumi būs atkarīgi no tā, cik konstruktīvi un proaktīvi tās valdība, organizācijas un indivīdi iekšzemes, Eiropas un pasaules līmenī strādās ar aktuālajiem iedzīvotāju bažu iemesliem. Tiesa gan, tikpat lielā mērā, kā valstij jā rūpējas par savu iedzīvotāju cilvēkdrošību, katra indivīda pienākums ir uzņemties iniciatīvu un arī pašam gādāt par savu drošību.

1991. gada barikāžu dienās sargādami galvaspilsētu Rīgu pret padomju karaspēka ienākšanu, Latvijas iedzīvotāji bija vienoti un, lai gan briesmas bija reālas,

jutās droši. Izmantojot veselu virkni dažādu līdzekļu, viņi centās nodrošināt neatkarības atgūšanu mierīgā ceļā. Tolaik plaši izplatīts bija teiciens “Kaut vai pastalās, bet brīvi!”, kas pauda domu, ka neatkarības dēļ ikviens ir gatavs paciest jebkādas ekonomiskas grūtības.

Notikumu virkne, kas tam sekojusi, sabiedrībā radījusi polarizētību, palielinājusi nabadzībā dzīvojošo cilvēku skaitu. Maznodrošinātie ir vieni no visvairāk apdraudētajiem Latvijas iedzīvotājiem, taču pastāvīga nedrošība skārusi arī daudzus citus. Aktīvos cilvēkus, kuri prot pietiekami gādāt par savu drošību, **Pārskats** mudina parūpēties arī par pastāvīgi apdraudētajiem un pastāvīgi ar augstu nedrošības sajūtu dzīvojošajiem, palīdzēt viņiem tikt uz ceļa, nodot viņiem savus drošumspējas faktorus. Tas būtu svarīgi visai Latvijas tautai: tās labklājībai nepieciešams, lai tautas attīstības ceļu varētu turpināt ikviens Latvijas iedzīvotājs.

Cilvēkdrošības definīcijas un dimensijas

Ievads

Katram cilvēkam ir brīži, kad viņš nejūtas droši. Taču no atsevišķa atgadījuma parasti nepaliek pastāvīga nedrošības sajūta. Lai cilvēku pārņemtu tāda pastāvīga un grūti pārvarama nedrošības sajūta, šādiem notikumiem hroniski jāatkārtojas vai arī jānotiek lielai nelaimei.

Cilvēki, kas zina, kā pret savu nedrošības sajūtu izturēties, var ne vien izvairīties no bailēm un panikas, bet arī mazināt vai novērst pašus draudus un briesmas. Viņi izsargājas no situācijām, kurās zūd drošības sajūta, bet, ja tomēr to zaudē, tad drīz vien atgūst. To, cik lielā mērā cilvēkam tas izdodas, saucim par drošumspēju. Individīdi, kuriem tā ir augsta, nedrošības sajūtu uztver kā brīdinājumu, ka jārikojas – vieni pašiem vai kopā ar citiem. Minētās brīdinātājfunkcijas dēļ ne katra nedrošības sajūta uzskatāma par nevēlamu. Individīdiem, kuriem drošumspēja ir pazemināta, nedrošība var radīt negatīvas un nezūdošas sekas.

Analizējot to, cik droši jūtas Latvijas iedzīvotāji un kā uzlabot viņu drošumspēju, **Pārskats** nepievēršas individuālām tieksmēm pēc asām izjūtām, jo, šīs tieksmes apmierinot (piemēram, ar gumijas auklām lecot no tilta vai brīvprātīgi karojot algotņu rindās), cilvēks risku un nedrošību izvēlas pats.

Cilvēkdrošības definīcijas

Cilvēkdrošības analītiķi, politiķi un citi, kam rūp tautas attīstība, piedāvā daudz dažādu cilvēkdrošības definīciju un patlaban meklē kopīgu vienojošu izpratni par cilvēkdrošību visos dažādajos tās aspektos.

ANO Attīstības programmas **1994. gada Pārskatā par tautas attīstību pasaulē** (*UNDP Human Development Report 1994*) cilvēkdrošība definēta kā “brīvība no bailēm un brīvība no trūkuma”. Šī definīcija jāaplūko kopsakarā ar cilvēkattīstību (*human development*) jeb, kā latviešu valodā mēdz teikt kopš 1995. gada, tautas attīstību – to, kā paplašinās cilvēku izvēles iespējas. Cilvēkdrošība ir tautas attīstības priekšnosacījums, jo bailu paralizēti cilvēki nespēj sev izvēlēties pienācīgu dzīvesveidu.

Cilvēkdrošības jēdziens ir centrēts uz cilvēkiem. Tas ir vērst uz indivīdiem un iedzīvotāju grupām, nevis uz valstīm. Cilvēkdrošība nav tas pats, kas nacionālā drošība vai militārā drošība, un reizēm pat nonāk ar tām pretrunā.

Ar drošību un nedrošību saistītie jēdzieni ir visaptveroši, tie attiecināmi tiklab uz sievietēm, kā uz vīriešiem, tiklab uz bērniem, kā uz pieaugušajiem, tiklab uz nabagajiem, kā uz bagātajiem.

Tautas attīstība un cilvēkdrošība

Tautas attīstības jēdzienā, ko 1990. gadā iedibināja ANO Attīstības programma, attīstība tverta jaunā, alternatīvā skatījumā, kas noraida tradicionālo priekšstatu, ka tā ir tikai ekonomiskā izaugsme un materiālās bagātības palielināšanās: tautas attīstībā svarīgākais ir tas, kā paplašinās cilvēku iespējas un izredzes dzīvot pilnvērtīgu dzīvi. Jēdziens aptver ne vien ienākumus, bet arī izglītību, veselību, izvēles brīvību, līdzdalību politiskajos procesos un citus aspektus, kas attiecīgos vietējos apstākļos uzskatāmi par būtiskiem. Tautas attīstību skaitliski mēdz raksturot ar tautas attīstības indeksu (TAI), ko rēķina pēc trim mērāmiem lielumiem: skolu apmeklētāju īpatsvars, iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju un vidējais paredzamais mūža ilgums. Šos lielumus var pārrēķināt, lai pareizi atspoguļotu valstu konkrēto situāciju (sk. pielikumu “Īss apskats par tautas attīstību Latvijā”). TAI rēķināšanas metodika vēl attīstās, tāpēc nebūtu korekti salīdzināt dažādos gados iegūtos skaitļus, bet var gan viena gada griezumā salīdzināt tautas attīstību dažādās valstīs.

Tautas attīstības analīzes paradigmā ir arī jēdzieni “tautas nabadzība (cilvēknabadzība)” un “cilvēkdrošība”. Tautas nabadzība (cilvēknabadzība) ir tas, cik lielā mērā cilvēkiem liegtas (t. i., nav sasniedzamas, nav pieejamas) tautas attīstībai svarīgās iespējas un izredzes. Nabadzība ir ne vien tas, ka cilvēka ienākumi nevar pārsniegt noteiktu zemu līmeni, bet arī tas, ka viņam nav izredžu piedzīvot vecumdienas, tas, ka viņam liegts piedalīties valdības vai pašvaldības lēmējdarbībā, kura skar viņa dzīvi,

un daudz kas cits. Tautas nabadzību skaitliski mēdz raksturot ar tautas nabadzības indeksu (TNI), ko rēķina pēc tā, kāda cilvēku daļa katrā no četrām tautas attīstības dimensijām dzīvo aiz nabadzības sliekšņa: kāds cilvēku procents nesasnies 60 gadu vecumu, kāds pieaugušo procents ir funkcionāli

analfabēti, kādam cilvēku procentam tirie ienākumi (ienākumi bez nodokļiem) ir zemāki par 50 % no vidējā līmeņa un kāds cilvēku procents ilgstoši (12 mēnešus un ilgāk) ir bez darba. Tāpat, kā tas ir ar TAI, tautas nabadzības rādītājus un sliekšņa līmeņus nereti pārreķina atbilstoši kādu valstu specifikai.

1.1. logs

Pārskata pamatjēdzieni

Apdraudētība – varbūtība, ka attiecīgais drauds piepildīsies.

Cilvēkdrošība – brīvība no bailēm un trūkuma.

Drauds – iespējamība, ka notiek kas nevēlams.

Drošība – jebkāda līmeņa subjektu (indivīda, ģimenes, grupas, organizācijas, kopienas, valsts utt.) neapdraudētība.

Drošības gādnieki – indivīdi, organizācijas un institūcijas, kas indivīdam vai grupai palīdz radīt vai uzturēt drošību.

Drošības konstelācijas – organizētas vai neorganizētas dažāda līmeņa drošības gādnieku struktūras, kas pēc kopīgām stratēģijām risina konkrētas ar drošību saistītas problēmas.

Drošības loki – indivīda attiecību līmeņi (viņš pats, ģimene, kopiena, valsts, starptautiskais līmenis), kuros pakāpeniski attīstās viņa drošumspēja. Drošības lokus var salīdzināt ar koncentriskiem riņķiem (sk. 1.3. logu).

Drošības sajūta – tāds cilvēka stāvoklis, kurā viņš jūtas droši un nebaidās, ka varētu notikt kas nevēlams vai uz ilgāku laiku zust drošība. (Jāpiebilst, ka profesionālajās psihologu aprindās lieto terminu *drošības izjūta*.)

Drošības sliekšnis (*nespeciāls jēdziens*) – lielākā vairāku negatīvu faktoru kopīgi radītā nedrošība, kas cilvēkam vēl neatņem spēju rīkoties; kad cilvēks nonācis viņpus drošības sliekšņa un drošumspēja zudusi, tā ir atgūstama, tikai mainoties apstākļiem vai pastiprinoties drošumspējas faktoriem.

Drošumspēja – indivīda spēja nezaudēt drošību un drošības sajūtu, bet, ja tas noticis, drošību un drošības sajūtu atgūt.

Drošumspējas faktori – individuālās īpašības (domas un emocijas, darbībā iedzīvināts zināšanu un prasmju kopums), rīcības prakse un ārējie strukturālie apstākļi (medicīnisko pakalpojumu vai darbaspēka tirgus pieejamība u. tml.), no kā atkarīga indivīda drošumspēja.

Kopiena – cilvēku grupa, ko vieno kopīgs ģeogrāfiskais novietojums, kāda sociāla identitāte un/vai kopīgi rīcības motīvi.

Personiskās drošumstratēģijas – apzināti indivīda plāni, kā novērst nedrošību un nedrošības sajūtu un, ja tas neizdodas, līdz minimumam samazināt nedrošības sekas un tikt nedrošībai pāri.

Risks – situācija, kurā pastāv apzināts vai neapzināts drauds vai draudi.

Sociālais kapitāls – būtiskās priekšrocības (piemēram, materiālās un psiholoģiskās priekšrocības, labāka veselības aprūpe), ko indivīdam, ģimenei vai grupai dod labāki savstarpējie kontakti. Jēdziens vēl tikai top.

Sabiedriskie tīkli – cilvēku savstarpējie kontakti un attiecības.

Tautas attīstība – tas, kā paplašinās cilvēku iespējas un izredzes dzīvot pilnvērtīgu dzīvi. Šim procesam ir trīs galvenie rezultativitātes kritēriji: cik ilgu un veselīgu mūžu cilvēki dzīvo, kādas ir viņu izglītošanās iespējas un cik lielā mērā viņiem pieejami resursi, no kuriem atkarīgs dzīves līmenis.

Tiklošanās – oficiālu un neoficiālu sabiedrisko tīklu veidošanās, kas notiek, cilvēkiem vērstoties citam pie cita, lai saņemtu palīdzību vai atbalstu.

Tiklspēja – indivīda spēja pozitīvi iesaistīties sabiedriskos tīklos (tādos kā ģimene, draugi un kolēģi, oficiālas un neoficiālas organizācijas).

90. gadu sākumā ANO Attīstības programma publicēja pirmos globālos pārskatus par tautas attīstību, kuru pamattēma bija cilvēkdrošība. **1993. gada Pārskatā par tautas attīstību pasaulē** norādīts, ka “drošības jēdzienam jāmainās: kur nedalīti uzsvērām valstu drošību, daudz lielāks uzsvars jāliek uz cilvēku drošību, no drošības, kas panākama ar bruņošanu, uzsvars jāpārvirza uz drošību, kas panākama ar tautas attīstību, no teritoriālās drošības – uz uzturdrošību, nodrošinātību pret bezdarbu un ekoloģisko drošību” (UNDP, 1993).

Cilvēkdrošības jēdziens pirmo reizi visaptveroši analizēts **1994. gada Pārskatā par tautas attīstību pasaulē**, kura apakšvirsraksts ir “Cilvēkdrošības jaunās dimensijas” (UNDP, 1994). Tajā uzsvēta doma, ka cilvēkdrošībai ir divi pamataspekti: 1) brīvība no hroniskiem draudiem, piemēram, no pastāvīgiem bada, slimību un apspiestības draudiem; 2) aizsargātība pret pēkšņām un sāpīgām pārmaiņām ikdienas dzīvē, darbavietā, mājās vai apkaimē. Šajā pārskatā konstatētas septiņas svarīgas drošības jomas: ekonomiskā drošība, uzturdrošība, veselībdrošība, ekoloģiskā drošība, personīgā (fiziskā) drošība, kopien drošība un politiskā drošība.

1994. gada Pārskatā par tautas attīstību pasaulē ierosināts izstrādāt tautas attīstības indeksam un tautas nabadzības indeksam līdzīgu objektīvu rādītāju, kas skaitliski raksturotu cilvēkdrošību. Šobrīd, kad top izdevums **Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2002/2003**, nekāds cilvēkdrošības rādītājs, kuru varētu likt līdzās tautas attīstības indeksam, vēl nav izstrādāts. Nav tāpēc, ka dažādām zemēm un kultūrām ir dažādi priekšstati par to, kādi ir draudi un cik tie katrs svarīgi, un pētniekiem vēl nav izdevies vienoties, kā mērit cilvēkdrošības subjektīvos momentus, lai visas valstis būtu pēc tiem salīdzināmas. Taču pētnieki visā pasaulē turpina strādāt pie skaitliska cilvēkdrošības rādītāja izveides.

Cilvēkdrošība starptautiskā kontekstā

Cauri gadsimteņiem rūpes par cilvēkdrošību uzņēmušies indivīdi, ģimenes, kopienas un to dibinātie politiskie veidojumi. Starptautiskas organizācijas ar cilvēkdrošības jautājumiem nodarbojas kopš 1863. gada, kad Ženēvā nodibinājās Sarkanā Krusta Starptautiskā komiteja. Cilvēkdrošība ir pieminēta ANO Hartā, Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā, kā arī citos starptautiskos dokumentos.

Kopš XX gs. 90. gadiem starptautiskā sabiedrība arvien lielāku uzmanību pievēršusi tā sauktajām humanitārajām krīzēm (piemēram, Somālijā, Bosnijā, Ruandā, Austrumtimorā un Kosovā), kurās cietēji bijuši indivīdi, jo valdības nespēj aizsargāt viņu drošību.

Lielāku uzmanību kopš 90. gadiem sev piesaistījušas arī briesmas, kas sniedzas pāri valstu robežām, tādas kā HIV/AIDS, ieroču tirdzniecība, cilvēku un narkotiku kontrabanda, vides degradācija, nelegālas kapitāla plūsmas un perspektīvā visbīstamākais apstāklis, ka aizvien pieaug turības līmeņa atstatums starp bagātajiem un nabagajiem – arī valstu vidū.

Jaunās tūkstošgades sākumam veltītajā galotņu saņēmē, ko 2000. gadā bija sarīkojusi ANO, tās ģenerālsekretārs Kofi Annans pasauli aicināja aizstāvēt cilvēka pamatbrīvības, kā vienas no tām minēdams tiesības dzīvot bez bailēm un trūkuma un tādējādi uzsvērdams, ka jāveicina ne tikai tautas attīstība vispār, bet arī viena no tās svarīgākajām sastāvdaļām – cilvēkdrošība.

Uz šo aicinājumu atbildot, tika nodibināta ANO Cilvēkdrošības komisija, lai tā nospraustu jomas, kurās veicama ar cilvēkdrošību saistītā darbība. Komisija strādājusi divos virzienos – pēc projektiem “Konflikts” un “Tautas attīstība”.

Projekta “**Konflikts**” ietvaros komisija analizējusi ārkārtējas situācijas, kurās indivīdus un kopienas vajā un spiež atstāt savas mājas. Tā pētījusi bēgļu un konflikta upuru īpašās vajadzības un, balstoties uz pamatnostādni, ka vardarbība ir viens no galvenajiem nabadzības cēloņiem, izstrādājusi stratēģijas, ar kurām pat ekstremālās situācijās varētu veicināt tautas attīstību.

Projekta “**Tautas attīstība**” ietvaros komisija pētījusi nedrošību, ko rada nabadzība, medicīniskās aprūpes un izglītības nepieejamība, dzimumu nelīdztiesīgums un citas netaisnības, kā arī nedrošību, kas rodas sakarā ar globalizāciju, analizējusi dažādu apdraudējumu intensitāti un izplatību, kā arī institūciju nozīmi nedrošības mazināšanā.

Savos centienos pakāpeniski tuvoties izvērstai cilvēkdrošības jēdziena definēšanai komisija jau tikusi līdz kopīgam viedoklim, ka šajā jēdzienā būtu jākoncentrējas

- uz indivīdu dzīvi, nevis, piemēram, uz militāri stratēģisko situāciju kā nacionālās drošības jēdzienā;
- uz pilsoniskās sabiedrības (arī firmu, nevalstisko organizāciju un citu veidojumu) nozīmi cilvēku dzīves drošības palielināšanā;

- uz to, kas apdraud atsevišķu cilvēku dzīvi, nevis uz to, kā paplašināt kopējo brīvības apjomu (tas pieder pie vispārīgāka uzdevuma – veicināt “tautas attīstību”);
- uz nepieciešamību veicināt individu un kopienas rīcībspējīgu līdzdalību cilvēkdrošības palielināšanā;
- uz vairāku drošības problēmu aktualizēšanos sakarā ar globalizāciju (vardarbīga noziedzība, sievietes, bērnu un narkotiku kontrabanda u. tml.).

Pasaules valstu valdības un starptautiskas organizācijas piedalās arī cilvēkdrošības problēmu zinātniskā un praktiskā risināšanā (sk. 1.2. logu). Jaunus teorētiskus risinājumus, kas veicinātu rīcīpolitikas attīstību cilvēkdrošības laukā, cenšas rast daudzās vadošās augstskolās. Taču vairāki politologi uzskata, ka līdz šim cilvēkdrošību mēdz definēt pārāk atšķirīgi un daudzveidīgi un kopumā šīs definīcijas izsaka “visu un neko”. Piemēram, Rolāns Parī (Kolorādo Universitātē) aizrāda, ka, cilvēkdrošības jēdzienam paliekot tādām

izplūdušām, katrs to var izmantot, kā vien vēlas. Problēma ir arī prioritāšu izvēles kritēriju trūkums (Paris, 2001). Hārvarda Universitātes pētnieki ieteic gatavot ikgadēju salīdzinošu ziņojumu par cilvēkdrošību visā pasaulē, pievērsties vienīgi kriminālai un militārai vardarbībai pret civiliedzīvotājiem (Mack, 2002).

2003. gada jūnijā ANO Cilvēkdrošības komisija publicēja līdz šim visizsmeļošāko ziņojumu šajā jautājumā – “Cilvēkdrošība tagad” (Sen, Ogata, 2003). Tajā ieteikta rīcīpolitika cilvēkdrošības uzlabošanai pasaulē. Ziņojums lasītāju arī informē, ka tiks dibināta jauna, pastāvīga ANO Cilvēkdrošības konsultatīvā padome.

Cilvēkdrošība Latvijā

2002. gadā Latvija pēc tautas attīstības indeksa pirmo reizi ierindojās starp valstīm ar augstu attīstības līmeni. Taču maldīgi būtu uzreiz iedomāties, ka Latvi-

1.2. logs

Starptautiski subjekti cilvēkdrošības jomā

Kopīgās drošības forumā (dibināts 1992. gadā Kembridžas Universitātē) 56 valstu politiķi un zinātnieki spriež par cilvēkdrošību un paplašina tās jēdzienu.

ANO Cilvēkdrošības komisija (izveidota 2001. gadā) veicina plašas sabiedrības izpratni par cilvēkdrošību un tās pamatprasībām, rosina uz cilvēkdrošības pasākumu atbalstīšanu un aktīvu līdzdalību tajos, attīsta un izvērš cilvēkdrošības jēdzienu, lai tas būtu izmantojams par praktisku rīcīpolitikas izstrādāšanas un realizēšanas līdzekli.

Cilvēkdrošības tīkls ir 12 valstu* apvienība, kas atbalsta šo valstu centienus uzlabot cilvēkdrošību. Tīkla ikgadējās sanāksmēs apspriež arī tādus starptautiskus cilvēkdrošības jautājumus kā konvencijas par korupciju, kājnietu mīnām, spīdzināšanu, bērnu tiesībām, starpkonfesionālo dialogu, terorismu, NVO līdzdarbību vides un cilvēktiesību jomā utt. Katrā sanāksmē aplūko tobrīd pasaulē akūtākos draudus.

Vairākas valstis cilvēkdrošību uzlūko par ārlietu prioritāti.

- **Japāna** cilvēkdrošību (“brīvību no vispārējiem draudiem izdzīvošanai, iztikšanai un pašcieņai”) pasludinājusi par vienu no savu ārlietu stūrakmeņiem un ir izveidojusi ANO Cilvēkdrošības traustfondu, kas finansiāli atbalsta cilvēkdrošības uzlabošanas pasākumus visā pasaulē.
- **Kanāda** atbalsta starptautiskus cilvēkdrošības pasākumus, kas atbilst mērķim “brīvība no draudiem cilvēktiesībām, drošībai vai dzīvībai”.
- **Norvēģija** atbalsta “tiesības uz dzīvi bez bailēm”, koncentrējoties uz šaurāka loka pasākumiem – preventīvām miera uzturēšanas operācijām un vieglo ieroču ierobežošanu.

* Austrija, Čīle, Grieķija, Īrija, Jordānija, Kanāda, Mali, Nīderlande, Norvēģija, Slovēnija, Šveice un Taizeme

Avots: Alkire, 2002

jai nav nopietnu cilvēkdrošības problēmu. Ir jau tiesa, ka šeit iedzīvotāji masveidīgi nemirst vardarbībā vai dabas katastrofās un arī necieš no bada, regulāriem teroristu uzbrukumiem vai plaši izplatītām slimībām. Tomēr tā nav visa cilvēkdrošība. Pēc neatkarības atgūšanas notikušas lielas tiesiskas pārmaiņas, kas indivīdiem pavērušas iespēju brīvi darboties pašiem. Taču laikam gan ikviens **Pārskata** lasītājs pazīst tādus cilvēkus, kuri jūtas tik nedroši, ka nespēj būt noteicēji par savu dzīvi un aktīvi piedalīties sabiedrības attīstībā.

Šā **Pārskata** izstrādāšanas sākumā nebija nekādas plašākas informācijas par cilvēkdrošību Latvijā – par galvenajām problēmām un nedrošības avotiem, par riska grupām, par to, ar kādām metodēm cilvēki cenšas sasniegt drošības sajūtu. Lai iegūtu sākotnējo informāciju, ANO **Attīstības programma Latvijā** pasūtīja **Pētījumu par cilvēkdrošību 2002**. Pamatjautājumi un metodoloģija detalizēti aprakstīti pielikumā “Metodoloģija”, un **Pētījuma** rezultāti SPSS formātā ir pieejami no mājaslapas <http://www.undp.riga.lv>. **Pētījumā** noskaidroti galvenie nedrošības avoti – gan tie, kas ir bažu iemesli indivīdu pašu dzīvē, gan arī tie, kurus viņi uzskata par nedrošības avotiem vispār. Gūts arī ieskats par to, ar kādiem apstākļiem, attiecībām, institūcijām, rīcību un stratēģijām visvairāk saistās drošības sajūta. Ar konfidenciali iegūtām atbildēm izpētīts, kādi faktori rada trauksmi. Visbeidzot, ir pat noskaidrots, kādas ir to indivīdu pazīmes, kuriem ir vislielākā varbūtība piedzīvot pašu asāko nedrošības sajūtu un bailes.

Pētījumam sekoja intervijas un piemērpētījumi. Tajos **Pārskata** vajadzībām orientējoši noskaidrots,

kādi pašreiz ir galvenie Latvijas iedzīvotāju drošumspējas faktori. Gūtās atziņas var noderēt praksē: indivīdi, sociālās grupas un valdība tās var izmantot, cenšoties panākt, lai cilvēki dažādās situācijās justos un būtu drošāki.

Cilvēkdrošības loki

Lai gan cilvēkdrošība ir atsevišķu indivīdu drošība, tā pētāma gan indivīda, gan ģimenes, kopienas un valsts līmenī, kā arī starptautiskā kontekstā. Indivīds ir mijiedarbībā ar ikvienu no šiem līmeņiem. Bērns pasaulē ienāk ar savām iedzimtām sliecībām un attīstās atkarībā no apstākļiem. Nonācis saskarē ar pasauli, jaundzimušais saņem vispirms tuvinieku, vēlāk arī citu cilvēku signālus, ka viņš ir drošībā. Pozitīvai dzīves pieredzei uzkrājoties, bērns pamazām kļūst arvien drošāks un, nonācis jaunā vidē vai jaunā situācijā, jūtas arvien mazāk apdraudēts.

Cilvēka dzīvi var iedomāties kā virzīšanos no vairāku koncentrisku riņķu centra uz ārpusi (sk. 1.3. logu). Palielinoties drošībai jebkurā no koncentriskajām joslām, palielināsies arī drošības sajūta un spēja darboties nākamo līmeņu joslās. Nedrošība jebkurā līmenī var arī negatīvi izpausties pārējos līmeņos.

Drošība un drošības sajūta

Cilvēkdrošībai (angliski *human security*) ir divas savstarpēji saistītas dimensijas – drošība (*security*) un drošības sajūta (*sense of security*). Drošība ir tas, ka

1.3. logs

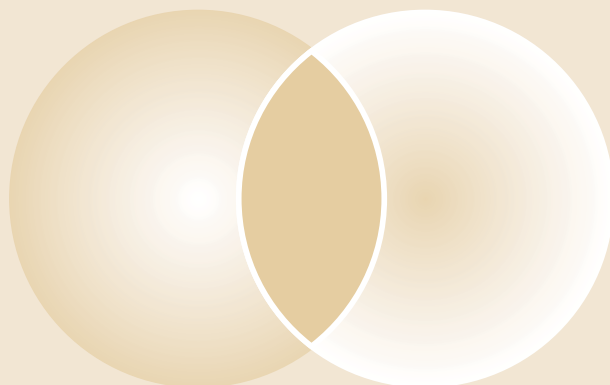
Drošības loki

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. *Pētījums par cilvēkdrošību 2002*

Objektīvais un subjektīvais cilvēkdrošībā

I dimensija

Faktiskā
drošība

II dimensija

Priekšstati
par drošību

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. *Pētījums par cilvēkdrošību 2002*

cilvēkam nekas nedraud, turpretim drošības sajūta ir tāds iekšēju un ārēju faktoru kopdarbībā izveidojies stāvoklis, kurā cilvēks jūtas droši un nebaidās, ka varētu notikt kas nevēlams vai drošība uz ilgāku laiku zust. Angļu valodā nojēgumus “būt drošam” un “justies drošam” nenodala tik stingri kā latviešu valodā un palaikam arī nepaplašinātā vārdā *security* vienlaikus ietver gan drošību, gan drošības sajūtu. Latviešu valodā vārda *drošība* lietojums ar nozīmi “drošības sajūta” ir nejausība, nevis norma.

Pārskatā ciešā kopsakarā analizēti abi – gan objektīvais, gan subjektīvais, t. i., gan drošības stāvoklis, gan drošības sajūta. Tomēr galvenais mērķis ir nevis sistemātiski aprakstīt visus faktorus, kas Latvijā mazina cilvēkdrošību (gan drošību, gan drošības sajūtu), bet gan pievērsties tiem subjektīvajiem bažu iemesliem, kuriem ir pamats objektīvajos apdraudējumos (sk. tumšāko laukumu 1.4. logā). Tas ir tādēļ, ka **Pārskata** apjoms nav tik plašs, lai varētu aplūkot visas jomas, kurās cilvēkdrošība apdraudēta. **Pārskata** mērķis ir palīdzēt indivīdiem attīstīt savas spējas darboties, lai paugstinātos viņu drošības līmenis. Tādēļ uzmanība jāpievērš apdraudējumiem un priekšstatiem par nedrošību, kas ir reāli ietekmējami. Jāuzsver, ka nedrošības sajūta ne vienmēr mainās, kad mainās objektīvā situācija, it īpaši tādēļ, ka cilvēka priekšstatus parasti ietekmē vairāk nekā tikai viens faktors (sk. 3. nodaļu).

Priekšstatus par drošību skaitliski novērtē un analizē pēc datiem, kas iegūti aptaujās, intervijās un testos, turpretim cilvēkdrošības objektīvo stāvokli dažādos aspektos skaitliski novērtē, izmantojot

pieejamos statistikas datus. Šis **Pārskats** šādus novērtējumus sniegs par abām dimensijām (sk. 2. nodaļu).

Aktuālākās problēmas septiņos aspektos

Cilvēkdrošība ir apdraudēta, ja ir apdraudētas tiesības uz dzīvību, veselību, fizisku drošību un pastāv novēršamas pāragras nāves iespējamība. Dzīve var būt nedroša jebkurā tās šķautnē, bet apdraudētība visos pārējos aspektos ir cieši saistīta ar to, kādi ir indivīda priekšstati par savu nedrošību un kā viņš spēj novērst nedrošības cēloņus. Piemēram, cilvēks var dzīvot nabadzībā, taču ar savu materiālo stāvokli būt apmierināts un ar visām grūtībām tikt galā. Turpretim citam mazatļotība var radīt trauksmi, bezpalīdzības sajūtu utt.

Pārskata autori sniedz skaitliskus novērtējumus par stāvokli Latvijā septiņos aspektos, kuros cilvēkdrošība analizēta ANO Attīstības programmas **1994. gada Pārskatā par tautas attīstību pasaulē** (sk. 2.1. logu 2. nodaļā), un izgaismo to, kas pašlaik Latvijā pats aktuālākais. Septiņaspektu novērtējumi, kas vispārīgā skatījumā ataino stāvokli Latvijā, sakārtoti tā, lai tie varētu noderēt starptautiskam salīdzinājumam.

Pētnieki dažādās valstīs uzsver tur pašlaik visaktuālākos cilvēkdrošības jautājumus. Piemēram, 2001. gada maija simpozijā Āfrikā ļoti aktuāla cilvēkdrošības joma bijusi ekonomiskā drošība, bet Turkmēnistānā pētījumu svarīgākā tēma bijusi nedrošība

sakarā ar pāreju no centralizētas plānošanas uz tirgus ekonomiku (apaļā galda diskusija 2001. gada aprīlī Vidusāzijā). Daudzos jaunākajos starptautiskajos pētījumos par cilvēkdrošību galvenā uzmanība pievērsta jomām, kas rada satraukumu globālā mērogā, to vidū vieglo ieroču kontrabandai, prostitūcijai, kariem un nabadzībai.

Drošumspēja

Drošumspēja ir cilvēka spēja nenonākt nedrošā situācijā un nezaudēt drošības sajūtu, bet, ja tas noticis, drošību un drošības sajūtu atgūt. Drošumspējas jēdzienā netieši atspoguļots, ka drošības sajūta ir atkarīga gan no faktiskās drošības, gan arī no cilvēka priekšstatiem par drošību.

Katru cilvēku ietekmē situācijas (notikumi un apstākļi viņa dzīvē). Atkarībā no tā, vai indivīdam ir augsta vai zema drošumspēja, attiecīgajā situācijā viņš var saskatīt gan jaunu iespēju, gan ko tādu, no kā jāizvairās vai kas jānovērš, gan arī draudus (sk. 1.5. logu).

No drošumspējas pakāpes atkarīgs, kā cilvēks reaģēs uz nedrošības vai pārmaiņu situāciju. Individī, kuriem drošumspēja ir augsta, aktīvi rīkojas un paši vai kopā ar līdzīgi domājošiem cilvēkiem paaugstina savu drošību vai arī parūpējas, lai viņu drošību aizsargātu citi. Arī cilvēki ar augstu drošumspēju kādreiz piedzīvo īslaicīgu satraukumu un pat var uz kādu laiku zaudēt drošības sajūtu. Taču viņi izdomā stratēģiju, kā to atgūt. Varbūt paši to neapzinādamies, viņi sāk izmantot metodi, ko sauc par riskvadību (*risk management*). Rezultātā viņi iegūst jaunu pieredzi un attīsta paši savu personisko drošumstratēģiju.

Pārskats īpaši pievēršas tādu cilvēku grupām, kuriem drošumspēja ir tik zema, ka ar daudzām situācijām viņi nespēj tikt galā. Nereti nelaimju virkne (piemēram, tuvu cilvēku zaudēšana, atkārtota kādas varmācības izciešana) vai nelabvēlīgi apstākļi (hroniska nabadzība, slikta veselība, pārmērīga nodošanās alkoholam utt.) cilvēkam drošības sajūtu pakāpeniski pazemina tiktāl, līdz pāri drošības sliekšnim viņu var pagrūst pat atsevišķs notikums, kas citam liktos nenozīmīgs.

1.5. logs

Drošumspējas ietekme uz situāciju uztveri un nedrošības sekām

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā, 2003

Drošumspējas faktori (DF)

DF1 Pozitīvas indivīda īpašības

- Apmierinātība ar dzīvi
- Pārliecība, ka spēj ietekmēt apstākļus / Uzņēmība
- Pašcieņa
- Veselība
- Ticība Dievam
- Piederības apziņa

DF2 Pozitīvas tuvākās attiecības

DF3 **Ekonomiskā drošība** (paredzami, pietiekami ienākumi)

DF4 **Tīklspeja** (spēja pozitīvi iesaistīties sabiedriskos tīklos)

DF5 **Sadarbīga uzticēšanās valsts institūcijām un starptautiskām organizācijām**

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā, 2003

Tāpat kā ar objektīva rādītāja palīdzību nevar novērtēt cilvēkdrošību, nav iespējams arī precīzi noteikt drošības sliekšni. Katram cilvēkam tas ir citāds. Dzīve viņpus drošības sliekšņa paralizē cilvēka gribu, stipri ierobežo viņa spēju darboties savās interesēs. Tas var radīt trauksmi, depresiju, kā arī citas slimības un pat novest līdz pašnāvībai. Latvijas iedzīvotāju grupas, kurās ir zema drošumspēja un augsta tendence uz pārmērīgām nedrošības sajūtas sekām, raksturotas 3. nodaļā.

Drošumspējas faktori

Drošumspējas faktori ir elementi, no kuriem atkarīgs, cik droši vai nedroši cilvēkam var būt kādā situācijā un cik droši vai nedroši viņš tajā var justies. Šos faktoros labi var izgaismot informācija par to, kā cilvēki tiek pie drošības sajūtas. Balstoties uz datiem, ko devis ANO Attīstības programmas Latvijā 2002. gada pētījums par cilvēkdrošību, kā arī uz konstatējumiem, kas gūti citos pētījumos, intervijās un piemēripētēs, esam noteikuši, kuri ir pieci svarīgākie drošumspējas faktori – tie, kas visvairāk palielina vai potenciāli var visvairāk palielināt Latvijas iedzīvotāju spēju justies drošiem vai arī pēc jebkuras nedrošības atgūt drošības sajūtu. Ne katrs no pieciem drošumspējas faktoriem attiecas uz visiem indivīdiem Latvijā, taču katrs ir ļoti nozīmīgs sabiedrībai kopumā. Maksimāla šo pozitīvo faktoru pastiprināšana būtiski palielinātu daudzu cilvēku drošību un drošības sajūtu.

Pārskata autori uzskata, ka Latvijas iedzīvotāju drošumspēja, it īpaši sakarā ar viņu uzrādītajām

problēmām, vislabāk ir palielināma, veicinoši iedarbojoties tieši uz šiem pieciem drošumspējas faktoriem (sk. 1.6. logu).

Pozitīvas indivīda īpašības – DF1

Tas, kādas personiskās īpašības un tuvākās attiecības dod iespēju gan justies droši, gan būt drošībā (tātad šajā ziņā ir pozitīvas), analizēts 4. nodaļā. Justies droši un būt drošībā – tie abi ir nesaraujami saistīti, turklāt ne viens, ne otrs nav atkarīgs no indivīda dzimuma, dzīvesvietas reģiona, etniskās piederības vai citiem parametriem. Pētījumi liecina, ka drošības sajūtas sasniegšanā cilvēki visvairāk paļaujas uz sevi un ģimenes locekļiem (sk. 1.7. logu), un tas, kā mūža gaitā paļaušanos uz citiem pamazām nomaina lielāka paļaušanās uz sevi pašu, arī ir analizēts 4. nodaļā.

Pozitīvas tuvākās attiecības – DF2

Kā aprakstīts 2. nodaļā, ģimenes dzīve Latvijā pašlaik strauji un radikāli mainās, un, iespējams, šīs pārmaiņas ietekmēs vai jau ietekmē arī cilvēkdrošības stāvokli. Taču pats galvenais nedrošības avots, kas skar daudzus Latvijas iedzīvotājus, patlaban ir varmācība, it īpaši ģimenē. Cilvēki, kuri cieš pārestības un jūtas apdraudēti mājās dzīvē, nedrošāki jūtas arī daudzās citās jomās. Apdraudētība ģimenē indivīdu dara sociāli vārīgu, grauj viņa pašcieņu un pārliecību, ka viņš spēj ietekmēt savus apstākļus, izveidot labas attiecības ar citiem un tā tālāk. Varmācības problēma aplūkota 3. un 4. nodaļā.

Ekonomiskā drošība – DF3

Ekonomiskā drošība pirmām kārtām ir tas, ka indivīds gūst paredzamus, pietiekamus ienākumus un ir pastāvīgi nodarbināts. Tā uzskatāma par otro svarīgāko drošumspējas faktoru. Atklātās aptaujās to kā svarīgu min daudzi cilvēki. Tie, kuriem ir zemi ienākumi, un tie, kuri sevi uzskata par nabadzīgiem, bieži vien vairāk raizējas, kā būs ar veselību un citām lietām, kas ir atkarīgas no maka biezuma. Turpinoties polarizācijai, ekonomiskās drošības jautājums tieši skar aizvien vairāk cilvēku. Šim faktoram esam pievērsušies visās **Pārskata** nodaļās. Maznodrošināto cilvēku ekonomisko drošību var palielināt oficiālu un neoficiālu tīklu veidošana (5. nodaļa), bet izšķirīga loma tomēr ir valdībai (6. nodaļa).

Tiklspēja – DF4

Tiklspēja ir indivīda spēja pozitīvi iesaistīties oficiālos un neoficiālos sabiedriskos tīklos. Neoficiālie tīkli, vispirmām kārtām ģimene, draugi un kolēģi, pašlaik ir svarīgs drošības avots daudziem Latvijas iedzīvotājiem.

Potenciāli lielas iespējas palīdzēt Latvijas iedzīvotājiem paaugstināt savu drošības līmeni ir oficiāliem tīkliem, piemēram, nevalstiskām un citām oficiālām organizācijām. Tas, cik veiksmīga būs šo organizāciju darbība cilvēkdrošības laukā, izšķirīgi atkarīgs no indivīdu tiklspējas, tādēļ tiklspēja jāattīsta. Sīkāk šie jautājumi aplūkoti 5. nodaļā. Lai parādītu, kā palielinoties sabiedrisku organizāciju aktivitātei, var paaugstināties daudzu cilvēku drošumspēja, aprakstīti vairāki konkrēti pētījumi par veiksmīgiem NVO pasākumiem.

Sadarbīga uzticēšanās valsts institūcijām un starptautiskām organizācijām – DF5

Nepieciešams, lai cilvēki ticētu, ka valdība un valsts institūcijas godīgi, taisnīgi un prasmīgi pilda tos uzdevumus, kuri visas tautas vārdā tām uzticēti. Lai tāda ticība būtu, viņiem jāredz, ka valsts pārvaldība nav korumpēta un amatpersonas, valsti pārvaldīdamas, darbojas iedzīvotāju interesēs. Savukārt valdības spēja radīt cilvēkiem drošību un drošības sajūtu atkarīga no tā, kā tā spēj sasniegt skaidri nospraustus mērķus un izpildīt uzticētos uzdevumus gan iekšzēmē, gan starptautiskās attiecībās.

Pētījums par cilvēkdrošību 2002 liecina, ka pašlaik iedzīvotāji pašvaldību iestādes mēdz uzskatīt par lielāku drošības avotu nekā valsts iestādes. Daudziem ikdienas dzīvē ir tieša saskare ar pašvaldību iestādēm un uzņēmumiem, un viņi uz tiem paļaujas kā uz atbalsta pakalpojumu nodrošinātājiem. Valdība pēc iedzīvotāju vērtējumiem par dažādu institūciju uzticamību regulāri ierindoja vienā no pēdējām vietām.

Kā redzams 1.8. logā, sabiedrībā valda uzskats, ka uz konkrētām pārvaldības institūcijām, kā arī policijas, tieslietu vai sociālās aprūpes iestādēm var paļauties vairāk nekā uz valdību kopumā vai uz Saeimu. Šās attieksmes cēloņi aprakstīti 2. nodaļas sadaļā par politisko drošību, bet metodes, ar kurām varētu pastiprināt valdības kā drošumspējas faktora lomu, aplūkotas 6. nodaļā.

Uz starptautiskām organizācijām parasti neraugās kā uz indivīdu atbalstītājam viņu centienos palielināt savu drošību. Daļēji tā ir tāpēc, ka plašsaziņas līdzekļi gan daudz informē par globālām problēmām, taču maz apraksta, kā starptautiskās organizācijas tās risina, daļēji arī tāpēc, ka daudzi Latvijas iedzīvotāji vēl nesaskata vietējo problēmu kopsakarību ar globāliem procesiem un, visbeidzot, Latvija tikai ar neatkarības atgūšanu sākusi vai atjaunojusi darbību starptautiskās organizācijās. Tikai retajam zināms, ko un kā valdība panākusi, Latvijas iedzīvotāju vārdā darbotāmās starptautiskās organizācijās.

Atgūtās neatkarības vēsturei vēl ir tikai 13 gadu, un reģionalizācija (Latvijas integrācija Eiropas Savienībā un NATO) vēl tikai tuvojas tam, lai katrs izjustu, ko tā dos, tāpēc daudzi nemaz neapzinās, kādus starptautiskus resursus viņi varētu izmantot, lai mazinātu savas bažas par globāla līmeņa draudiem. Māka savu drošumspēju palielināt, vēršoties starptautiskās organizācijās, par vienu no DF5 aspektiem (sk. 6. nodaļu) jāatzīst sakarā ar pārbaudījumiem, ko Latvijas iedzīvotājiem nesīs nākamie gadi: cilvēki aizvien plašāk dibinās personiskus pārrobežas kontaktus, ekonomiskā drošība aizvien vairāk kļūs atkarīga no globālās konkurētspējas utt.

Dažādi drošumspējas faktori visiem nešķiet vienlīdz nozīmīgi. Pētījuma respondentiem dažādos veidos vaicāja, kas viņiem veicina drošības sajūtu (piemērus sk. 1.7. un 1.8. logā). No informācijas, kas gūta **Pētījumā**, intervijās un citos pētījumos, var vispārināt, ka pašlaik Latvijas iedzīvotājiem drošības

sajūtu visvairāk sniedz pozitīvas tuvākās attiecības, pietiekami finansiālie resursi un palāvība uz saviem spēkiem. Zīmīgi, ka krievvalodīgās sievietes, kas aptaujātas **Pētījumā**, kā drošumspējas faktoru biežāk min ticību Dievam, bet krievvalodīgie vīrieši min komerciālos drošības pakalpojumus. Respondenti latvieši bieži norāda, ka liela jēga un nozīme viņu dzīvē ir nacionālās piederības apziņai.

Pētījuma respondentiem nozīmīgāko drošības avotu vairākums iekļaujas piecos drošumspējas faktorus. Kādai daļai respondentu ar nedrošību saistās ASV un/vai Krievija. Attiecībā uz Krieviju būtiska ir atšķirība starp pilsoņu un nepilsoņu vidū valdošo attieksmi. Pilsoņi Krieviju vairāk sliecas uztvert kā draudu, nepilsoņi – kā drošības avotu.

Personiskās drošumstratēģijas

Cilvēkiem ar augstu drošumspēju ir plašs personisko drošumstratēģiju repertuārs. Drošumstratēģijas – drošības pastiprināšanas stratēģijas – sakņojas indivīda zināšanās un prasmēs, arī prasmē novērtēt savus iekšējos un ārējos resursus un to, ar kādu risku viņam jāreālinās

situācijās, kur pastāv draudi. Iekšējie resursi ir individuālie drošumspējas faktori, kurus iespējams mobilizēt bez ārējas palīdzības. Ārējie ir tie resursi, kuriem piekļūstams, tikai sadarbojoties ar citiem cilvēkiem.

Personiskās drošumstratēģijas dod iespēju apzināti vairīties no nedrošības avotiem, mazināt nedrošības sekas un pārvarēt nedrošības sajūtu. Lai šīs stratēģijas varētu izveidot, nepieciešamas tādas apgūstamas prasmes kā

- prasme uztvert brīdinājumsignālus,
- prasme piekļūt informācijai par nedrošības avotu,
- prasme šo informāciju sistematizēt,
- prasme izstrādāt alternatīvus rīcības plānus,
- prasme rīkoties,
- prasme sadarboties ar citiem.

Pārskatā personisko drošumstratēģiju jautājums nav aplūkots visā pilnībā, jo **Pētījuma** aptauja un citi datu avoti spēj sniegt tikai sākotnēju novērtējumu par cilvēkdrošības stāvokli Latvijā XXI gadsimta sākumā. Izprotot, kā indivīdi veido savas personiskās drošumstratēģijas, rīcībpolitiski varētu labāk izplānot, kā palīdzēt cilvēkiem ar zemu drošumspēju.

1.7. logs

Dažādu drošības gādnieku nozīmība aptaujāto kopuma vidējā vērtējumā (1 – visnozīmīgāks; 7 – visnenozīmīgāks)

	Kopā	Vīrieši	Sievietes	Pilsētas	Lauki	Rīga	Vidzeme	Kurzeme	Zemgale	Latgale
Es pats	1,88	1,82	1,94	1,89	1,87	1,76	1,88	2,44	1,85	1,66
Radnieki	2,24	2,35	2,13	2,17	2,39	2,26	2,11	2,79	1,76	2,37
Draugi	2,90	2,85	2,95	2,81	3,12	2,78	2,74	3,30	2,82	3,13
Kolēģi	4,52	4,35	4,66	4,49	4,59	4,54	4,42	4,66	4,53	4,47
Valsts un pašvaldību iestādes	4,73	4,86	4,61	4,81	4,54	5,03	4,67	3,97	5,02	4,54
NVO	5,26	5,32	5,20	5,28	5,19	5,12	5,44	4,74	5,51	5,48
Starptautiskās organizācijas	6,38	6,36	6,39	6,46	6,19	6,50	6,53	5,88	6,43	6,27

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. *Pētījums par cilvēkdrošību 2002*

Drošības konstelācijas

Drošumspēja nav atkarīga tikai no indivīda personiskajām drošumstratēģijām vien. Valsts iedzīvotāju kopējā drošumspēja ir atkarīga no indivīdu, sabiedrisko tīklu un valdības spējas veidot kopīgas drošumstratēģijas un saskaņā ar tām darboties drošības konstelācijās. Drošības konstelācijas (“drošības zvaigznāji”) ir organizētas un neorganizētas dažāda līmeņa drošības gādnieku struktūras, kas pēc kopīgām stratēģijām risina konkrētas ar drošību saistītas problēmas. Konstelāciju zvaigznes ir visi dažādie šās kopīgās darbības sub-

jekti. To savstarpējos kontaktos atspoguļojas konstelāciju kontūras. Šādas spēku apvienošanas rezultāts ir drošības palielināšanās līdz tādām līmenim, kāds nav sasniedzams, ja drošības gādnieki darbojas vieni vai nekoordinēti. Piemēram, narkomānijas apkarošanas pasākumi skolās negūs panākumus, ja šajā darbā spēkus neapvienos vecāki, skolotāji, sabiedrība, valsts iestādes un paši skolēni.

Sarakstā, kurā bija nosaukts 31 reāls vai iespējams drauds, katram **Pētījuma** respondentam lūdza atzīmēt, kurus no šiem draudiem, viņaprāt, viņam

1.8. logs

Dažādu faktoru ietekme uz drošības sajūtu (aptaujāto kopumam vidējā vērtība*)

	Vidējā vērtība		Vidējā vērtība
Ģimene	3,24	Sociālās aprūpes sistēma	2,39
Draugi	3,04	Paļaušanās uz likteni	2,38
Paša rīcība	3,02	Pašvaldība	2,37
Ticība Dievam	2,70	Avīzes, radio, televīzija	2,30
Uzņēmumi, kas rūpējas par drošību	2,61	Sabiedriska organizācija, biedrība	2,29
Kopības sajūta ar savu tautu	2,60	Nodarbinātības sistēma	2,28
Neoficiālie tīkli (skolasbiedri, darbabiedri)	2,58	Tieslietu sistēma	2,26
Baznīca	2,53	ANO	2,23
Policija un iekšlietu sistēma	2,53	NATO	2,17
Zinātnes atklājumi / jaunās tehnoloģijas	2,50	Valdība	2,14
Kaimiņi	2,50	Eiropas Savienība	2,12
Latvijas bruņotie spēki	2,47	ASV	1,90
Veselības aprūpes iestādes	2,46	Krievija	1,83

* 1 – drošības sajūtu mazina; 2 – neietekmē; 3 – palielina; 4 – krietni palielina.

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. *Pētījums par cilvēkdrošību 2002*

1.9. logs

Vērtējums par savām iespējām ietekmēt dažādus potenciālus draudus un par šo draudu īstenošanās iespējamību

* “Kā domājat, vai Jūs – pats personīgi vai sadarbībā ar citiem – varat veicināt minēto draudu samazināšanos?”

** Tā respondentu daļa (%), kas uz jautājumu “Par ko Jūs baidāties un cik lielā mērā?” atbildēja “Nedaudz baidos” vai “Ļoti baidos”

	“Jā, “Bai- varu”, dos”, % *	“Bai- varu”, dos”, % **		“Jā, “Bai- varu”, dos”, % *	“Bai- varu”, dos”, % **
Dabas piesārņošana Latvijā	51	87	Ārzemnieki izpirks zemi Latvijā	9	67
Savas valodas un kultūras pastāvēšanas apdraudētība	42	59	Ārvalstu ražotāji izspiedīs vietējos ražotājus no Latvijas tirgus	8	70
Saindēšanās ar nekvalitatīvu pārtiku	40	78	HIV/AIDS izplatība pasaulē	7	82
Kaitīgo atkritumu izgāztuves Latvijā	29	87	Latvija zaudēs daļu no politiskās suverenitātes	7	48
Mežu izciršana Latvijā	23	86	Latvijas okupācija	7	41
Demogrāfiskās situācijas pasliktināšanās	22	59	Latvijas ražotāji zaudēs tirgu citās valstīs	6	64
Etniskie konflikti Latvijā	21	44	Organizētā noziedzība valsts mērogā	6	88
HIV/AIDS izplatība Latvijā	18	88	Bēgļu ieplūšana Latvijā	6	58
Sintētiska pārtika (palielināts konservantu daudzums pārtikā)	17	81	Militārs konflikts Latvijas teritorijā	5	47
Latvijā varētu tikt ierobežota demokrātija un vārda brīvība	17	50	Globālā sasilšana	5	66
Lauksaimniecības zemju pamešana novārtā Latvijā	17	76	Terorisms Latvijā	5	51
Dabas piesārņošana pasaulē	16	79	Straujš cenu pieaugums Latvijā	4	84
Ekoloģiska katastrofa Latvijā	16	73	Starptautiskā terorisma izpausme Latvijā	4	50
Cilvēku aizplūšana no laukiem	14	67	Kodoldraudis	2	58
Narkotisko vielu izplatība	14	91	Lata devalvācija	2	65
Iekšēji nemieri Latvijā	11	47			

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. Pētījums par cilvēkdrošību 2002

vienam vai sadarbībā ar citiem būtu iespējams samazināt. Respondentu atbildes apkopotas 1.9. logā. Turpat apkopotas arī respondentu atbildes uz jautājumu, cik lielā mērā viņi baidās, ka attiecīgais drauds varētu piepildīties. Tas parāda sakarību starp nedrošības sajūtu un to, cik lielā mērā, pēc indivīda domām, viņam iespējams draudu ietekmēt.

Puse **Pētījuma** respondentu jūtas spējīgi vieni paši vai kopā ar citiem mazināt draudus, ka palielināsies dabas piesārņotība, ka izmirs dzimtā valoda un kultūra (42 %) un ka viņi saindēsies ar nekvalitatīvu pārtiku (40 %). Nākamie draudi, kas biežāk minēti kā ar savu rīcību ietekmējami, arī ir saistīti ar vidi: tie ir draudi, ka Latvijā ierīkos kaitīgu atkritumu izgāztuves (29 %) un pārmērīgi izcirtis mežus (23 %). Kopumā latvieši savu spēju mazināt draudus vērtēja augstāk nekā nelatvieši.

Saprotamā kārtā respondenti vismazāk spējīgi jūtas ko darīt, lai mazinātos draudi, ka devalvēs latu, notiks kodolkatastrofa (2 %), Latvijā parādīsies starptautiskais terorisms, strauji celsies cenas (4 %), radīsies vietējais terorisms, nepatīkami izpaudīsies globālā sasilsana un izcelsies militārs konflikts (5 %).

Toties **Pētījuma** autorus pārsteidz, ka respondenti zemu novērtējuši arī savu iespēju ietekmēt dažus citus potenciālus draudus, kurus daudzi no viņiem atzinuši par reāliem, piemēram, to, ka varētu palielināties narkotiku vai HIV/AIDS izplatība.

Sociologs Zigmunts Baumanis ir teicis, ka kolektīvā bezspēcība augs tik ilgi, kamēr nebūs vienkāršu un skaidru mehānismu, kā personīgas problēmas pārvērst par valstiskiem jautājumiem un otrādi. Kamēr šādi mehānismi nav izveidoti un plaši izplatījušies, cilvēku personīgās bailes nevar kļūt par sabiedriska diskursa jautājumiem (Bauman, 1999).

Noslēgums

Cilvēkdrošības jēdziens strauji attīstās visā pasaulē. Cilvēkdrošība ir viens no tautas attīstības priekšnosacījumiem, jo dzīve bez bailēm un trūkuma paver plašākas iespējas izvēlēties, kā dzīvot. Cilvēkdrošības stāvoklis Latvijā ir analizēts **ANO Attīstības programmas Latvijā 2002. gada pētījumā par cilvēkdrošību**, citos pētījumos un intervijās. **Pārskata** sākumā (1. un 2. nodaļā) konstatēts, kādas problēmas patlaban ir aktuālākās Latvijas cilvēkdrošībā, bet tālāk izskatīti cilvēku drošības un drošumspējas palielināšanā iespējamie risinājumi pa koncentriskiem riņķiem – no indivīda līmeņa pārejot uz kopienas līmeni, tālāk uz

valsts līmeni un visbeidzot uz starptautisko/globālo līmeni. Gan pati drošība, gan drošības sajūta ir būtiski cilvēkdrošības aspekti.

Kopš Latvija atguvusi neatkarību, cilvēki izjūt aizvien lielāku nepieciešamību izstrādāt savas personiskās drošumstratēģijas, prognozēt nākotni un plānot savu dzīvi. Pēcpadomju Latvijā daudziem vēl trūkst rīcības brīvības apziņas, viņi nespēj pielāgoties mainīgajiem sociālajiem un ekonomiskajiem apstākļiem. Jāpanāk, lai šiem un citiem cilvēkiem, kuru nedrošība ir sevišķi liela, pastiprinātos drošumspējas faktori.

Spēcīgi, attīstīti drošumspējas faktori stiprina arī citus drošumspējas faktoros. Tomēr daudzi cilvēki, kas nav pasargāti no dažām draudošām iespējamībām (zaudēt darbu, nonākt nabadzībā, pastrādāt noziegumu, kļūt par narkomānu), paši vien savu drošumspēju maz spēj palielināt. Piemēram, maznodrošinātus cilvēkus apdraud daudz tādu nelaimju, no kurām pārtikušākie ir pasargāti.

Lielas bažas rada tas, ka daudzi cilvēki Latvijā joprojām nav ne praktiski, ne teorētiski sagatavoti tam, lai paši izstrādātu stratēģijas, kas uzlabotu viņu drošību. 3. nodaļā minēto riska grupu indivīdi jūtas neaizsargāti un dažādu ārējo spēku apdraudēti. Dažiem viņu sabiedriskā vide šķiet draudu un nedrošības avots, nevis kas tāds, kas mudina uz domu apmaiņu, uz kopīgu mērķu nosprašanu. Daudziem Latvijā ir ierobežoti sabiedriskie tīkli, un nevalstisko organizāciju sektora potenciāls nedrošības novēršanā vēl ir maz izmantots. Stipri apdraudētie indivīdi bieži vien dzīvo vieni vai ģimenē noslēgušies un draudus savai drošībai cenšas novērst tikai pašu spēkiem.

Jo nedrošāks cilvēks jūtas, jo vairāk viņš sastaps šķēršļus, kas negatīvi ietekmēs un ierobežos viņa rīcību un darbotiespēju. Nedrošība ne tikai veicina pasīvu attieksmi pret dzīvi, bet arī pazemina pašcieņu. Vārdu sakot, spēcīgi drošumspējas faktori palīdz sev radīt tādus apstākļus un vidi, lai varētu dzīvot pilnvērtīgi, bez pazemojumiem un ar augstu pašcieņu.

Jomas, kurās cilvēki ir un/vai jūtas nedroši, gadu gaitā var mainīties. Lai gan 2002.–2003. gada **Pārskats** īpaši pievēršas piecām problēmām, lasītāji ir aicināti padomāt arī par citām cilvēkdrošības problēmām, kurām viņi **Pārskata** ieteikumu gaismā varētu ieraudzīt jaunus risinājumus.

Aktuālākie nedrošības sajūtas iemesli

Ievads

Otrās nodaļas galvenais uzdevums ir izanalizēt, kādas iespējamības pašlaik visnegatīvāk ietekmē cilvēkdrošību Latvijā. Nodaļā raksturoti iedzīvotāju priekšstati par to, kāda šobrīd Latvijā ir cilvēkdrošība un kāda ir viņu pašu drošība, un šie priekšstati aplūkoti kopsakarā ar objektīviem datiem par faktoriem, kas ietekmē drošību. Visi jautājumi aplūkoti pa septiņiem aspektiem, kuros cilvēkdrošība analizēta ANO Attīstības programmas **1994. gada Pārskatā par tautas attīstību pasaulē**: ekonomiskā drošība, uzturdrošība, veselībdrošība, ekoloģiskā drošība, personīgā (fiziskā) drošība, kopiendrošība un politiskā drošība (sk. 2.1. logu).

Cilvēkdrošība septiņos aspektos novērtēta, balstoties uz empīriskiem datiem, kas saņemti no Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes, kā arī citiem datiem, kas pēdējā laikā iegūti Latvijas iestāžu un organizāciju pētījumos (sk. arī pielikumu “Īss apskats par tautas attīstību Latvijā”). Cilvēkdrošību objektīvi raksturo dažādi statistikas dati un dzīves līmeņa rādītāji (par ienākumiem, noziedzības līmeni, politisko līdzdalību utt.). Subjektīvie cilvēkdrošības rādītāji galvenokārt ir iegūti **ANO Attīstības programmas Latvijā 2002. gada pētījumā par cilvēkdrošību**, kas pasūtīts **Pārskata** vajadzībām (sīkāk aprakstīts pielikumā “Metodoloģija”). Subjektīvie rādītāji dod iespēju spriest, kā cilvēki vērtē un izjūt savu drošību konkrētos apstākļos. Visas nodaļas garumā autori savā skatījumā parāda kopsakaru starp abām cilvēkdrošības dimensijām – subjektīvo un objektīvo.

Aptaujās paustajos indivīdu vērtējumos par cilvēkdrošību vairāk vai mazāk atspoguļojas arī attiecīgā brīža sabiedriskā un politiskā situācija. **Pētījums** notika 2002. gada septembrī – Saeimas vēlēšanu kampaņas kulminācijas laikā. Kampaņas pamattēmu

vidū bija dažas no sabiedrības problēmām, par kurām cilvēki visvairāk raizējās, piemēram, korupcija, ekonomiskā drošība un narkotiku kontrabanda. Tas izpaudās arī atbildēs uz **Pētījuma** jautājumiem. Savukārt par terorismu, kariem un citām parādībām, kas Latviju tieši neskāra, aptaujātie kopumā daudz neraizējās.¹

Bažu iemesli personiskajā dzīvē

Savā personiskajā dzīvē cilvēki visvairāk ir nobažījušies par

- veselībdrošību (piemēram, daudzi baidās, ka varētu saslimt vai slimības gadījumā nesaņemt pietiekami kvalitatīvus medicīniskos pakalpojumus),
- ekonomisko drošību (daudzi baidās, ka nebūs ko samaksāt par medicīnisko aprūpi, daudzi nezina, vai saņems pietiekamus un regulārus ienākumus),
- personīgo drošību (bažijas par satiksmes negadījumiem un citām nelaimēm).

2.2. loga tabulā redzams, kādi iemesli, spriežot pēc respondentu atbildēm, **Pētījuma** aptaujas laikā cilvēkiem lika visvairāk bažīties par savu dzīvi tuvākā un tālākā nākotnē (iesmesli ranžēti pēc tā, cik liela vidēji ir ar tiem saistītā apdraudētības sajūta). Respondentiem bija lūgts izteikties par 32 iespējamajiem iemesliem.

Lai gan iespējamības “Cietīšu no emocionālas vardarbības ģimenē” un “Cietīšu no fiziskas vardarbības mājās” nonākušas 2.2. loga tabulas lejasgalā, tomēr aptuveni piektā daļa respondentu atzīst, ka cieš no emocionālās vardarbības, un septītā daļa – no fiziskās vardarbības. Tas ir augsts rādītājs. Otrkārt, atklātās aptaujās cilvēki tādas problēmas nemēdz uzrādīt. Slēgtās **Pētījuma** aptaujas un arī citi pētījumi dod liecības, ka varmācības traumas ir plaši izplatītas.

¹ 2002. gada oktobrī Maskavā Marijas teātri čecenu kaujinieki sagūstīja ap 700 cilvēku, un ķīlnieku atbrīvošanas operācijā daudzi no viņiem gāja bojā. Taču 2002. gada septembra aptaujas rezultātus šis terora akts nevarēja ietekmēt. Respondenti ne slēgtajā aptaujā, ne arī atklātajā aptaujā par to, kādi trīs faktori rada vislielākās bažas, terorismu par draudu neatzina. 2002. gada novembrī Latvijā aptaujājot studentu grupu, aina bija citāda: studenti par otro draudīgāko nedrošības faktoru atzina terorismu, karus un saspīlētas politiskās attiecības. ASV statistika liecina, ka vēl astoņus mēnešus pēc 2001. gada 11. septembra terora aktiem divas trešdaļas amerikāņu par šo notikumu domāja vairākas reizes nedēļā [The Science of Anxiety. *Time*. June 10, 2002]. Ir likumsakarīgi, ka cilvēkiem visvairāk rūp tas, kas viņiem personiski ir vistuvāk, turklāt nozīme ir arī ģeogrāfiskajam tuvumam.

Septiņi cilvēkdrošības aspekti

Veselīdrošība

Veselības aprūpei
atvēlētā IKP daļa

Subjektīvais vērtējums par
savu veselības stāvokli

Veselības aprūpes
pieejamība

Subjektīvais vērtējums
par medicīniskās
palīdzības kvalitāti

Ekonomiskā drošība

Ienākumu pietiekamība,
peredzamība

Nodarbinātības paredzamība

Sociālās apdrošināšanas
budžeta stabilitāte

Apmierinātība ar ienākumu
līmeni

Ienākumu nevienādība

Konkurētspēja

Personīgā (fiziskā) drošība

Bailes no vardarbības

Noziedzības
(arī vardarbības) līmenis

Pašznicīgās sliekšmes

Satiksmes negadījumi

Institūciju efektivitāte

Ekoloģiskā drošība

Vides piesārņotība Latvijā

Sabiedrības kopējās
rūpes par vidi

Valdības spēja risināt
vides problēmas

Gatavība ieguldīt laiku
un / vai līdzekļus
vides kopšanā

Septiņi cilvēk- drošības aspekti

Uzturdrošība

Galveno uzturlīdzekļu
fiziskā pieejamība

Pārtikas kvalitāte

Mājsaimniecības budžeta daļa,
ko izlieto pārtikai

Kopiendrošība

Ģimenes stabilitāte

Iesaiste kopienā,
sabiedriskos tīklos

Politiskā drošība

Cilvēku pamattiesību
un pamatbrīvību
ievērošana

Uzticēšanās valdībai

Valdības darbības spēja

Iesaiste politiskajā dzīvē

Korupcijas izjūtamība

Avots: Autori par pamatu izmantojuši Cilvēkdrošības rādītāju metodoloģiju,
ko 2002. gadā izstrādājis pētniecības institūts "Vitosha Research" (Bulgārija)

Vispārīgie bažu iemesli

2.3. loga tabulā redzams, kādi vispārīgie iemesli, spriežot pēc respondentu atbildēm, cilvēkiem lika visvairāk bažīties **Pētījuma** aptaujas laikā (iemesli sarindoti pēc tā, cik liela vidēji ir ar tiem saistītā apdraudētības sajūta). Respondentiem bija lūgts izteikties par 32 iespējamajiem iemesliem. Saņemto atbilžu kopums liecināja, ka vislielāko apdraudētības sajūtu rada šādi bažu iemesli:

- narkotiku izplatība (91 % respondentu);
- organizētā noziedzība valsts mērogā (88 %);
- HIV/AIDS izplatība (88 %);
- naudas trūkums;
- ar ekoloģiju saistīti jautājumi.

Respondenti stipri baidās par to, ka varētu strauji celties cenas, ka Latvijā varētu ierīkot jaunas bīstamu atkritumu izgāztuves un pārmērīgi izcirst mežus.

Diez vai kāds tabulā minētais drauds viens pats cilvēkam radītu nopietnas psiholoģiskas sekas. Taču parasti uz drošības sajūtu iedarbojas vairāki draudi reizē. Cilvēkiem, kuri jūtas nedroši sakarā ar kādu vienu draudu, ir lielākas bažas arī par citiem. Tālāk šajā nodaļā pa septiņiem cilvēkdorošības aspektiem (sk. 2.1. logu) analizēts arī tas, kā dažādi draudi iedarbojas uz apziņu.

Veselīdrošība

Cilvēka veselīdrošība ir viņa drošība attiecībā uz visu, kas saistīts ar veselību. Nedrošības sajūtas iemeslu sarakstā (sk. 2.2. logu) gan pēc apdraudētības sajūtas pakāpes, gan pēc apdraudētības izjūtāmības (pēc tā, cik liela respondentu daļa attiecīgo draudu izjūt) paši pirmie ir ar veselību saistīti draudi. Latvijā gan vīrieši, gan sievietes baidās, ka

- 1) saslimšanas gadījumā nevarēs samaksāt par ārstēšanos (83 % respondentu),
- 2) nesaņems pietiekami kvalitatīvus medicīniskos pakalpojumus (83 %),
- 3) nopietni saslims (83 %).

Šādu baiļu augstajā izjūtāmībā izpaužas ne vien vispārīgā eksistenciālā norūpētība par savu veselību (īkvienam cilvēkam veselība ar laiku pasliktināsies, un mēs visi reiz nomirsim), bet arī tas, ka veselības aprūpes sistēma nenodrošina visiem vienlīdzīgas iespējas izmantot medicīniskos pakalpojumus, valsts šos pakalpojumus finansē pēc ļoti neskaidriem "spēles noteikumiem" un, visbeidzot, cilvēki pārdzīvo to, ko arī rāda veselības statistika. Vīriešiem vidējais paredzamais mūža ilgums ir par 11 gadiem mazāks nekā sievietēm (attiecīgi 65 un 76 gadi). Vīriešu mūža ilguma ziņā Latvija ir 112. vietā

pasaulē. (*Statistikas aktualitātes*, 2002. Plašāki veselības statistikas dati atrodami **Pārskata** pielikumā "Īss apskats par tautas attīstību Latvijā".) Daudzas veselīdrošības problēmas sakņojas ekonomiskās problēmās, un cilvēkiem ar mazākiem ienākumiem parasti ir arī zemāka drošības sajūta attiecībā uz veselību (sk. 2.4. logu).

Cilvēka veselīdrošība ļoti lielā mērā nosaka viņa dzīves kvalitāti, viņa paša un ģimenes kopējo labklājību. Pasaules Veselības organizācija 1948. gadā veselību definējusi tā: "Veselība ir pilnīga fiziska, garīga un sociāla labklājība, nevis tikai stāvoklis bez slimībām un fiziskiem trūkumiem" (<http://www.who.int/en/>). Veselību savukārt pirmām kārtām ietekmē iedzimtība, vide, uzvedība un dzīvesveids. Taču veselīdrošību mazina arī visai sabiedrībai kopīgās ekonomiskās un sociālās problēmas.

Salīdzinot stāvokli dažādās valstīs, redzams: jo lielāku daļu no saviem resursiem sabiedrība iegulda medicīniskajā aprūpē un izglītībā, jo labāki ir veselības statistikas rādītāji un lielāks arī vidējais mūža ilgums. Latvijā medicīniskā aprūpe vēl nesaņem pietiekamu finansējumu. 2001. gadā tai bija atvēlēti tikai 4,8 % no iekšzemes kopprodukta – tik maz kā gandrīz nekur citur Eiropā.

Joprojām pieaug tā ar veselību saistīto izdevumu daļa, kas cilvēkiem jāsedz no pašu kabatām, un tas stipri sašaurina trūcīgo iespējas gādāt par savu veselīdrošību. **Pētījums** atklāja, ka veselību apdrošinājusi tikai nepilna trešdaļa respondentu, vakcinējušies tikai 45 procenti, bet ar sportu un tamlīdzīgām lietām, kas saistītas ar izdevumiem, nodarbojas mazāk nekā 40 procenti aptaujāto.

Pēc Pasaules Veselības organizācijas datiem, Latvijā cilvēkiem pašiem jāsedz ap 39 % no kopējiem oficiālajiem izdevumiem, kas saistīti ar veselību. Tas ir daudz salīdzinājumā ar kaimiņvalstīm (Lietuvā 24, Igaunijā 21,2 %) un ļoti daudz salīdzinājumā ar citām Eiropas valstīm (Dānijā 15,7, Vācijā 11,3 %). Turklāt šos 39 % veido tikai oficiāli reģistrētie pacientu maksājumi, bet gandrīz ikdienišķa ir kļuvusi prakse, ka par medicīniskajiem pakalpojumiem samaksā vai piemaksā aploksnēs. Tādā valstī kā Latvija, kur dažādu iedzīvotāju ienākumi ir ārkārtīgi nevienādi, valdības izdevumi veselības aprūpei mazi un par medicīniskajiem pakalpojumiem daudz jāmaksā no savas kabatas, turklāt vēl plaši izplatīti neoficiālie maksājumi, cilvēki ar nelieliem ienākumiem šos pakalpojumus ne vienmēr var atļauties.

Tas, cik daudz un no kā cilvēki baidās saslimt, lielā mērā atspoguļojas pētījumu respondentu subjektīvajos vērtējumos par savu fizisko, emocionālo un sociālo

2.2. logs

Savas dzīves apdraudētības sajūta: 32 iespējamo draudu aktualitāte 2002. gada septembrī

Drauds (ka kaut kas notiks, sāksies, turpināsies vai pastiprināsies)	Apdraudētības izjūtāmība respondentu vidū, %*			Vidējā apdraudētības sajūtas pakāpe*			Rangs
	Vīr.	Siev.	Visiem	Vīr.	Siev.	Visiem	
Saslimšanas gadījumā nevarēšu samaksāt par ārstēšanos	78	87	83	3,14	3,39	3,28	1
Saslimšanas gadījumā nesaņemšu pietiekami kvalitatīvus medicīniskos pakalpojumus	80	86	83	3,15	3,37	3,27	2
Nopietni saslimšu	78	88	83	3,10	3,39	3,26	3
Vecumdienās nesaņemšu izdzīvošanai pietiekoši lielu pensiju	72	78	75	2,98	3,15	3,08	4
Palikšu bez iztikas līdzekļiem	67	78	73	2,93	3,20	3,08	4
Cietīšu nelaimes gadījumā	72	82	77	2,95	3,19	3,08	4
Nevarēšu samaksāt par īri un komunālajiem pakalpojumiem	65	79	72	2,87	3,17	3,03	5
Cietīšu no autovadītāju agresīvas braukšanas	71	83	77	2,84	3,15	3,01	6
Cietīšu no fiziskas vardarbības uz ielas	62	80	72	2,73	3,13	2,94	7
Mani var apzagt	64	74	70	2,72	3,00	2,87	8
Saslimšu ar ērcu encefalītu	60	72	67	2,67	2,98	2,84	9
Zaudēšu / neatrādišu darbu	60	62	61	2,66	2,70	2,68	10
Nevarēšu samaksāt par bērnu / savu izglītošanu/os	55	61	58	2,64	2,71	2,68	10
Cietīšu no organizētās noziedzības	54	60	58	2,48	2,71	2,61	11
Cietīšu no seksuālas vardarbības	12	43	28	2,48	2,71	2,61	11
Ka nebūs kur dzīvot	48	60	54	2,39	2,72	2,57	12
Saslimšu ar HIV/AIDS	51	56	54	2,46	2,64	2,55	13
Cietīšu badu	45	58	52	2,37	2,68	2,53	14
Cietīšu terora aktā	42	57	50	2,36	2,65	2,52	15

Ka palikšu viens	48	54	51	2,40	2,57	2,49	16
Nespēju izturēt konkurenci darba tirgū	46	52	50	2,35	2,45	2,40	17
Cietīšu no emocionālas vardarbības no ierēdņu puses	42	47	45	2,26	2,35	2,31	18
Lai atrisinātu sadzīviskus jautājumus, būs jādod "kukulis"	38	47	42	2,16	2,38	2,27	19
Zaudēšu ģimenes un tuvāko cilvēku izpratni un atbalstu	36	46	42	2,16	2,33	2,25	20
Ka palikšu viens/a ar apgādājamiem bērniem	31	45	38	2,03	2,32	2,19	21
Cietīšu no emocionālas vardarbības no policistiem	38	37	37	2,19	2,16	2,17	22
Zaudēšu kolēģu izpratni un atbalstu	28	37	33	2,00	2,12	2,06	23
Cietīšu no emocionālas vardarbības darbā	16	30	24	1,73	1,94	1,84	24
Saķīlidošos ar radiem vai citiem cilvēkiem īpašuma strīdu dēļ	22	25	23	1,80	1,82	1,81	25
Zaudēšu savus uzkrājumus bankā	25	24	24	1,81	1,80	1,80	26
Cietīšu no emocionālas vardarbības ģimenē	14	23	19	1,58	1,77	1,68	27
Cietīšu no fiziskas vardarbības mājās	11	18	14	1,42	1,62	1,53	28
Vidējā apdraudētības sajūtas pakāpe vidēji pa visiem bažu iemesliem (iespējamiem draudiem)				2,49	2,40	2,62	

* Respondentiem apdraudētības sajūtas pakāpi par katru iespējamo draudu (bažu iemeslu) bija lūgts norādīt šādi: 1 – nemaz nebaidos; 2 – drīzāk nebaidos; 3 – nedaudz baidos; 4 – ļoti baidos. Vidējā apdraudētības sajūtas pakāpe rēķināta pēc visām vīriešu, sieviešu vai kopuma atbildēm. Turpretim apdraudētības izjūtamība respondentu vidū ir tā respondentu daļa (%), kas draudu novērtējusi ar 3. vai 4. pakāpi – "nedaudz baidos" vai "ļoti baidos".

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. *Pētījums par cilvēkdrošību 2002*

veselību. ANO Attīstības programmas Latvijā *Interviju par cilvēkdrošību analīze* (56 respondenti) ļauj secināt, ka daudzus biedē neizārstējamās un grūti izārstējamās slimības – vēzis, sirds un asinsvadu slimības un alkohols. Subjektīvie vērtējumi tikai daļēji ir saistīti ar faktisko veselības stāvokli. Skalā no 1 līdz 10 (zemākais vērtējums – 1) **Pētījuma** respondenti savu veselību vidēji vērtē ar 6,6 punktiem. No visiem faktoriem, kuriem ir sakars ar cilvēku vērtējumu par savu veselību, statistiski visvairāk šis vērtējums ir atkarīgs no viņu sociālekonomiskā stāvokļa.

Sakarība starp diviem pašnovērtējumiem – vērtējumu par savu veselību un par savu ekonomisko labklājību – ir ļoti cieša. Tie, kas savu materiālo stāvokli vērtē kā labu, savu veselību vērtē kā labu vai ļoti labu. Savukārt tie, kas min, ka viņiem nepietiek vai tik tikko pietiek naudas, par ko pašā, viszemāk novērtē arī savu veselību. Nestrādājošie savu veselību novērtē zemāk nekā cilvēki, kam ir darbs (nodarbināto vidū to ar 1 vai 2 novērtē tikai 3 %, turpretim nestrādājošo vidū – 14 %). Visai būtiski cilvēka vērtējums par savu veselību ir atkarīgs arī no vecuma: jo vecāks ir respondents, jo

2.3. logs

Sabiedrības dzīves apdraudētības sajūta: 31 iespējama drauda aktualitāte 2002. gada septembrī

Drauds (ka kaut kas notiks, sāksies, turpināsies vai pastiprināsies)	Apdraudētības izjūtāmība respondentu vidū, %*			Vidējā apdraudētības sajūtas pakāpe*			Rangs
	Vīr.	Siev.	Visiem	Vīr.	Siev.	Visiem	
Narkotisko vielu izplatība	88	93	91	3,46	3,63	3,55	1
Organizētā noziedzība valsts mērogā	84	91	88	3,34	3,52	3,44	2
HIV/AIDS izplatība Latvijā	85	90	88	3,30	3,49	3,40	3
Straujš cenu pieaugums Latvijā	80	88	84	3,20	3,43	3,32	4
Kaitīgo atkritumu izgāztuves Latvijā	84	90	87	3,22	3,40	3,31	5
Mežu izciršana Latvijā	83	88	86	3,21	3,32	3,27	6
Dabas piesārņošana Latvijā	82	91	87	3,13	3,37	3,26	7
HIV/AIDS izplatība pasaulē	78	85	82	3,12	3,35	3,24	8
Sintētiska pārtika	73	87	81	3,02	3,30	3,17	9
Saindēšanās ar nekvalitatīvu pārtiku	72	83	78	3,00	3,25	3,14	10
Dabas piesārņošana pasaulē	74	83	79	2,94	3,14	3,05	11
Lauksaimniecības zemju pamešana novārtā Latvijā	73	79	76	2,97	3,08	3,03	12
Ekoloģiska katastrofa Latvijā	64	81	73	2,79	3,17	2,99	13
Ārvalstu ražotāji izspiedīs vietējos ražotājus no Latvijas tirgus	64	76	70	2,79	3,04	2,92	14
Ārzemnieki izpirks zemi Latvijā	62	72	67	2,76	2,97	2,87	15
Lata devalvācija	61	69	65	2,75	2,96	2,86	16
Cilvēku aizplūšana no laukiem	62	71	67	2,72	2,91	2,82	17
Globālā sasilšana	56	75	66	2,59	2,93	2,77	18
Latvijas ražotāji zaudēs tirgu citās valstīs	61	67	64	2,70	2,81	2,76	19

Kodoldraudi	50	65	58	2,48	2,91	2,71	20
Savas valodas un kultūras pastāvēšanas apdraudētība	54	63	59	2,55	2,67	2,66	21
Demogrāfiskās situācijas pasliktināšanās	53	65	59	2,53	2,75	2,65	22
Bēgļu ieplūšana Latvijā	54	61	58	2,53	2,69	2,61	23
Terorisms Latvijā	41	60	51	2,24	2,72	2,50	24
Latvijā varētu tikt ierobežota demokrātija un vārda brīvība	43	56	50	2,35	2,59	2,48	25
Starptautiskā terorisma izpausme Latvijā	40	58	50	2,23	2,67	2,47	26
Latvija zaudēs daļu no politiskās suverenitātes	42	54	48	2,27	2,52	2,40	27
Iekšēji nemieri Latvijā	38	55	47	2,17	2,58	2,39	28
Militārs konflikts Latvijas teritorijā	37	56	47	2,14	2,59	2,38	29
Etniskie konflikti Latvijā	37	50	44	2,18	2,46	2,33	30
Latvijas okupācija	34	47	41	2,10	2,45	2,29	31
Vidējā apdraudētības sajūtas pakāpe vidēji pa visiem bažu iemesliem (iespējamiem draudiem)				2,74	2,99	2,88	

* Sk. 2.2. loga tabulas piezīmi.

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. *Pētījums par cilvēkdrosību 2002*

zemāk viņš novērtē savu veselību. Trešais faktors, no kura diezgan būtiski ir atkarīgs cilvēka subjektīvais vērtējums par savu veselību, ir izglītība: jo zemāks izglītības līmenis, jo zemāks vērtējums par savu veselību. Ne tik būtiski kā no vecuma vai izglītības, tomēr statistiski jūtami šis pašnovērtējums ir atkarīgs arī no ģimenes stāvokļa: abu dzimumu atraitņiem un šķirteņiem tas ir zemāks nekā cilvēkiem, kuri vēl nav precējušies vai arī dzīvo ar partneri neregistrējušies.

Ministru kabineta 2001. gada 6. maijā pieņemtajā dokumentā "Sabiedrības veselības stratēģija" minēts, ka pieaugusi saslimstība ar tādām slimībām, kas biežāk mēdz būt, ja ir veselībai riskanti sociālie apstākļi (piemēram, nabadzība), kuros spēcīgāk izpaužas tādi veselību apdraudoši faktori kā nepilnvērtīgs uzturs, mazkustīgs dzīvesveids, alkohola

lietošana un smēķēšana (Labklājības ministrija, 2001). Biežāki kļuvuši arī gadījumi, kur cilvēks nopietni saslimst tāpēc, ka ignorējis savas veselības problēmas, turklāt ne vienmēr aiz nolaidības vai bezrūpīgas attieksmes pret veselību, jo pastāv šķēršļi, kas daudzus attur laikus meklēt medicīniskus pakalpojumus (Veselības statistikas departaments, 2002). Vairāk nekā puse aptaujāto Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka nav taisnīgi, ka cilvēki ar lielākiem ienākumiem var samaksāt par labāku veselības aprūpi (LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 1999). Izskan cerības, ka, realizējot Sabiedrības veselības stratēģiju, situāciju izdosies uzlabot un Latvijas iedzīvotāji kopumā kļūs veselāki un veselīgāki. Sabiedrības veselības stratēģijas pamatā ir Pasaules Veselības organizācijas Eiropas reģionālā stratēģija "XXI gadsimtā veselību visiem" (par to sīkāk sk. 6. nodaļā).

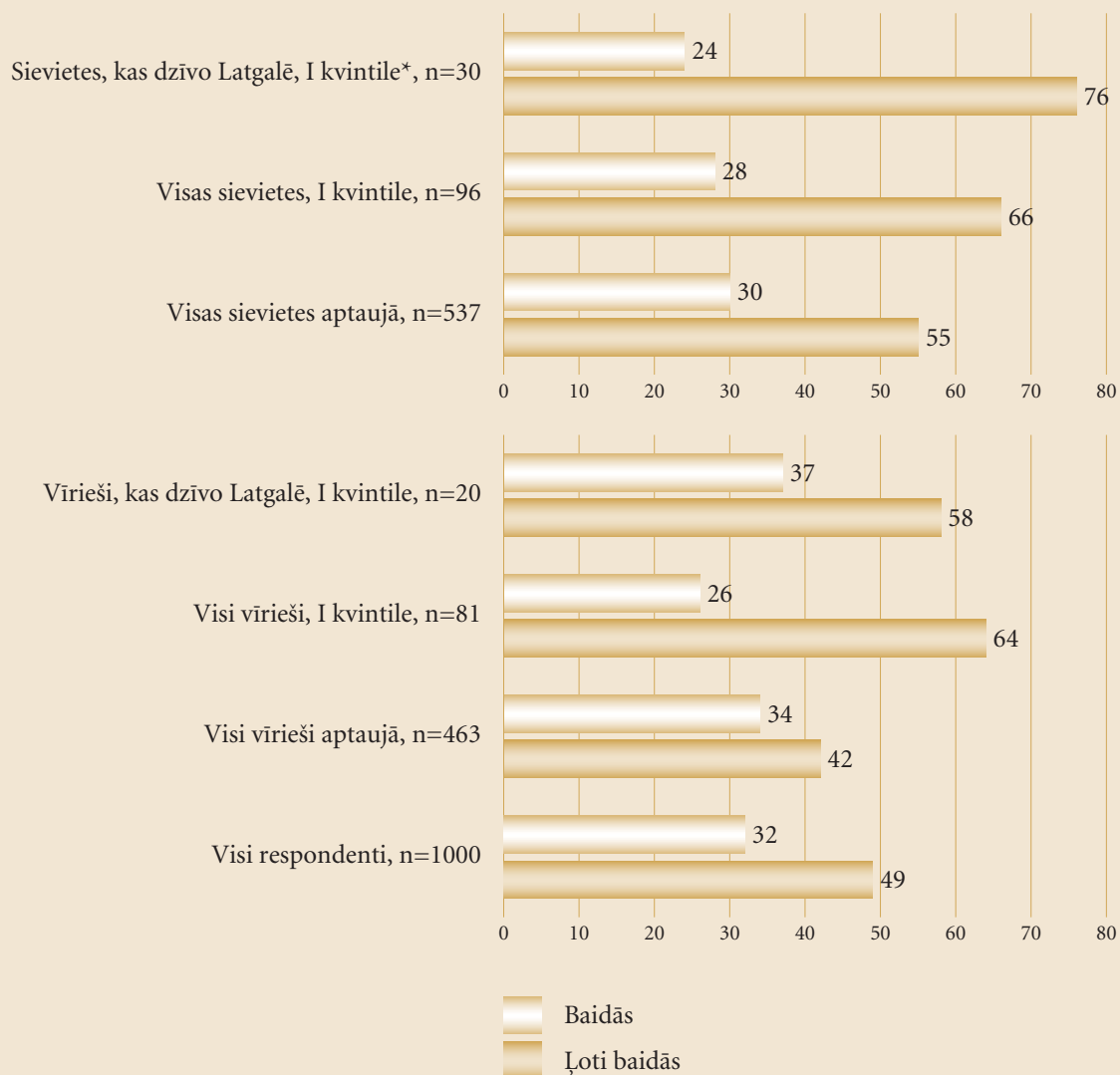
Tas, vai respondents baidās, ka saslimšanas gadījumā nevarēs atļauties vajadzīgos medicīniskos pakalpojumus, lielā mērā ir atkarīgs no viņa materiālā stāvokļa un daļēji – no viņa informētības par atvieglojumiem, kas paredzēti maznodrošinātajiem.

Vispārējai neinformētībai par to, kādi medicīniskie pakalpojumi ir pieejami, un pieņēmumam, ka par tiem

jau tik un tā nebūs iespējams samaksāt, bieži vien ir letālas sekas. Nabadzīgo iedzīvotāju veselībnesdrošības faktoru vidū īpaša vieta ir saslimstībai ar tuberkulozi. 90. gados tā sāka strauji augt un kulmināciju sasniedza 1998. gadā. Diemžēl, daudzi saslimušie medicīnisko palīdzību joprojām meklē novēloti. Sekas ir augsta tuberkulozes slimnieku mirstība: gada laikā pēc tuberkulozes diagnostiskās konstatēšanas brīža nomirst 30 pro-

2.4. logs

Bailes, ka nevarēs samaksāt par ārstēšanos, %

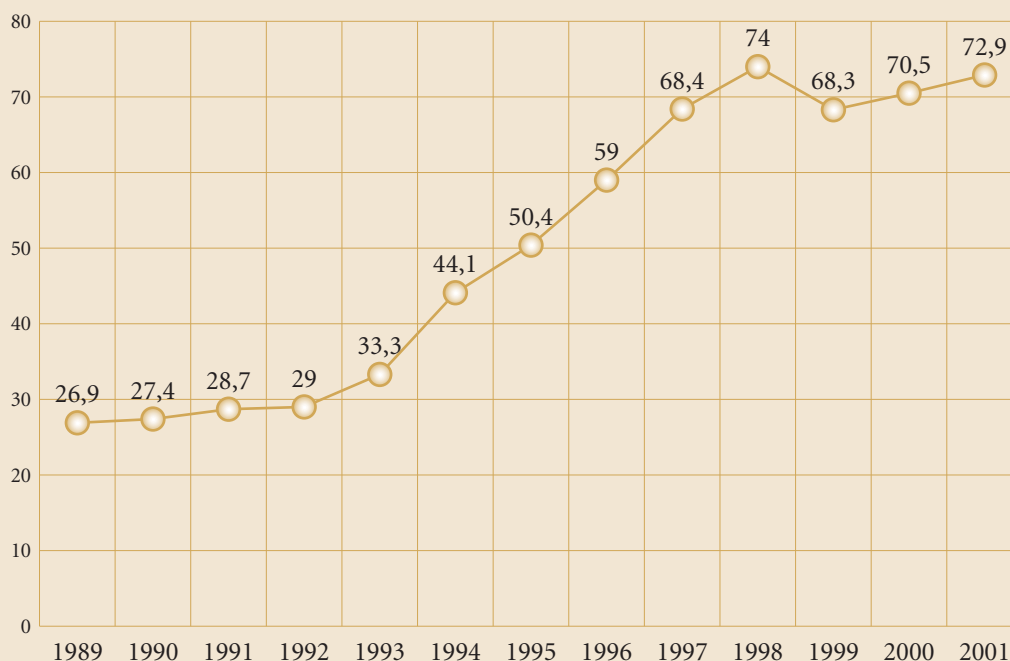

* Kvintiles ir piecas mājsaimju grupas, kas iegūtas, visas pētījumā aptvertās mājsaimnes sarindojot pēc ienākumiem uz vienu locekli un šo rindu sadalot piecās vienādās daļās. I kvintile ir mājsaimnes ar vismazākajiem ienākumiem – pašreiz no 2 līdz 40 latiem mēnesī uz vienu locekli. (Mājsaime ir vieninieks, ģimene vai cita cilvēku grupa, kurai ir kopīga mājsaimniecība.)
n = respondentu skaits

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. Pētījums par cilvēkdrosību 2002

2.5. logs

Latvijas iedzīvotāju saslimstība ar tuberkulozi 1989. – 2002. gadā, uz 100 tūkstošiem cilvēku

Avots: Tuberkulozes un plaušu slimību valsts centrs, 2002

centi. Saslimstība ar tuberkulozi Latvijā ir 8 reizes augstāka nekā Somijā, 1,2 reizes augstāka nekā Lietuvā un 1,5 reizes augstāka nekā Igaunijā. Ja saslimušie medicīnisko palīdzību meklētu jau slimības sākumstadijā, gan tuberkulozes slimnieku skaits, gan viņu mirstība samazinātos (sk. 2.5. logu).

HIV/AIDS briesmas ir tāds drauds, ko var mazināt, cilvēkus prasmīgi informējot par tā cēloņiem, sekām un profilakses iespējām, lai viņi vairāk domātu par izsargāšanos un profilaktiskiem pasākumiem. Lai gan 2002. gadā ar HIV nav inficējies vairāk cilvēku nekā gadu iepriekš un var domāt, ka šis process ir stabilizējies, vairāk nekā puse **Pētījuma** respondentu pauda bažas, ka var kļūt HIV pozitīvi (t. i., inficēties ar HIV vīrusu, kas ir AIDS ierosinātājs). Latvijā HIV/AIDS ir relatīvi jauna parādība. Pirmo HIV pozitīvo cilvēku reģistrēja 1987. gadā, pirmo AIDS slimnieka nāves gadījumu – 1990. gadā. 2001. gadā diagnostiski konstatēja 806 klātnākušus HIV nēsātājus un 42 jaunus AIDS slimniekus (Veselības statistikas departaments, 2002). Pavisam tolaik bija reģistrēti 2163 HIV nēsātāji, un 1624 no viņiem bija inficējušies, ar kopīgu šļirci sev vēnā injicējot narkotikas.²

Līdzās pārmērīgai alkohola lietošanai, kas Latvijā joprojām apdraud ļoti daudz cilvēku veselību, strauji paplašinās arī atkarībā ievadīto narkotisko vielu lietošana. Daudziem reibinošas vai narkotizējošas vielas it kā kompensē nedrošību. Taču bieži vien šāds aizmiršanās līdzeklis viņu dzīvi tikai pasliktina. Šo vielu bioloģiskā iedarbība uz centrālo nervu sistēmu, kā arī jaunās sociālās likstas, ko rada psihiskā, vēlāk arī fizioloģiskā atkarība no tām, pastiprina trauksmi un depresiju, tādējādi gan tieši, gan netieši vēl tālāk pazeminot veselībdrošību. (Vārds *trauksme* šeit, tāpat kā iepriekšējā tekstā un tālāk, nozīmē nepatīkamu emocionālo stāvokli, kam raksturīgs neskaidrs nemiers, nekonkrētas bažas vai bailes par nākotni, ļaunas nojausmas bez tieša iemesla.) Latvijā visbiežākais satiksmes negadījumu cēlonis ir transportlīdzekļa vadīšana reibumā. Bieži vien varmācīgi pret ģimenes locekļiem izturas cilvēki reibumā.

Noteikt, cik procenti Latvijas iedzīvotāju slimo ar alkoholismu un narkomāniju, ir ļoti grūti. Narkoloģijas centros visbiežāk nonāk tie, kuriem slimība stipri progresējusi, jo daudzi, kas kļuvuši par alkoholiķiem vai narkomāniem, to nevēlas atzīt un medicīnisku

² Plaša informācija un statistikas dati par HIV/AIDS un ar to saistītām tēmām ir atrodamā AIDS profilakses centra mājaslapā <http://www.aids-latvija.lv> un Latvijas AIDS informācijas tīkla mājaslapā <http://www.aidsnet.lv>.

palīdzību nemeklē. **Pētījumā** 28 % respondentu norādīja, ka reizēm (24 %) vai diezgan bieži (4 %) izdzer pārāk daudz alkohola. Visretāk pārmērīgā alkohola lietošanā atzinās rīdzinieki, visbiežāk – laucinieki un Vidzemes ciematu iedzīvotāji.

Par cilvēku veselību jāgādā ne tikai veselības aprūpes sistēmai vien, un veselības aprūpētība nepavisam nav atkarīga tikai no finansiālajām iespējām. Cilvēkiem pašiem nekas neliedz daudz vairāk darīt, lai viņi būtu veselīgāki un retāk saslimtu. Neveselīgi ēšanas paradumi, mazkustīgs dzīvesveids, pārmērīga dzeršana, smēķēšana, satiksmes noteikumu neievērošana – tas viss apdraud veselību un negatīvi ietekmē drošības sajūtu. Šādus faktoros ikviens var ierobežot bez sevišķiem papildu izdevumiem.

Ekonomiskā drošība

Ja nejausam garāmgājējam jautātu, kas viņā rada nedrošības sajūtu, liela ir varbūtība, ka atbilde būtu saistīta ar šā cilvēka finansēm. Piemēram, 43 gadus veca skolotāja, jautāta, kas viņai liek justies nedroši, atbildēja: “Pēdējās dienas pirms algas, kad vairs nav naudas.” (ANO Attīstības programma Latvijā. Intervju par cilvēkdrošību analīze 2002)

Latvijā, kur politiķi pēdējos gados kā valsts attīstības pierādījumu daudzina strauju iekšzemes kopprodukta pieaugumu, no visiem cilvēkdrošības aspektiem tieši ekonomiskā drošība satrauc visplašākas iedzīvotāju aprindas. No indivīda materiālā stāvokļa ir atkarīgs, vai viņš varēs atļauties pietiekamu uzturu un ciešamu pajumti, saņemt pilnvērtīgu veselības aprūpi un izglītību. 42 % no **Pētījuma** respondentiem par aktuālākajiem uzdevumiem valstī uzskata bezdarba samazināšanu, jaunu nodarbinātības iespēju radīšanu un iedzīvotāju ienākumu līmeņa paaugstināšanu.

Pētījuma respondentiem lūdza saviem vārdiem pateikt, kādi trīs draudi viņus personiski satrauc visvairāk, un visu respondentu atbilžu kopumā pirmajās vietās ar lielu pārsvaru ierindojās ekonomiski bažu iemesli, it īpaši tas, ka varētu pazaudēt darbu, nesaņemot pietiekami daudz naudas vai palikt nenodrošinātam vecumdienās. Sekoja iemesli, kas saistīti ar veselību, un tālāk – iemesli, kas saistīti ar tādām sociālām negācijām kā narkomānija, alkoholisms un prostitūcija.

Ceļoties dzīves līmenim, cilvēkdrošība parasti palielinās. Indivīdi ar augstāku dzīves līmeni vairāk jūtas savas dzīves noteicēji un ar lielāku pašvērtību raugās nākotnē. Dažus pēdējos gadus Latvijā iekšzemes koppro-

dukts ir stabili audzis. 2002. gadā tas pieauga par 6,6 %, 2001. gadā – par 5,7 %. Taču IKP pieaugums vairāk gan rāda ekonomiskās drošības potenciālu, nevis katra indivīda pašreizējo drošību. Tas, kāda ir iedzīvotāju vispārējā ekonomiskā drošība, daudz labāk redzams, kopsakarā aplūkojot divus citus rādītājus. Pirmais no tiem ir iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju, otrs – iedzīvotāju sadalījums pēc ienākumu līmeņa. Diemžēl, šajā ziņā Latvija ir sliktākā stāvoklī nekā citas Centrāl-austrumeiropas valstis. Pēc iekšzemes kopprodukta uz vienu iedzīvotāju Latvija desmit ES kandidātvalstu vidū (ieskaitot Maltu un Kipru) ir devītā.

Ienākumu pietiekamība

Darbspējas vecuma iedzīvotāju ekonomiskās drošības pamats ir ienākumu pietiekamība plus nodarbinātības paredzamība. Turklāt svarīga ir subjektīvā pietiekamības izjūta, kas visās sociālajās vidēs nav vienāda.

Statistika liecina, ka pēdējos gadus, atšķirībā no iepriekšējiem gadiem, strādājošo algām Latvijā ir bijusi tendence palielināties, tomēr par būtisku vispārēju labklājības pieaugumu vēl ir pārāgri runāt. 2001. gadā tīrā izpeļņa (t. i., izpeļņa bez nodokļiem) pamatdarba vietā vidēji palielinājās par 6,1 %, taču inflācijas dēļ reālais pieaugums bija tikai 3,5 %. Daudzi cilvēki joprojām ar savu algu nevar pienācīgi iztikt.

Pēc Centrālās statistikas pārvaldes aprēķiniem, 2002. gadā viena iedzīvotāja iztikas minimums (pilnais minimālais preču un pakalpojumu grozs) bija 88,70 lati mēnesī. Pēc šā kritērija 83 % Latvijas iedzīvotāju dzīvoja zem iztikas minimuma līmeņa. Vidējie tirie ienākumi uz vienu ģimenes locekli 2002. gadā bija 74,60 lati, minimālā alga 2002. gadā – 70 latu, vidējā vecumpensija 2002. gadā – 62 lati (sk. 2.6. logu).

Joprojām aktuāla problēma Latvijā ir plašā ēnu ekonomika. Rēķina, ka pašlaik tās apjoms ir 18–20 % no iekšzemes kopprodukta. Somijas Darba lietu ministrijas pētījumā “Darba dzīves barometrs Baltijas valstīs 2002. gadā” konstatēts, ka daudzi darba devēji, no nodokļu maksāšanas vairīdamies, oficiālus līgumus ar darbiniekiem neslēdz. Apmēram 10 % šā pētījuma respondentu neesot parakstījuši nekādus dokumentus, kuros būtu līgts par darba noteikumiem, bet tādus darba līgumus, kuros ierakstīts, uz kādu laiku viņus pieņem, esot parakstījusi tikai trešdaļa. Vairāk nekā piektdaļa strādājošo respondentu minējusi, ka daļu no algas saņemot aploksnēs. (Ministry of Labour of the Republic of Finland, 2003. Working life barometer in the Baltic countries 2002.)

Īstermiņa skatījumā šādus ar nodokļiem neapliktus ienākumus saņemt ir izdevīgi, jo kaut cik palielinās iespējas nokārtot neatliekamās maksājumus un apmierināt spiedīgās vajadzības, tādējādi mazliet paaugstinoties arī drošībai citās jomās. Taču tas ir tikai uz laiku: tie, kas mazāk samaksājuši nodokļos, no valsts saņem mazākas sociālās garantijas un arī mazāku vecuma pensiju. Un bailes, ka nāksies dzīvot nabadzībā, jo būs maza pensija, ir ceturrtās **Pētījuma** respondentu visbiežāk minētās bailes par savu dzīvi nākotnē.

Lai palielinātos ilglaika ekonomiskā cilvēkdrošība, jāpanāk būtiska slēpto ienākumu samazināšanās. Pēc “Darba dzīves barometra” datiem, pašlaik Latvijā slēpto ienākumu īpatsvars ir divreiz lielāks nekā kaimiņvalstīs Igaunijā un Lietuvā (Ministry of Labour of the Republic of Finland, 2003).

Ja draudu izjūtāmību pa reģioniem aplūko kopsakarā ar reģionālajiem ekonomiskajiem rādītājiem (ienākumi uz vienu iedzīvotāju, bezdarbs), konstatējams, ka starp ekonomisko attīstību un nedrošības sajūtu pastāv apgriezta korelācija (gan ne pārāk spēcīgi izteikta). 2.7. loga tabulā redzams, ka visvairāk nedrošību izjūt Latgalē – reģionā ar viszemākajiem ienākumiem uz vienu iedzīvotāju un visaugstāko bezdarba līmeni. Taču materiālās labklājības polarizācija pieaug ne tikai starp Latgali un pārējiem reģioniem, bet arī citos griezumos. Ekonomiskā

augšme galvenokārt notiek lielpilsētās, un palielinās ienākumu plaša starp lielpilsētām un lauku rajoniem. (Sk. pielikumu “Īss apskats par tautas attīstību Latvijā”.)

Tā kā cilvēku ekonomiskās drošības sajūtas pamatā vairāk ir viņu personiskā pieredze nekā makroekonomika, tad, šo sajūtu vērtējot, jāievērtē arī individuālo ienākumu līmenis, viņu nodarbinātības pastāvīgums un prognozējamība, tas, ciktāl izdevies samazināt (vai novērst) ienākumu nevienādību, un tas, cik apmierināti cilvēki ir ar saviem ienākumiem.

Cilvēku nedrošības sajūta pieaug, kad viņi baidās, ka nesaņems pietiekamus ienākumus, t. i., būs spiesti dzīvot zem iztikas minimuma, ieslīgs parādos par īri un komunālajiem pakalpojumiem un nesaņems pietiekamu vecuma pensiju. Tās ir dažas būtiskākās bažas, ko minēja **Pētījuma** respondenti.

Ienākumu nevienādība Latvijā pastāvīgi pieaug. 2002. gadā, pēc aptauju datiem, visvairāk nopelnījusi iedzīvotāju piektdaļa saņēma vidēji 157,70 latus mēnesī uz mājsaimniecības locekli (bez nodokļiem), bet vismazāk nopelnījusi piektdaļa – 28,10 latus, tātad tikai apmēram trešdaļu no iztikas minimuma (sk. 2.8. logu).

Dažādu sociālekonomisko grupu mājsaimēm ienākumu līmenis ir atšķirīgs. Uzņēmēji un pašnodarbinā-

2.6. logs

Daži ienākumu rādītāji, Ls mēnesī

Gads	Iztikas minimums vienam cilvēkam	Vidējie tirie ienākumi uz vienu ģimenes locekli	Minimālā alga	Vidējā vecumpensija
2002	88,70 	74,60 	70 	62
2001	86,93 		50 	58
2000	84,47 	69,19 	50 	58

Avots: Centrālā statistikas pārvalde, 2003

tie parasti ir labāk nodrošināti. Cilvēkiem, kas strādā algotu darbu, ienākumi ir tuvu vidējam līmenim, bet zemnieku un pensionāru mājsaimēm, kā arī mājsaimēm, kurām nav pastāvīga iztikas līdzekļu avota, – lielākoties zem vidējā līmeņa. Mājsaimju ienākumu līmeni ietekmē arī demogrāfiskie rādītāji, piemēram, vislielākie ienākumi ir laulātiem pāriem bez bērniem, bet vismazākie – nepilnām ģimenēm ar bērniem līdz 16 gadu vecumam (sk. 2.9. logu).

Cilvēki ienākumu nevienādību apzinās, un vairākums to uzskata par pārāk lielu. Pētījumā “Sociālā nevienlīdzība”, ko 1999. gadā veica Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, tādu viedokli pauda 96 % respondentu. Trīs ceturtdaļas respondentu uzskatīja, ka valdības pienākums ir gādāt, lai ienākumu nevienādība mazinātos (LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 1999).

Stabila nodarbinātība

ANO Attīstības programmas intervijās atspoguļojas bailes par nodarbinātības stabilitāti. Gados jauna respondente saka: “Nedrošību rada raizes, vai man būs šis darbs vai nebūs, un tā pati vecā naudas problēma.” Daudzi cilvēki nedroši jūtas tāpēc, ka no savas un citu pieredzes zina, ar kādām grūtībām nākas saskarties gan jaunas darba vietas meklēšanā, gan pašreizējās vietas

noturēšanā. Viens no šo grūtību cēloņiem ir darbaspēka tirgus pārmaiņas, kas vēl turpinās. Bezdarba līmenis vēl vairāk nepaaugstinās (un neilgu laiku pat pazeminājās) tikai tāpēc, ka samazinās iedzīvotāju skaits, palielinās iedzīvotāju vidējais vecums un pieaug dienas nodāļu studentu skaits.

Pēc oficiāliem datiem, 2002. gada 1. oktobrī bezdarbnieka statusā bija reģistrēti 90 988 cilvēki un 23 801 no viņiem darbu nevarēja atrast jau vismaz gadu. Ilgstošs bezdarbs cilvēku skar morāli, dažos apstākļos pat uzvedina uz pašdestruktīvu rīcību ar letālām sekām.

“Darba sabiedrībām”, kurās dzīves kvalitāti mēra ar darbā gūtiem ienākumiem, darbs ir svarīgākais ekonomiskās drošības avots un iespēju strādāt augstu vērtē. Strādāšana ir galvenais pieņemamais un nepazemojošais veids, kā uzturēt un apgādāt ģimeni. Ja sabiedrībā strādāšanas iespējas ir nepietiekamas, daudzām mājsaimēm ir izredzes nonākt nabadzībā. Cilvēki identificējas ar savu darbu un profesiju, un, ja integrēties strādājošo pasaulē neizdodas, stipri cieš ne vien drošības sajūta, bet arī pašcieņa.

Latvijā darba vietas ir pārsvarā mazatalgotas. Nodarbinātības kvalitāte pilsētās ir augstāka nekā laukos, un vīriešiem tā ir augstāka nekā sievietēm. Labāka izglītība parasti garantē augstāku nodarbinātības kvalitāti (augstāku algu, labākus darba apstākļus, elastīgāku

2.7. logs

Ekonomiskā attīstība un nedrošības sajūta 2001. gadā

	IK uz vienu iedzīvotāju, % no ES vidējā rādītāja	Bezdarbnieku skaits, % no strādātspējīgo kopskaita	Nedrošības sajūta caurmērā (0 – jūtas pavisam nedroši; 3 – jūtas droši)	
			Vispārīgi	Tieši savā dzīvē
Rīga	37,3	6,8	1,11	1,46
Kurzeme	27,7	9,7	1,18	1,52
Zemgale	16,4	10,8	1,16	1,49
Vidzeme	16,2	9,2	1,15	1,50
Latgale	14,6	19,4	1,04	1,46

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. Pētījums par cilvēkdrošību 2002

2.8. logs

Mājsaimju ienākumi uz vienu cilvēku, bez nodokļiem

	1. kvintile*		2. kvintile		3. kvintile		4. kvintile		5. kvintile	
	2000	2002	2000	2002	2000	2002	2000	2002	2000	2002
Kvintiles robežas, Ls	1–29	2–40	29–45	40–54	45–60	54–68	60–83	68–100	83–250	100–800
Vidējie ienākumi, Ls	18,7	28,1	36,0	47,8	52,0	59,8	68,4	79,6	158,5	157,7
Mediāna, Ls**	18,7	30,0	35,0	50,0	50,0	60,0	66,7	80,0	106,7	120,0

* Kvintiles ir piecas mājsaimju grupas, kas iegūtas, visas pētījumā aptvertās mājsaimes sarindojot pēc ienākumiem uz vienu locekli un šo rindu sadalot piecās vienādās daļās.

** Mediāna – skaitlis, kas sarindojumā iznāk vidējais (piemēram, skaitļi 2, 9, 18, 22, 27 mediāna ir 18).

Avots: Centrālā statistikas pārvalde, 2003

darba laiku utt.), savukārt cilvēkiem ar zemāku izglītību parasti ir pieejams zemākas kvalitātes darbs.

Vēl kāda pēdējo gadu tendence: cilvēki, kas ir aktīvi darbaspēka tirgū, arvien biežāk strādā vairāk stundu nekā agrāk, apvieno vairākas darba vietas un projektus. Uzņēmīgajiem un strādīgajiem parasti ir stabila karjera un paveras aizvien jaunas darba iespējas, taču līdztekus palielinās spriedze un stress. Nodarbinātība bieži vien nav ne ilglaicīga, ne arī garantēta, kāda tā pārsvarā bija padomju laikā, un nereti kļūst sadrumstalota. Kopš Latvija atguvusi neatkarību, darbaspēka tirgū ir ienācis risks.

Arī globālie ekonomiskie procesi rada bažas. **Pētījums** rāda, ka Latvijas iedzīvotāju vairākums apzinās, kādas viņuprāt nevēlamas sociālekonomiskās sekas var būt ekonomikas internacionalizācijai un globalizācijai, un jūtas šajā sakarā apdraudēti, taču neuzskata, ka vieni paši vai kopā ar citiem varētu šos draudus novērst vai mazināt (sk. 2.11. logu).

Latvijas spēju ilglaicīgi konkurēt pasaules tirgū un Latvijas iedzīvotāju ilglaicīgo drošību ietekmē daudz mainīgu faktoru, tā ka precīzi noteikt šādas nedrošības izjūtāmību nav iespējams. Pasaules ekonomiskā foruma darbapgrupas "Globālajā ziņojumā par konkurētspēju (2002–2003)" valstis sarindotas pēc to perspektīvās un mikroekonomiskās konkurētspējas. Pēc perspektīvās konkurētspējas indeksa, kura pamatā ir tehnoloģiskās attīstības rādītāji, valsts institūciju rīcībspēja un makroekonomiskās vides stāvoklis, Latvija ierindojusies 44. vietā. Igaunijai ir 26. vieta, Lietuvai 36. vieta, Somijai 2.

vieta, Zviedrijai 5. vieta, Krievijai 64. vieta. Šis pētījums par ilglaika perspektīvo konkurētspēju parādīja, ka Latvijai visvājāko rādītāju vidū ir valdības politika (52. vieta; Pasaules ekonomiskais forums, 2002).

Gan Latvijas firmu, gan daudzu iedzīvotāju ekonomiskās drošības līmenis lielā mērā ir atkarīgs no ārējiem ekonomiskajiem notikumiem, jo Latvijā, tāpat kā daudzās citās nelielās valstīs, lielu iekšzemes kopprodukta daļu veido eksports.

Tā kā Latvijā ir zems nacionālo uzkrājumu līmenis, nelieli derīgo izrakteņu un dabisko enerģijas avotu resursi, tās tautsaimniecībā dominē pakalpojumu sektors, kas 2001. gada beigās jau veidoja 70,4 % no kopējās tautsaimniecībā radītās pievienotās vērtības. Pakalpojumu sektora īpatsvara pieaugums rāda, ka Latvijas ilglaika cilvēkdrosības pamats ir cilvēkresursu attīstība, kas savukārt arvien vairāk balstās uz individuālo iniciatīvu.

Latvijas strādājošajiem jāapzinās: sakarā ar globalizāciju un reģionalizāciju palielinoties konkurencei, nākotnē darbs, visticamāk, kļūs vairāk sadrumstalots un nodarbinātības nepārtrauktība vairāk apdraudēta. Valstī, kur vērtības vērtē pēc "darba sabiedrības" kritērijiem un cilvēku vairākums mūžu pavada vienā pilsētā vai, ja pārceļas, tad uz Rīgu, nedrošības sajūtu samazināt un konkurētspēju palielināt varētu labāka izpratne par to, kā tagad mainās nodarbinātības raksturs. Cilvēkiem vairs nevajadzētu sevišķi augstu vērtēt palikšanu vienā amatā vai vienā darbavietā un tā vietā vajadzētu turpināt izglītošanos, celt savu kvalifikāciju,

pieāvāties uz jauniem darbiem un būt gataviem mainīt darbavietu – pat tad, ja tādā gadījumā vajadzētu mainīt arī dzīvesvietu.

2.12. logā lasāma intervija ar LZA Ekonomikas institūta direktori Raitu Karnīti, kas uzskata, ka Latvijas iedzīvotājiem jāmaina savi priekšstati par globalizāciju un jācenšas izmantot jaunās iespējas, ko šis process paver.

Personīgā (fiziskā) drošība

Cilvēkiem ir nepieciešama personīga drošība jeb brīvība no vardarbības. ANO Attīstības programmas 1994. gada Pārskatā par tautas attīstību pasaulē atzīts, ka gan bagātās, gan nabadzīgās valstīs cilvēku dzīvi arvien vairāk apdraud pēkšņa, iepriekš neparedzama vardarbība.

Pēc Latvijas iedzīvotāju vairākuma domām, varbūtība, ka viņi nonāks dzīvībai draudīgā situācijā vai dabūs ciest badu (trešdaļai pasaules iedzīvotāju tā ir

dzīves ikdiens), ir maza. Tomēr Pētījuma respondentu visbiežāk minēto desmit personīgo (fizisko) draudu vidū (sk. 2.2. logu) ir iespēja gūt ievainojumu vai iet bojā satiksmes negadījumā vai citā nelaimē, kā arī piedzīvot vardarbību uz ielas. Satiksmes negadījumi kā bažu iemesls ne velti ir vienā no pirmajām vietām: Latvijā to skaits uz vienu iedzīvotāju ir augstākais Eiropā. Tas, ka arī emocionālā un fiziskā varmācība 14–23 procentiem liek bažīties par savu dzīvi tuvākā un tālākā nākotnē, atklātajās Pētījuma aptaujās neizpaužas, taču slēgtās Pētījuma aptaujas un citi pētījumi liecina, ka varmācības traumas ir vēl plašāk izplatītas.

Starp citu, otrs Pētījuma respondentu visbiežāk minētais drauds sabiedrībai kopumā (sk. 2.3. tabulu) ir tas, ka par valsts mēroga parādību varētu kļūt organizētā noziedzība. Acīmredzot tas īpaši baida tāpēc, ka organizētajai noziedzībai ir ciešas saites ar narkotiku kontrabandu, prostitūciju un tamlīdzīgu nelegālu darbību.

Šajā sadaļā aplūkota personīgā (fiziskā) drošība šādās jomās:

2.9. logs

Mājsaimju ienākumi: demogrāfisko faktoru ietekme

	Vidējie mājsaimes rīcībā esošie ienākumi, Ls mēnesī bez nodokļiem			
	uz vienu mājsaimes locekli		uz vienu patērētārvienību*	
	1999	2000	1999	2000
Visām mājsaimēm kopā	64,73	69,19	81,67	87,08
Mājsaimēm, kas sastāv no:				
viena cilvēka	81,65	86,24	81,65	86,24
viena pieaugušā un bērniem līdz 16 gadiem	53,36	53,42	72,14	71,73
laulāta pāra bez bērniem	80,37	78,03	94,55	91,79
laulāta pāra ar bērniem līdz 16 gadiem	60,49	64,26	85,50	90,10

* Datus pārrēķinot uz patērētārvienībām, izmantota Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) pieņemtā ekvivalences skala: pirmo pieaugušo mājsaimes locekli pielīdzina 1,0 patērētārvienībai, katru nākamo pieaugušo – 0,7 patērētārvienībām, bērnus līdz 14 gadu vecumam – 0,5 patērētārvienībām.

Avots: Centrālā statistikas pārvalde, 2003

2.10. logs

Reģistrētā bezdarba pamatrādītāji (gada beigās)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Ekonomiski aktīvie iedzīvotāji, tūkstošos	1196	1167	1149	1130	1100	1107	1124
Reģistrētie bezdarbnieki	90819	84934	111383	109497	93283	91642	89735
Bezdarba līmenis, % ¹	7,2	7,0	9,2	9,1	7,8	7,7	8,5
Procentos no visiem bezdarbniekiem:							
ilgstošie bezdarbnieki	31,2	38,1	26,3	31,1	29,0	26,6	26,4
sievietes	54,7	59,4	58,5	57,4	57,6	57,4	58,7
jaunieši (15-24)	20,0	18,2	16,4	14,8	14,7	14,6	13,9
gados vecāki strādnieki*	11,3	12,5	13,1	13,7	14,7	15,3	16,5
izglītība augstāka par vidējo ²	6,0	6,1	6,8	7,1	6,9	7,0	7,2
izglītība vidējā** ²	54,7	51,9	52,7	52,3	50,5	69,6	68,3
beiguši arodskolu ²	14,6	16,3	16,6	17,7	19,6	1,0	2,5
nav vairāk par pamatzglītību ²	60	72	67	2,67	2,98	2,84	9

* Sievietes no 50, vīrieši no 55 gadiem līdz pensijas vecumam (pēc likuma "Par valsts pensijām").

** Vispārīgā vai speciālā vidējā izglītība.

¹ Sākot ar 2002. gadu, bezdarba līmeņa rēķināšanai izmanto darbaspēka apsekojuma datus par ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem vecumā no 15 gadiem līdz pensijas vecuma sasniegšanai. Iepriekšējos gados izmantoti aprēķinu dati par ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem no 15 gadu vecuma.

² Sākot ar 2001. gadu, bezdarbnieku sadalījums pēc izglītības līmeņa uzrādīts atbilstoši LR Izglītības klasifikācijai, kura pielīdzināta ISCED 1997. gada versijai. Līdz 2001. gadam arodizglītību ieguvušo bezdarbnieku skaitā ietverti arī tie, kuri, arodskolu beidzami, vienlaikus ieguvuši vidējo izglītību. No 2001. gada ietverti tikai arodpamatzglītību ieguvušie.

Avots: Centrālā statistikas pārvalde; Nodarbinātības valsts aģentūra

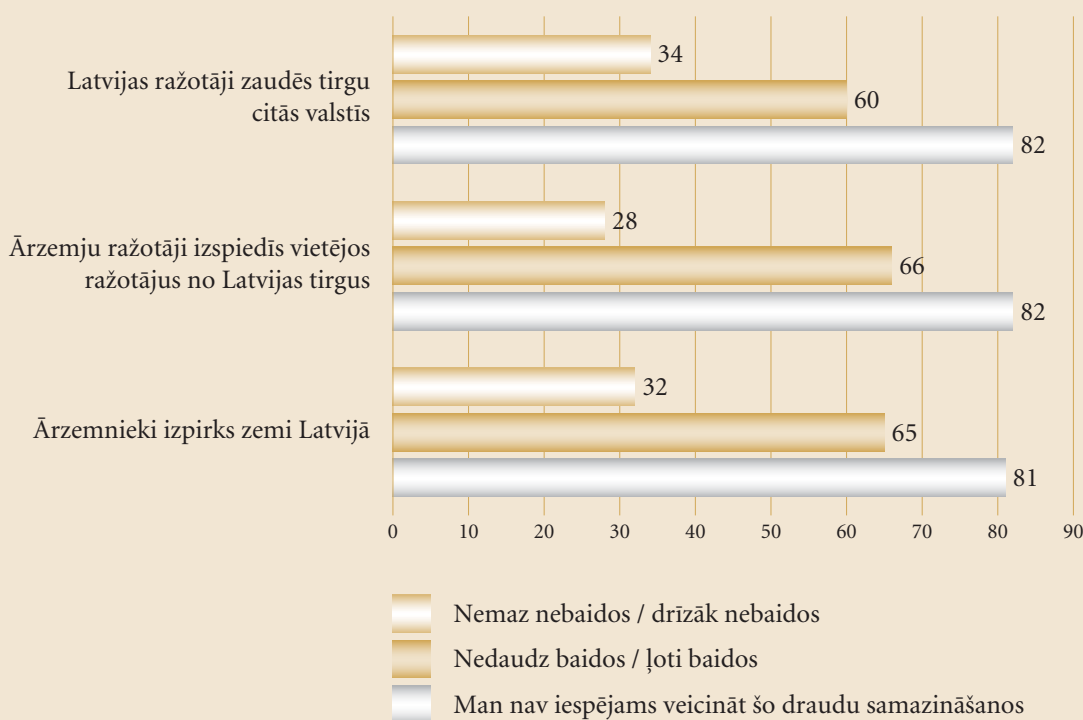
- draudi no citiem indivīdiem vai grupējumiem, t. i., ielas noziedzība;
- organizētā noziedzība;
- emocionālā un fiziskā varmācība mājās;
- draudi no paša, piemēram, sliecība uz pašnāvību, narkotisku vielu lietošana un cita pašdestruktīva rīcība;
- satiksmes negadījumi.

Noziedzība

To, kāpēc daudziem Latvijas iedzīvotājiem liekas, ka viņu personīgā drošība ir zema, palīdz saskatīt noziedzības statistika. 2000. gadā Latvijā reģistrēti 50 199 noziegumi, no kuriem 40,2 % kvalificēti kā smagi (Centrālā statistikas pārvalde, 2001). Kopš 1998. gada noziedzības līmenim ir tendence pastāvīgi paaugstināties.

2.11. logs

Starptautisku ekonomisku draudu izjūtamība Latvijā, % no aptaujātajiem

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. *Pētījums par cilvēkdrošību 2002*

Tiesa gan, pārējās Baltijas valstīs statistika uzrāda straujāku noziedzības pieaugumu nekā Latvijā.

Pētījumā noziedzības draudi nepalika neievēroti: 71 % respondentu pauda bažas, ka viņus var apzagt, turklāt 29 % teica, ka par tādu iespējamību stipri baidoties. Atklātajā aptaujā 34 % no respondentiem noziedzību (tādās formās kā vardarbība, seksuālā varmācība, organizētā noziedzība, dzīvokļu aplaupīšana un uzbrukumi uz ielas) minēja kā vienu no trim galvenajiem potenciālajiem draudiem, kas liek bažīties par savu drošību.

Pētījumi, kurus 2000. gadā veica Tieslietu ministrijas Kriminoloģisko pētījumu centrs, liecina, ka tādu cilvēku, kas, savā apkaimē staigājot pēc tumsas iestāšanās, jūtas ļoti droši, pēdējos gados palicis mazāk, bet tādu, kas jūtas nedroši, kļuvis vairāk. 2000. gadā vairāk cilvēku nekā 1998. gadā nebija pārliecināti, ka tuvākajos 12 mēnešos viņu dzīvokli neaplaupīs. 1998. gadā 25 %, bet 2000. gadā jau 39 % automobiļu īpašnieku norādīja, ka pēdējos piecos gados viņiem mašīna ir aplaupīta.

Cilvēku nedrošību pastiprina tas, ka daudzi ne sevišķi uzticas valsts iekšējās drošības iestādēm.

Piemēram, policijai uzticoties tikai 44 % respondentu. *Dzīves apstākļu apsekojums Latvijā 1999. gadā* atklāja (LR CSP un FAFO Lietišķo sociālo pētījumu institūts, 2000), ka cilvēki, pret kuriem izdarīti noziegumi, policijai par tiem ziņo tikai 27–60 procentos gadījumu (atkarībā no nozieguma smaguma). Tātad visai daudz ir latentu jeb neregistrētu noziegumu.

Daudzi aptaujātie atzina, ka savas personīgās drošības jomā paļaujas uz personiskām drošumstratēģijām – sākot ar izvairīšanos no tumšām ielām un beidzot ar nagu vīles līdzināšanu potenciāli nedrošās vietās. Neuzticēšanos policijai zināmā mērā kompensē arī kopienu aktivizēšanās. Lai vispārējais personīgās drošības līmenis Latvijā būtiski paaugstinātos, oficiālajiem noziedzības apkarotājiem, kopienām un cietušajiem kopīgi jācenšas paaugstināt savstarpējās uzticēšanās līmeni.

Organizētā noziedzība

Kā redzējām, valsts mērogā organizēta noziedzība bija otrs biežākais vispārīgais iemesls **Pētījuma** respondentu bažām. Iespējams, šā drauda augstā izjū-

tamība daļēji ir izskaidrojama ar vārdkopas “organizētā noziedzība valsts mērogā” emocionalitāti. Tiesa gan, nav tālāk papētīts, ko **Pētījuma** respondenti ar to ir sapratuši, taču, domājams, savā interpretācijā viņi ietvēruši valsts līmeņa korupciju (arī “valsts nozagšanu”), regulārus noziegumus, kontrabandu, narkotiku tirdzniecību un prostitūciju. **Pētījums** notika 8. Saeimas

vēlēšanu kampaņas laikā, kad plaši apsprieda korupcijas tēmu. Varbūt tas pastiprināja respondentu bažas tieši par politiskās korupcijas draudiem.

Oficiālā statistika nesniedz tiešu informāciju par organizēto noziedzību Latvijā. Taču kāds Valsts policijas darbinieks **Pārskata** autorus informēja par vispārī-

Raita Karnīte

Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta direktore

2.12. logs

Globalizācija un ekonomiskā drošība

Ko jūs uzskatāt par globalizācijas visraksturīgākajām iezīmēm ekonomikas jomā?

Globalizācija nozīmē to, ka kaut kas kļūst globāls. Ekonomikā globalizācija nozīmē to, ka globālas kļūst ekonomiskās attiecības. Informācijas un komunikācijas tehnoloģiju revolūcijas rezultātā informācijas apmaiņa starp dažādiem pasaules reģioniem kļūst aizvien plašāka, ātrāka un lētāka. Redzamākas kļūst katra reģiona un valsts relatīvās priekšrocības noteikta veida preču ražošanā. Kapitāla turētāji izmanto šo informāciju, veicot investīcijas tur, kur visīsākajā laikā ir gaidāma vislielākā kapitāla atdeve. Kapitāla starptautiskajām plūsmām seko aizvien brīvāka un apjomīgāka preču kustība pāri valstu robežām. Rezultātā veidojas globāla darba dalīšana, reģionāla specializācija un būtisks konkurences pieaugums visas pasaules mērogā.

Kā Jūs vērtējat globalizāciju – drīzāk pozitīvi vai drīzāk negatīvi? Kāpēc?

Es kā ekonomiste globalizāciju vairāk vērtēju pozitīvi, jo tā veicina konkurenci un visus virza uz efektīvāku ražošanas resursu izmantošanu. Tomēr globalizācija, protams, rada arī veselu virkni negatīvu seku. Mazinās valstu suverenitāti, un tas izraisa negatīvas emocijas. Pastiprinās sociālā noslāņotība gan vienas valsts, gan starptautiskā mērogā. Uzmanīgu dara arī lielā kapitāla un ražošanas koncentrēšanās nedaudzu lielu multinacionālo firmu rokās. No ekonomiskās stabilitātes viedokļa labāk būtu tad, ja saglabātos vairāk neatkarīgu mazāku ekonomisko vienību. Lielās firmas nereti ļaunprātīgi izmanto savu lielo ekonomisko ietekmi, gan valdībās, gan starptautiskās organizācijās lobējot savas īpašās intereses, kas var būt vērstas arī uz konkurentu ierobežošanu, piemēram, ar importa kvotu vai diskriminējošu tehnisko standartu palīdzību.

Kāda ir globalizācijas ietekme uz Latvijas un tās iedzīvotāju ekonomisko drošību?

Globalizācijas radītie ekonomiskie riski valstu un reģionu starpā ir sadalīti nevienmērīgi. Latvija ir maza valsts, un līdz ar to tai jāreķinās, ka globalizācijas procesu vienādojumos tā ir atkarīgais, nevis neatkarīgais mainīgais, t. i., tā būs šo globalizācijas procesu izraisīto seku un pārmaiņu saņēmēja, nevis to cēlonis vai virzītājs. Mazas valstis līdz ar to ir vairāk atvērtas dažādiem ārējiem riskiem. Taču, no otras puses, nesenā pasaules ekonomikas vēsture liecina, ka krīžu situācijās mazas valstis spēj ātrāk pielāgoties jaunajiem tirgus apstākļiem un atgūstas ātrāk nekā lielas valstis. Līdz ar to var secināt, ka Latvijai globalizācijas procesu kontekstā ir gan lielāki ekonomiskie riski, gan arī lielākas attīstības iespējas nekā lielākām valstīm. To, kurš no šiem diviem apstākļiem ir svarīgāks, nosaka valsts attīstības stratēģija, valsts sektora un privātspektora līderu analītiskās spējas paredzēt pasaules un Eiropas reģiona ekonomisko attīstību vairākus gadus uz priekšu un jau laikus sagatavoties nākotnes konkurences apstākļiem.

Individuālā līmenī globalizācija nozīmē to, ka neviens vairs nevar justies ekonomiski pilnīgi aizsargāts, jo par visu aizvien vairāk nākas cīnīties pieaugošā konkurences cīņā. Globāls tirgus rada situāciju, kurā arī katrs Latvijas uzņēmējs nevar precīzi paredzēt, no kuras pasaules malas ekonomiskās konkurences ziņā viņš nākamajā brīdī būs apdraudēts visvairāk. Tomēr būtu maldīgi šo situāciju viennozīmīgi skaidrot tikai kā ekonomiskās drošības mazināšanos.

Vai globalizācija atšķirīgi ietekmē dažādu Latvijas iedzīvotāju sociālekonomisko drošību un vai šajā sakarā var runāt par galvenajiem ieguvējiem un zaudētājiem?

Jā, atšķirības pastāv. Kā jau iepriekš minēju, globalizācija vairo sociālekonomisko polarizāciju. Latvijā, tāpat kā citās valstīs, no atvērta tirgus un intensīvas konkurences visvairāk iegūst ekonomiski aktīvajās vietās dzīvojošie, ekonomiski aktīvie vidēja vecuma iedzīvotāji. Zaudē tie, kas nespēj tehniski un tehnoloģiski pielāgoties pieaugošajam konkurences spiedienam. Tie ir vecie ļaudis un ekonomiski neizdevīgās vietās dzīvojošie. Noteikti zaudē arī jaunieši – gan tie, kas ir tikko kā beiguši izglītības iestādes, gan arī tie, kas nav ieguvuši kvalitatīvu izglītību. Viņus darba tirgus nevēlas pieņemt tieši pastiprinātās konkurences dēļ, jo bieži vien jauniešu pieņemšana darbā ir saistīta ar papildu izmaksām viņu apmācībai un šie papildu izdevumi darba devējam sāk atpelņties vienīgi pēc laika.

Kādi būtu trīs Jūsu praktiskie ieteikumi, kā Latvijas iedzīvotājiem rīkoties, lai globalizācijas procesus viņi spētu vairāk izmantot savā labā kā jaunas attīstības iespējas un lai mazinātos to iespējamā negatīvā ietekme uz viņu drošību.

1. Jātiecas iegūt pēc iespējas labāku un vispusīgāku izglītību. Latvijas ekonomika starptautiskajā tirgū varēs konkurēt galvenokārt ar zinātnietilpīgām jeb augsto tehnoloģiju nozarēm, kas nozīmē to, ka Latvijā ekonomiski visdrošāk jutīsies tie Latvijas iedzīvotāji, kas spēs šādās nozarēs profesionāli darboties.
2. Jāattīsta personiskā iniciatīva, spēja darboties un nestāvēt malā.
3. Jāiegūst konkurences iemaņas, ieskaitot visus tos spēka paņēmienus, pie kuriem radina sports, kultūra, sabiedriskā darbība.

Zināšanas, iniciatīva un savas pozīcijas aizstāvēšana ne tikai palīdz izvairīties no krīzēm, bet arī palīdz krīzes situācijās “nokrist uz ķepām”.

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā, 2003

gajām tendencēm šajā jomā. Viņš apliecināja, ka Latvijā, tāpat kā citviet pasaulē, organizētā noziedzība izvēršas par aizvien lielāku draudu. Lielākajai daļai noziedzīgo grupējumu ir sakari ar grupējumiem citās valstīs, galvenokārt Krievijā, Lietuvā, Igaunijā un Vācijā. Tie pirmām kārtām nodarbojas ar kontrabandu (arī cilvēktirdzniecību) un attiecīgiem pārvadājumiem, ar nelegālo prostitūcijas biznesu. Pēc policijas darbinieka domām, organizētās noziedzības negatīvā ietekme uz Latvijas tautsaimniecību var aizvien pastiprināties, un, ja tai izdosies iefiltrēties Latvijas valdībā un parlamentā, tā nopietni apdraudēs Latvijas politiskās sistēmas demokrātiskumu un likuma varu.

Varmācība

Pētījuma konfidencialajā aptaujā apmēram piektdaļa no respondentēm atzina, ka baidās mājās piedzīvot emocionālu varmācību, un 14 % – ka baidās ģimenē piedzīvot fizisku varmācību. Šādas varmācības draudi sevišķi negatīvi ietekmē personīgās drošības sajūtu, un šī nedrošības sajūta var pāriet uz citām drošības jomām. Tātad varmācības iespējamība stipri

skar arī indivīda kopējo drošības sajūtu, un tāpēc 3. nodaļā šo jautājumu analizēsim sīkāk.

Pašdestruktīva rīcība

Nedrošība, izmisums un depresija var vedināt uz tiešu vai netiešu pašnīcināšanos. 2001. gadā pašnāvības bija 19 % no visiem nāves gadījumiem ar ārējiem cēloņiem, lai gan vispār laikā no 1995. gada pašnāvību skaits gadā ir samazinājies. Vīrieši joprojām pašnāvībā dodas četras reizes biežāk nekā sievietes. Vīrieši laucinieki 2001. gadā paši nāvējās biežāk nekā vīrieši pilsētnieki.

Vissvarīgākais faktors, kas veicina visu veidu varmācību, pašsākropļošanas un nejaušus nelaimes gadījumus, ir alkohola, narkotiku un psihotropisko vielu lietošana. 2000. gadā vidēji katrs trešais reģistrētais noziegums bija saistīts ar alkohola vai narkotiku lietošanu. Pēc Veselības statistikas un medicīnas tehnoloģiju aģentūras datiem, 2002. gadā no 3703 nedabiskas nāves gadījumiem 291 gadījums jeb 8 % bija tieši attiecināms uz alkohola lietošanu. Alkohola lietošana joprojām pieaug (2002. gadā 8,5

litri tīra alkohola uz vienu pieaugušo), un paplašinās arī narkotiku un psihotropisko vielu lietošana.

Pētījums rāda, ka narkotiku plašā izplatība ir kļuvusi par vienu no galvenajiem nedrošības faktoriem, kas satrauc Latvijas iedzīvotājus (sk. 2.13. logu).

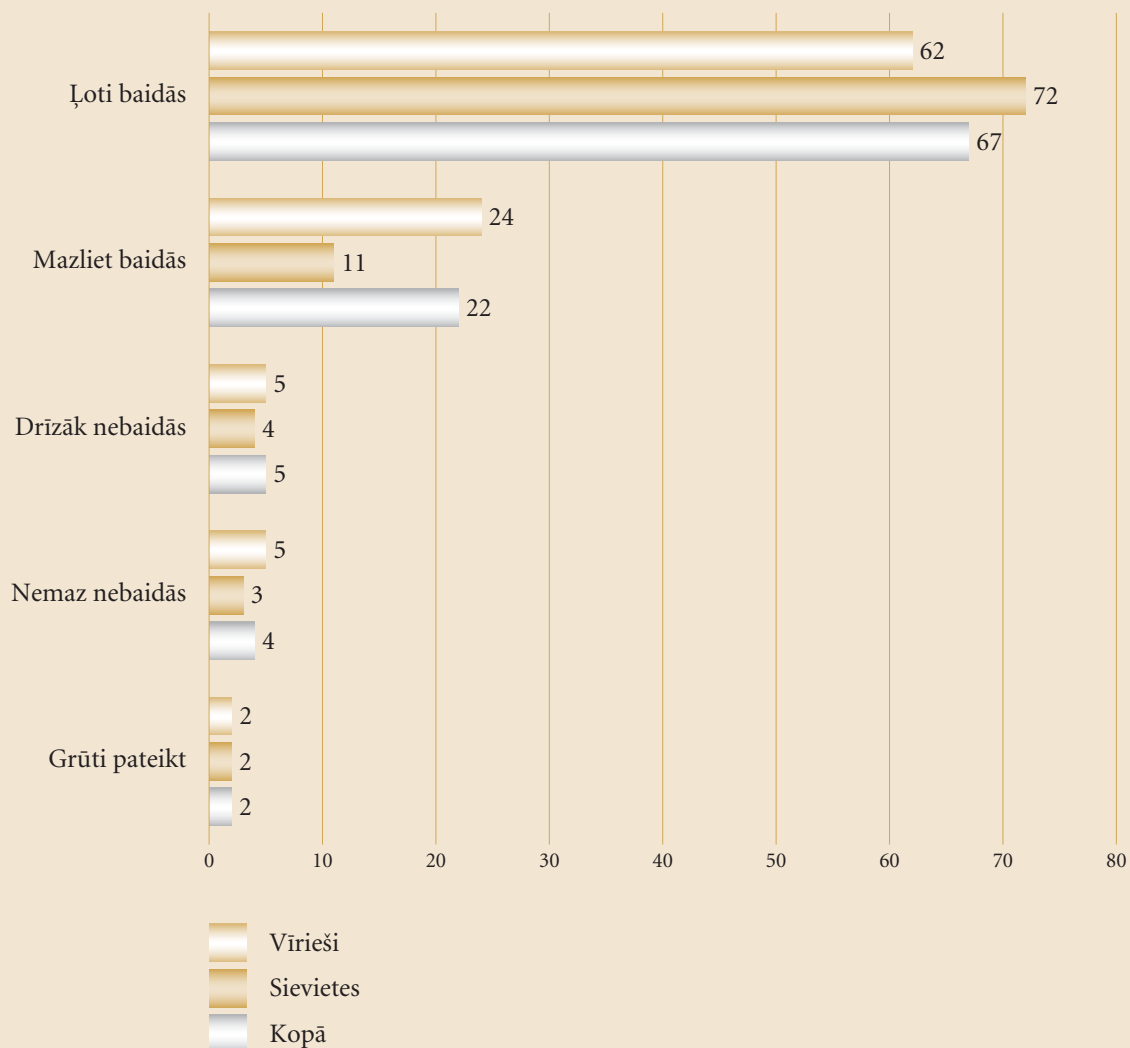
Jauniešu vidū izplatās narkomānija. Jaunatne ir galvenais narkotiku tirgoņu mērķis, un narkotikas arvien plašāk ir dabūjamas arī skolās. Pēc Narkoloģijas centra datiem, 76 % no 2002. gada janvārī–augustā pirmo reizi reģistrētajiem narkomāniem un narkotiku lietotājiem vēl nebija sasnieguši 24 gadu vecumu (<http://www.narcomania.lv>, <http://www.narko.lv>).

Narkotiku izplatīšanos netieši veicina arī trūkumi Latvijas likumos: naudas sodi narkotiku kontrabandistiem un izplatītājiem nav samērojami ar kaitējumu, ko viņu darbība nodara indivīdu un sabiedrības veselībai.

2000. gadā Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts sadarbībā ar Rīgas Narkomānijas profilakses centru veica pētījumu “Narkotiku lietošanas uzsākšanas motivācija jaunatnes vidū Rīgas pilsētas izklaides vietās” (LU Filozofijas un socioloģijas institūts. 2000). Jaunieši izsakās, ka narkotikas un psihotropiskās vielas izmēģinot, lai pašaplicinātos, apmierinātu ziņkārību, aizmirstos, pārvarētu tukšuma, nedrošības vai vientulības sajūtu, kā arī lai vienaudžu vidū saglabātu

2.13. logs

Latvijas iedzīvotāju attieksme pret narkotiku izplatīšanos, %

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. Pētījums par cilvēkdrosību 2002

savu statusu. Pēc pētījuma autoru domām, šie iemesli liecina, ka gados jauniešiem narkotiku lietotājiem trūkst emocionāla piepildījuma, viņiem ir zema pašaplicināšanās un viņu ģimenēs un citās personiskās attiecībās valda konflikti vai atsvešinātība.

Satiksmes negadījumi

Satiksmes negadījumiem jāvelta īpaša uzmanība, jo daudzi autovadītāji un kājāmgājēji, ignorējot satiksmes noteikumus, apdraud sevi un citus. Gandrīz trīs ceturtdaļas no **Pētījuma** respondentiem teicās baidāties, ka varētu ciest no agresīviem autovadītājiem. Automobiļu skaits Latvijā gadu no gada palielinās, un līdz tam pieaug satiksmes negadījumos cietušo skaits. Lai gan satiksmes negadījumos bojāgājušo skaits uz tūkstoš iedzīvotājiem samazinās, Latvijā šis rādītājs ir viens no augstākajiem Eiropā.

Iereibuši autovadītāji, pēc Ceļu satiksmes drošības direkcijas datiem, 2000. gadā izraisījuši mazāk satiksmes negadījumu nekā iepriekšējā gadā (<http://www.csdd.lv>). Tomēr gandrīz katrs piektais satiksmes negadījums bijis saistīts ar alkohola lietošanu. 2002. gada pirmajos sešos mēnešos par satiksmes līdzekļa vadīšanu reibumā aizturēti 6914 cilvēki, 591 no viņiem – atkārtoti.

Tagad novērojama cita bīstama tendence: pieaug tādu autovadītāju skaits, kas satiksmes līdzekli vadījuši narkotisko un psihotropisko vielu apreibināti. 2002. gada pirmajos astoņos mēnešos šā iemesla dēļ aizturēti 172 autovadītāji, iepriekšējā gada pirmajos astoņos mēnešos – tikai 126.

Veselības veicināšanas centra 2002. gada aptaujā par paradumiem, kas ietekmē veselību, gandrīz puse vīriešu un viena trešdaļa sieviešu atzina, ka viņiem ir draugi, kuri iepriekšējā gadā satiksmes līdzekli vadījuši reibumā (<http://www.esi-vesels.lv>). Autobraucēji riskē arī citādi: drošības jostu teicās lietojam 65 % no tiem, kas mēdz braukt priekšējā sēdekli, bet no aizmugurē sēdētājiem gandrīz vienmēr piesprādzējoties tikai 6 %.

Daudzi kājāmgājēji pietiekami nerūpējas, lai mazāka būtu varbūtība, ka viņus sabrauc. Tikai nedaudzi no tiem, kuri diendienā staigā pa autoceļa malu, nodrošinās ar atstarotājiem. Pēc Veselības veicināšanas centra 2002. gada aptaujas datiem, gandrīz visu laiku tos lieto 3 % kājāmgājēju. Kājāmgājēju traumatisms ir viena no visnopietnākajām satiksmes drošības problēmām. 2001. gadā 28 % no visiem, kuri uz ceļiem guva ievainojumus, un 36 % no visiem, kuri uz ceļiem gāja bojā, bija kājāmgājēji. Atstarotāju nelietošana ir viens no galvenajiem faktoriem, ar ko izskaidrojams, kāpēc uz Latvijas ceļiem ievainojumus gūst daudz bērnu. 2001. gadā 36 % no gadījumiem, kuros kājāmgājēji guva ievainojumus, notika naktī. 11 % no naktī cietušajiem bija bērni vecumā līdz 14 gadiem (<http://www.pd.gov.lv>).

Ekoloģiskā drošība

Pēdējos gados vide Latvijā ir kļuvusi tīrāka, to vairāk saudzē un kopj. Mazāk kļuvis piesārņoto notekūdeņu, atmosfērā mazāk ieplūst kaitīgie izmeši. Tas galvenokārt izskaidrojams ar rūpnieciskās ražošanas sašaurināšanos un lauksaimniecības lejupslīdi 90. gadu sākumā, kā arī ar to, ka, ienākumiem samazinoties, mazāk līdzekļu bijis iespējams atvēlēt lauksaimniecības ķimikāliju iegādei un lietošanai.

2.14. logs

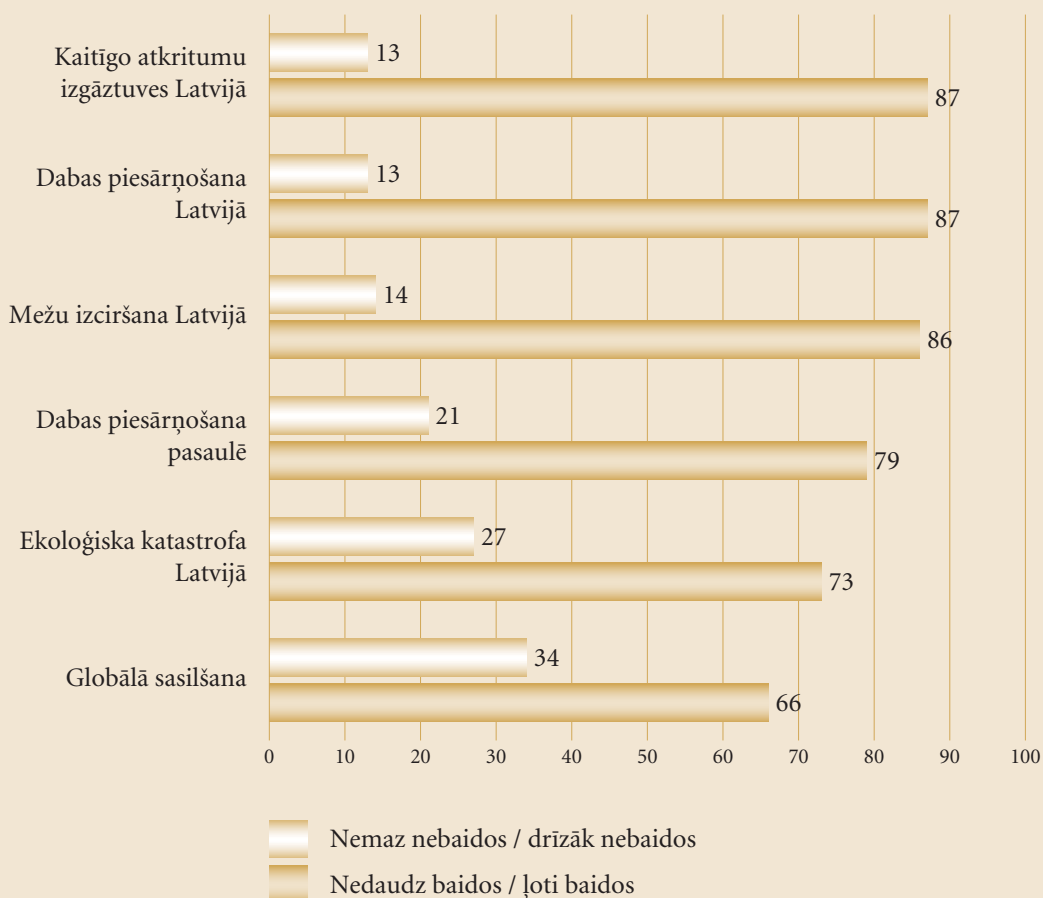
Satiksmes negadījumi Latvijā, tajos ievainojumus guvušie un bojā gājušie

	1990	1995	2000	2001	2002
Negadījumi, kuros bijuši cietušie	4325	4056	4482	4766	5083
Tajos gājuši bojā	877	611	588	517	518
Guvuši ievainojumus	4716	4903	5449	5852	6300

Avots: Centrālā statistikas pārvalde. 2002. *Latvijas Statistikas gadagrāmata 2002*

2.15. logs

Bailes no draudiem, kas saistīti ar vidi, %

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. Pētījums par cilvēkdrošību 2002

Ar vidi ir saistīti četri no desmit vispārīgajiem iemesliem, kuri, spriežot pēc **Pētījuma** respondentu atbildēm, cilvēkiem visvairāk liek bažīties (sk. 2.15. logu). Tomēr Latvijas iedzīvotāju vairākums neuzskata, ka valdībai vides aizsardzību vajadzētu pasludināt par savas politikas prioritāti. Par aktualitāti, kas prasa neatliekamu rīcību, to atzina tikai 3 % no 2002. gada augustā aptaujātajiem (Latvijas fakti, 2002).

Lai ekoloģiskā drošība palielinātos, vispirmām kārtām nepieciešama ekoloģiskās apziņas un ekoloģiskā apzinīguma izkopšana. Ekoloģisko apzinīgumu veido trīs komponenti:

- norūpība par vides degradēšanos;
- informētība par vidi degradējošiem faktoriem;
- gatavība vides uzturēšanā ieguldīt laiku un/vai līdzekļus.

Ja ekoloģiskās bažas ir intuitīvas, nevis izriet no objektīvas informācijas par vides aktualitātēm, nedroši-

bas sajūta atsevišķos aspektos var neadekvāti palielināties. 2002. gadā Latvija 142 valstu vidū pēc ekoloģiskās ilgtspējības indeksa ierindojās 10. vietā (sk. 2.16. logu), taču tas nenozīmē, ka iedzīvotāju pamatzināšanas par vides stāvokli un problēmām nebūtu iespējams padziļināt. Ne visi rādītāji, pēc kuriem rēķina ekoloģiskās ilgtspējības indeksu, Latvijai 2002. gadā ir bijuši augsti. Visvājākā bijusi Latvijas sabiedrības un institūciju spēja reaģēt uz ekoloģiskiem draudiem. No citiem Latvijas mīnusiem minami šādi: trūkst sabiedrībai ērti pieejamas un izmantojamas informācijas par vides aktualitātēm; grūti ir pārvarēt pretrīnības starp dažādu interešgrupu vēlmēm un centieniem; nepietiekami notiek iedzīvotāju ekoloģiskā apzinīguma audzināšana.

Viens no jaunākajiem pētījumiem par Latvijas iedzīvotāju ekoloģisko apziņu notika 90. gadu beigās Daugavpilī. To veica Daugavpils Universitāte un Lietuvas Zinātņu akadēmijas Filozofijas un socioloģijas institūts (Meņšikovs, 1999). Pētījums parādīja, ka daudziem

daugavpīliešiem nav informācijas, kas būtu vajadzīga, lai viņi varētu izstrādāt individuālas un kolektīvas drošumstratēģijas pret kodoldraudiem no Ignalinas atomreaktora, kas atrodas turpat aiz robežas Lietuvā.

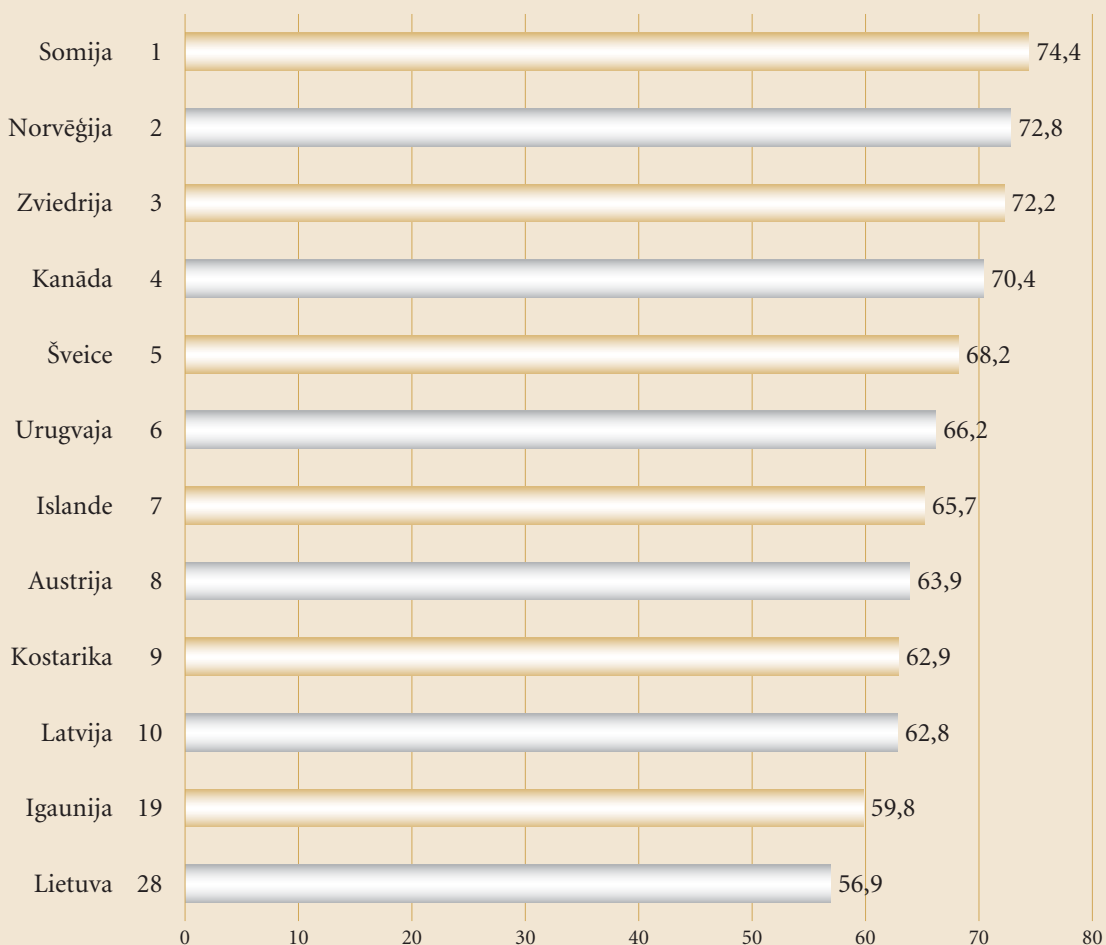
Norūpētība un informētība ir pirmie divi elementi, kas vajadzīgi, lai varētu nopietni veicināt ekoloģisko drošību. Trešais elements ir gatavība ieguldīt laiku un līdzekļus, kā arī atbalstīt valdības centienus aizsargāt vidi. Eiropas Savienība ir izstrādājusi veselu virkni stingru standartu, ko Latvija pakāpeniski ievieš desmit gadu laikā. Tas prasīs lielus finansiālus ieguldījumus. No dārgākajiem ilgtermiņa pasākumiem, kas ieprojektēti, minama ES prasībām atbilstošas dzeramā ūdens kvalitātes sasniegšana, notekūdeņu attīrīšanas

iekārtu rekonstrukcija un atkritumu apsaimniekošanas sistēmu sakārtošana.

Valdības, pašvaldību un indivīdu gatavībai ieguldīt laiku un naudu ir izšķirīga nozīme arī atkritumu problēmu risināšanā. Gada laikā Latvijā rodas 600 līdz 700 tūkstoši tonnu sadzīves atkritumu, no kuriem divas trešdaļas ir mājsaimniecības atkritumi, viena trešdaļa – iestāžu un uzņēmumu atkritumi. Viens Latvijas iedzīvotājs gada laikā rada vidēji 200 kilogramus atkritumu. Īpaša problēma ir bīstamie atkritumi. Pēc datiem, kas atrodami valsts statistikas pārskatā 3-BA (“Pārskats par bīstamajiem atkritumiem”), 2000. gadā Latvijā radās 93 tūkstoši tonnu bīstamu atkritumu, 60 % no tiem – metālu ražošanas atkritumi.

2.16. logs

Ekoloģiskās ilgtspējības indekss (skala no 0 līdz 100) un Latvijas vieta 142 valstu vidū

Avots: “2002 Environmental Sustainability Index: an Initiative of the Global Leaders of Tomorrow Environmental Task Force”. World Economic Forum Annual Meeting 2002

Latvijas ieguldījums globālo ekoloģisko draudu novēršanā

Jau 1995. gadā Latvija ratificēja Vīnes 1985. gada konvenciju “Par ozona slāņa aizsardzību”, tās protokolu “Par ozona slāni noārdošām vielām”, kā arī ANO Vispārīgo konvenciju par klimata pārmaiņām. 2002. gadā tā ratificēja Kioto 1997. gada 11. decembra protokolu. Parakstot ANO Vispārīgo konvenciju par klimata pārmaiņām, Latvija uzņēmas saistības gan individuāli, gan kopā ar citām valstīm panākt, lai siltumnīcefekta gāzu koncentrācija Zemes atmosfērā stabilizētos.

Kopā ar citām Vispārīgās konvencijas dalībvalstīm Latvija ir apņēmusies līdz 2008.–2012. gadam panākt, lai kopējais CO₂, CH₄, N₂O, HFC, PFC un SF₆ daudzums, kas cilvēka darbības dēļ ieplūst atmosfērā, būtu samazinājies līdz 8 % zem 1990. gada līmeņa (VARAM, 2001). Galvenokārt sakarā ar tautsaimniecības pārstrukturēšanu (un daudzu rūpniecisko ražotņu slēgšanu) Latvija siltumnīcefekta gāzu ieplūdināšanu atmosfērā jau ir būtiski samazinājusi.

Pēc Vides aizsardzības ministrijas jaunākajām prognozēm, arī vispār neveicot nekādus īpašus pasākumus, 2010. gadā Latvijā siltumnīcefekta gāzu izplūdes līmenis būs 45 % zem 1990. gada līmeņa, bet, īstenojot mērķtiecīgus pasākumus, izplūdes varētu nokristies pat līdz 51 % zem 1990. gada līmeņa.

Eiropas Komisijas apkopotie dati par Eiropas Savienības kandidātvalstu enerģētiku liecina, ka Latvija relatīvi vairāk nekā pārējās kandidātvalstīs izmanto atjaunojamās elektroenerģijas avotus un atmosfērā siltumnīcefekta gāzu ieplūdināšana vismazāk. Ievērojot to, ka citām valstīm ir ļoti grūti izpildīt saistības, ko paredz Pamatkonvencija, jāatzīst, ka Latvija izpilda savus starptautiskos pienākumus un sniedz būtisku un savas tautsaimniecības apjomam proporcionālu ieguldījumu globālo klimata pārmaiņu radīto draudu mazināšanā.

Avots: Eurostat, 2002

Latvijas institūcijas pret atkritumu problēmu izturas nopietni. 2002. gadā valdība pieņēma “Atkritumu apsaimniekošanas valsts plānu 2003.–2012. gadam” – rīcības programmu, kurā detalizēti nosprausts, kā nokārtot atbrīvošanos no sadzīves un bīstamajiem atkritumiem. Taču individuāli līdzdalība pagaidām ir nepietiekama. Pēc Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas datiem, tikai 60 % Latvijas iedzīvotāju izmanto atkritumu savākšanas pakalpojumus (<http://www.varam.gov.lv>). Nereti atkritumus izber mežos, ceļmalās, atklātu ūdenstilpju tuvumā un citās neatļautās vietās. Tikai viena ceturtdaļa **Pētījuma** respondentu savus atkritumus šķiro, un otrreizējo materiālu izmantošana Latvijā vēl plaši nenotiek.

Gan laiku, gan līdzekļus valdība atvēl arī tam, lai Latvijas tautas vārdā izpildītu valsts pienākumus globālo ekoloģisko draudu attālināšanā vai novēršanā. Pēc **Pētījuma** datiem, 78,6 % Latvijas iedzīvotāju gan netic, ka viņi saviem spēkiem vai kopā ar citiem varētu kaut nedaudz samazināt globālo vides piesārņošanu, un 87,2 % tikpat skeptiski vērtē savas iespējas mazināt globālo silšanu. Taču valdības

institūciju veikums valsts globālo ekoloģisko pienākumu pildīšanā ir ļoti iespaidīgs (sk. 2.17. logu).

Būdamā maza valsts, Latvija viena pati nevar sevišķi daudz veicināt ekoloģisko draudu mazināšanu. Taču starptautiskās sadarbības kontekstā svarīgs ir ikvienas valsts ieguldījums, tāpat kā sabiedrības attieksme pret nacionālajiem projektiem, kas vērsti uz globālo ekoloģisko problēmu atrisināšanu.

Nepieciešams, lai ekoloģiskās drošības palielināšanā vairāk līdzdarbotos indivīds. Lai gan 50,6 % **Pētījuma** respondentu uzskata, ka viņi individuāli vai kopā ar citiem varētu samazināt piesārņotības draudus, vides aizsardzības organizācijās iesaistījušos skaits pagaidām ir mazs.

Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta aptaujā “Vide” 20 % respondentu pauduši gatavību pirkt dārgākas preces, ja zinātu, ka nauda aizies vides aizsardzībai, bet tādu cilvēku, kuri vides aizsardzības vārdā labprāt pazeminātu savu dzīves līmeni, izrādījās daudz mazāk.

Tā kā nerisinātas ekoloģiskās problēmas ar laiku var stipri pazemināt kopējo cilvēkdrošību, individu un valdību pienākums ir nest kaut nelielu ekonomisku upuri ekoloģiski drošākai nākotnei. Arī katra patērētāja un pircēja izvēle – vai viņš pirktu automobili vai tikai veļaspulveri – ir ekoloģiska riskvadība.

Uzturdrošība

Uzturdrošība ir drošība, ka cilvēkam gan fiziski, gan ekonomiski būs pieejama pārtika, kas turklāt būs veselīga un nebūs bīstama. XXI gadsimtā daudzviet pasaulē uzturdrošības problēma joprojām ir un būs ļoti grūta.

Latvijā ar pārtikas fizisko pieejamību nekādu problēmu nav. Pārtikas tirgū visā valstī ir diezgan plaša izvēle, savu produkciju piedāvā gan pašmāju, gan ārzemju ražotāji. Nopērkamo produktu dažādība gadu no gada palielinās. Taču augstas kvalitātes produkti vairāk ir pieejami cilvēkiem ar regulāriem un pietiekamiem ienākumiem, un tiem, kas dzīvo zem nabadzības līmeņa, pārtikas kvalitāte ir akūta problēma. Daudzām ģimenēm pārtikas iegāde joprojām ir prioritāšu priekšgalā.

Izdevumi pārtikai kopējos mājsaimju patēriņa izdevumos arvien samazinās: 1996. gadā to īpatsvars bija Ls 52,20, 2000. gadā – vairs tikai Ls 37,50. Uztura enerģētiskā vērtība nav nokritusies zem 2400 Kcal uz vienu mājsaimnes locekli dienā. (Latvijas Centrālā statistikas pārvalde, 2003.)

4 % no **Pētījuma** respondentiem izteicās, ka dzīvojot pusbadā, jo viņiem neesot tik lieli ienākumi, lai varētu nodrošināties ar pārtiku. 20 % teica, ka naudas viņiem pietiekot vienīgi pārtikai (sk. 2.18. logu). Tādu cilvēku, kuri nevar atļauties citus nozīmīgus pirkumus, jo gandrīz visa nauda aiziet pārtikai, visvairāk ir Latgalē, kur vidējais ienākumu līmenis ir viszemākais.

Bažas rada arī uztura paradumi. Pēdējos gados tie gan ir uzlabojušies: arvien biežāk Latvijas iedzīvotāji atsakās no trekniem pārtikas produktiem, kā arī samazina cukura un sāls patēriņu. Tomēr Centrālās statistikas pārvaldes 2001. gada Ziņojums par mājsaimniecības budžetiem un Veselības veicināšanas centra dati liecina, ka Latvijā nav izveidojusies tradīcija lietot veselīgu un sabalansētu uzturu. Drīzāk var runāt par nepareiziem un neveselīgiem ēšanas paradumiem, kuri kopā ar mazkustīgu dzīvesveidu veicina saslimstību ar

2.18. logs

Dažādu Latvijas reģionu iedzīvotāju vērtējums par viņu ģimenes ienākumu pietiekamību, %

	Rīga	Kurzeme	Vidzeme	Zemgale	Latgale
Naudas pilnīgi pietiek, speciāli netaupām	3	3	3	5	6
Dzīvojam taupīgi, bet naudas parasti pietiek	25	22	24	25	19
Dzīvojam ļoti taupīgi, lielākiem pirkumiem ar grūtībām sakrājam naudu	29	26	23	35	16
Mums naudas tikko pietiek pārtikai un apģērbam	16	25	28	20	17
Naudas, diemžēl, pietiek tikai pārtikai	19	20	18	11	29
Naudas nepietiek pat pārtikai, dzīvojam pusbadā	6	4	1	2	10
Nav atbildes	2		3	2	3
Kopā	100	100	100	100	100

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. *Pētījums par cilvēkdrošību 2002*

dažādām sirds un asinsvadu slimībām, kas Latvijā un arī citur Eiropā ir galvenais nāves cēlonis.

Latvijas iedzīvotāji par maz uzturā lieto dārzeņus un graudaugu produktus un par daudz – gaļu un trekno pienu izstrādājumus. Tikai 28 % ridzinieku un tikai 18 % lauku rajonu iedzīvotāju ikdienas uzturā lieto svaigus dārzeņus. Daudziem cilvēkiem ikdienas uzturs ir vienpusīgs (ierastie kartupeļi, krējums, gaļa). Ar Labklājības ministrijas ieteikumiem attiecībā uz veselīgu uzturu var iepazīties Latvijas Pārtikas centrā vai tā mājaslapā http://www.lpc.gov.lv/download/uztura_vadlinijas.htm.

Pētījums parādīja, ka 81 % respondentu uztraucas par to, kā viņu veselību ietekmē pārtikas produkti, kuriem ir sintētiskas piedevas, un 78 % baidās, ka nesaindējas ar nekvalitatīvu pārtiku.

Kopiendrošība

Kopiena (angļu valodā – *community*) ir cilvēku grupa, ko vieno kopīgs ģeogrāfiskais novietojums, kāda sociāla identitāte un/vai kopīgi rīcības motīvi. (Par kopienas kā drošības gādnieces lomu plašāk lasāms 5. nodaļā.) Kopiena individuam ir svarīga drošības sajūtas līdzveidotāja un uzturētāja. Piederība pie ģimenes, ciešas saites ar tuviniekiem, darbošanās kādā asociācijā vai interešgrupā, dalība sabiedriskā vai reliģiskā organizācijā u. tml. – tas viss veicina drošības sajūtu. Bieži vien kopienas vieno cilvēku valodiskā, nacionālā un/vai etniskā identitāte, jo tikai saskarsmē ar citiem cilvēkiem indivīds veido savu identitāti, atrod savu vietu un dzīves jēgu. Indivīda saites ar kopienas raksturo, izmantojot tādus jēdzienus kā “uzticēšanās”, “piesaiste” un “savstarpēja atbildība” (Sennett, 1999).

Lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju nav aktīvi iesaistījušies kādas oficiālas kopienas dzīvē. Ar līdzcilvēkiem viņi parasti kontaktējas neoficiālos sabiedriskajos tīklos – galvenokārt tuvinieku, draugu un kolēģu lokā. Kopējā iesaistītība sabiedriskajās organizācijās un interešgrupās ir ļoti zema. Kādā LU Filozofijas un socioloģijas institūta 2001. gada pētījumā secināts, ka Latvijas iedzīvotāji vislabprātāk iesaistās sporta organizācijās (18 %) un reliģiskajās organizācijās (6 %).

Svarīgākās atbalsta sistēmas un galveno indivīda drošības avotu Latvijas sabiedrībā veido radnieciskās saites. Grūtos brīžos palīdzību un emocionālo atbalstu indivīds vispirmām kārtām cer sagaidīt tieši no tuviniekiem. Pēc 2000. gada tautskaites datiem, ģimenēs dzīvo 83 % no visiem Latvijas iedzīvotājiem.

“Eiropas vērtēšanas aptauja” (*European Values Survey*) parādīja, ka ģimeni Latvijā vērtē augstāk par jebkuru citu cilvēka eksistences jomu (Baltijas Datu nams, 1999). Apmēram 95 % respondentu norādīja, ka ģimene viņiem ir ļoti svarīga vai svarīga. Tai pēc nozīmības seko darbs, draugi, brīvais laiks, reliģija un politika.

Kopumā tendences Latvijā sakrīt ar tendencēm citās attīstītajās rietumvalstīs. To iedzīvotāju skaits, kas oficiāli stājas laulībā, pakāpeniski samazinās. Ja šī tendence saglabāsies, vismaz puse no visām sievietēm un vīriešiem oficiāli nekad neaprecēsies. Taču tas nenozīmē, ka cilvēki vairs nemeklē partneri kopdzīvei. Arvien vairāk Latvijas iedzīvotāju izvēlas laulību neregistrēt. Tādējādi pieaug ārliulībā dzimušo bērnu īpatsvars. Palielinās arī vienvecāku ģimeņu skaits.

Ģimenēm, kurās ir tikai viens no vecākiem, ir būtiski zemāki ienākumi (tātad šādu ģimenes stāvokli var uzskatīt par vienu no primārajiem nedrošības avotiem). Joprojām relatīvi augsta ir laulību šķiršanas intensitāte, lai gan pašlaik tā samazinās. 1979. un 1992. gadā Latvijā laulību šķiršanas koeficients bijis viens no augstākajiem pasaulē – 5,5 šķiršanās gadījumi uz 1000 iedzīvotājiem. 2001. gadā tas bija gandrīz uz pusi zemāks – 2,4 gadījumi uz 1000 iedzīvotājiem. Divām trešdaļām no tiem, kuru laulība šķirta, ir bērni. Personīgie zaudējumi ir vieni no galvenajiem spēcīgas trauksmes avotiem, un “piesaiste” ģimenes līmenī ir absolūti nepieciešams drošības sajūtas nosacījums gan mazam bērnam, gan pieaugušajam. Izšķīrušos vecāku bērni pieskaitāmi pie sociāli vārgajiem indivīdiem, kas sevišķi bieži mēdz zaudēt drošību.

Politiskā drošība

Politiskā drošība – viens no septiņiem cilvēkdrošības aspektiem – attiecas uz cilvēktiesībām un brīvībām, uz pilsoniskās sabiedrības un atsevišķa indivīda līdzdalību demokrātiskajos procesos un iespējām tajos piedalīties, uz uzticēšanos valdībai un valdības uzticamību. Piemēram, ja cilvēks jūt, ka valdībai var uzticēties un ka tā ir spējīga pildīt savus pienākumus, viņš jūtas drošāk.

Cilvēktiesību jomā 2002. gadā Latvijā aktuālākie bija sociālekonomiskie jautājumi (ikviena tiesības uz mājokli, sociālo drošību u. tml.), kā arī indivīda tiesības uz taisnīgu tiesvedību un uz to, lai pret viņu izturas ar cieņu. Valsts cilvēktiesību birojs 2002. gadā saņēma 1151 rakstisku sūdzību, ka pārkāptas cilvēktiesības, un sniedza konsultācijas 4150 gadījumos. Iedzīvotāji sūdzējās ekonomiskās un sociālās drošības jautājumos, kā arī par tiesu sistēmu un dažādām valsts

institūcijām. Sikāka informācija par cilvēktiesisko stāvokli Latvijā atrodama Valsts cilvēktiesību biroja mājaslapā <http://www.vcb.lv>.

Latvijā maz ir cilvēku, kuri izsakās, ka pilnīgi uzticas politiskajām institūcijām – Saeimai (likumdevējiem), Ministru kabinetam un partijām. Pirms 8. Saeimas vēlēšanām 2002. gadā Saeimu par neuzticamu uzskatīja 50 % Latvijas iedzīvotāju, Ministru kabinetu – 45 % (Latvijas fakti, 2002. gada augusts). Par sabiedrības neapmierinātību ar politisko spēku darbību liecina arī tas, ka vēlēšanās Saeimas sastāvs lielā mērā nomainījās.

Šķirtne starp sabiedrību un varas struktūrām vēl aizvien ir liela. Cilvēki joprojām jūtas no politiskajiem lēmējiem atsvešināti. Viegli pamanāms, ka nepietiekama ir pilsoniskā aktivitāte, kuras uzdevums, pēc sociologa Ulriha Beka vārdiem, ir arī demonopolizēt politiku un atbrīvot to no mītiem (Beck, 1998). Jāuzlabo saskarsme starp Latvijas politisko eliti un vēlētājiem.

LU Filozofijas un socioloģijas institūta pētījums “Par sociālajām attiecībām” liecina, ka partijās ir iesaistīties tikai apmēram 1 % respondentu, bet trīs ceturtdaļas uzskata, ka viņiem nav iespējams ietekmēt valdības rīcību. Satraucoši daudz cilvēku (73 %) kā zemu novērtē arī savu iespēju ietekmēt pašvaldību politiku (LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2001).

Kopš 90. gadu sākuma aizvien mazinājusies politiskā līdzdalība. 5. Saeimas vēlēšanās 1993. gadā piedalījās 89 % pilsoņu, bet 8. Saeimas vēlēšanās 2002. gadā – vairs tikai 72,5 %. Tomēr, salīdzinot ar politisko līdzdalību citās Rietumu demokrātiskajās valstīs, Latvijā tā vēl ir augsta, un tas liecina, ka Latvijas iedzīvotāji vēlas, lai valstī notiktu pārmaiņas, un vēl nav zaudējuši ticību, ka gūs iespēju ietekmēt politiskos procesus.

No politiskās līdzdalības ir atkarīgs, cik efektīva var būt pilsoniskās sabiedrības piedalīšanās pašvaldību un valsts līmeņa lēmējdarbībā. Latvijā top tiesiskā reglamentācija tiešakai sabiedrības līdzdalībai rīcībpolitiskajā darbībā – politiskās dienaskārtības nosprašanās, politikas izstrādāšanā (pamatnostādnes, programmas, plāni, koncepcijas, tiesību aktu projekti), politikas īstenošanā un novērtēšanā (Miezaine, 2002).

Par valdības un pašvaldību partneriem politikas veidošanā pamazām kļūst nevalstiskās organizācijas, taču cilvēku vairākums pret šo sadarbības iespēju joprojām izturas pasīvi un nevalstiskās organizācijās neiesaistās. Iedzīvotāju netiecas arī izmantot līdzdalības iespējas, ko jau paver dažādi atklāti forumi, likumprojektu sabiedriskās apspriešanas un tamlīdzīgi

pasākumi, kuros viņi varētu paust savu viedokli, ietekmēt dažādu jautājumu izlemšanu un tādējādi mazināt savu atsvešinātības sajūtu.

Viens no zemā uzticēšanās līmeņa cēloņiem ir korupcijas ēna, kas krīt pār Latvijas politisko eliti un ierēdņiem. Vairāk nekā puse no Latvijas iedzīvotājiem, kurus organizācija “Delna” 1999. gadā aptaujāja savā pētījumā “Korupcijas seja”, puda uzskatu, ka valdība nav ieinteresēta korupcijas apkarošanā. Trīs ceturtdaļas izteicās, ka Latvijā ir pārāk daudz ierēdņu un tie savu amatu lielākoties izmanto savtīgās interesēs. 42 % mūsu **Pētījuma** respondentu izteica bažas, ka varētu nākties dot kukuli, lai nokārtotu kādu savas dzīves jautājumu.

Starptautiskā nevalstiskā organizācija “Transparency International” katru gadu ar aptaujām noteic, kāda dažādās valstīs ir korupcijas izjūtāmība (*corruption perception*) – cik attiecīgā valsts ir korumpēta uzņēmēju un visu iedzīvotāju skatījumā. 2002. gadā Latvijai korupcijas izjūtāmības indekss bija 3,7 punkti (0 – simtprocentīga korumpētība; 10 – absolūta nekorumpētība) un no 102 valstīm tā bija 52. vietā. Igaunijai un Lietuvai šis rādītājs bija labāks: attiecīgi 5,6 un 4,8 punkti (29. un 46. vieta). Atliek vērot, kā korupcijas izjūtāmību un pašu korupciju Latvijā mazinās 2002. gadā izveidotā Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja darbība.

Dažādi cilvēki, dažādas aktualitātes

Visiem Latvijas iedzīvotājiem ir vairāk vai mazāk vienāda bažu tematika: narkotiku izplatīšanās, ģimenes finanses, noziedzība, veselība utt. Tomēr šķiet, ka atsevišķu sociālo grupu cilvēki dažus potenciālos draudus izjūt asāk nekā citi.

Pētījums liecina, ka pilsoņiem un nepilsoņiem bažu tematika būtiski neatšķiras – ne attiecībā uz draudiem visas valsts un sabiedrības dzīvē, ne arī attiecībā uz draudiem indivīda paša dzīvē. Taču atšķiras dažu draudu procentuālā izjūtāmība un vidējā apdraudētības sajūtas pakāpe. Piemēram, pilsoņi procentuāli lielākā skaitā nekā nepilsoņi baidās no organizētās noziedzības (pilsoņi 59 %, nepilsoņi 51 %), bet nepilsoņi procentuāli lielākā skaitā bažijas par sociālo garantiju pietiekamību, par to, vai saslimšanas gadījumā saņems pietiekami kvalitatīvus medicīniskos pakalpojumus, un par to, vai būs iespējams samaksāt par īri un komunālajiem pakalpojumiem.

Sevišķi atšķirīgi pilsoņi un nepilsoņi izjūt dažus iespējamus draudus visas valsts un sabiedrības dzīvē. Piemēram, 46 % pilsoņu joprojām baidās un 18 % pat ļoti baidās, ka Latviju atkal varētu okupēt kāda ārvalsts, turpretim no nepilsoņiem par to baidās tikai 24 %, bet ļoti baidās – 10 % (sk. 2.19. logu).

Gan pilsoņi (60 %), gan nepilsoņi (50 %) baidās par kodoluzbrukumu vai kodolkatastrofu (kodolieroču lietošanas iespējamība pētījumā nebija šķirta no kodolreaktora avārijas iespējamības). Kā parādīja iepriekš šajā nodaļā jau minētais Daugavpils Universitātes pētījums, Ignalinas kodolreaktors Lietuvā ir trauksmes avots daudziem, kas dzīvo tā apkaimē.

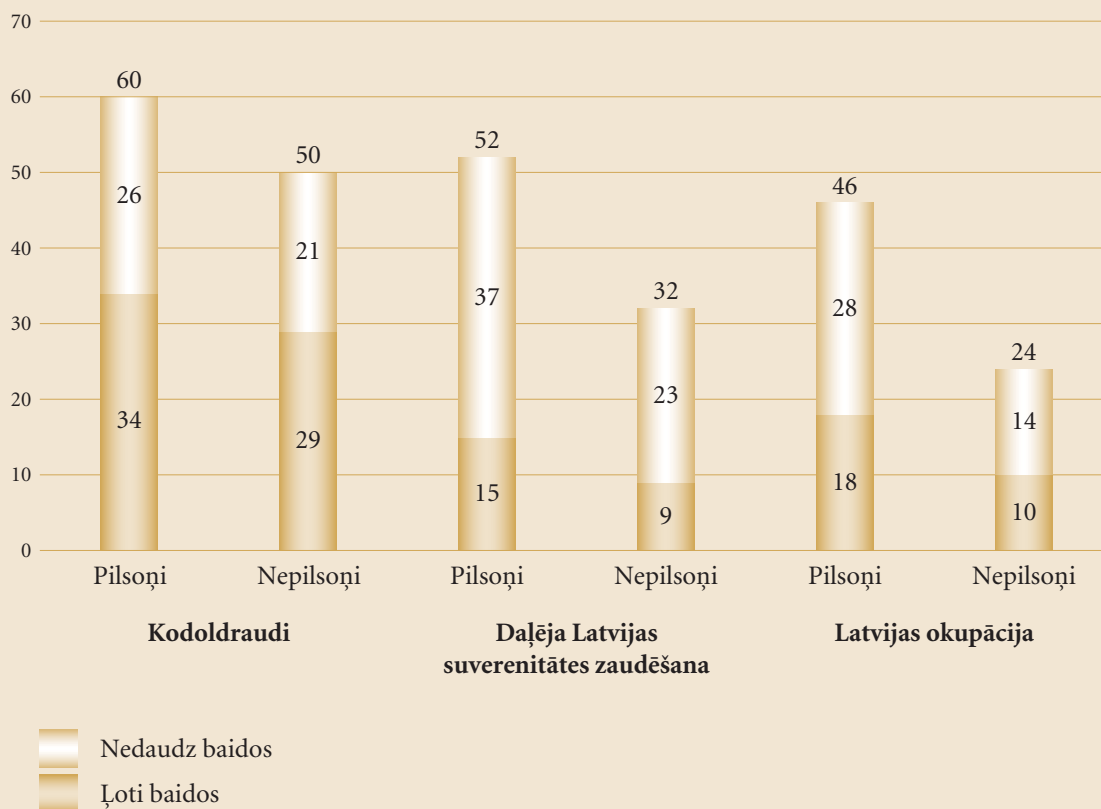
Latgalē sievietes procentuāli lielākā skaitā nekā visā Latvijā kopumā bažijas, ka varētu nopietni saslimt un palikt bez iztikas līdzekļiem. Toties bailes, ka varētu nesaņemt pietiekami kvalitatīvus medicīniskos pakalpojumus, Latgalē ir tikai ceturtajā vietā, turpretim visā

Latvijā kopumā – otrajā vietā. Kā jau šajā nodaļā minēts, runājot par veselībdrošību, materiālais stāvoklis un veselība ir cieši saistīti. Par savu veselību visvairāk bažijas personas, kurām nav pastāvīga ienākumu avota, piemēram, bezdarbnieki, mājsaimnieces un mazatalgotie strādājošie. Liekas, maznodrošinātie iedzīvotāji veselības aprūpes sistēmu joprojām vairās izmantot, lai gan ir nokārtots tā, ka viņiem medicīniskie pakalpojumi izmaksātu pavisam nedaudz.

Atšķirīga aina atklājas, draudu procentuālo izjūtamību analizējot pa vecumgrupām. Cilvēki vecumā līdz 29 gadiem biežāk nekā citi baidās inficēties ar HIV/AIDS, zaudēt uzkrājumus bankā, piedzīvot fizisku pārestību, piemēram, ciest vardarbību uz ielas vai piespiedu seksuālās attiecības, kļūt par terorisma upuri. Trīsdesmitgadnieki biežāk nekā citi baidās, vai saslimšanas gadījumā saņems pietiekami kvalitatīvus medicīniskos pakalpojumus un spēs samaksāt par pašu vai bērnu izglītību. Vidējā un vecākā paaudze biežāk

2.19. logs

Pilsoņu un nepilsoņu bažas par dažādiem iespējamajiem draudiem, %

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. Pētījums par cilvēkdrosību 2002

bažijas, vai spēš nokārtot dažādus maksājumus, nenāks naudas grūtībās, saņems pienācīgu pensiju un nopietni nesaslims.

Drošības sajūta un dažādu draudu izjūtāmība ir būtiski atkarīga arī no ģimenes stāvokļa. **Pētījuma** respondenti, kas ir šķīrušies, apprecējušies, bet nedzīvo kopā ar partneriem vai arī ir atraisīti, biežāk nekā citi bažijas par materiālām problēmām – acīmredzot ģimenes atbalsta trūkuma dēļ. Neprecētie biežāk nekā precētie baidās inficēties ar HIV/AIDS. Oficiāli precētie par HIV/AIDS baidās retāk nekā cilvēki, kas dzīvo neregistrētā laulībā. Precējušās respondentes, kas nedzīvo kopā ar vīru, par piespiedu seksuālajām attiecībām un fizisku varmācību ģimenē baidās daudz biežāk (vismaz spriežot pēc pašu izteikumiem) nekā precējušās respondentes, kas dzīvo kopā ar vīru.

Pētījuma rezultāti liecina, ka drošības sajūtu lielākoties grauj vispārīgi bažu iemesli, kas ir saistīti ar pašreizējām sociālajām, ekonomiskajām un ekoloģiskajām problēmām, to vidū pārtikas kvalitātes problēmām. Visretāk cilvēki baidās par nacionālo drošību. Varbūtība, ka Latviju kāda valsts okupēs, varbūtība, ka izcelsies etniskais vai militārais konflikts vai pilsoniski nemieri, par bažu iemeslu atzīta visretāk no visiem potenciālajiem vispārīgajiem draudu avotiem.

Noslēgums

Šajā nodaļā cilvēkdrošība Latvijā analizēta pa septiņiem aspektiem, kuros to daļa ANO Attīstības programma. Visvairāk stāvoklis jāuzlabo divās jomās – veselīgdrošībā un ekonomiskajā drošībā. Abas jomas ir savstarpēji saistītas. Parasti veselības problēmas vieglāk novēršamas un risināmas ekonomiski nodrošinātiem cilvēkiem, un, no otras puses, veseli cilvēki vieglāk var nodrošināt materiālo labklājību sev un saviem tuviniekiem.

Pašlaik oficiālā veselības aprūpes sistēma Latvijas iedzīvotājiem uzveļ nevajadzīgi lielu nastu. Nav pieejama skaidra informācija par medicīniskajiem pakalpojumiem, kurus šī sistēma piedāvā, un daudzi nav pārliecināti, ka pa oficiāliem kanāliem vispār var tikt pie augstas kvalitātes medicīniskās aprūpes. Tie, kam trūkst informācijas vai kas informācijai neuzticas, bieži vien izvairās no veselības aprūpes iestādēm, līdz slimība jau ir tālu ielaista, kā mēdz būt ar daudziem tuberkulozes slimniekiem. Gadījumos, kur informācija bijusi mērķtiecīgi virzīta (kā tas, piemēram, ir ar HIV/AIDS), informētības paaugstināšanās ir veicinājusi profilaksi un tādējādi palēninājusi slimības izplatīšanos. Vēl aizvien cilvēkdrošību mazina alkohols, un pieaug narkotiku lietošana.

Ekonomiskās drošības stūrakmeņi ir ienākumu pietiekamība, nodarbinātības un ienākumu paredzamība. Latvijas iedzīvotāji bažijas, ka būs jādzīvo zem iztikas minimuma, nebūs iespējams samaksāt par iri un komunālajiem pakalpojumiem un ar vecuma pensiju būs grūti izdzīvot. Tie, kas strādā ēnu ekonomikā, nākotnes ekonomisko drošību upurē tagadnes vēlmēm.

Tādā “darba sabiedrībā”, kāda ir tagadējā Latvijā, kur padomju laikā darbs katram bija gandrīz vai garantēts, nodarbinātības paredzamības izbeigšanās ir īpaši sāpīgs pavērsiens. Daudzi jau nodarbinātie, lai savilktu galus ģimenes budžetā, uzņemas otru vai pat trešo darbu, bet tiem, kas uz ilgāku laiku palikuši bez darba, no jauna to atrast kļūst aizvien grūtāk. Tāpēc Latvijai sava ilglaicīgā globālās konkurētspējas stratēģija jāvērs ne vien uz to, lai celtos darbaspēka ražīgums, bet arī uz to, lai strādāšanas iespējas paplašinātos visiem, kas ir darbaspējas vecumā. Savukārt cilvēkiem jāsaprot, ka ekonomisko drošību – gan vietēji, gan globāli – vislabāk garantē augstas kvalitātes vispārīgā izglītība plus praktiski noderīgas profesionālās zināšanas un prasmes, kā arī personiskā iniciatīva.

Daudzi cilvēki sev izstrādājuši stratēģijas, kā palielināt personīgo (fizisko) drošību. Savas drošumstratēģijas jau ir vai vēl top arī kopienām. Šī pašdarbība būtu tikai apsveicama, ja primārais tās iemesls nebūtu neticība valsts tiesībsargājošajām iestādēm un tiesu sistēmai. Latvijas iedzīvotāju drošība būtiski uzlabotos, ja ciešāka kļūtu tiesībsargājošo iestāžu sadarbība ar sabiedrību.

Daudzi indivīdi ir arī nobažījušies par organizēto noziedzību – gan tāpēc, ka sabiedrības apziņā izveidojies draudīgs tās tēls (paši ar šo parādību tieši saskārušies tikai nedaudzi), gan arī tāpēc, ka tās tikli sniedzas pāri valsts robežām un tā var būt saistīta ar valsts nozagšanu (augstākā līmeņa politisko korupciju). Aktuālāka, nekā izpaužas atklātās aptaujās, daudziem ir fiziskās un emocionālās varmācības iespējamība, kas stipri skar indivīda drošības sajūtu, turklāt ne tikai personīgās drošības jomā.

Nedrošība, izmisums un depresija var vadināt uz tiešu vai netiešu pašnīcināšanos. Pašnāvību biežums pēdējā laikā ir samazinājies, bet par vienu no galvenajiem nedrošības faktoriem, kas satrauc Latvijas iedzīvotājus, kļuvusi narkotiku lietošana, jo pēdējā laikā tā strauji vērsusies plašumā.

Joprojām ļoti lielas ir satiksmes negadījumu briesmas, ko sabiedrība pati varētu samazināt, organizēti sadarbojoties ar valsts un pašvaldību iestādēm.

Lai būtu iespējams nopietni veicināt ekoloģisko drošību, no indivīdu puses vajadzīga lielāka norūpētība un informētība, kā arī gatavība ieguldīt laiku un līdzekļus vides nosargāšanā, bet ekonomiskā nedrošībā dzīvojošajiem (sabiedrības vairākumam) tāda gatavība nozīmē lielu uzpurēšanos.

Uzturdrošības paaugstināšanās Latvijā visvairāk ir atkarīga no ekonomiskās drošības palielināšanās un ēšanas paražu uzlabošanās.

Kopiendrošībā ir divas būtiskas problēmas. Pirmkārt, drošības sajūtu negatīvi ietekmē ģimenes struktūras mainīšanās, kas vēl turpinās. Sabiedrībā, kur ģimeni tradicionāli vērtē augstāk par jebkuru citu cilvēka eksistences jomu, bet kur ir augsts laulību šķiršanas koeficients un aizvien palielinās vienvecāka ģimeņu skaits, viens no pašiem svarīgākajiem drošumspejas faktoriem ir pozitīvas tuvākās attiecības.

Otrkārt, drošības sajūtas balstītāji cilvēku vairākumam ir tuvinieki, draugi un kolēģi. Plašākā lokā, oficiālos sabiedriskajos tiklos šādu atbalstu meklē tikai nedaudzi. Identificēšanās ar kādu kopienu bieži vien balstīta tuvākajās attiecībās (ģimene, tuvākie draugi) un mazākā mērā – plašāka loka attiecībās (tālāki draugi, kaimiņi, kolēģi utt.). Tā var būt balstīta arī cilvēka valodiskajā un etniskajā piederībā (kā latviešiem). Bet tālāka attiecību loka kopībās, kuru mērķis būtu kaut kādā ziņā palielināt drošību (apkaimes uzraudzīšanas grupās, interešu aizstāvības grupās u. tml.), cilvēki nemēdz organizēties.

Latvijas iedzīvotāji vēl nejūtas sevišķi piederīgi ne pie Eiropas kopienas, ne citām starptautiskām kopienām, un viņiem ir pārspilēti priekšstati par iespējamām briesmām, kas draud no ārzemēm. Tā kā aizvien ciešāka kļūst globālā un reģionālā mijiedarbība, tad tas, cik lielā mērā viņi globālo kopienas izjutīs kā drošības avotu, būs atkarīgs no viņu spējas identificēties ar aizvien tālāku loku kopībām un tās iepazīt tiešā saskarsmē.

Politiskās drošības sajūtu Latvijas iedzīvotājiem negatīvi ietekmē tas, ka viņi maz uzticas valsts politiskajām institūcijām un pavisam maz līdzdarbojas nacionālā un vietējā līmeņa politiskajos procesos. Tādas atturības pamatā ir priekšstats, ka valsts un pašvaldību institūcijas ir caurcaurēm korumpētas, un no tā izrietošais uzskats, ka valdībai lielākoties trūkst politiskās gribas darboties tautas interesēs (Delna, 1999).

Taču relatīvi augstā pilsoņu aktivitāte Saeimas un pašvaldību vēlēšanās liecina, ka cilvēki joprojām cer uz demokrātiski vēlētiem institūcijām. Tā kā, pirmkārt, ir uzlabojusies valdības saskarsme ar tautu un, otrkārt, valdība un Saeima izrāda apņēmību novērst korupciju, cilvēku priekšstati jau drīz varētu mainīties uz labo pusi. Bailes, ka Latviju kāda valsts varētu atkārtoti okupēt, nepieder pie aktuālākajiem politiskās nedrošības sajūtas iemesliem.

Viņpus sliekšņa: apdraudētie indivīdi

Ievads

Lai arī kādi ir katra indivīda priekšstati par to, cik viņš ir apdraudēts septiņos dažādajos cilvēkdrošības aspektos, vairākums ar savu apdraudētības sajūtu parasti tiek galā. Pret nedrošību, ko cilvēki izjūt, viņi izstrādā personiskas drošumstratēģijas, draudu novēršanā vai mazināšanā sadarbojas ar citiem. Tā kā **Pārskata** loma ir veicināt tautas attīstību un, ja cilvēki dzīvo nedrošībā, tā nav iespējama, šajā nodaļā palūkosimies, kādu sociālo grupu cilvēki visbiežāk nonāk dziļā nedrošības un/vai trauksmes stāvoklī un kādas ir tādu stāvokļu sekas.

Faktorus, kas cilvēkiem grauj drošības sajūtu (jeb *drošības izjūtu*, kā to apzīmē psiholoģijā), **Pārskata** autori noteikuši pēc diviem kritērijiem: 1) pēc cilvēku pašu minētajiem nedrošības sajūtas iemesliem dažādu grupu griezumā (piemēram, vai sievietes biežāk nekā vīrieši nemin bailes no bezdarba); 2) pēc trauksmes simptomiem to cilvēku vidū, kuri dzīvo attiecīgajos apstākļos (piemēram, vai nenodarbinātie nav nervozāki un vieglāk uzbudināmi nekā nodarbinātie). Spēcīgi izteikti trauksmes simptomi ir vistiešākās no nedrošības sajūtas izpausmēm.

Apdraudētie indivīdi

Pētījumā riska grupas noteiktas, datus par respondentu apdraudētības sajūtu un citiem pašnovērtējumiem analizējot kopsakarā ar trauksmes skalu, ko izmantojuši **Pētījuma** autori. Izmantoti arī citi pētījumi par trauksmi. Šajā nodaļā vispirms aplūkojam grupas ar augstu nedrošības līmeni, pēc tam – grupas ar augstu trauksmes līmeni. Bieži vien darbojas vairāki nedrošības faktori, un tādi vairākdraudu nedrošībai var būt pat galējas sekas.

Augsts nedrošības līmenis

Sarēķinot to, kā **Pētījuma** respondenti vērtēja dažādus iespējamus draudus (sk. tabulas 2.2. un 2.3. logā), konstatētas vairākas cilvēku grupas ar caurmērā zemāku drošības sajūtas līmeni nekā pārējiem

indivīdiem. Šajās grupās vidēji lielāku nedrošības sajūtu rada visi iespējamie baiļu vai bažu iemesli. Grupas ir sešas:

- cilvēki ar viszemāko ienākumu līmeni (2–40 latu mēnesī uz ģimenes locekli);
- sievietes;
- cilvēki, kuri uzskata, ka attiecībās ar citiem jābūt ļoti piesardzīgiem;
- cilvēki, kuri ir neapmierināti ar savu dzīvi kopumā;
- cilvēki ar sliktu veselību;
- Latgales reģionā dzīvojošie.

Cilvēki ar zemiem ienākumiem

Ienākumu nepietiekamība un/vai nepastāvīgums ir viens no galvenajiem nedrošības avotiem, jo tas ārkārtīgi ierobežo cilvēka iespējas ietekmēt savu dzīvi un lemt savu likteni. Minētajā grupā ar viszemākajiem ienākumiem visvairāk ir tādu cilvēku, kuri baidās no strauja cenu pieauguma. Tas ir trešais grupas respondentu biežāk norādītais bažu iemesls. Grupā ar visaugstākajiem ienākumiem (virs 100 latiem mēnesī uz ģimenes locekli) šis iemesls ir tikai 9. vietā. Materiālās situācijas nestabilitāte veicina bailes par iespējamām nedienām un pastiprina bažas, ka ar gaidāmajām problēmām nevarēs tikt galā.

Sievietes

Pētījuma respondentēm bija vidēji augstāks apdraudētības sajūtas līmenis (1,60) nekā respondentiem vīriešiem (1,38). Sieviešu atbildes liecina, ka viņas daudz vairāk nekā vīrieši bažģijas par tādiem fiziskiem draudiem kā satiksmes negadījumi, varmācība un uzbrukumi uz ielas. Biežāk viņas satrauc arī narkotiku lietošana, iespējamība, ka viņas zaudēs darbu vai saindēsies ar nekvalitatīvu pārtiku, un potenciālie draudi Latvijas neatkarībai.

No **Pētījuma** arī izriet, ka sievietēm ir augstāki trauksmes un depresijas rādītāji nekā vīriešiem. Tas atbilst citiem pētījumiem, kas arī norāda, ka vīriešiem un sievietēm ir atšķirīga sliecība uz trauksmi un

depresiju (Bite, 2002). Sievietēm varētu būt izteiktāka kopējā nedrošības sajūta, jo dažos aspektos viņas tiešām ir vairāk apdraudētas, turklāt viņas lielākā mērā jūtas atbildīgas par sevi, savu ģimeni un/vai apkārtnējiem cilvēkiem kopumā. Viņas biežāk iesaistās dažādos sabiedriskos tīklos un biežāk rūpējas par citiem ģimenes locekļiem. No viņām palīdzību mēdz gaidīt daudz biežāk nekā no vīriešiem. (LU Filozofijas un socioloģijas institūta 2001. gada pētījums “Sociālās attiecības un sociālā atbalsta sistēmas”.)

Taču no tā būtu grūti secināt, ka vīrieši Latvijā jūtas labāk nekā sievietes. Jāatceras negatīvie vīriešu fiziskās un psihiskās veselības rādītāji: isāks mūžs, augstāks alkoholisma līmenis utt. Vīrieši ir mazāk gatavi atzīties, ka par kaut ko baidās, mazāk gatavi

runāt par savām problēmām. Latvijā un daudzās citās zemēs, zēniem socializējoties, sabiedrība viņos ieaudzina stereotipu vienmēr un visur radīt iespaidu, ka viņi ir stipri un valda pār savām jūtām un izjūtām.

Ar sociāli iemantotām dzimumu atšķirībām daļēji varētu būt arī izskaidrojams, kāpēc **Pētījuma** respondenti vīrieši kopumā pozitīvāk nekā sievietes novērtējuši savu veselību un retāk atzinuši, ka viņus nomāc nedrošības sajūta.

Cilvēki, kas neuzticas citiem

Indivīds, kas nav spējīgs uz patiesām un pozitīvām attiecībām ar citiem sabiedrības locekļiem, bieži jūtas

Anita Mertena

Latvijas Biznesa un profesionālo sieviešu federācijas viceprezidente

3.1. logs

Kāpēc sievietes Latvijā reti smaida?

Kas veicina sievietes mazvērtības kompleksus un nedrošību? Zemāks atalgojums nekā vīrietim līdzvērtīgā amatā. Skepse par sievietes profesionālajām iemaņām un iespējām intensīvu darbu apvienot ar ģimenes rūpēm. Nedrošība par projekta izdošanos, jo tā autore ir sieviete. Kredīta atteikums, jo esi vientuļā māte. Bailes iet vakaros pa ielu, jo kāds var izvarot vai “vienkārši” atņemt somiņu. Ne velti sievietes Latvijā smaida daudz retāk nekā Rietumos. [..]

Liels drauds sievietes dzīvībai ir viņas tuvākais cilvēks, proti, vairāk nekā 30 sieviešu ik gadu kļūst par savu dzīvesbiedru upuriem. Katru nedēļu Rīgas pilsētas pašvaldības policijai nākas palīdzēt gandrīz 100 sievietēm, kas cieš no varmācības ģimenē. Diemžēl vairākumā gadījumu sieviete nevēršas pēc palīdzības policijā vai sociālajos dienestos.

Šie skaitļi neparāda vēl simtiem, iespējams, pat tūkstošiem gadījumu, kad sievietes neuzraksta iesniegumu par darba devēja paridarijumu darbavietā, varmācību ģimenē un piedzēruša kaimiņa draudiem kāpņutelpā. Jo kāpēc sūdzēties, ja, saņemot 02, policists šādu zvanu var uztvert ar smīnu? Kāpēc sūdzēties, ja par uzdrošināšanos aizstāvēt savas cilvēktiesības var nākties maksāt ar darbavietu? Daudzas sievietes nevēlas savu sāpi publiskot vai veidot upura tēlu, tāpēc paridarijumu piecīš un drūmos faktus noklusē. [..]

Sievietes jāinformē par iespējām, kā justies pasargātām no paridarijuma un kā izrauties no apburtā nedrošības loka. Dāmas, mēs nedrīkstam gaidīt, ka kāds visu paveiks mūsu pašu vietā. Sievietēm pašām jāgūst ticība saviem spēkiem, jāveido pašapziņa, lai biežāk uzdrošinātos publiski izteikt viedokli par savu lomu darbavietā, ģimenē un pasaulē kopumā. Tad mūsos ieklausīsies ne vien vietējie, bet arī globālie lēmumu pieņēmēji.

Ne katra varam būt apveltīta ar Žannas d'Arkas, Madelēnas Olbraitas vai Margaretas Tečeres spēcīgo raksturu. Taču katras sievietes spēkos ir uzdrošināties pasargāt sevi no paridarijuma, jo humāna attieksme ir cilvēktiesību pamatprincips.

Fragmenti no komentāra “Kāpēc sievietes Latvijā smaida retāk nekā Rietumos?”
(Diena, 2003, 16. maijs)

nedroši. Tāds cilvēks ir aizdomu pārņemts, aizvainots, nereti savām problēmām meklē grēkāžus. Pēc LU Filozofijas un socioloģijas institūta 2001. gada pētījuma “Sociālās attiecības un sociālā atbalsta sistēmas”, trīs ceturtdaļas Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka uzticēties var tikai dažiem cilvēkiem, bet trīs piektdaļas piekrīt domai “Ja tu neuzmanīsies, citi cilvēki to izmantos”.

Cilvēki ar sliktu veselību

Indivīda fiziskā veselība, viņa fiziskās spējas un ierobežojumi, kā arī iemesli, kas viņam liek bažīties par savu veselību, ir faktori, kuri lielā mērā ietekmē to, cik droši viņš jūtas un kāds viņam ir trauksmes līmenis. **Pētījuma** rezultāti liecina, ka ar veselību saistīti draudi ir ļoti būtiski nedrošības sajūtas iemesli. Respondentiem visaktuālāko nedrošības sajūtas iemeslu vidū ir iespējamība, ka saslimšanas gadījumā viņi nevarēs samaksāt par ārstēšanos vai nesaņems pietiekami kvalitatīvus medicīniskos pakalpojumus. Jautāti, par kādām slimībām viņi visvairāk bažījas, respondenti visparastāk norādīja uz slimībām, kuras sabiedrībā mēdz uzskatīt par neizārstējamām vai grūti izārstējamām, – uz vēzi, sirds un asinsvadu slimībām, alkoholismu.

Latgales iedzīvotāji

Latgales iedzīvotāji pauž lielākas bailes no potenciāliem draudiem nekā citu Latvijas reģionu iedzīvotāji un arī norāda vairāk baiļu iemeslu. Galvenokārt tā ir tāpēc, ka Latgalē iedzīvotāju vidējie ienākumi ir jūtami zemāki nekā citās Latvijas daļās. 10 procenti **Pētījuma** respondentu no Latgales izteicās, ka dzīvojot pusbadā, bet 29 % norādīja, ka naudas viņiem tikko pietiekot pārtikai. Vairāk par Latgales iedzīvotājiem sk. sadaļā “Vairākfaktoru nedrošība”.

Augsts trauksmes līmenis

Trauksme un depresija ir galēji nedrošas dzīves izpausmes. Lai noteiktu, kādi faktori cilvēkiem visvairāk liek justies apdraudētiem, daļu no **Pētījuma** aptaujām veica konfidenciali. Respondentiem lūdza ar vērtējumu no 1 (nekad) līdz 4 (bieži) norādīt, cik lielā mērā viņi piekrīt tādiem apgalvojumiem kā “Es jūtos saspringts”, “Es jūtos viegli uztraucams” vai “Es jūtos nervozs”. No šiem pašnovērtējumiem izrēķināja vidējos rādītājus un tos izanalizēja kopsakarā ar dažādiem nedrošības faktoriem, kuru vidū sevišķi

nozīmīgi izrādījās piedzīvotā varmācība, ar nodarbinātību saistīti jautājumi (bezdarbs) un personīgās dzīves zaudējumi (sk. 3.2. logu).

Varmācība

Varmācība ģimenē

Viens no faktoriem, kas stipri ietekmē indivīda trauksmes līmeni, kā arī faktisko fizisko un psiholoģisko drošību, ir varmācība ģimenē. **Pētījuma** rezultāti liecina, ka visaugstākais trauksmes līmenis ir cilvēkiem, kuri bērnībā, jaunībā vai brieduma gados cietuši vai joprojām cieš no fiziskas vai emocionālas varmācības.

Par emocionālas varmācības cietējiem uzskatījām respondentus, kuri norādīja, ka viņus bieži pazemo, kaunina, izsmej vai kritizē, par fiziskas varmācības cietējiem – respondentus, kuri norādīja, ka viņus bieži piekauj, sit vai ieplaukā. Par seksuālu varmācību **Pētījumā** nevaicājām, bet no citiem pētījumiem, kas nesen izdarīti Latvijā, ir zināms, ka seksuālas varmācības atstāta trauma stipri paaugstina trauksmes līmeni un palielina nedrošības sajūtu. Vidējais trauksmes līmenis būtiski augstāks ir respondentiem, kas norādījuši, ka pašlaik cieš no fiziskas varmācības ģimenē (3,45) vai emocionālas varmācības ģimenē (2,93) vai arī bērnībā cietuši no fiziskas varmācības ģimenē (2,42) vai emocionālas varmācības ģimenē (2,53).

Korelatīva sakarība ar paaugstinātu trauksmes līmeni ir arī citiem stresu izraisošiem faktoriem, taču ne tik cieša kā varmācībai. Zīmīgi, ka korelācija ir arī starp visiem minētajiem varmācības paveidiem. Daudzi no respondentiem, kas tagadnē cieš no fiziskas varmācības ģimenē, cieš arī no emocionālas varmācības – un nereti ir cietuši arī no fiziskas un emocionālas varmācības ģimenē savā bērnībā.

Vecāku varmācība bērnībā

Vairāku pētījumu dati liecina, ka varmācība pret bērniem Latvijā ir diezgan izplatīta. Vienā no pētījumiem 44 % pieaugušo latviešu norādījuši, ka bērnībā cietuši no vecāku emocionālas varmācības, un 31 % – no vecāku fiziskas varmācības (Sebre, 2000). Padziļinātās intervijās ar pieaugušajiem bieži vien atklājas, ka bērnībā viņi pieredzējuši ne vien vecāku emocionālu atsvešinātību un vēsumu (pat mātes nespēju paust mīlestību pret savu bērnu), bet arī tiešu varmācību.

Kādā nesenā pētījumā 28 % no pieaugušajiem respondentiem latviešiem norādījuši, ka līdz 17 gadu vecumam cietuši no fiziskas varmācības, 11 % – no seksuālas varmācības, 21 % – no vecāku emocionālas varmācības (pazemojumiem, draudiem pamest vai nogalināt). Sievietes biežāk nekā vīrieši bērnībā cietušas no seksuālas varmācības, bet vīrieši biežāk nekā sievietes – no fiziskas varmācības (Bite, 2002; sk. 3.4. logu).

Tiem respondentiem, kas atzina, ka bērnībā piedzīvojuši fizisku, seksuālu vai emocionālu varmācību, vidēji bija arī būtiski augstāks trauksmes līmenis. Respondenti, kuri bērnībā no vecākiem pieredzējuši pazemojumus, draudus vai kliegzienu, lielākoties arī kā pieaugušie dzīvo sasprindzinājumā, bažās un bailēs par nākotni. Vecāku emocionālā var-

mācība negatīvi ietekmējusi viņu pašvērtējumu, radot priekšstatu “Es nespēju tikt galā ar grūtībām”. Bērnībā pieredzētie draudi (piemēram, vecāku draudi pamest, atdot bērnunamā vai, vēl ļaunāk, sist vai nogalināt) pastiprina sajūtu, ka pasaule nav droša un var notikt kaut kas bīstams vai ļauns.

Augstāks trauksmes līmenis ir arī tiem cilvēkiem, kuri bērnībā fizisko vai seksuālo varmācību piedzīvojuši ārpus ģimenes – uz ielas, skolā utt. Fiziskas vai seksuālas varmācības epizodes (kurās potenciālie draudi piepildās un par reāliem kļūst arī draudi dzīvībai) bieži vien atstāj negatīvu ietekmi uz turpmāko dzīvi. Šādas varmācības upuris dzīvo nemītīgā trauksmē un baidās ne tikai par to, ka varmācība varētu atkārtoties, bet arī par daudz ko citu, kas varētu atgadīties. Viņam grūti ir ticēt, ka izdosies

3.2. logs

Indivīdi, kuriem vērojama galēja trauksme

	Vidējais trauksmes līmenis
Patlaban ģimenē cieš no fiziskas varmācības (tiem, kas uz tādu varmācību nenorādīja – 1,98)	3,45
Patlaban ģimenē cieš no emocionālas varmācības	2,93
Pastāvīgs darbības zudums, invaliditāte	2,92
Bērnībā cietuši no emocionālas varmācības ģimenē	2,53
Bērnībā cietuši no fiziskas varmācības ģimenē	2,42
Tuvi radnieki mēģinājuši izdarīt pašnāvību	2,27
Nesen pārtrauktas tuvas attiecības	2,22
Tuviem radniekiem bijušas problēmas ar alkoholu vai narkotikām	2,18
Ir bezdarbnieki	2,18
Zaudējuši darbu	2,15
Ir pensionāri	2,15

1 – nekad 4 – bieži

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. Pētījums par cilvēkdrošību 2002

nodrošināt iztiku sev un savai ģimenei, viņš pastiprināti baidīsies par savu veselību u. tml.

Partnera varmācība brieduma gados

Pētījums atklāj, ka trauksmes simptomus rada arī varmācība partneru attiecībās, it sevišķi fiziskā varmācība.

Varmācība intīmu partneru attiecībās ir sastopama diezgan bieži, un cietušās parasti ir sievietes. Rīgas Pašvaldības policija nedēļā saņem vidēji 400 izsaukumu, un viena ceturtdaļa no visiem izsaukumiem ir saistīta ar varmācību partnerattiecībās ģimenē. Apmēram puse no visiem noziegumiem, kas pastrādāti pret sievietēm Latvijā, notiek nevis uz ielas, bet gan ģimenē. Latvijas Valsts policijas dati rāda, ka vienā gadā partneri ģimenē nogalina vidēji 35 sievietes.

Nesenā pētījumā par varmācību (Bite, 2002) 29 % no respondentēm norādījušas uz partneru fizisko varmācību un 22 % no respondentiem vīriešiem atzinuši, ka ir vardarbīgi izturējušies pret partnerēm. Sievietēm, pret kurām šādi izturas, ir izteikti asāki trauksmes simptomi.

Šajā pētījumā statistiski nozīmīgi izpaudusies arī korelatīva sakarība starp tagadēju vardarbīgumu un

bērnībā no vecākiem ciestu fizisko un/vai emocionālo varmācību. Citādi sakot, bērnībā varmācību pieredzējušie biežāk nekā pārējie ir vardarbīgi arī paši.

Nodarbinātība

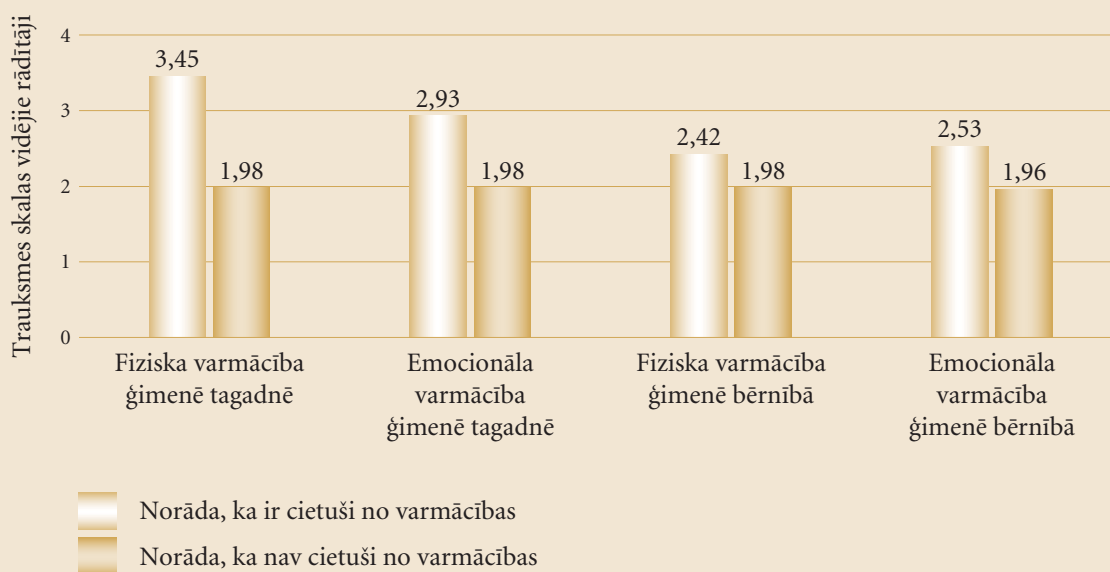
Pēc nodarbinātības raugoties, vidēji visaugstākais trauksmes līmenis ir tiem **Pētījuma** respondentiem, kuri norādījuši, ka ir “pastāvīgi darbnespējīgi / invalīdi” (vidējais rādītājs 2,92), otrs augstākais – bezdarbniekiem (2,18), trešais – pensionāriem (2,15). Vidēji augsts trauksmes līmenis ir algotiem speciālistiem, algotiem strādniekiem un māsaimniecēm, bet viszemākais – tiem, kuri norādījuši, ka ir “uzņēmēji vai vispār cilvēki ar savu biznesu” (1,80). Šie dati par trauksmes līmeņa sakarību ar nodarbinātību ir statistiski nozīmīgi.

Zaudējums un depresija

Stresu izraisoši pārdzīvojumi var dažādi ietekmēt indivīda trauksmes līmeni un nedrošības izjūtu/sajūtu. Sāpīgi zaudējumi nereti izraisa gan trauksmi, gan depresiju (ilgstošas skumjas, pazeminātu enerģijas līmeni, miega un ēšanas traucējumus utt.). Nopietnu trauksmi, depresiju un/vai dusmas var izraisīt arī sarežģījumi attiecībās ar tuvākajiem cilvēkiem.

3.3. logs

Vidējais trauksmes līmenis kopsakarā ar to, vai bērnībā vai vēlāk ir piedzīvota varmācība

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. Pētījums par cilvēkdrosību 2002

3.4. logs

Respondenti, kas atzinuši, ka bērībā pieredzējuši
varmācību, %

	Kopā (n=197)	Sievietes (n=103)	Vīrieši (n=94)
Fiziska varmācība	28	25	30
Seksuāla varmācība	11	17	5
Vecāku draudi bērnu pamest, ievainot vai nogalināt	21	23	18

Avots: Bite, 2002

Pētījuma respondentus lūdzām atzīmēt, vai viņi pēdējā laikā ir piedzīvojuši kādu smagu zaudējumu, piemēram, tuva cilvēka nāvi, attiecību izjukšanu vai tuvinieka mēģinājumu izdarīt pašnāvību. Vaicājām arī par viņu tuvinieku problēmām ar alkoholu un narkotikām. Lūdzām atzīmēt, cik lielā mērā katrs no šiem stresu izraisošajiem notikumiem vai dzīves problēmām ir ietekmējis viņu drošības izjūtu/sajūtu. **Pētījumā** konstatējām, ka katra no šīm problēmām ir saistīta ar augstu trauksmes līmeni.

Kā redzams 3.5. logā, augstāks trauksmes līmenis statistiski nozīmīgi izpaužas tiem indivīdiem, kuri zaudējuši darbu, kuriem izjukušas ģimenes vai citas tuvas attiecības, kuru tuviem radniekiem ir problēmas ar alkoholu vai narkotikām vai kuru tuvi radnieki mēģinājuši izdarīt pašnāvību.

Vairākfaktoru nedrošība

Kā jau minēts 1. nodaļā, nekāds atsevišķs gadījums, ja vien nav pārlieku traumējošs, cilvēku nepagrūž pāri kritiskajam drošības sliekšnim. Bet vairāku faktoru kombinācija var jūtami iedragāt drošības sajūtu. To ilustrē piemērs ar Latgales sievietēm, kurām ir zemi ienākumi.

Spriežot pēc **Pētījuma** respondentu atbildēm, Latgalē cilvēki biežāk nekā citos Latvijas reģionos baidās par dažādām iespējamībām pasaulē, Latvijā un savā personiskajā dzīvē. Viena no cilvēku grupām ar visaugstāko nedrošības līmeni ir Latgales sievietes ar zemiem ienākumiem. Visaugstākais nedrošības līmenis ir Latgalē dzīvojošām sievietēm, kurām ienākumi uz ģimenes locekli ir zemāki par 40 latiem mēnesī.

Viens piemērs. Pašlaik Latvijā nedrošības sajūta visvairāk ir saistīta ar veselību. Bailes vai bažas, ka slimšanas gadījumā nebūs ko samaksāt par ārstēšanos, paiduši 83 % no **Pētījuma** respondentiem (sievietes vairāk nekā vīrieši). Bet minētā grupa – Latgales sievietes, kurām ienākumi ir zemāki par 40 latiem mēnesī uz ģimenes locekli, – tādas bailes vai bažas pauž simtprocentīgi, turklāt 75 % no viņām par to “ļoti baidās”.

Turpretim respondentiem vīriešiem, kuru ienākumi uz ģimenes locekli nepārsniedz 40 latus mēnesī, nedrošības sajūtas līmenis reģionālā griezumā daudz neatšķiras, bet bija jūtami atkarīgs no tā, cik mazi ir ienākumi.

Vairākfaktoru nedrošību (it īpaši personīgo), domājams, izjūt arī trūcīgu ģimeņu bērni un bērni no ģimenēm, kurās pieaugušajiem ir ilgstošas neatrisinātas problēmas (alkoholisms, psihiski traucējumi, ilgstoši konflikti u. c.). **Pētījumā** bērni nebija aptverti, taču pieaugušo cilvēku izteikumi par savu bērības pieredzi kopsakarā ar viņu tagadējo drošības sajūtu pierāda, ka bērniem, kuri 1) dzīvo nabadzībā, 2) ir ar īpašām vajadzībām 3) un/vai cieš no vardarbības, jebkurā drošumspējas palielināšanas pasākumu programmā būtu jāvelta īpaša uzmanība.

ANO Bērnu fonda (UNICEF) 1998. gada pētījumā par vardarbību pret bērniem Latvijā 29 % desmitgadīgu līdz četrpadsmitgadīgu respondentu izteicās, ka vecāki ir emocionāli varmācīgi, 17 % – ka vecāki ir fiziski varmācīgi. Citi jautājumi atklāja, ka tādiem bērniem caurmērā spēcīgāk nekā pārējiem ir izteikti psiholoģisku traumu simptomi – dusmas, depresija, trauksme un nedrošības sajūta. Respondentus arī aptaujāja, kā vecākiem ir ar nodarbinātību un vai kāds

ģimenes loceklis pārāk daudz nelieto alkoholu. 9 % aptaujāto bērnu norādīja, ka tēvam nav darba ārpus mājām, 12 % – ka ģimenē pārmērīgi lieto alkoholu, un šo respondentu atbildes arī parādīja, ka viņi biežāk nekā pārējie mājās cieš no emocionālas vai fiziskas vardarbības. Šie rezultāti apstiprina speciālistu viedokli, ka vardarbība bieži vien ir cēloniski saistīta ar alkoholismu un bezdarbu, kas savukārt ir cēloniski saistīts ar valsts ekonomisko stāvokli. Tātad arī šis pētījums liecina, ka nedrošības sajūtu var radīt vairāku faktoru kopums.

Vardarbība bērniem draud arī skolā. Nesenā pētījumā Ventspilī (Sebre, 2001) 36 % zēnu un 18 % meiteņu 11 līdz 16 gadu vecumā norādīja, ka no skolotājiem piedzīvojuši emocionālu, bet 18 % zēnu un 7 % meiteņu – fizisku varmācību.

Svarīgs šai sakarā ir LR Bērnu tiesību aizsardzības likums, kas pieņemts 1998. gadā. Likums pasludina, ka bērnam ir tiesības uz aizsardzību pret varmācību, un tā 9. pants tieši aizliedz varmācību un jebkādu vardarbību pret bērnu: “Pret bērnu nedrīkst izturēties cietsirdīgi, nedrīkst viņu mocīt un fiziski sodīt, aizskart viņa cieņu un godu.” Ir atklājušies vairāki gadījumi, kur skolotāji šo likumu pārkāpj. Tie paši principi ietverti Latvijas valdības ratificētajā ANO Konvencijā par bērna tiesībām.

Augsta nedrošības līmeņa cēloņi, sekas un izpausmes

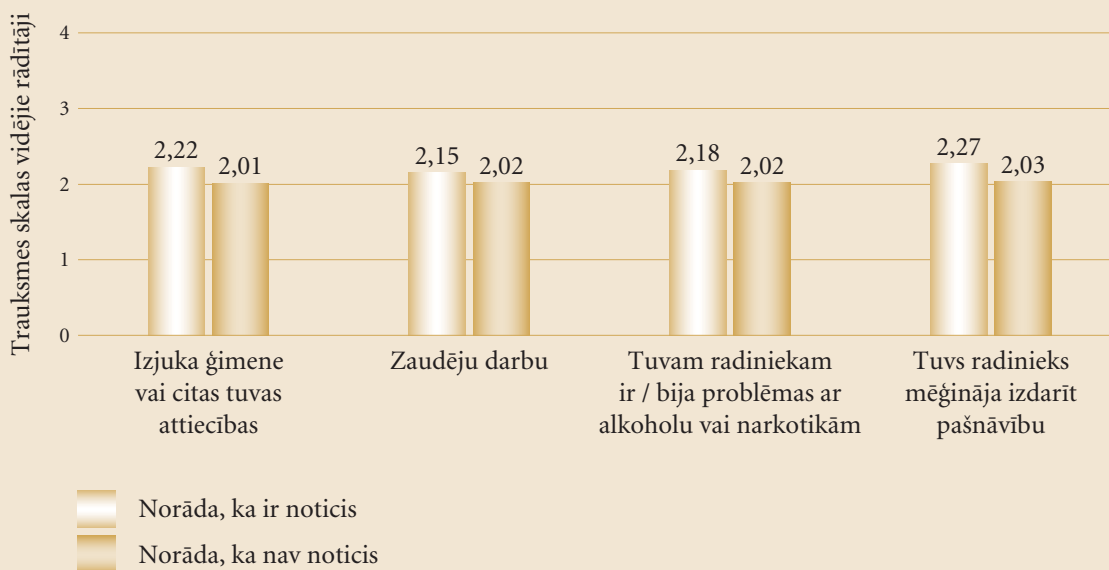
Indivīdiem, kam ir augsts nedrošības līmenis, caurmērā biežāk ir arī traumējoši pārdzīvojumi un paaugstināts trauksmes līmenis. Seku vidū var būt piesaistes traucējumi (pozitīvu tuvu attiecību neveidošanās; definīcija 4. nodaļas 4.2. logā), dusmas un neiecietība, galējos gadījumos – pašnāvnieciska rīcība.

Traumējoši pārdzīvojumi

Cilvēkam, kas pieredzējis ko traumējošu (cietis no vardarbības vai pārcietis dabas katastrofu, iemantojis paliekošu invaliditāti utt.), ilgāku vai īsāku laiku var saglabāties nedrošības sajūta. Tās psiholoģiskie simptomi mēdz būt, piemēram, trauksme, depresija, dusmas vai agresivitāte. Šie simptomi sākotnējo nedrošības sajūtu var vēl saasināt un palielināt. Piemēram, cilvēku, kas piedzīvojis būtisku personīgu zaudējumu, var nomākt depresija. Depresīvās domas un izjūtas savukārt var radīt dziļu pesimismu, kas nedrošības sajūtu vēl pastiprina. Taču nedz nedrošības sajūta, nedz trauksme, nedz depresija nav problēmas pirmcēlonis; pirmcēlonis ir konkrētā dzīves situācija un tās radītā emocionālā trauma.

3.5. logs

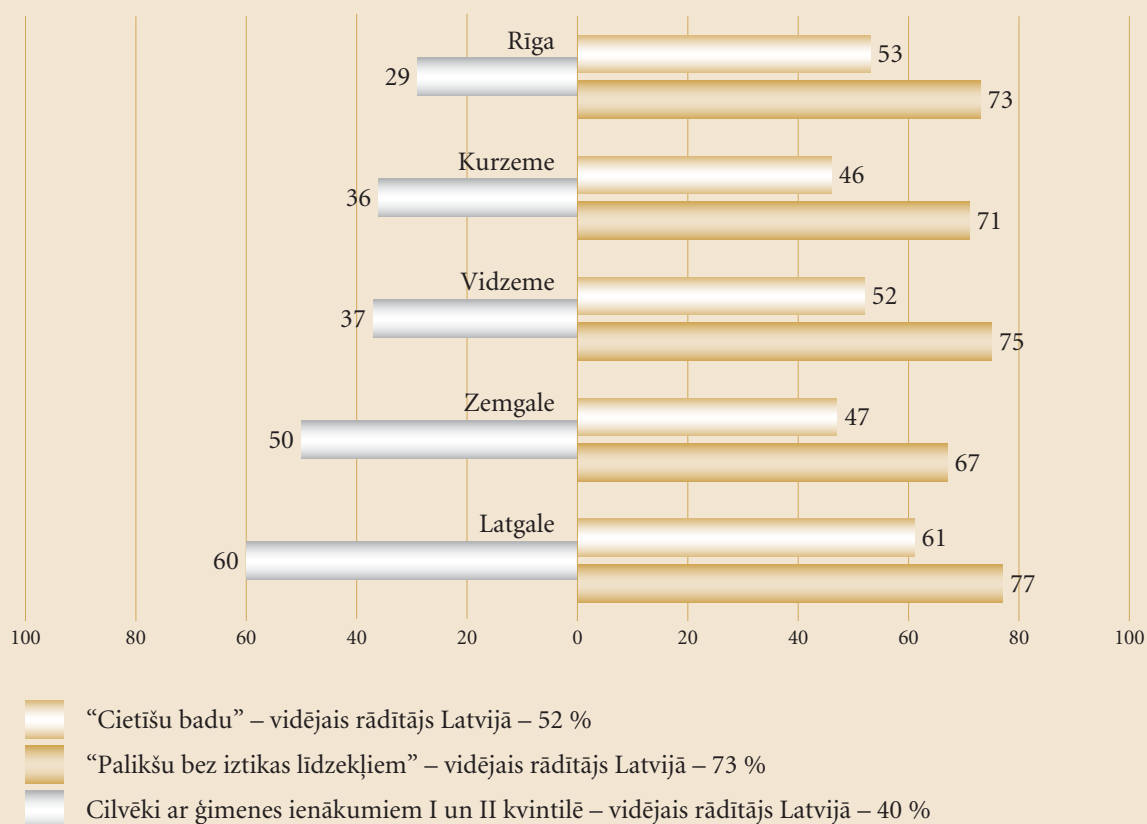
Vidējais trauksmes līmenis kopsakarā ar pēdējos gados pārciestām grūtībām

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. Pētījums par cilvēkdrošību 2002

3.6. logs

Mazienākumu respondenti (2–54 lati mēnesī uz ģimenes locekli), kas izteikuši bažas, ka varētu palikt badā vai bez iztikas līdzekļiem, procentos pa reģioniem

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. Pētījums par cilvēkdrošību 2002

Traumējošu notikumu ilgstošās sekas var izpausties 1) **emocionālajā sfērā** (depresija, zems pašvērtējums, vainas sajūta, kauns, trauksme, dusmas); 2) **attiecībās ar citiem cilvēkiem** (izolētība, atsvešinātība, grūtības attiecībās, bailes no intimitātes); 3) **paradumos un rīcībā** (pašdestruktīva rīcība, ēšanas traucējumi, narkotisku vielu lietošana); 4) **domāšanā un uztverē** (izkropļota domāšana, atmiņas traucējumi, nakts murgi, halucinācijas); 5) **fiziskajā sfērā** (psihosomatiskas sāpes, miega traucējumi, seksuāla disfunkcija).

Katrs indivīds uz traumējošu notikumu reaģē citādi, un notikuma sekas viņam var izpausties gan vienā, gan vairākās no minētajām sfērām. Kā uz traumu reaģē attiecīgais indivīds, atkarīgs no dažādiem faktoriem, to vidū no iedzimtā temperamenta, no attiecībām ģimenē, no ģimenes un plašākas sabiedrības atbalsta, no vispārējiem sociokulturālajiem apstākļiem. Dažkārt kādas atsevišķas sekas ar laiku tā pastiprinās vai summējas, ka indivīda psihiskais stāvoklis viņam vairs neļauj ikdienā adaptīvi darboties. Šādos gadījumos ir vajadzīga profesionāla palīdzība.

voklis viņam vairs neļauj ikdienā adaptīvi darboties. Šādos gadījumos ir vajadzīga profesionāla palīdzība.

Trauksme

Trauksme drošības sajūtu ietekmē negatīvi. Ar trauksmi (angl. *anxiety*) šeit saprotam nepatīkamu emocionālo stāvokli, kam raksturīgs neskaidrs nemiers, nekonkrētas bažas vai bailes par nākotni, ļaunas nojausmas bez tieša iemesla. Trauksme var apvienoties ar konkrētām bailēm, kuru iemeslu cilvēks skaidri apzinās. Cilvēkam, kam ir liela trauksme un nedrošības sajūta, arī ja viņš neatzīst, ka viņam vispār ir trauksme un tās radītas problēmas, bieži vien šis psihiskais stāvoklis izpaužas somatiski (ar kuņģa un zarnu trakta darbības traucējumiem, galvas sāpēm, miega traucējumiem utt.). Trauksme ietekmē to, kā indivīds izjūt apkārtni, novērtē labvēlīgus vai nelabvēlīgus apstākļus. Jo lielāka ir trauksme un nedrošības sajūta, jo lielāka arī varbūtība,

ka indivīds kā bīstamas iekšēji uztver dažādas situācijas, kurās bailēm nav pamata. Tādējādi viņš pats pastiprina un papildina bailes dažādās dzīves jomās, un tas savukārt saasina trauksmes vispārīgos psiholoģiskos un fiziskos simptomus un samazina drošumspēju.

Neliela trauksme, protams, ir dabisks stāvoklis, ar ko ikdienā saskaras ikviens no mums. Ja ir apdraudēta mūsu pašu vai tuvinieku dzīvība vai veselība, trauksmei var būt aizsargfunkcija. Tā kā ir situācijas, no kurām cilvēks bieži vien nevar izvairīties (slimības, darba zaudēšana, tuvu cilvēku nāve vai katastrofas), tad arī noteikts trauksmes līmenis cilvēkam ir neizbēgams. Jaunākie globālie pētījumi par trauksmi liecina, ka trauksmes izpausmes daļēji ir arī atkarīgas no iedzimtības. Dažiem cilvēkiem ir iedzimta sliecība uz noteikta veida situācijām reaģēt ar paaugstinātu trauksmes līmeni.

Tomēr trauksme, kas ir saistīta ar nenovēršamiem ikdienas dzīves faktoriem, jāšķir no trauksmes, kas pastiprina nedrošības sajūtu un samazina cilvēka spēju tikt galā ar pašu nedrošību.

Svarīgi ir tas, kāds indivīdam ir priekšstats par savām iespējām – cik viņš ir pārliecināts, ka ar viņa personiskajiem resursiem – materiālajiem, fiziskajiem, psihiskajiem (intelekts, emocijas, griba) un garīgajiem – pietiek, lai tiktu galā ar problemātiskām situācijām. Ja šādas pārliecības nav, trauksmes līmenis var paaugstināties. Vajadzīga arī pārliecība, ka būs iespējams saņemt palīdzību no citiem – no tuviniekiem, kolēģiem, sabiedrības, pašvaldības un/vai valsts. Ja cilvēks ir pārliecināts, ka viņš var droši pajauties gan uz sevi, gan uz citiem, viņš sliecas ticēt tam, ka “pasaulē ir pietiekami droša un es šajā pasaulē esmu vērtīgs un nozīmīgs cilvēks, kas var tikt galā ar grūtībām”.

Daudzi cilvēki savu trauksmi un nedrošības sajūtu cenšas mazināt ar nekonstruktīviem paņēmieniem – tādiem, kuru sekas var būt alkoholisms, narkomānija, varmācīgums, psihiskas kaites vai pat pašnāvība. Jo augstāks ir nedrošības līmenis sabiedrībā kopumā, jo lielāks šādu negatīvu parādību risks. Daudzi minētā pētījuma respondenti, jautāti, ar kādiem līdzekļiem viņi mēdz sevi “nomierināt”, minēja alkoholu, narkotikas vai zāles, kas ir tikai šķietams risinājums, jo mierinājums, ko tas dod, ir īslaicīgs.

Varmācība un piesaistes traucējumi

Nedrošības sajūtu pastiprina arī piesaistes traucējumi (Bite, 2002). Daudziem tie cēloniski saistīti ar bērnībā piedzīvotu varmācību. Šāda pieredze negatīvi

ietekmē cilvēka priekšstatus par sevi un savām attiecībām, dezintegrē viņa personību. Tā kā pieaugušajiem galvenā piesaistes sfēra ir partnerattiecības, cilvēkiem, kas cietuši no varmācības, biežāk ir tendence iesaistīties attiecībās, kurās viņi jūtas nedroši vai kuras ir vardarbīgas. Vīriešiem, kas atzina, ka varmācīgi izturas pret partnerēm, vidēji biežāk ir arī nedroši piesaistes veidi (definīcijas sk. 4.4. logā).

Dusmas un neiecietība

Bērnībā pieredzēta varmācība var ne tikai graut pašapziņģumu, bet arī būt cēlonis neiecietībai un ļaunumam. Parasti tā sākas kā dusmas pret varmācīgajiem vecākiem, taču daudziem varmācības upuriem tā pavēršas arī pret citiem, šķietami vājākiem indivīdiem, kam ar pieredzēto varmācību nav nekāda sakara. Tādējādi šīm varmācības upurim parādās pašam savi upuri.

Pastāvīgās dusmas un neiecietība cēloniski ir saistītas arī ar indivīda sociokulturālo un sociovēsturisko kontekstu. Cilvēkus ietekmē politiskais klimats, kurā viņi ir dzīvojuši, un ar politiskiem iemesliem motivētā varmācība, ko viņi izcietuši. Taču pētījumi Latvijā liecina, ka pastāvīgās dusmas un neiecietība daudz vairāk ir cēloniski saistītas ar varmācību, kas piedzīvota ģimenē, nekā ar politiski motivētu varmācību, ko nācies izciest (Sebre, 2000). Nacistiskās un padomiskās okupācijas laikā daudzi Latvijas iedzīvotāji ir cietuši no politiski izprovocētiem varmācības aktiem, taču ne visi nes sevī dusmas un neiecietību. Dusmas un neiecietību visbiežāk sevī tur tādi cilvēki, kurus traumējusi varmācība ģimenē.

Pašnāvība

Ilgstošas galējas nedrošības sekas var būt arvien pieaugoša trauksme un depresija, kas nereti kulminē ar pašnāvību. Psihiatrs Elmārs Rancāns pētījis, kā laikā no 1980. līdz 1998. gadam Latvijā mainījies pašnāvību biežums, un analizējis, kādi cēloņi varētu būt vīriešu un sievietes pašnāvību biežuma pārmaiņām un svārstībām (Rancāns u.c., 2001). Vismazāk vīriešu pašnāvību bija 1988. gadā – 35 pašnāvības uz 100 000 iedzīvotājiem. Sākot ar 1990. gadu, vīriešu pašnāvību skaits strauji pieauga un 1993. gadā jau bija 72 uz 100 000 iedzīvotājiem. Kopš 1995. gada šis rādītājs ir pakāpeniski samazinājies. Vīrieši, kas izdarīja pašnāvību, visbiežāk bija vecumā no 45 līdz 64 gadiem un no laukiem. Sievietes pašnāvību skaits visos šā laikposma gados ir bijis ap 12–14 uz 100 000 iedzīvotājiem un bez šādām svārstībām.

No E. Rancāna pētījuma izriet, ka vīriešu pašnāvību biežuma pieaugumam bijuši sociālekonomiski cēloņi: laikā no 1990. līdz 1993. gadam Latvijā notika pēkšņa ekonomikas un iekšzemes kopprodukta lejupslīde un lēcienveidīgi pieauga bezdarbs. 90. gadu sākumā darbību izbeidza kolhozi, sovhozi un daudzas rūpnieciskās ražotnes. Cilvēkiem zuda darbs un ienākumu avots, un tas negatīvi ietekmēja viņu sabiedriskās attiecības un sociālo statusu. Pētījumā secināts, ka daudzos šīs politiskās un ekonomiskās pārmaiņas radīja lielu spriedzi. Tie, kas to neizturēja, nereti spēra galējo soli – šķīrās no dzīves. Tas, ka pēdējos gadus pašnāvību biežums samazinās, ir pozitīva zīme, kas sakrīt ar to, ka sācis uzlaboties valsts kopējais ekonomiskais stāvoklis un pamazām palielinās cilvēku spēja pieņemt jaunus apstākļus, tiem pielāgoties un tikt ar tiem galā.

Noslēgums

Pētījuma dati par trauksmes izplatību liecina, ka augsta trauksmes līmeņa cilvēku vidū ir cilvēki, kas cietuši vai pašlaik cieš no emocionālas un/vai fiziskas varmācības, cilvēki, kas nestrādā (cilvēki ar īpašām vajadzībām, bezdarbnieki, pensionāri), cilvēki, kas piedzīvojuši lielu zaudējumu (izbeigušās tuvas attiecības, zaudēts darbs), cilvēki, kam kāds tuvinieks nonācis atkarībā no narkotiskām vielām vai mēģinājis izdarīt pašnāvību.

Nodaļā aplūkota arī visos drošības aspektos būtiskā varmācības problēma, kas tālāk analizēta 4. nodaļā. Daudzi, kas cietuši vai cieš no varmācības, to tur noslēpumā. Lai rastu ceļus, kā šo sabiedrības nelaimi novērst, nepieciešams izprast varmācības cēloniskās saites.

Liela vai maza nedrošības sajūta nav vienmērīgi sadalīta pa sociālajām un demogrāfiskajām grupām. Liela nedrošības sajūta visbiežāk ir maznodrošinātajiem, cilvēkiem ar sliktu veselību, sievietēm, tiem, kuri izsakās, ka ir neapmierināti ar dzīvi, un tiem, kuri nespēj izveidot tuvas attiecības ar citiem cilvēkiem. Latgales iedzīvotājiem ir lielāka nedrošības sajūta nekā citu Latvijas reģionu iedzīvotājiem (iespējams, visvairāk sakarā ar depresīvo ekonomisko stāvokli Latgalē). Liela nedrošības sajūta ir arī daudziem trūcīgu ģimeņu bērniem, bērniem no ģimenēm, kurās pieaugušajiem ir ilgstošas neatrisinātas problēmas (alkoholisms, psihiski traucējumi, ilgstoši konflikti u. c.), kā arī indivīdiem, kuri ir vairākās minētās riska grupās. Visu šo cilvēku drošumspēja jāpalielina pēc iespējas ātrāk.

Indivīds un tuvas attiecības kā drošumspējas faktori

Ievads

Par pietiekamu drošības sajūtu var runāt tad, ja indivīds kopumā jūtas pietiekami pasargāts un neapdraudēts un viņam nav nopietnu bažu par savu fizisko, emocionālo un garīgo labklājību. Kā jau teikts iepriekšējās nodaļās, drošības sajūta ir atkarīga gan no objektīviem, gan subjektīviem faktoriem. Pirmkārt, to ietekmē indivīda objektīvā situācija – tas, cik viņš ir pasargāts no reāliem draudiem viņa fiziskajai, emocionālajai un garīgajai labklājībai. Otrkārt, drošības sajūtu ietekmē tas, kā indivīds izjūt un saprot savu apkārtējo vidi, kādu nozīmi viņš piešķir labvēlīgiem un nelabvēlīgiem apstākļiem. Treškārt, drošības sajūtu var negatīvi ietekmēt neracionālas bailes, kuru iemesli ir neesoši vai nebūtiski draudi.

Šajā nodaļā uzmanības centrā būs indivīds un viņa tuvākās attiecības. Analizēsim, kā šīs savstarpējās attiecības – kopā ar indivīda paša īpašībām – ietekmē drošības sajūtu un veicina vai kavē augstas drošumspējas sasniegšanu. Individuālo drošumspējas faktoru nozīmību šajā nodaļā ilustrēsim ar intervijām.

Pievērsīsimies šādiem jautājumiem.

- Drošības sajūtu pastiprinošiem faktoriem – ģimenei, draugiem (kas 5. nodaļā aplūkoti kā neoficiālie tīkli), pašpaļāvībai, reliģiskajiem uzskatiem, etniskās piederības apziņai, tādiem faktoriem kā apmierinātība ar dzīvi, pārlicība par savām spējām panākt pārmaiņas vai uzņemties iniciatīvu, pašcieņa un veselība. Vairāki nesen Latvijā veikti pētījumi parādījuši, ka drošības sajūta cilvēkiem lielā mērā ir saistīta ar pozitīvām attiecībām ģimenē. Konsekventa vecāku mīlestība un gādība vairo drošības sajūtu, kas savukārt turpmāk dzīvē veicina pašcieņu un konstruktīvu paļāvību uz citiem.
- Iespējām pārvarēt vai mazināt nedrošības sajūtu un trauksmi

Pozitīvas tuvākās attiecības – indivīda drošumspējas kodols

ANO Attīstības programmas Latvijā 2002. gada pētījumā par cilvēkdrosību respondentiem uzdeva atklāti atbildamu jautājumu “Lūdzu, nosauciet trīs lietas, kas vislielākajā mērā palielina Jūsu drošības sajūtu”. Visbiežāk viņi minēja ģimeni, radus un draugus. Slēgtā aptaujā atbildot uz jautājumu “Kas no zemāk minētā vairo vai mazina Jūsu drošības izjūtu?”, visaugstāko ballu skaitu saņēma “ģimene”. Ģimene kā drošības garants parādījās pirmajā vietā gan sievietēm, gan vīriešiem, gan latviešiem, gan krieviem. Slēgtā aptaujā atbildot uz jautājumu “Kas no minētā vairo vai mazina jūsu drošības sajūtu?”, gan latviski, gan krieviski runājošie respondenti visbiežāk minēja ģimeni. Otrajā vietā bija draugi, trešajā vietā – paša rīcība.

Mazliet par ģimeni kā drošības sajūtas veicinātāju. Latvijas psihologs Aleksandrs Kosoļovs uz jautājumu “Kas Tev rada drošības izjūtu” atbildēja šādi: “Man ir pieredze dažādās sociālās sistēmās, un man ir liels prieks, ka visās šajās sistēmās saglabājas mūsu ģimene – ģimenes sakari un ģimenes atbalsts. Es jūtu, ka tas ir svarīgi arī manam dēlam – tas rada viņam drošības izjūtu.”

Psihologs Jānis Grants par ģimenes nozīmi viņa drošības sajūtas attīstībā un veicināšanā izteicās līdzīgi. Uz jautājumu “Kas ir palīdzējis attīstīt drošības sajūtu?” viņš atbildēja: “Savā ģimenē bērnībā es nekad neizjūtu, ka mani vecāki varētu man nepalīdzēt. Pat tad, ja viņi uz maniem jautājumiem neatbildēja uzreiz, kad man tas bija vajadzīgs, es sapratu, ka viņi vienmēr man ir pieejami, – un es nekad nejutos nemīlēts vai pamests. Tas bija ļoti svarīgi.”

Psihologi ģimeni uzskata par primāro drošības sajūtas stiprinātāju. Ēriks Eriksons uzsver: ja bērns pirmajā mūža gadā no vecākiem saņem konsekventu mīlestību un gādību, viņā veidojas uzticība un uzticēšanās saviem vecākiem. Tādam bērnam rodas priekšstats, ka uz vecākiem var paļauties, ka vecāki būs atsaucīgi, it īpaši brīžos, kad viņam būs vajadzīgs vecāku atbalsts un gādība. Šī sākotnējā paļaušanās uz

vecāku gādību un atsaucību ir pats galvenais drošības sajūtas pamats – un arī galvenais pamats bērna spējai uzticēties citiem cilvēkiem vēlākajos gados.

Bērnu un vecāku savstarpējās piesaistes nozīme cilvēkdrošībā

Katra indivīda subjektīvā drošības sajūta ir atkarīga no bioloģiskiem, psiholoģiskiem un sociāliem faktoriem. Indivīda mūža gaitā tā var mainīties sakarā ar

pārmaiņām cilvēka dzīvē visās trijās dimensijās, tāpat to ietekmē arī indivīda attieksme pret šīm pārmaiņām. Tomēr vairākums psihologu ir vienprātis, ka pamati indivīda drošības sajūtai veidojas bērnībā (sk. 4.2. logu).

Tuvajās pieaugušo attiecībās ar piesaisti lielā mērā ir tāpat kā bērna un vecāku attiecībās. Situācijās, kas mēdz radīt stresu, gan tuvās pieaugušo attiecībās, gan bērnu un vecāku attiecībās nepieciešama kāda piesaistes figūra. Piesaistes figūras klātbūtnē ir komforta un drošības sajūta, bet, šķīroties no tuva cilvēka, –

4.1. logs

Jānis Stradiņš
Profesors, Latvijas Zinātņu akadēmijas prezidents

Par cilvēkdrošības veicināšanu Latvijā

Kas mūsdienu Latvijā būtu jāņem vērā, lai cilvēkos mazinātos nedrošības izjūta un palielinātos drošības izjūta?

Svarīga ir sabiedrības psiholoģiskā stabilitāte. Šī ir saraustīta pārejas sabiedrība, nervoza sabiedrība. Runājot par psiholoģisko stabilitāti, jārūnā par ģimeņu stabilitāti, kas ir ļoti cieši saistīta ar to, lai cilvēki iekšēji būtu sakārtoti. Cilvēkiem jāizjūt pietiekami daudz tuvības, lai būtu motivācija bērnu piedzimšanai.

Kuras vērtības būtu vissvarīgāk izcelt šajā brīdī?

Strādīgums, uzņēmīgums. Domāju, ka uzņēmīguma latviešiem varbūt pietrūkst. Varbūt arī pašapziņa – arī tas ir svarīgi. Viena no visvissvarīgākajām prioritātēm mums ir izglītota tauta – izglītota un uzņēmīga tauta. Un stipras ģimenes – es domāju, ka mēs pārāk maz runājam par ģimeni. Vēl arī lai būtu tolerantāka attieksme pret veciem cilvēkiem. Mums ir ļoti daudz inteliģentu vecu cilvēku, kuriem ir augstas iekšējās prasības. Viņiem ir svarīgi aiziet uz koncertu, viņiem ir svarīgi izlasīt grāmatu vai avīzi. Citiem vārdiem sakot, nodrošināt viņiem cilvēku cienīgu dzīvi – tas būtu svarīgi.

Nesen notika starptautisks pētījums, kura rezultāti parādīja, ka Latvijas iedzīvotāji savu apmierinātību ar dzīvi novērtē zemāk nekā citās valstīs, kur ir vēl zemāks ekonomiskais līmenis. Kādas būtu jūsu domas šajā jautājumā?

Latviešiem ir diezgan augstas prasības pret dzīvi. Progress pēc visiem kariem ir bijis ļoti straujš: gan Latvijas laikā, gan pat pēc Otrā pasaules kara, sacīsim, Brežņeva laikā mums ļoti ātri gāja labklājība uz augšu – tīri materiālā labklājība. Tagad ir pietiekoši augstas prasības. Tas varbūt pat ir labi, ka ir šī neapmierinātība – ja tā savienojas ar to, ka var kaut kā pozitīvi savas problēmas risināt. Otra lieta, varbūt latviešiem ir – nezinu, vai to var uzskatīt par rakstura īpašību, – zināma skaudība pret citiem – pret bagātākiem. Un, ja redz, ka blakām kāds ir ļoti strauji kļuvis bagāts – nepamatoti kļuvis bagāts – latviešiem arī ir sociālā taisnīguma izjūta.

Kāda loma jūsu personiskajā drošības izjūtā ir bijusi ģimenei?

Eš ļoti, ļoti daudz pateicības parādā esmu saviem vecākiem, tēvam un mātei. Viņi mani atbalstīja, neuzspieda neko, mani ievirzīja. Viņi savā ziņā pieļāva arī manas kļūdas un trūkumus. Tēvs ar pārcilvēcīgu darbu nodrošināja cilvēka cienīgu eksistenci ļoti grūtos laikos – ģimenē bija četri bērni. Kopības sajūta, sevišķi bērnībā, devusi aizsardzību, patvērumu. Esmu ļoti pateicīgs vecākiem par to. Ar laiku atkal tas atgriežas, un varbūt pat tīri mistiski tāda saistība – it kā varētu just, ka vecāki kaut kur stāv klāt.

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā, 2003

diskomforta sajūta un trauksme. Tuvas, uzticamas attiecības no stresa aizsargā ikvienā vecumā.

Piesaistes stili Latvijā

Pēdējos gados Latvijā ir veikti vairāki pētījumi par piesaisti un faktoriem, kuri ietekmē tās drošību (sk. 4.4. logu, kurā raksturoti dažādi piesaistes stili). No datiem, kas iegūti, aptaujājot dažādu profesiju cilvēkus 25–50 gadu vecumā (biroju darbiniekus, ārstus, policijas darbiniekus utt.), var secināt, ka drošs piesaistes stils ir tikai 40 procentiem, bet nedrošs – 60 procentiem iedzīvotāju (Bite, 2002, sk. 4.3. logu). Pētījums ar tādu pašu metodiku veikts Amerikā, un izrādījies, ka 47 procentiem ASV iedzīvotāju ir drošs piesaistes stils. Sievietēm Latvijā vairāk nekā vīriešiem raksturīgi tie piesaistes stili, kuriem atbilst negatīvs priekšstats par sevi. Vīriešiem savukārt daudz biežāk ir izvairīgi noraidošais piesaistes stils, kas raksturīgs pseidopašpārliecinātiem, nepaļāvīgiem indivīdiem, kuri neuzticas apkārtējiem cilvēkiem un tāpēc izvairās no tuvām attiecībām.

Piesaistes stilu veidošanās pirmām kārtām ir saistīta ar to, cik droši cilvēks ir juties attiecībās ar vecākiem bērnībā (sk. 4.4. logu). Viena vecāka zaudēšana, nepietiekama vecāku gādība un varmācība ir tie faktori,

kas visvairāk veicina, ka bērnam izveidojas nedrošības sajūta, kas var saglabāties arī vēlāk. Piesaistes nedrošumu vistiešāk veicina traumējoši notikumi gan ģimenē, gan ārpus tās – fiziska, seksuāla vai ilgstoša emocionāla varmācība, karš, terorisms, katastrofas.

Ģimenes atbalsts un pašpaļāvība

Pēc kontentanalīzes principiem analizējot tekstus, kas iegūti intervijās ar 56 dažāda vecuma respondentiem, atklājas, ka jaunāku vecumgrupu indivīdi kā drošības garantu, kas palīdz pārvarēt grūtības, biežāk min ģimeni (4.5. logs). Jo jaunāks indivīds, jo lielāka nozīme attiecībā uz viņa drošības sajūtu ir ģimenei, draugiem un tuvām attiecībām. Respondentiem, kas ir vecāki par 40 gadiem, ir pieaugoša tendence kā svarīgāko faktoru, kas palīdz pārvarēt grūtības, minēt paļaušanos pašam uz sevi (sk. 4.8. logu). Jaunāko respondentu spēja gūt ģimenes un draugu atbalstu ir pozitīvs rādītājs un liecina, ka viņi var vairāk paļauties uz citiem cilvēkiem. Tas arī ir pozitīvāka pašvērtējuma apliecinājums. Tie, kuriem ir pozitīvāks pašvērtējums, jūtas pietiekami droši par sevi, lai vajadzības gadījumā izmantotu citu cilvēku palīdzību.

4.2. logs

Piesaistes teorija

Piesaistes teoriju pēdējos gadu desmitos izveidojis britu psihoterapeits Džons Boulbijs un viņa kolēģi. Latvijā tā pazīstama, kopš 1998. gadā latviski iznākusi Boulbija grāmata “Drošais pamats”.

Piesaistes teorijas pamatā ir uzskats, ka zīdāinis, tāpat kā dzīvnieku mazuļi, neapzināti cenšas nodibināt tādas saites ar vecākiem, kas viņam būtu drošības avots. Šī tieksme ir iedzimta un evolucionāri svarīga: tā nodrošina mazuļa dzīvības saglabāšanos. Tāpēc bērna piesaisti definē kā spēcīgas emocionālas saites, ko bērns bioloģiski nosacīti tiecas nodibināt un uzturēt ar galvenajiem apgādniekiem, kas parasti ir bērna vecāki. Šīs saites mazulis uztur ar piesaistošu uzvedību – raudāšanu, tiekšanos pēc mātes, smaidīšanu viņas klātbūtnē. Sevišķi lielā mērā piesaistes sistēma palīdz uzturēt tuvību starp bērnu un aprūpētāju, it īpaši bīstamos un draudīgos apstākļos. Taču tas, cik droša būs bērna piesaiste, ir atkarīgs no vecāku reakcijām, no tā, cik iejutīgi viņi atsauksies uz bērna signāliem. Agrīno piesaistes attiecību kvalitāti nosaka tas, kādā pakāpē bērns kā uz drošības avotu var paļauties uz vecākiem.

Ja bērns zina, ka tad, kad viņam vajadzīga aizsardzība, vecāki būs pieejami, viņš jaunās situācijās jutīsies drošs un pārliecināts un viņam izveidosies veselīgs neatkarīgums, kā arī paļāvība uz citiem. Pretējā gadījumā viņam izveidosies trauksmaina piesaiste, vispārīgs bažīgums, bailes uzdrošināties vai arī pseidopašpārliecinātība, ar ko viņš centīsies maskēt iekšējo nedrošības sajūtu.

Avots: Boulbijs, 1998

4.3. logs

Dažādu piesaistes stilu sastopamība Latvijas sievietēm un vīriešiem, %

	Sievietēm (n=103)	Vīriešiem (n=89)
Drošais stils	40	43
Izvairīgi bailīgais stils	20	12
Ar attiecībām pārņemtais	23	14
Izvairīgi noraidošais	17	31

Avots: Bite, 2002

"Kas jums dzīvē ir palīdzējis pārvarēt grūtības?"

Šīs atbildes ir fragmenti no **Pārskata** intervijām ar 56 cilvēkiem – dažādu profesiju pārstāvjiem no dažādām jomām un dažādiem Latvijas reģioniem, vecumā no 20 līdz 80 gadiem.

20–29 gadu vecumgrupā

43 % no atbildēm saistītas ar "ģimeni / draugiem / tuviem cilvēkiem":

"Man palīdz tuvi cilvēki, mana ģimene, kas mani morāli atbalsta."

"Nu, varētu teikt, ka draugi."

43 % no atbildēm saistītas ar "paša spēkiem / optimismu / dzīves pieredzi":

"Mana optimistiskā attieksme pret dzīvi. Es esmu viegls cilvēks, optimiste. Un mans dzīves princips ir – viss pāriet."

"Pēc autoavārijas bija bail braukt ar mašīnu, it sevišķi, ja sāka braukt ātri. Kad pamazām arvien biežāk sāku braukt ar mašīnu, lēnām tās bailes arī pārvarēju."

30–39 gadu vecumgrupā

35 % no atbildēm saistītas ar "ģimeni / draugiem / tuviem cilvēkiem":

"Domas par apkārtējiem cilvēkiem, kas mīl mani un vienmēr palīdzēs."

46 % no atbildēm saistītas ar "paša spēkiem / dzīves pieredzi":

"Dzīves pieredze – ja esi gatavs jebkurai situācijai, tad vairs nav bail. Tā māca arī cīņas māksla.

Jādomā, ko darīs pretinieks, uz priekšu par diviem gājieniem. Sliktais jānovērš, nevis jāļauj sevi nobaidīt."

"Jāspēj maksimāli koncentrēties, mobilizēties. Jābūt drošam un pārliecinātam, ar sevi jāstrādā."

"Vecāki bērnībā iemācīja nebaidīties, izskaidroja dažādu lietu būtību, lai saprastu un tāpēc nebītos no tām."

40–49 gadu vecumgrupā

18 % no atbildēm saistītas ar "ģimeni / draugiem / tuviem cilvēkiem":

"Mana sieva. Mēs dzīvojam vienu dzīvi uz diviem. Vispār ģimene man nozīmē ļoti daudz."

63 % no atbildēm saistītas ar "paša spēkiem / dzīves pieredzi":

"Man vislabāk palīdz fizisks darbs. Kad ieeju dārzā un sāku rušināt zemi, domas no mani atkāpjas. No zemes nāk tāds svaigums, kas nomierina."

"Kad analizēju savas bailes, tad saprotu, ka nav no kā baidīties, – zināmā mērā ieskatos bailēm acīs. Redzēju, kā mani vecāki paši sevī iekšēji pārvar bailes vai nedrošību, – sapratu, ka arī man pašai jātiek galā ar savām bailēm. No vecāku piemēra zināju, ka šādā veidā ir iespējams bailes pārvarēt."

50–64 gadu vecumgrupā

21 % no atbildēm saistītas ar "ģimeni / draugiem / tuviem cilvēkiem":

"Man ļoti palīdz mani tuvinieki. Mani nomierina un man palīdz cilvēku padomi, ja varu ar kādu aprunāties. Izrunātas bēdas ir pusbēdas."

52 % no atbildēm saistītas ar "paša spēkiem / dzīves pieredzi":

“Mūsu ģimenē nav pieņemts uzkrauties citiem ar savām problēmām – katrs risina savas nebūšanas pats. Kad man ir grūti, es lasu grāmatas.”

“Grūtības pārvarēt palīdzu sev pats, mierinā-dams, ka viss būs kārtībā. Vienmēr esmu apskaudis tos cilvēkus, kas tic Dievam.”

65–80 gadu vecumgrupā

11 % no atbildēm saistītas ar “ģimeni / draugiem / tuviem cilvēkiem”:

“Apkārt vienmēr ir bijuši cilvēki, ar kuriem var satikties un izrunāties. Tas veido situāciju vieglāku – visi cits citu atbalstījām. Zināju, ka nekad nebūšu viena.”

66 % no atbildēm saistītas ar “paša spēkiem / optimismu / dzīves pieredzi”:

“Ticība saviem spēkiem, tikai tā! Apņēmība arī palīdz. Varbūt mazliet pat spītība.”

“Vienmēr esmu paļāvusies tikai uz sevi. Pati esmu stipra un grūtībās esmu gājusi kā tanks uz priekšu.”

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. 2002. *Interviju par cilvēkdrošību analīze.*

Cilvēkam kļūstot vecākam, mainās arī viņa iespējas meklēt un atrast ģimenes, draugu un tuvinieku atbalstu. Respondentiem no 65 līdz 80 gadu vecumam šīs iespējas ir vismazākās: daudzi tuvinieki un draugi jau miruši, citi varbūt slimo, arī respondentam pašam var būt paslikstināta veselība un, visticamāk, slikts finansiālais stāvoklis, kas savukārt ierobežo iespējas tikties ar tuviniekiem. Arī respondentiem no 50 līdz 65 gadu vecumam varētu būt kāds no šiem ierobežojumiem, bet mazāk izteiktā formā.

Kāpēc respondenti 40 līdz 49 gadu vecumā uz “ģimenes / draugu / tuvinieku” atbalstu paļaujas retāk nekā citi? Varbūt tā ir tāpēc, ka, jo indivīds vecāks, jo vairāk neveiksmju viņš savos sabiedriskajos kontaktos ir piedzīvojis. Šāda negatīva pieredze indivīdu var padarīt piesardzīgāku, mazināt viņa uzticēšanos citiem. Tomēr kaut kāda nozīme varētu būt arī pieredzei, kas bērnībā gūta savā ģimenē, kopā ar sociokulturālajiem apstākļiem, kas bērnības laikā valdījuši sabiedrībā.

4.4. logs

Galvenie piesaistes stili

Drošā piesaiste.

Pieaugušie un bērni ar drošu piesaistes stilu ir pašpārliecināti, jūtas vērtīgi un nozīmīgi, viņiem ir viegli veidot tuvas attiecības. Viņi kopumā uzticas citiem cilvēkiem un jūtas labi ar dažādām emocijām. Cilvēki ar drošu piesaisti ir autonomi un patstāvīgi, prot aizstāvēt savas domas un viedokli, taču spēj paļauties uz citiem un, ja nepieciešams, meklēt atbalstu un palīdzību. Viņiem piemīt tādas drošumspēju veicinošas individuālās īpašības kā “pārliecība, ka spēj ietekmēt apstākļus / uzņēmba”, “pašcieņa” un “piederības apziņa”.

Nedrošā piesaiste.

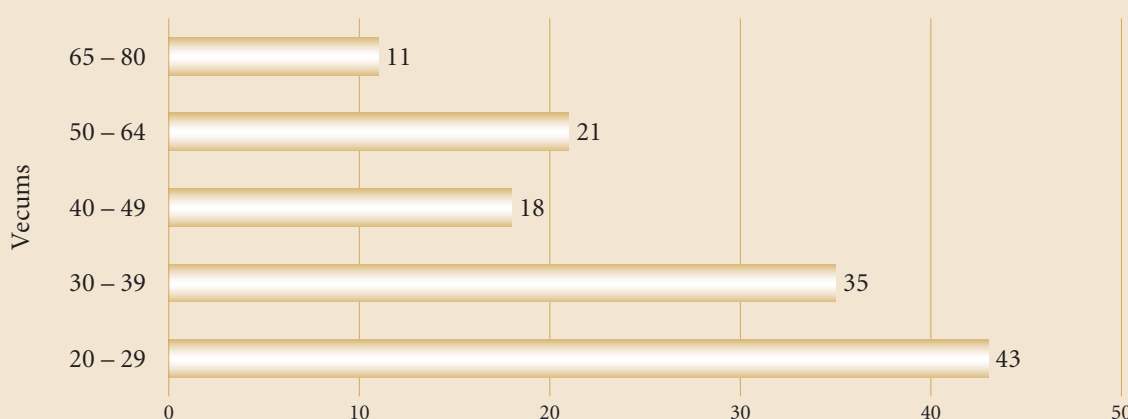
Nedrošajai piesaistei raksturīga vispārīga nedrošības sajūta un paaugstināta trauksme. Individuālo drošumspēju grauj šādi trīs nedrošās piesaistes stili.

- *Izvairīgi bailīgi piesaistei* raksturīga iekšēja nevērtības sajūta (nemīlamības sajūta) un negatīvs priekšstats par citiem. Cilvēki ilgojas pēc attiecībām, bet vienlaikus no tām baidās. Bailēs no atraidījuma viņi visbiežāk izvairās veidot tuvas attiecības ar citiem.
- *Ar attiecībām pārņemtie* pieaugušie bieži ir apjukuši un trauksmaini, prasa uzmanību no citiem. Viņi ir nomākti, atkarīgi, greizsirdīgi un pārāk ekspresīvi. Sevi šie cilvēki uztver negatīvi, bet citus – pozitīvi (bieži vien idealizēti), līdz ar to meklē pieņemšanu un atzinību no citiem, gaidot, ka apkārtējie piepildīs viņus ar mīlestību, kuru viņi nejūt paši pret sevi.
- *Izvairīgi noraidošais stils* ietver pseidopašpārliecinātību kombinācijā ar negatīvu attieksmi pret citiem cilvēkiem. Priekšstats par sevi ārēji ir pozitīvs, taču būtībā pseidopozitīvs, veidojies kā aizsardzība pret iekšēju nedrošības sajūtu. Cilvēks sevi aizsargā no iespējamās vilšanās, izvairoties no tuvām attiecībām un radot priekšstatu, ka ir neatkarīgs un neievainojams.

Avots: Bartholomew and Horowitz, 1991

4.5. logs

Dažāda vecuma cilvēku vidējais viedoklis par to, vai ģimene, draugi un citi tuvinieki viņiem ir drošības avots, %

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. 2002. *Interviju par cilvēkdrošību analīze*

PSRS oficiālajā ideoloģijā attieksme pret ģimeni laika gaitā svārstījās – reizēm atbilstoši vispārīgajām politiskajām un ideoloģiskajām svārstībām, citreiz bez skaidri redzamiem iemesliem. Svārstījās arī nostādnēs par mātes lomu un par sievietes lomu vispār. Ļeņins uzsvēra, ka sievietei jābūt vienlīdzīgai ar vīrieti un sievietēm ir svarīga nozīme darba sfērā. Turpretim Staļins, lai Padomju Savienībā izlīdzsvarotos demogrāfiskā situācija, galveno uzvaru pārvirzīja uz sievietes kā mātes lomu, reizēm pat veicinādams “mātes kultu”. Pēc Staļina nāves šis uzsvārs uz sievietes kā mātes lomu ir nemitīgi mainījies, līdz beidzot Gorbačovs sievietes mudināja atgriezties mājās pie pavarda. Precīzāk sakot, Gorbačovs sievietes aicināja gādāt par pavardu – pretstatā visiem iepriekšējiem posmiem, kad sievietes ne vien gādāja par ģimeni, bet līdztekus tam strādāja par ārstēm, skolotājām, traktoristēm utt.

Vispār mēdz uzskatīt, ka līdz pat Gorbačova laikam Padomju Savienībā emocionālo ģimenisko saišu nozīmi neakcentēja. Jauno sievieti gan mudināja “strādāt, lai ceļtu komunismu”, bet nemudināja emocionāli rūpēties par bērniem. Mātes gādāja bērniem ēdienu un apģērbu, bet emocijas pret bērniem no viņām negaidīja. Nebija tradīcijas saviem bērniem atgādināt “Es tevi milu”. Pati ģimene savukārt nebija vajadzīga kā psiholoģiska “drošības oāze”, jo šo drošību it kā garantēja valsts. Taču, neraugoties uz šādu valsts politiku, liela daļa ģimeņu saglabāja gadsimtos nostiprinātās savstarpējās mīlestības un atbalsta izpausmes.

Indivīda īpašības kā drošumspējas faktori

Pašpaļāvība

ANO Attīstības programmas Latvijā *Interviju par cilvēkdrošību analīze* atklāj tendenci, ka, sākot no 40 gadu vecuma, respondenti kā uz galveno drošības avotu aizvien vairāk paļaujas paši uz sevi (sk. 4.6. logu). Visvecākajā grupā (65–80 gadi) tādu respondentu īpatsvars sasniedza 66 %, lai gan tieši šā vecuma cilvēkiem vajadzētu saņemt lielāko palīdzību gan no ģimenes, gan draugiem. Diemžēl, īstenībā daudzi vecāka gadagājuma ļaudis nonāk sociālā izolācijā un ir spiesti paļauties tikai uz sevi.

Uzsvārs uz paša spēkiem ļoti izteikts bija respondentiem 40–49 gadu vecumā. Konkrētās viņu atbildes pauž stingru pārliecību, ka ar visu jaspēj tikt galā pašam: “Iedomājos – kā tas ir, ka citi var un es nevaru! Es negribu būt sliktāka par pārējiem.” Šo pārliecību varētu tulkot arī kā atbalsi priekšstatam “Padomju sieviete var visu”. Turklāt, ja analizējam tieši latviešu sievietes situāciju, papildus jāņem vērā priekšstati, kas radušies pirmspadomju laikos latviešu sociokulturālo tradīciju kontekstā. Literāros darbos par pirmskara laikiem, kā arī tautas dainās un teikās čaklums un strādīgums ir cildināts daudz biežāk nekā kopīga darbošanās vai ģimenes un citu tuvinieku palīdzība.

Šī “paļaušanās uz paša spēkiem / dzīves pieredze” ir tikai viena no daudzajām indivīdu īpašībām, kas

Pārskata intervijās un pētījumos parādījās kā drošumspējai būtiskas. Dažām no šīm īpašībām ir tiešs sakars ar bērnību un sociālvēsturisko pieredzi, taču pastāv arī citi ietekmējoši faktori. Piemēram, cilvēka apmierinātību ar dzīvi nereti saista arī ar viņa materiālo stāvokli. Tālāk aplūkosim tās svarīgākās indivīda īpašības, ar kurām autori atkārtoti sastapušies un kuras viņi atzinuši par būtiskām spējā pašlaik pašam uz sevi.

Apmierinātība ar dzīvi

Kopš 1990. gada Latvija ir ietverta starptautiskā pētījumā “Eiropas vērtībaptauja” (*European Values Survey*), kura jautājumu lokā ir arī apmierinātība ar dzīvi. Katras pētījumā ietvertās valsts respondenti pēc skalas no viens līdz desmit atzīmē, cik augstu viņi vērtē savu apmierinātību ar dzīvi. Pētījuma autori secinājuši, ka “apmierinātībai ar dzīvi” ir liels sakars ar iedzīvotāju vidējo ienākumu līmeni – bet tikai līdz zināmai robežai. Tajās valstīs, kurās ir sasniegts “kritiskais” vidējais ienākumu līmenis, kas vajadzīgs, lai pietiekami daudz iedzīvotāju spētu dzīvot “ērti” (piemēram, pirkt grāmatas, kuras viņi vēlas), šī tiešā sakarība (jeb korelācija) starp vidējiem ienākumiem un apmierinātību ar dzīvi vairs nav vērojama. Bet, kamēr “kritiskais” līmenis vēl nav sasniegts, finansiālā puse apmierinātībā ar dzīvi ir ļoti svarīga.

Īpašu vērību šā starptautiskā pētījuma autori pievērš tam, ka bijušajās padomju republikās apmierinātība ar dzīvi ir daudz mazāka nekā citās zemū ienā-

kumu valstīs, piemēram, Brazīlijā, Indijā vai Ķīnā. Pēc viņu hipotēzes, plašās iedzīvotāju aprindās neapmierinātību ar dzīvi ir pastiprinājis tas, ka pārslēgšanās no komunistiskās centralizētās sistēmas uz brīvā tirgus ekonomiku un šās sistēmas garantētā sociālā nodrošinājuma zaudēšana notika tik pēkšņi. Taču ir jau vērojamas pozitīvas pārmaiņas: 1996. gadā Latvijā respondentu vidējā apmierinātība ar dzīvi bija 4,8, bet 1999. gadā – jau 5,5 (Baltijas Datu nams, 1999). Šo pieaugumu varētu izskaidrot gan ar pakāpenisko Latvijas ekonomiskā stāvokļa uzlabošanos, gan arī ar to, ka iedzīvotāju spēja piemēroties politiskām un sociālām pārmaiņām pakāpeniski pieaug.

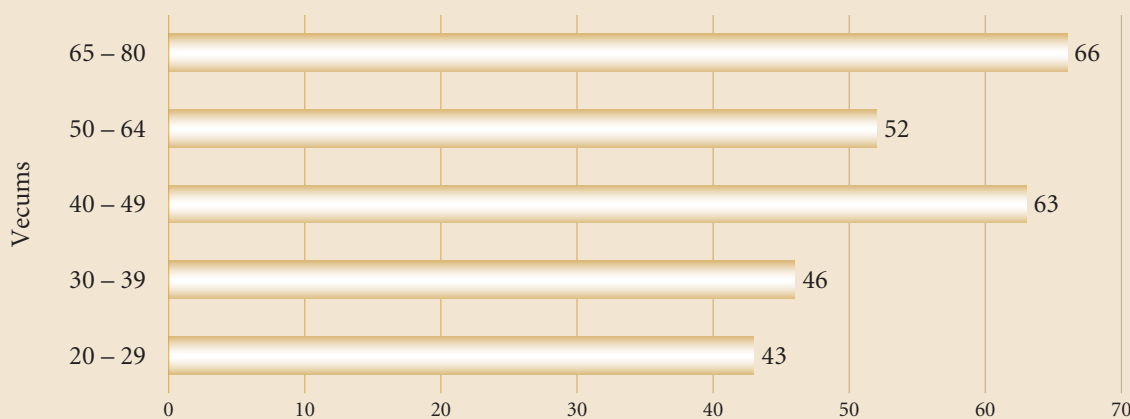
Pārliecība, ka spēj ietekmēt apstākļus. Uzņēmība

Indivīda pārliecība, ka viņš spēj būt savas dzīves noteicējs, uzņemties iniciatīvu un panākt, ko iecerējis, ne tikai ceļ viņa pašapziņu un pašvērtības apziņu, bet arī stiprina drošības sajūtu.

Pētījuma respondentus lūdza pēc 10 punktu skolas novērtēt, cik lielā mērā viņi ir savas dzīves noteicēji. Visu respondentu vidējais vērtējums bija 6,6 punkti. 41 % no respondentiem savas iespējas būt savas dzīves noteicējam vērtēja kā augstas, 48 % – kā vidējas, bet 11 % – kā zemas. Tas liecina par pozitīvām pārmaiņām, it īpaši salīdzinājumā ar 1999. gada “Eiropas vērtībaptaujas” rezultātiem.

4.6. logs

Dažāda vecuma cilvēku vidējais viedoklis par to, vai pašpaļāvība viņiem ir drošības avots, %

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. 2002. *Interviju par cilvēkdrošību analīze*

Cilvēkiem, kuri zaudējuši strādātspēju, cilvēkiem ar īpašām vajadzībām, kā arī cilvēkiem, kas jau zaudējuši darbu, ir mazāk iespēju būt savas dzīves noteicējiem – vismaz profesionālās dzīves. Taču iespējas būt savas dzīves noteicējam nav saistītas tikai ar ārējiem apstākļiem vien. Piemēram, daudzi, kas kļuvuši par cilvēkiem ar īpašām vajadzībām, ļoti veiksmīgi piemērojas fiziskajiem ierobežojumiem un turpina attīstīt savas spējas un talantus.

Visiem cilvēkiem, arī tiem, kuriem ir fiziski vai citādi ierobežojumi, ir svarīgi atrast dzīvē virzienu, kurā iespējams kļūt par darītājiem un sava likteņa lēmējiem. Tad pamazām radīsies arī drošības sajūta un iekšējais spēks un dzīve iegūs jaunu jēgu un nozīmi.

Uzņēmēja gars

Uzņēmēji **Pētījumā** uzrādīja viszemāko trauksmes līmeni. Tas vedina uz dažiem jautājumiem. Varbūt šiem indivīdiem drosmes sākt uzņēmējdarbību nav trūcis tieši tāpēc, ka viņi ir mazāk tendēti uz trauksmi? Un varbūt viņi kopš bērnības ir izjutuši vecāku gādību un atsaucību, kas nepieciešama, lai izveidotos stabila drošības sajūta? Bet varbūt mazāku trauksmi uzņēmēji izjūt arī tāpēc, ka viņi ir apmierinātāki ar savu kā uzņēmēju sociālo statusu, ir pārliecināti, ka spēj būt noteicēji savas profesionālās dzīves situācijās, vai gluži vienkārši ir turīgāki? Visticamāk, ka cēloņu un seku ķēde šai gadījumā ir abpusvērsta. Proti, varbūt šiem indivīdiem, jau uzņēmējdarbību sākot, ir bijusi lielāka personiskās drošības sajūta un mazāka sliecība uz trauksmi nekā citiem, bet panākumi darbā šo pozitīvo ievirzi vēl pastiprina.

Psihologs Jānis Grants intervijā **Pārskatam** skaidro, kādā veidā šī mijiedarbība attiecas uz viņa personisko pieredzi: “Lai būtu drosmē veidot savu uzņēmumu, cilvēkam jau sākotnēji jābūt ar zemāku trauksmes līmeni. Taču vēlāk pati uzņēmējdarbība veicina turpmāku drošības izjūtu. Es zinu, ka neviens mani neatlaidīs no darba. Varu zaudēt darbu tikai tad, ja pats to labi neveikšu un būs slikti rezultāti. Tātad – es kontrolēju savu dzīvi, tādēļ jūtos par to drošāks un nejūtos atkarīgs no citiem. Tas mani mudina darīt vairāk.” J. Grants šīs pozitīvās izjūtas, kas saistītas ar iespēju kontrolēt savu profesionālo darbību, salīdzina ar atziņu, kas iegūta, aptaujājot lidmašīnu pilotus: ja simulētā lidojumā lidmašīnai draud avārija, tad pilots, kurš sēž pie lidmašīnas vadības sistēmas, izjūt mazāku trauksmi nekā otrs pilots, kurš sēž malā un situāciju nespēj ietekmēt pat tad, ja lidojums beidzas ar avāriju (sk. arī 4.7. logu).

Ticība Dievam

Pēdējos 12 gadus Latvijā cilvēkiem ir bijusi neierobežota reliģiskā brīvība, taču padomju ideoloģijas pret-reliģiskās, ateistiskās nostājas sekas vēl ir manāmas. Piemēram, tikai 7 % no respondentiem, kuriem ANO Attīstības programmas intervijās jautāja, kas viņiem palīdzējis pārvarēt grūtības un nedrošību, savā atbildē minēja ticību Dievam. Lūgti nosaukt trīs lietas, kas viņiem visvairāk palielina drošības sajūtu, tikai 2,7 % respondentu pirmajā vietā nosauca ticību vai baznīcu.

Slēgtā aptaujā atbildot uz jautājumu “Kas no turpmāk minētā vairo vai mazina Jūsu drošības izjūtu?”, atbilde “ticība Dievam” ieguva ceturto augstāku ballu skaitu – pēc ģimenes, draugiem un paša rīcības. Šo iespēju mazināt nedrošības izjūtas ticībā Dievam visbiežāk un visvairāk min sievietes, it īpaši krievietes. Intervijā ar psiholoģi Natāliju Bahmačovu viņa šo saistību ar baznīcu un Dievu skaidroja šādi:

“Uz baznīcu iet gan vīrieši, gan sievietes, bet varbūt sievietes to uzskata par kaut ko būtiskāku. Viņas patiešām jūt, ka tas ir atbalsts, kurā var smelties garīgus spēkus. Varbūt vīrietis iet uz baznīcu nevis tādēļ, ka viņš ir ļoti ticīgs, bet tādēļ, ka tas būtu jādara: ir kaut kādi svētki, un visi iet uz baznīcu, kā tad es neiešu. Man liekas, ka sievietes vairāk iet uz baznīcu pēc sirds vajadzības: es eju, jo tā ir vieta, kur varu pielūgt Dievu un izjust kaut kādu spēku. Protams, ir arī vīrieši, kas tiešām tic. Iespējams, ka sievietes vairāk spēj novērtēt kaut ko tik netveramu kā ticību, – vīriešiem vajadzīgs kaut kas reāls, konkrēts.”

Tomēr, kā redzams **Pārskata** intervijā ar mācītāju Juri Rubeni (4.8. logs), šī iespēja meklēt un atrast drošības izjūtu ticībā un baznīcā tagad ir pieejama jebkuram.

Piederības apziņa

Piederības apziņa un prasme piederēt ir svarīga jebkurā sabiedrībā. Latvieši, kas aptaujāti ANO **Attīstības programmas Latvijā 2002. gada pētījumā par cilvēkdrošību**, kā nozīmīgu drošības sajūtas stiprinātāju vērtējuši “kopības sajūtu ar savu tautu”. Latviešu vīrieši to novērtējuši kā ceturto nozīmīgāko drošības sajūtas veicinātāju – pēc ģimenes, draugiem un pašu rīcības. Respondenti krievi etniskās piederības nozīmi drošības sajūtā vērtējuši mazāk augstu, lielāku vietu ierādīdami reliģijai, baznīcai un komerciālajiem drošības pakalpojumiem (komerciāli pakalpojumi **Pārskatā** nav aplūkoti).

4.7. logs

Par drošības izjūtu savā dzīvē

Ja būtu iespējams izvērtēt savu drošības izjūtu pašreizējā dzīves posmā no 0 līdz 10, cik lielā mērā jūs jūtaties droša?

Mans personiskais drošības mērs ir 8. Tas nozīmē, ka principā jūtos droši un esmu sevi pārlicināta. Atlikušos 2 punktus nolieku rezervē: ar pieļāvumu, ka vēl labāk var būt vienmēr, un ar cerību, ka, Latvijai iestājoties Eiropas Savienībā un Ziemeļatlantijas aliansē, indivīda drošības izjūta pieaugs.

Kas ir tie objektīvie un subjektīvie faktori, kuri veicina drošības izjūtu?

Uzskatu, ka drošības izjūta cilvēkam ir absolūti subjektīva. Man personiski tā nesaistās ar materiālām lietām, bet iet rokrokā ar izglītības līmeni, kā arī dzīves lietišķo un emocionālo pieredzi. Protams, to ietekmē objektīvi faktori, starp kuriem pats svarīgākais ir valsts politiskā stabilitāte.

Nenoliedzami, LR atgūtā neatkarība ir apstākļi, kas vispārliciecināšāk veicinājis mūsu drošības un brīvības izjūtas gan subjektīvā, gan objektīvā nozīmē. Iespēja brīvi ceļot, iegūt izglītību jebkurā pasaules valstī, apmainīties ar informāciju un lasīt presi bez cenzūras – 11 neatkarības gados šie ieguvumi, kas ceļ pašapziņas līmeni un paver visplašākās iespējas personības attīstībai, ierindojušies starp ikdienišķām vērtībām.

Kādi faktori rada nedrošību?

Sabiedrības kontekstā es pirmajā vietā liktu labas izglītības trūkumu. Jo vēstures likumsakarību un pasaules procesu izpratne kopumā, manuprāt, stiprina ikviena cilvēka personisko drošības sajūtu.

Kas jums personiski dzīves laikā ir palīdzējis attīstīt drošības sajūtu?

Paši galvenie resursi ir cilvēki ap mani. Šajā ziņā pilnīgi pievienojos tautas parunā paustajai atziņai: dalītas bēdas ir pusbēdas, bet dalīts prieks – divkārsšs prieks.

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā, 2003

Tas, ka respondenti latvieši etniskās piederības apziņu atzīst par tik svarīgu drošības sajūtas veicinātāju, sevišķi nepārsteidz: latviešu tautai šajā ziņā ir izveidojušās spēcīgas tradīcijas, kas koptas visos vēstures posmos, lai kāda būtu bijusi politiskā vara. Latvijas valsts prezidente Vaira Viķe-Freiberga, kad viņa bija psiholoģijas profesore Kanādā, par latviskās identitātes apziņas psiholoģisko spēku runājusi un rakstījusi tā: latviskā identitāte dod "kontinuitātes sajūtu ar pagātni", psiholoģisku stabilitāti un iespēju justies droši, "ieکشēju tikuma spēku un paaudžu paaudzēs veidotu dzīvesziņu", to "gara spēku, kas ierakstīts visā mūsu kultūrā", bet visvairāk dainās (Viķe-Freiberga, 1995).

Padomju varas laikā latviskā piederība arī simbolizēja iekšējo pretestību svešzemnieku uzspiestajam režīmam, palīdzēja nosargāt un attīstīt savu pašcieņu. Trimdas latviešiem tajā pašā vēstures posmā dažādās pasaules malās latviskā piederība bija drošības avots, kas palīdzēja uzturēt līdzsvaru pilnīgi svešā zemē, svešos apstākļos.

Latviešiem arī tagad etniskā piederība ir aktuāla un ar īpašu nozīmi: "hamburgerizācija" un globalizācija nebūt nav skārusi visas vērtīgās nacionālās tradīcijas un izlīdzinājusi etniskās atšķirības. 24 gadus vega studente izsakās šādi: "Latvietība ir veids, kā valodā un kultūrā es apzinos sevi, – nemaz nevaru sevi iedomāties ārpus latvietības. Ja manu etnisko daļu noņemtu nost, es nezinu, kas paliktu pāri – kaut kas jau paliktu."

Tautiskā "Danču kluba" dalībnieks Juris Zalāns atzīst, ka ar tautas tradīcijām viņš lielā mērā saistījies tieši sabiedrisko ieguvumu dēļ: "Tur ir baigi foršie cilvēki. Tā ir solidaritātes sajūta. Tie cilvēki dod drošību – draugi, kontakti, kopība."

Lauma Garkalne, kas dzied latviešu folkloras grupā, atzīst, ka latviskā piederība viņai veicina drošības izjūtas, bet šīs izjūtas ir saistītas ar pašu dzimto zemi: "Jā, es to drošību izjūtu: tas, ka mēs dzīvojam šeit, šajā zemē (un šai zemei ir savs infor-

mācījas lauks), – tas izpaužas tautas kultūrā, caur zemi mēs saņemam šo garīgo mantojumu.”

Latviešu kultūra (gan folklorā, gan mūsdienu māksla) zemei un dažādām dabas izpausmēm piešķir īpašu simbolisku un reizēm pat mistisku jēgu. Tādējādi latvietim apziņa, ka viņš pieder savai tautai un tās kultūrai, psiholoģiski ir saistīta ar mīlestību uz zemi un dabu. Svarīgi ir vēl kas: jaunie latvieši pārsvarā uzskata, ka etniskajam lepnumam un etniskās piederības apziņai nav nekā kopīga ar etniskiem konfliktiem. Kāds latviešu jauneklis izsaka: “Etniskās piederības sajūta nedrīkst kļūst fanātiska – tā nedrīkst novest pie nepatikas pret citu etnisko grupu pārstāvjiem.”

Indivīda drošumspējas vairošana

Domājot, kā cilvēkiem palielināt drošības sajūtu un mazināt nedrošības sajūtu, jāpievēršas nedrošības faktoriem un drošumspējas faktoriem (aizsargājošajiem faktoriem, ārējiem resursiem, iekšējiem resursiem). Nedrošības faktori ir visi jau minētie apstākļi, kas veicina nedrošības sajūtas rašanos, – finansiālas problēmas, nodarbinātības nestabilitāte, varmācība attiecībās, veselības problēmas, terora draudi utt.

Juris Rubenis
Teologs

4.8. logs

Kā veicināt drošības sajūtu mūsdienu Latvijā?

Domāju, ka katrs pārejas periods aktualizē “iekšējās drošības”, “iekšējās stabilitātes” jautājumu, jo noteiktā politiskajā iekārtā cilvēks var vairāk vai mazāk droši paļauties uz daudz ko ārpus viņa paša. Tikai redzamajām drošībām sabrūkot, atklājas stabilitātes klātbūtne vai trūkums cilvēkā.

Domāju, ka padomju laiks veidojis cilvēkā noteiktas infantilisma iezīmes. Ļoti liela daļa lēmumu tika pieņemti “augšā”. Valdību varēja kritizēt, bet bija ērti, ka kāds cits manā vietā pieņem lēmumus.

Viena no lielākajām šodienas Latvijas cilvēku problēmām ir mācīties pieņemt lēmumus un uzņemties atbildību par lēmumiem. Izvēle prasa arī pašam cilvēkam sasniegt noteiktu kompetences līmeni. Izvēle prasa noteiktus izstrādātus ētiskus kritērijus. Šādu kritēriju trūkums rada pretrunu, kad cilvēks apgalvo, ka viss ir slikti, bet nezina, kas būtu jādara, lai situācija kļūtu labāka.

Ne vienmēr cilvēks spēj formulēt, ko viņš īsti grib (tas arī rada frustrāciju), vai noskaidrot – kas man būtu vislabāk. Turklāt abas šīs lietas var atšķirties.

Tieši šajā periodā ļoti daudz cilvēkam var palīdzēt, stimulējot viņa personības attīstību, identitātes un vērtību kritēriju veidošanos. Palīdzot iepazīties ar Biblii, veicinām cilvēkā radošu meklējumu ceļu savas dzīves pamata veidošanā.

Esmu novērojis, ka pozitīva, draudzīga, toleranta kristīgā vide palīdz cilvēkam atrast dzīves gultni, skaidras vērtības un mērķus. Padomju ideoloģija faktiski pretendēja uz reliģijas vietu padomju sabiedrībā un šo vietu arī reāli ieņēma. Lai notiktu paties pagrieziena punkts no šīs cilvēku kropļojošās ideoloģijas, jānāk vietā patiesām vērtībām.

Nedrošība ir “eksistenciāls” stāvoklis, tāpēc to nevar uzvarēt ar ekonomiskiem vai sociāliem līdzekļiem vien, ir jāuzrunā cilvēka eksistence. Kā zināms, cilvēki, kam ir stabila vērtību sistēma, droši un stabili var justies arī ārēji ļoti nelabvēlīgos apstākļos.

Manuprāt, cilvēka iekšēja stabilitāte ir tā, no kuras var tālāk veidoties stabila sabiedrība, un ne otrādi. Jo vairāk būs iekšēji sakārtotu cilvēku arī ļoti nesakārtotā sabiedrībā, jo ātrāk sabiedrībā notiks pārmaiņas.

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā, 2003

4.9. logs

Humors un cilvēkdrošība

Ko saka psiholoģijas teorētiķi – kādēļ ir svarīgs humors? Ko parāda līdzšinējie pētījumi?

Freids raksta, ka humors ir viens no mūsu aizsargmehānismiem, – tā ideja ir ļoti sena. No jaunākām idejām: mēs varētu saskatīt trīs galvenos aspektus, kādā veidā humors var palīdzēt justies drošāk. Pirmais ir kognitīvais aspekts, saistīts ar domāšanas specifiku. Skatoties uz problēmu situāciju, mēs parasti izjūtam stresu, jo esam ļoti fokusēti uz to, kas mums tur nepatīk un nav pieņemams. Caur humoristisko perspektīvu: ja protam situācijā saskatīt kaut ko smieklīgu – tas paver iespēju. Mēs novēršam fokusu no negatīvās iestrēgšanas un paskatāmies pilnīgi no citas puses. Līdz ar to varam tikt galā. Otru aspektu varētu saukt par emocionālo. Tas saistīts ar fizioloģiskiem pētījumiem, kā humora process – gan smieklīgā uztveršana, gan arī pati smiešanās – palīdz radīt pozitīvas emocijas. Ja ir stress un bailes, sasprindzinājums ir augsts un negatīvs. Tas, ko varam iegūt smeļoties, ir pozitīvs. Tas ir nedaudz cits veids, kā radīt drošības izjūtu. Trešais ir sociālais aspekts. Bieži vien nedrošībā un stresā neesam vieni paši, ir arī apkārtējie, un šeit humors palīdz.

Cik lielā mērā cilvēki Latvijā lieto humoru pozitīvā nozīmē?

Pētījumi neliecina, ka latviešiem būtu kaut kāda pilnīgi atšķirīga humora izjūta nekā cilvēkiem Skandināvijā vai Ziemeļamerikā. Latviešiem ir laba spēja saskatīt smieklīgu un to izmantot, lai radītu labas emocijas un atrisinātu problēmas.

Pasaulē ir jauns virziens – terapeitiskais humors. Ļoti daudz humors tiek lietots, strādājot ar cilvēkiem, kuriem ir kaut kādas nopietnas problēmas, – sevišķi slimnīcās, it īpaši ar neārstējamiem slimniekiem un ar bērniem, kas atrodas slimnīcās. Medicīnas māsām svarīgi ir zināt, kā humors var palīdzēt darbā ar slimniekiem. Pētījumi rāda, ka smieklis palīdz uzlabot imūnsistēmas stāvokli – palīdz tikt galā ar slimību. Tas tīri fizioloģiski aktivizē dažādas mūsu pašu aizsardzības sistēmas. Latvijā mums trūkst šādas programmas – tiem cilvēkiem, kam tas būtu nepieciešams, – pozitīva attieksme, vieglums, skatīšanās no citas puses. Humora izjūta ir ne tikai iedzimta spēja, to var attīstīt – tā ļoti cieši ir saistīta ar attieksmi.

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā, 2003

Drošumspējas faktori savukārt ir tie, kas veicina pretējo, pozitīvo – drošības sajūtu. **Pārskatam** veikto pētījumu dati liecina, ka vissvarīgākie drošumspējas faktori ir pozitīvas attiecības ģimenē, draugi, pozitīva paša rīcība, ticība Dievam, latviešiem – arī etniskā piederība. Iekšējie resursi ir tie, kas nāk no cilvēkiem pašiem, – viņu spējas, talanti, rīcība, uzvedība, konstruktīva domāšana. Ārējie resursi ir cilvēki un iestādes, kas piedāvā palīdzību, un arī finansiālie resursi. Individīds savu personisko drošumstratēģiju var izstrādāt, saskatot un izvērtējot visus potenciālos pozitīvos resursus, kas ir viņa rīcībā.

Liela nozīme ir aktīvai un konstruktīvai attieksmei pret dzīvi. Individīdam pirmām kārtām būtu jāapzinās, kas viņa dzīvē ir drošs un kas tajā ir novēršami vai nenovēršami nedrošs. Viņam būtu nevis jāizliekas, ka viņš visur un vienmēr jūtas droši un mierīgi, vai jāsteidzas sevi nomierināt ar standarta frāzi “Gan jau būs

labi!”, bet gan pašam sev jāatbild uz jautājumiem “Kas ir tas, no kā es baidos? Cik tas ir reāli? Kādi ir mani resursi? Kas man var palīdzēt?”.

Ja indivīds izliekas neredzam reālos draudus vai ignorē situācijas, kurās viņš no tiem agrāk jau cietis, nedrošības sajūta tik un tā paliek. Nereti tā pārtop dažādās psihiskās kaitēs (neirozes, depresija, ļaunums utt.), somatiskās slimībās (kungu un zarnu darbības traucējumi, asinsrites traucējumi, psihosomatiskas sāpes utt.) vai destruktīvā uzvedībā (varmācība, pārmērīga alkohola lietošana utt.). Savu paša nedrošību apzināšanās ir pirmais solis virzienā uz konstruktīvu risinājumu – rūpēties pašam par sevi, izvairīties no iespējamiem draudiem, apzināties savas iespējas nākotnē un vajadzības gadījumā meklēt palīdzību.

Apļukosim dažus pasākumus, ar kuriem drošumspēju var palielināt **indivīda līmenī**.

Pārtraukt varmācības pārmantošanos no paaudzes uz paaudzi

Varmācības pārmantošanās nav nenovēršama. 37–39 % no mātēm, kas bērnībā cietušas no varmācības, pret saviem bērniem izturas pozitīvi (Sebre, 2002).

Nereti spēja lauzt varmācības pārmantošanos no iepriekšējās paaudzes, veidot jaunus priekšstatus un sevī attīstīt jaunu uzvedības modeli sakņojas pozitīvās attiecībās ar citiem cilvēkiem bērnībā vai vēlāk. Piemēram, ja pieaugušajam, kas bērnībā cietis no varmācības, izveidojas attiecības ar cilvēku, kuram bērnības pieredze ir pozitīva, viņš no šā partnera var saņemt konstruktīvu atbalstu. Tādu atbalstu var sniegt arī tuvi draugi vai apkārtējā sabiedrība. Veidot pozitīvākas bērnu un vecāku attiecības var palīdzēt literatūra (piemēram, Dž. Boulbija “Drošais pamats”) un plašsaziņa līdzekļu informācija. Tāpat, kā ir ar jebkuras problēmas risināšanu, pirmais solis ir šo problēmu atpazīt. Un, protams, bieži vien visefektīvāk šo pārmantojamību lauzt, konsultējoties ar psihologiem vai psihoterapeitiem, kas specializējas šādos jautājumos.

Vairot savu pašapziņu un pašcieņu

Nereti cilvēki aizraujas ar pārmērīgu sevis, savu spēju vai dotumu kritizēšanu. Apzinoties savas pozitīvās puses un spējas, var sevī veicināt pozitīva paštēla veidošanos. Tas palīdz kļūt iekšēji stiprākam, veidot pozitīvas tuvas attiecības un realizēt savas iespējas, tādējādi palielinoties drošībai par nākotni.

Uzņemties atbildību par savu dzīvi

Apziņa, ka ikviens pats ir atbildīgs par to, kā ievirzās viņa dzīve, ir viens no svarīgākajiem drošumspējas faktoriem. Neaūglīgi ir par savā dzīvē notikušo vai notiekošo vainot citus, neaūglīgi ir ļaut, lai citi lemj, kas mēs esam un kas gribam būt. Lai kas arī būtu noticis dzīvē, iespējas veidot gan savu tagadni, gan nākotni būs lielākas, ja attieksme pret dzīvi būs konstruktīva un proaktīva. Tikpat svarīgi kā uzņemties atbildību par savu rīcību, domām un jūtām ir atļaut citiem uzņemties atbildību pašiem par sevi, neuzņemoties to viņu vietā un nedarot to, kas būtu jādara otram. Ja cilvēks uzņēmis atbildību, viņam labāk jāizplāno savs laiks un resursi.

Rūpēties par savu fizisko veselību

Daudziem nedrošības jēdziens vispirmām kārtām saistās ar draudiem viņu fiziskajai, bioloģiskajai drošībai, un tomēr ne vienmēr cilvēki paši pietiekami par to rūpējas. Gan drošību, gan drošības sajūtu veicinātu regulāra veselības pārbaudīšana un profilakse (piemēram, vakcinēšanās). Savu fizisko drošību var būtiski palielināt ar veselīgu uzturu, atpūtu, fiziskām nodar-

bībām, kā arī ar alkohola un citu narkotisko vielu patēriņa samazināšanu vai to nelietošanu.

Rūpēties par savu psihisko un psiholoģisko veselību

Rūpēs par psiholoģisko veselību ietilpst savu domu, jūtu un rīcības apzināšanās un izprašana, spēja dalīties savos pārdzīvojumos ar citiem un vajadzības gadījumā meklēt speciālista palīdzību. Kopš Latvijā atjaunojusies valstiskā neatkarība, psiholoģisko un psihoterapeitisko pakalpojumu pieejamība aizvien paplašinājusies, jo tos aizvien vairāk finansē valsts un pašvaldības.

Veidot stabilas, uzticamas attiecības

Drošības avots ir arī uzticēšanās un cieņa attiecībās ar citiem cilvēkiem. Tā dod iespēju dalīties ar jūtām, domām, pieredzi. Tas sakāms par attiecībām ģimenē (partnerattiecības, attiecības ar vecākiem, bērniem) un attiecībām ar draugiem. Pozitīvas tuvas attiecības var sargāt pret stresu un depresiju. Tās pozitīvi ietekmē arī cilvēka fizisko un psihisko veselību neatkarīgi no vecuma un var daudz palīdzēt no varmācības cietušajiem.

Garīgo vērtību attīstīšana un radoša darbība

Cilvēks ir ne tikai bioloģiska un sociāla būtne. Viņam ir svarīgi apmierināt savas garīgās vajadzības un būt radošam. Pievēršanās mākslai un kultūras vērtībām, tāpat arī ticība Dievam un reliģiozitāte palīdz dzīvi piepildīt ar dziļāku jēgu un nozīmi.

Tālāk minēsim arī dažas iespējas, kā drošumspēju palielināt **valdības līmenī**.

Valstij būtu daudz darāms, lai nedrošības sajūta plašās iedzīvotāju aprindās būtiski samazinātos. Izanalizējot faktoros, kas visvairāk palielina nedrošības sajūtu tā sauktajās riska grupās, ieguvām vairākas atziņas, kuras valdības lēmumu izstrādātājiem un pieņēmējiem var radīt skaidrāku priekšstatu par to, kas darāms, lai palielinātos cilvēku kopējā drošības sajūta.

Informēt par dažādiem palīdzības dienestiem un koordinēt šo dienestu darbību

Vajadzīga daudzpusīga, pilnīga un uz iespējām orientēta informācija, kurā problēmas būtu ne tikai apzinātas, bet arī risinātas. Latvijā arvien vairāk attīstās dažādi palīdzības centri un dienesti, bet iedzīvotājiem nereti nav informācijas par to, kāda palīdzība tajos saņemama. Jāpaplašina tieši pieejamā informācija (informatīvie materiāli, reklāma plašsaziņas līdzekļos). Jāattīsta sociālās, medicīniskās, psiholoģiskās un tiesiskās palīdzības tīkls, lai palīdzības saņemšana vienkāršotos.

Izglītēt sabiedrību par psiholoģiskām, sociālām un medicīniskām problēmām un to novēršanas iespējām

Sabiedrība plašāk jāinformē arī par tādiem ar drošumspēju saistītiem jautājumiem kā alkohola lietošanas sakars ar varmācību, varmācības sekas utt. Dažos pēdējos gados vairākas nevalstiskās organizācijas ir izstrādājušas materiālus par varmācības problēmu – un valsts ir daļēji finansējusi dažu šo materiālu izplatīšanu. Šo darbu vajag turpināt daudz plašāk un sistemātiskāk. Piemēram, gan pagātnē, gan pašlaik visizplatītākā atkarības slimība Latvijā ir alkoholisms, taču daudziem cilvēkiem ir tikai pavisam paviršas zināšanas par alkoholisma izpausmēm un ārstēšanās iespējām. Jāpilnveido tieslietu sistēmas darbinieku gatavošanas un atlases sistēma, lai varētu izskaust policistu, tiesnešu, advokātu un prokuroru negatīvu attieksmi pret varmācības

upuriem. Pašlaik šo darbu lielā mērā veic nevalstiskās organizācijas ar dažādu fondu atbalstu, taču daudz aktīvāka loma te būtu jāuzņemas valdībai.

Pilnveidot ģimenes atbalstīšanas politiku

Latvijas valdība ir atzinusi pozitīvu tuvo attiecību nozīmību un izveidojusi Bērnu un ģimenes lietu ministriju, kura **Pārskata** gatavošanas laikā attīsta jaunu ģimenes valsts politikas koncepciju. Koncepcijā risināti tādi jautājumi kā ģimenes kvalitātes veicināšana, atbalsts vecāku lomas īstenošanai, atbalsts ģimenēm krīzes situācijās, arī ģimenes izjukšanas gadījumos, situācijās, kur par bērnu gādā viens vecāks, utt. Koncepcijas projekts iesaka atbalstu ģimenēm dažādās riska situācijās (arī trūcīgajām ģimenēm un bērna vai vecāka ilgstošas slimības vai invaliditātes gadījumos), pasākumus vardarbības gadījumos un tādos gadījumos, kur ģimenē kāds ir atkarīgs no alkohola vai narkotikām.

4.10. logs

Valdība, pašvaldības un nevalstiskās organizācijas – pret varmācību

Pēdējos pāris gados gan valdība, gan pašvaldības un nevalstiskās organizācijas Latvijā īstenojušas pasākumus, kuru mērķis ir veicināt pozitīvu ģimenisku attiecību veidošanos, nodrošināt bērnu tiesības, mazināt varmācību un uzlabot no varmācības cietušo rehabilitācijas darbu.

Vienu no pirmajām profilakses un rehabilitācijas programmām 1997. gadā sāka realizēt nevalstiskā organizācija “Centrs pret varmācību: atbalsts bērniem un ģimenēm”. Tās izglītojošo semināru mērķis bija dažādu profesiju speciālistiem (psihologiem, sociālajiem darbiniekiem, medicīnas darbiniekiem, skolotājiem, policistiem, tiesu darbiniekiem) no dažādiem Latvijas reģioniem radīt labāku izpratni par varmācību, tās atklāšanas metodēm, kā arī par varmācības novēršanas līdzekļiem un šās problēmas risināšanas iespējām.

1997. gadā Rīgā sāka darboties arī “Krīzes telefons” – pirmā palīdzības telefona līnija Latvijā, kas visu diennakti sniedz palīdzību krīzes situācijās. Talsos 1998. gadā atvēra “Bērnu un sieviešu krīzes centru”, Rīgā 1999. gadā – centru pret vardarbību “Skalbes” (uz Rīgas “Krīzes telefona” bāzes) un 2001. gadā – Centru pret varmācību “Dardedze”. Šādiem pasākumiem piešķirts valsts un pašvaldību finansējums, kā arī sniegts starptautisku programmu, vairāku ārzemju vēstniecību un privāto uzņēmumu atbalsts.

Kopš 1999. gada valdība ir piešķirusi speciālus līdzekļus no varmācības cietušo bērnu rehabilitācijai. Kopš 2000. gada valdība ir atvēlējusi līdzekļus arī psihologu, psihoterapeitu un sociālo darbinieku grupu mācībām darbam ar bērniem, kas cietuši no varmācības. Valdība ir arī atbalstījusi īpašās mācību programmas aprūpes darbiniekiem, kas strādā ar institucionalizētā aprūpē esošiem bērniem. Pašvaldības atbalsta no varmācības cietušo bērnu rehabilitāciju, kā arī nodrošina specializētas mācības bērnam un citu iestāžu aprūpes darbiniekiem. Nevalstiskās organizācijas nesēn ir izplānojušas un izveidojušas dažādas atbalsta grupas vecākiem, bērniem, kas cietuši no seksuālas varmācības, sievietēm, kas cietušas no seksuālas varmācības, sievietēm, kas piedzīvojušas varmācību ģimenē, un vīriešiem.

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā, 2003

Koncepcija top ar dažādu nevalstisko organizāciju līdzdalību un ir labs piemērs tam, kā valsts un iedzīvotāji var sadarboties nedrošības mazināšanā. Atliek cerēt ne tikai to, ka koncepciju apstiprinās Ministru kabinets, bet arī to, ka pietiks politiskas gribas tās finansēšanai.

Uzlabot izglītības sistēmu

Līdzās svarīgajam skolotāju atalgošanas jautājumam jārisina arī jautājums par skolotāju izturēšanos pret bērniem un jāpilnveido mācīšanas metodika. Mācību procesam kopā ar pozitīvām attiecībām, kādām vajadzētu valdīt skolā, būtu jāveicina bērna pašapziņa, pašvērtības apziņa un pašpaļāvība. Papildus būtu jāsniedz tāda drošumspēju veicinoša izglītība, kas bērnos attīsta spēju sadarboties ar citiem, atbildēt par savu veselību, saskatīt iespējas sarežģītās situācijās, būt vērigam pret “brīdinājuma signāliem”, prognozēt nākotni un apzināti attīstīt sev dzīves stratēģijas.

Nopietna uzmanība skolā jāvelta bērnu savstarpējai varmācībai. Tā novēršama sadarbībā starp skolu, bērniem un vecākiem, sociālās palīdzības dienestiem un psiholoģiskās palīdzības centriem.

Noslēgums

Pamatlīmenis, kurā sakņojas drošumspēja jebkurā aspektā, ir ģimene. Konsekventa vecāku mīlestība, aprūpe un atbalsts rada drošības sajūtu, kas vēlāk dzīvē veicina pozitīvu pašapziņu un pašvērtības apziņu un spēju uzticēties citiem. Šī un citas drošumspēju veicinošās indivīda īpašības ir tie sākotnējie elementi, no kuriem top arī drošumspēja sabiedrības, valsts un pasaules līmenī.

Indivīda drošības pamats veidojas tādās bērna un vecāku attiecībās, kurās valda savstarpēja uzticēšanās un pozitīva “piesaiste”. Latvijā mazāk nekā pusei no pētījumos aptvertajiem cilvēkiem ir drošs piesaistes

stils. Drošības sajūta palielinātos, ja labākas veidotos bērna attiecības ģimenē, kā arī citas bērnībā būtiskas tuvas attiecības, piemēram, ar skolābiedriem. Individuāli jāsaprot, ka viņi paši var uzlabot attiecības un pārtraukt varmācības turpināšanos, ja tāda pastāv viņu ģimenēs. Ja viņi paši nespēj tikt ar to galā, viņi jāinformē par pieejamo profesionālo palīdzību.

Arī pašvērtības apziņa ir cieši saistīta ar citām drošības sasniegšanai nepieciešamām indivīda īpašībām. Izanalizējot 56 respondentu atbildes, radās secinājums, ka Latvijas iedzīvotāji, kas vecāki par 40 gadiem, tiecas vairāk pašauties paši uz sevi, nevis uz citiem. Individuāli, kuri ir apmierināti ar dzīvi, daudz optimistiskāk raugās uz iespējām tajā pašiem kaut ko mainīt. Tādu indivīdu skaits aizvien pieaug, un kopš 1995. gada mazinās pašnāvību biežums. Cilvēkiem, kuri uzskata, ka viņiem ir iespējams savā dzīvē kaut ko mainīt, piemīt arī uzņēmība vieniem pašiem vai kopā ar citiem kaut ko darīt, lai viņa apstākļi uzlabotos.

Pēdējos divpadsmit gadus aizvien audzis uzņēmējdarbības apjoms, un pētījumi liecina, ka tiem Latvijas iedzīvotājiem, kam ir savi uzņēmumi, daudz biežāk nekā pārējiem ir augsta drošības sajūta. Būtu jāizpēta, vai, veicinot plašāku pievēršanos uzņēmējdarbībai, nesamazinātos to cilvēku skaits, kuriem ir zema drošumspēja dažādos aspektos. Daudziem cilvēkiem justies drošākiem mainīgos apstākļos palīdz ticība Dievam.

Arī tagadējo jaunās paaudzes latviešu vidū savu nozīmību nav zaudējusi etniskās piederības apziņa, kas latviešiem ļoti augsta bija padomju laikā. Etniskās piederības kā drošumspējas faktora nozīme varētu pieaugt līdz ar daudzajām pārmaiņām, kas būs saistītas ar Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā un NATO. Visbeidzot, veseli un veselīgi cilvēki parasti vairāk spēj paši ietekmēt savu drošību, tāpēc liels ieguldījums sabiedrības locekļu drošībā visos tās aspektos būtu veselīga dzīvesveida veicināšana.

Sabiedriskie tīkli kā drošumspējas faktors

Ievads

Sabiedriskie tīkli (jeb sabiedrisko kontaktu tīkli) daudziem Latvijas iedzīvotājiem ir nozīmīgs drošumspējas avots, kas sniedz gan drošību, gan drošības sajūtu. Tīklus neoficiālās grupās veiksmīgi veido daudzi Latvijas iedzīvotāji. Taču vēsturiski izveidojušos iemeslu dēļ (piecdesmit gadi padomju jūgā) oficiālie tīkli, kas spētu novērst, mazināt riskus vai tikt ar tiem galā, Latvijā ir nepietiekami izmantots resurss.

Ieguvumus, ko dod tīklošanās, mēdz saukt par sociālo kapitālu. Tā kā sociālais kapitāls vairo drošumspēju tiem, kas saprot, kā tas darbojas, iespējama polarizācija: tie, kas labi prot tīklot, var uzlabot savu drošumspēju, turpretim tie, kam ir mazāk tīklošanas iemaņu, var kļūt aizvien nedrošāki.

Šajā nodaļā ietverta teorētiska informācija par sabiedriskajiem tīkliem. Nodaļas mērķis ir analizēt sabiedrisko tīklu nozīmi indivīdu drošības radīšanā un uzturēšanā, kā arī līdzsvarotā tautas attīstībā un aplūkot piemērus, kas kā drošības resursu raksturo sabiedriskos tīklus Latvijā.

ANO Attīstības programmas pārskatiem par tautas attīstību tāda informācija gan nav raksturīga, taču to, kā tīkli veidojas un darbojas un kādas iespējas tie paver, Latvijā pagaidām saprot tikai nedaudzi. Ar nodaļā piedāvātās informācijas palīdzību ikviens var izdarīt secinājumus par to, kādās situācijās tīkli varētu palielināt cilvēkdrošību un kā tos izveidot pašam vai atbalstīt.

Nodaļā aplūkoti šādi jautājumi:

- kas ir sabiedriskie tīkli un sociālais kapitāls?
- kādas ir sabiedrisko tīklu priekšrocības?
- ar ko neoficiāli tīkli atšķiras no oficiāliem?
- kas Latvijā tīklus veido un tajos iesaistās?
- kā tīkli Latvijā darbojas?
- kā sabiedriskie tīkli vairo drošību un drošumspēju (ar konkrētiem piemēriem)?
- kā panākt, lai cilvēki tīklos iesaistās plašāk?

Sabiedrisko tīklu un sociālā kapitāla definīcijas

Sabiedriskos tīklus veido cilvēku, grupu vai organizāciju attiecības, kas balstās uz sadarbību un savstarpību kopīgu mērķu sasniegšanai. Tīkli var koncentrēties tikai vienā konkrētā ģimenē vai arī aptvert plašāku teritoriju – pagastu, reģionu, pilsētu un/vai pasauli. Tie var pastāvēt gan ilgstoši, gan īslaicīgi. Termins “tīkls” ir tēlainis un simbolisks: cilvēkus, grupas un to radītās organizācijas tas raksturo kā tīkla mezglus, bet to savstarpējās attiecības – kā līnijas. Analizējot sabiedrisko tīklu īpašības un to attīstības īpatnības Latvijas kontekstā, rodamas atbildes, kā uzlabot tīklus kā drošumspējas faktoru.

Tiem, kas iesaistās sabiedriskos tīklos, rodas sociāls kapitāls. Ievērojams sociālā kapitāla pētnieks Pjērs Burdjē to definē kā personisku līdzekli, kas tiem indivīdiem, ģimenēm un grupām, kam ir labāki kontakti savā starpā, nodrošina būtiskas priekšrocības.

Tāpat, kā tas ir ar terminu “cilvēkdrošība”, arī termina “sociālais kapitāls” jēdzieniskais saturs un definīcija pasaulē vēl tikai veidojas. Sociālā kapitāla nozīmi tautas attīstībā kopš XX gs. 90. gadiem uzsver Pasaules Banka, kas šo parādību sākusī sistemātiski pētīt pēc programmas “Sociālā kapitāla iniciatīva”. Šie pētījumi iezīmējuši sociālā kapitāla kopsakaru ar dažādu zinātnes disciplīnu pētitajām parādībām.

Sabiedrisko tīklu dimensijas

Kaut arī pēc pazīmēm oficiālie sabiedriskie tīkli no neoficiālajiem ir grūti nodalāmi, tas ir jādara, lai varētu saprast Latvijas situāciju, kur neoficiālā tīklošanās ir augstu attīstīta un tiek uzskatīta par primāru cilvēkdrošības avotu, turpretim oficiālo tīklu potenciāls vēl nav realizēts.

Neoficiālos tīklus veido attiecības ar ģimenes locekļiem, radniekiem, draugiem, partneriem, kaimiņiem u. tml. Parasti tos neregulē nekādi rakstīti noteikumi, tie darbojas saskaņā ar mutiskām norunām un normām.

Turpretim oficiālie tīkli veidojas un darbojas plašākās kopībās. Tie, piemēram, balstās uz formālām attiecībām darbavietās (uzņēmuma vai iestādes personāls, arodbiedrība), dažādās organizētās grupās un apvienībās (izglītība, sports, izklaide, mūzika un māksla, baznīca, labdarības organizācijas, brīvprātīgais darbs, pašpalīdzība). Bieži, bet ne vienmēr, oficiāliem tīkliem ir oficiāli reglamentēta struktūra (gada sapulces, statūti, formalizētas finansiālās procedūras), un bieži, bet ne vienmēr tās ir reģistrētas. Tās var būt gan vietējas, gan nacionālas, gan starptautiskas.

Būtiskākie tīklu panākumu nosacījumi

Tīkli gūst panākumus, ja savu mērķu sasniegšanai apvieno tajos iesaistīto indivīdu un organizāciju resursus. Sabiedriskie tīkli lielākoties ir ietvari resursu apmaiņai, tāpēc ir efektīvi tikai tad, ja spēj piesaistīt un koordinēt tādus resursus kā tajos iesaistīto laiks, profesionālās zināšanas un nauda.

Vēl viena tīklu panākumu atslēga ir spēja sadarboties ar apkārtnējo vidi. Tīklam ir vajadzīga stratēģija ārpusaulē pieejamo resursu izmantošanai.

Sadarbība grupu iekšienē jāveicina tīklu sabiedriskajām normām – tādām normām, kuru ievērošanu cits no cita pamatoti gaida tīklu dalībnieki. Vissvarīgākās no šīm normām ir *pildīt pienākumus* un *turēt dotu vārdu*. Svarīgs ir *savstarpīguma* princips, jo sabiedriskā tīkla dalībnieki ir savstarpēji saistīti ar pienākumiem,

gaidām un savstarpēju izpratni par to, ka kopīgie pūliņi būs rezultatīvi. Tīklus pašregulē arī tā sauktā ierobežojošā solidaritāte. Piemēram, tīklā iesaistīti cilvēki uzrauga cits cita uzvedību, jo viena cilvēka negodīga vai amorāla rīcība varētu mest ēnu uz visu organizāciju kopumā. Par tīklā pastāvošo normu pārkāpšanu bieži vien jāmaksā ļoti augsta cena: vainīgais zaudē cieņu un uzticību gan tīkla dalībnieku acīs, gan arī ārpus tīkla.

Oficiālajiem sabiedriskajiem tīkliem papildus ir daži citi panākumu nosacījumi, kas aplūkoti tālāk.

Tīklu nozīme drošumspējas vairošanā

Kā drošības avots sabiedriskie tīkli darbojas četrējādi (sk. arī 5.2. logu).

Pirmkārt, tīkli var sniegt *visādu atbalstu* (emocionālu, materiālu, fizisku). Piemēram, to dalībnieki var cits citam izpalīdzēt dažādās ikdienas dzīves situācijās (ja pietrūcis naudas, ja nav kas aprūpē bērņus, pieskata dzīvokli vai māju paša prombūtnes laikā vai slimības gadījumā u. tml.).

Otrkārt, tīkli var *darboties par tiešu informācijas avotu*, kas uzreiz palielina drošību, – informēt par nodarbinātības iespējām, par ielām, kas ir drošas pēc tumsas iestāšanās, par labākajiem ārstiem un tamlīdzīgi. Ja cilvēks ir informēts par savām tiesībām, laikus saņem brīdinājumus vai viegli var pārbaudīt radušās aizdomas par briesmām, viņš jūtas drošāk nekā tad, ja tāda aktuāla

5.1. logs

Nodaļā izmantoto jēdzienu definīcijas

Sabiedriskie tīkli, sabiedrisko kontaktu tīkli jeb **tīkli** (angliski *networks* vai *social networks*) ir tādi uz uzticēšanos un solidaritāti balstīti cilvēku kontakti un attiecības, kas dod sociālo kapitālu.

Tīklošanās (angliski *networking*) ir oficiālu un neoficiālu sabiedrisko tīklu veidošanās, kas notiek, cilvēkiem vērstoties citam pie cita, lai saņemtu palīdzību vai atbalstu.

Sociālais kapitāls (angliski *social capital*) ir būtiskās priekšrocības, ko indivīdam, ģimenei vai grupai dod labāki kontakti.

Kopiena (angliski *community*) ir cilvēku grupa, ko vieno kopīgs ģeogrāfiskais novietojums, kāda sociāla identitāte un/vai kopīgi rīcības motīvi.

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā, 2003

informācija nav pieejama. Turklāt, tiklus prasmīgi izmantojot informācijas ieguvē, cilvēks var iegūt citus būtiskus resursus – laiku, zināšanas, jaunus sakarus.

Treškārt, tikli var *veicināt socializēšanos*. Viens no galvenajiem cilvēkdrošības stabilitātes nosacījumiem ir indivīdu spēja panākt, lai viņi savas drošumspējas vairošanā varētu paļauties uz sevi un citiem. Šī spēja attīstās pakāpeniski. Jau sākotnējās socializācijas tiklā ģimenē daudzi labi iemācās gādāt par savu drošību – pārvarēt krīzes, veidot pozitīvas attiecības, nodrošināties ar nepieciešamo palīdzību, kā arī palīdzēt citiem. Tālākā drošumspējas prasmju ieaudzinašanā piedalās izglītības sistēma, un daudz ko šajā ziņā indivīds var apgūt, arī darbojoties sabiedriskās organizācijās.

Ceturtkārt, tikli var *nostiprināt piederības apziņu*, kas arī ir svarīgs drošumspējas faktors. Tikla dalībnieki iemanto pozitīvu sociālo identitāti un gūst iespēju uzturēt un attīstīt etniskas, valodiskas, reliģiskas, profesionālas vai jebkādas citas piederības apziņu.

Paši par sevi nekādi tikli gan drošumspēju nepaliek. Vēl vairāk: tiklā iesaistoties, indivīdam grupas drošības vārdā var nākties riskēt ar paša drošību. Ne visi neoficiālie un oficiālie tikli darbojas saskaņā ar visas sabiedrības interesēm. Piemēram, dažādos noziedzīgos grupējumos (mafija, rekets, ielu bandas), ultraradikālās reliģiskās vai politiskās organizācijās, tāpat kā jebkuros citos sabiedriskajos tīklos, valda dalībnieku savstarpējā

uzticība, noteiktas normas un sociālā kontrole, taču šie tikli darbojas šaurās interesēs, kas lielākoties ir pretrunā ar sabiedrības kopīgajām interesēm.

Sabiedrisko tīklu priekšrocības drošumspējas veicināšanā attiecībā uz indivīdu un valsti

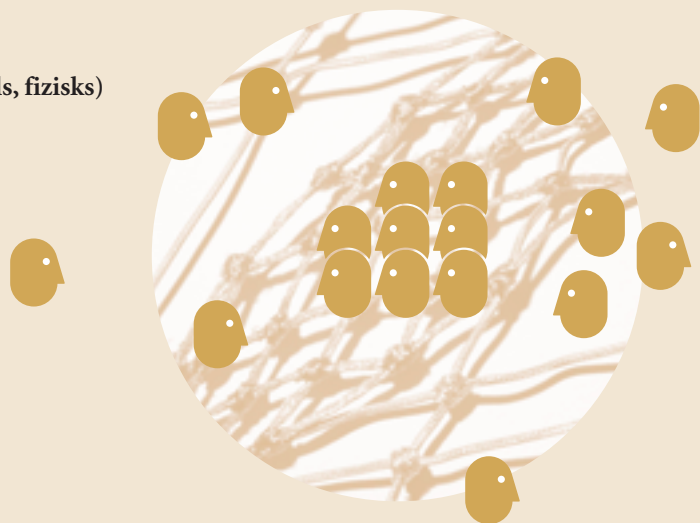
Sabiedriskie tīkli dod ne ar ko neaizstājamu labumu gan indivīdam, gan sabiedrībai, gan valstij. Indivīdam sabiedriskie tīkli ir elastīgs, efektīvs, individuālām vajadzībām piemērots, viegli pieejams un bieži vien ekonomiski izdevīgs aizstāvības un atbalsta avots. Sabiedrība ar tīklu palīdzību var stiprināt identitātes un piederības apziņu, pozitīvi ietekmēt uzvedību, nostiprināt saliedētību. Visbeidzot, tīklu līdzdalība politisku jautājumu izlemšanā demokratizē valsts politisko dzīvi (sk. 5.3. logu).

Vēsturiski Latvijā tīklu loma politiskajā dzīvē nav bijusi pietiekami novērtēta. Tomēr pēdējā laika tendences liecina, ka arī Latvijā pamazām sāk izprast, ko dod sociālais kapitāls un sabiedrisko tīklu darbība vietējā un reģionālajā līmenī, it īpaši valdības atbalstīto sociālo programmu realizēšanā. Lai sabiedrisko tīklu darbība kopumā būtu veiksmīga un veicinātu cilvēkdrošību, visos valsts pārvaldības līmeņos par prioritāti jāuzlūko tieši kopienas attīstība.

5.2. logs

Sabiedriskie tīkli sniedz drošību

- Atbalsts (emocionāls, materiāls, fizisks)
- Informācija
- Socializācija
- Piederības apziņa

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā, 2003

Sabiedriskie tīkli kā drošumspējas avots salīdzinājumā ar individu un valdību

Tīklu priekšrocības salīdzinājumā ar individu

Apziņa, ka indivīds nav viens ar savu problēmu

Kolektīva darbība, kas daudzu problēmu risināšanā ir pārāka par individuālu darbošanos

Plašāks pieejamo resursu spektrs

Lielākas atbalsta iespējas

Tīklu priekšrocības salīdzinājumā ar valdību

Mazāks birokrātisms un lielāka elastība lēmšanā un lēmumu pildīšanā

Bieži vien ekonomiski izdevīgāks vietēju sociālo problēmu risināšanas līdzeklis

Lielāka personīgā motivācija līdzdarboties

Spēja operatīvāk reaģēt uz pārmaiņām cilvēku vajadzībās

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā, 2003

Jāuzsver, ka sabiedriskajiem tīkliem nav jākompensē valdības institūciju nespēja pildīt tām uzticētos uzdevumus drošības stiprināšanā. Tīkliem nebūtu jāuzņemas pašiem atrisināt tādas problēmas kā bezdarbs valsts mērogā, mazatālotība vai sociālās nodrošināšanas sistēmas trūkumi. Parasti tīkliem nav tik plašu resursu, lai tie varētu nodrošināt, ka to dienesti vai pakalpojumi ir vienlīdz pieejami visā valstī. Tāpat tīkliem nav iespējams kompensēt to, ka valdības ieguldījumi tās pārziņātajās jomās (piemēram, veselības aprūpes sistēmā) nav pietiekami.

Tīklu dalībnieki mūsdienā Latvijā

Tas, cik intensīvi un cik bieži dažādi cilvēki iesaistās oficiālos un neoficiālos sabiedriskajos tīklos, ir atkarīgs no dažādiem faktoriem, kuru vidū svarīgākie ir materiālais stāvoklis, dzīvesvieta, dzimums, vecums, nodarbošanās un izglītība (sk. 5.5. logu).

Materiālais stāvoklis. Pētījums atklāj, ka iesaistīšanās neoficiālajos sabiedriskos tīklos sevišķi jūtami var veicināt zemu ienākumu cilvēku drošumspēju. Cilvēki jūtas droši, ja viņu tuvumā ir citi, ar kuriem iespējams regulāri tikties un dalīties informācijā, kuriem var lūgt padomu, palīdzību un atbalstu. Centrālās statistikas

pārvaldes “Dzīves apstākļu apsekojums Latvijā 1999. gadā” liecina, ka respondenti ar zemākiem ienākumiem vidēji biežāk nekā pārējie tiekas ar vienu vai abiem vecākiem. Daudziem attiecības ar vecākiem, kaimiņiem un draugiem ir vienīgais veids, kā saņemt uzmundrinošu vārdu, iegūt informāciju, tikt pie precēm vai pakalpojumiem, aizņemties naudu.

Pasaules Bankas un ANO Attīstības programmas finansētais izdevums “Nabadzīgo cilvēku viedokļi: nabadzības sociālais vērtējums Latvijā” (1999) liecina, ka naudas trūkums ceļa izdevumu segšanai, dāvanu iegādei un citiem tēriņiem neļauj cilvēkiem ar zemiem ienākumiem uzturēt sabiedriskos kontaktus. Kontaktu samazināšanās pastiprina sociālo atstumtību, vājinot indivīda ticību vai pārliecību, ka viņam iespējams ietekmēt savas dzīves notikumus.

Viena no grupām, kurās ir sevišķi liela nabadzības un sociālās atstumtības varbūtība, ir bērni un ģimenes ar bērniem. LR Labklājības ministrijas pasūtītais pētījums “Sociālās atstumtības riska faktoru identificēšana trūcīgo ģimeņu bērniem” (2002) parādīja, ka vislielākās izredzes nokļūt trūcīgo grupā ir ģimenēm ar diviem un vairāk bērniem, ģimenēm, kurās bērni dzīvo ar vienu no vecākiem, ģimenēm, kurās vismaz viens darbspējīgais pieaugušais ir bezdarbnieks, bērniem, kuru vecāki ir cilvēki ar īpašām vajadzībām, bērniem ar īpašām vajadzībām, bērniem no sociāli nelabvēlīgām ģimenēm, Latgalē dzīvojošām ģimenēm.

Jo vairāk ģimenē bērnu, jo lielāka varbūtība, ka savā starpā tie kontaktēsies vairāk nekā ar citiem un tādējādi negūs tās priekšrocības, ko dod plaši tīkli.

Sabiedrisko kontaktu iespējas, kā arī iespējas atrast veselīgus un noderīgus brīvā laika pavadīšanas veidus paplašina atbalsts izglītībai (vārda visplašākajā nozīmē). Mācību laikā izveidojušās attiecības sniedz emocionālo drošības sajūtu. Bērniem un jauniešiem tās palīdz paplašināt kontaktus, lai varētu tālāk izvērst informācijas apmaiņu un palielinātos darba atrašanas izredzes.

Īpašas vajadzības. Cilvēkiem ar īpašām vajadzībām bieži vien ir ierobežoti sabiedriskie kontakti. Pirmkārt, ierobežotas viņiem ir tīri fiziskās iespējas sasniegt citus. Otrkārt, viņiem ir specifiskas vajadzības attiecībā uz izglītību, apmācību un darbu. Treškārt, ģimenēm, kurās ir cilvēks ar īpašām vajadzībām, bieži vien ir grūts materiālais stāvoklis. No visiem Latvijā reģistrētajiem pieaugušajiem cilvēkiem ar īpašām vajadzībām strādā tikai 14 %, un tas liecina, ka pēc bērnības viņu sociālā atstumtība neizbeidzas. Lai jau drīz mazinātos šās grupas sociālā atstumtība, valdībai vajadzētu panākt bērnu ar īpašām vajadzībām izglītošanos pamatpilsulas skolās. Tas gan prasītu diezgan

lielus papildu līdzekļus skolu piemērošanai šādu bērnu vajadzībām, speciālistu sagatavošanai un mācību līdzekļu iegādei, taču tas ir reāls ceļš, kā palielināt kādas ļoti neaizsargātas mūsu sabiedrības daļas drošumspēju.

Ienākumu līmenis paša vērtējumā. To Pētījuma respondentu vidū, kuri savu ienākumu līmeni vērtē optimistiskāk, vairāk ir tādu, kas atzīst, ka aktīva dalība sabiedriskos tīklos viņiem ir svarīgs drošumspējas faktors.

Dzīvesvieta. Jo mazāk urbanizēta vide, jo lielāka nozīme cilvēka drošumspējā ir sabiedriskiem tīkliem. Šī sakarība parādās "Dzīves apstākļu apsekojumā Latvijā 1999. gadā". Apsekojuma dati liecina, ka lielāku pilsētu iedzīvotāji retāk uztur attiecības ar kaimiņiem un savukārt, jo mazāk urbanizēta ir vide, jo vairāk kaimiņi apmainās ar informāciju un cits citu atbalsta.

Dzimums. Sievietēm un vīriešiem sabiedrisko kontaktu biežums ir diezgan līdzīgs. "Dzīves apstākļu apsekojums" liecina, ka ar radniekiem vīrieši un sievietes tiekas vienlīdz bieži, taču ārpus darba laika ar kolēģiem vīrieši tiekas biežāk (26 %) nekā sievietes (16 %).

5.4. logs

Kaija Gertnere-Ozola
Nevalstisko organizāciju centra direktore

Pilsoniskā sabiedrība un cilvēkdrošība

Pilsoniskās sabiedrības pamatā ir pārlicība, ka arī indivīdiem pašiem jādod teikšana par to, kā viņus pārvalda. Panākt, lai cilvēki piedalītos politikas veidošanā vai aktīvi interesētos, kā tā notiek, bieži vien ir grūti. Turklāt nereti ierindas iedzīvotājiem nemaz arī nav dota iespēja ietekmēt birokrātu risinājumus. Taču aktīva un līdzdarbīga pilsoniskā sabiedrība var būtiski uzlabot rīcībpolitiku, tāpēc Latvijas sabiedrības vēl nepaveikto uzdevumu vidū viens no svarīgākajiem ir atjaunot uzticēšanos valsts sektoram un palielināt tā sociālo kapitālu.

Latvijas nevalstisko organizāciju sadarbība ar valdību aizvien vēl attīstās, un ļoti bieži organizācijas pārmet valdībai, ka tā ignorē sabiedrības vajadzības un dialoga vietā aprobežojas ar vienvirziena informēšanu. Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumos, kuri ir spēkā kopš 2002. gada 1. jūnija, nevalstisko organizāciju pārstāvjiem paredzēta iespēja piedalīties valsts sekretāru iknedēļas sanāksmēs. Ar šo noteikumu pieņemšanu vainagojušies Valsts kancelejas centieni lemjamo jautājumu apspriešanā iesaistīt pilsonisko sabiedrību, lai tās līdzdalība un uzraudzība lēmumu pieņemšanu darītu caurredzamāku. Tādējādi Latvijas nevalstisko organizāciju sektoram ir pavērta lieliska iespēja, ko tas gan ļoti bieži vēl nespēj pilnīgi izmantot.

Lai pilsoniskā sabiedrība darbotos rezultatīvi, tās dalībniekiem jābūt apņēmīgiem, sadarbīgiem un jārikojas sabiedrībai caurredzamā veidā, turklāt tai vajadzīgi tādi cilvēkresursi un finansiālie resursi, kas var nodrošināt kvalitatīvu sabiedrības pārstāvību un devumu.

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā, 2003

Faktori, kas Latvijā ietekmē iesaistīšanos sabiedriskajos tīklos

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā, 2003

Vecums. Vecumam pieaugot, gan sabiedrisko kontaktu biežums, gan to plašums samazinās. Ikmēneša sabiedriskie kontakti visšaurāki ir vecumā pēc 65 gadiem, bet visplašāki – vecumā no 18 līdz 24 gadiem. “Dzīves apstākļu apsekojums Latvijā 1999. gadā” liecina, ka 44 gadi ir robeža, aiz kuras būtiski retāki kļūst kontakti ar draugiem. Vecumam pieaugot, samazinās arī cilvēku iespējas un gatavība sabiedrisko tīklus izmantot par drošības avotu. Vecumā līdz 65 gadiem tikai retajam ir grūti atrast kādu, ar ko kontaktēties, ja ir radusies vajadzība. Turpretim pēc 75 gadu sasniegšanas vidēji katrs desmitais jūtas vientuļš un

nespēj atrast sabiedrību. Gados vecākiem cilvēkiem grūtāk ir arī atrast uzticības personu, ar ko apspriest savas personīgās problēmas. Vidēji katram septītajam vecumā pēc 65 gadiem nav iknedēļas kontaktu ar radniekiem vai citiem cilvēkiem ārpus mājsaimes.

Vecie cilvēki ir viena no sabiedrības grupām, kurās ir augsts sociālās atstumtības risks un nedrošība, un sabiedriskie tīkli tiem daudz varētu palīdzēt. Taču liekas, ka, vecumam pieaugot, cilvēki tiem pieejamos sabiedriskos kontaktus par drošības resursu izmanto aizvien atturīgāk. Piemēram, respondenti

virs 65 gadiem biežāk nekā citu vecumgrupu respondenti kontaktējas ar kaimiņiem (84,1 % vismaz reizi mēnesī), taču nereti šos kontaktus izmanto nevis savas drošības palielināšanai, bet gan citiem nolūkiem.

Nodarbošanās. “Dzīves apstākļu apsekojums Latvijā 1999. gadā” liecina, ka sabiedriskus kontaktus ar radniekiem vai citiem cilvēkiem ārpus mājsaimes visplašāk uztur bezdarbnieki. Uzņēmēji un pašnodarbinātie priekšroku dod profesionālām saitēm.

Izglītība. Tie, kam izglītība zemāka, retāk piedalās oficiālos sabiedriskos tīklos (arodbiedrībās, partijās, reliģiskās organizācijās, sporta apvienībās, brīvā laika, interešu un vides organizācijās utt.). Piemēram, no “Dzīves apstākļu apsekojuma” respondentiem, kam bija augstākā izglītība, vismaz vienā oficiālā organizācijā bija iestājušies 39,6 %, no respondentiem ar vidējo profesionālo izglītību pēc vidusskolas – 26,6 %, ar vidējo vispārīgo izglītību – 21,7 %, ar pamatzglītību – 13,8 %.

Sabiedrisko kontaktu tīklus var izmantot, lai drošību palielinātu sev tuviem cilvēkiem, kam sakarā ar vecumu, hronisku slimību vai invaliditāti vajadzīga īpaša palīdzība. Taču ne vienmēr tā notiek. Rūpes par draugu vai radnieku bez atbildības uzņēmušies vidēji tikai 13,6 % no “Dzīves apstākļu apsekojuma” respondentiem. LU Filozofijas un socioloģijas institūta statistiskais pētījums “Sociālās attiecības un sociālā atbalsta sistēmas” liecina, ka gandrīz pusei Latvijas iedzīvotāju (47,3 % no respondentiem) nav neviena, kas viņiem varētu palīdzēt ne-

lielās finansiālās grūtībās, bet vairāk nekā pusei (57,7 % no respondentiem) – lielās finansiālās grūtībās (LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2001).

Attieksme pret oficiālajiem un neoficiālajiem tīkliem

Dažādi pētījumi liecina, ka daudziem Latvijas iedzīvotājiem oficiālie tīkli neliekas tik efektīvi drošumspējas avoti kā neoficiālie tīkli. Lielākā daļa no **Pētījuma par cilvēkdrošību 2002** respondentiem par labāku uzskata sevi nodrošināt proaktīvi – balstoties uz tādiem drošības gādniekiem kā draugi, ģimene, neoficiālās aprindas un kaimiņi, nevis pasīvi (reaktīvi) paļaujoties tikai uz nodrošinātību, ko var sniegt valdība un sabiedriskās organizācijas (sk. 5.7. logu).

“Dzīves apstākļu apsekojums” liecina, ka neoficiālos tīklus Latvijas iedzīvotāji izmanto plaši un bieži un tie ir cieši. Vismaz reizi nedēļā vidēji 83 % respondentu kontaktējas ar draugiem un kaimiņiem, 79 % ar vecākiem, 65 % ar vīra vai sievas vecākiem, 62 % ar brāļiem vai māsām.

Cilvēki tikai pamazām iesaistās dažādās sabiedriskās organizācijās. 2002. gada martā Turgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs (SKDS) veica LR Tieslietu ministrijas pasūtītu pētījumu “Attieksme pret atsevišķiem ar integrāciju saistītiem jautājumiem”.

5.6. logs

Kurš kuram palīdz?

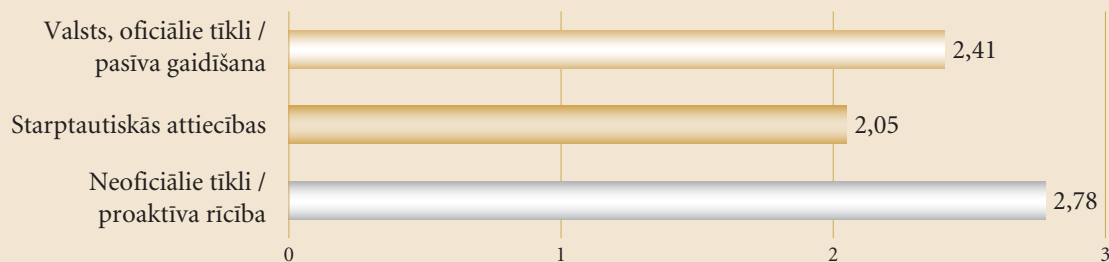
No aptaujātajiem Latvijas iedzīvotājiem, kam ir dzīvesbiedrs (partneris, sieva vai vīrs), slimības gadījumā viņa palīdzību mājsaimniecībā lūgtu 80 % vīriešu un 60 % sieviešu. Nākamais šāda atbalsta avots, vienlīdz nozīmīgs abiem dzimumiem, ir māte. Tikai 2 % aptaujāto izsakās, ka to nelūgtu nevienam. Emocionālās grūtībās (nomāktība un vēlēšanās ar kādu par to izrunāties) palīdzību nevienam nelūgtu 22 % vīriešu un 11 % sieviešu.

Šie dati liecina, ka grūtībās nonākušie no sievām, mātēm, meitām vai māsām palīdzību gaida un sagaida biežāk nekā no vīriem, tēviem, dēliem vai brāļiem. Vīrieši lielākā mērā nekā sievietes cer uz “otras puses” palīdzību, bet sievietes biežāk nekā vīrieši palīdzību meklē pie tuvākā drauga vai draudzenes. Vīrieši retāk nekā sievietes meklē emocionālu atbalstu un bieži vien to nedara arī tad, ja ir apdraudēta viņu psihiskā vai varbūt pat fiziskā veselība. Sievietes ciešāk nekā vīrieši mēdz būt iesaistītas savstarpējās palīdzības tīklos. Viņas biežāk risina sadzīviskas problēmas un uzņemas lielāku atbildību par ģimenes locekļu veselību un labklājību.

Avots (statistika): LU Filozofijas un socioloģijas institūts. 2001.
Sociālās attiecības un sociālā atbalsta sistēmas. ISSP pētījums

5.7. logs

Valsts, starptautiskās attiecības un neoficiālie tikli kā drošumpējas faktori

Ietekme uz drošības sajūtu vērtēta pēc šādas skalas: 1 – mazina; 2 – neietekmē; 3 – vairo; 4 – ļoti vairo.

“Valsts, oficiālie tikli / pasīva gaidīšana” attiecas uz tieslietu sistēmu, policiju un valsts iekšējās drošības sistēmu, sociālās aprūpes sistēmu, veselības aprūpes iestādēm, nodarbinātības dienestu, valdību, pašvaldībām, Latvijas bruņotajiem spēkiem, baznīcām un sociālās palīdzības organizācijām.

“Starptautiskās attiecības” attiecas uz ANO, NATO, ES, ASV un Krieviju.

“Neoficiālie tikli / proaktīva rīcība” attiecas uz draugiem, ģimeni, neoficiālām aprindām, kaimiņiem, paša rīcību.

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā. *Pētījums par cilvēkdrošību 2002*

Pēc tā respondentu izteikumiem, 10,1 % no viņiem bija iestājušies arodbiedrībās, 9,7 % iesaistījušies sporta klubos, 9,1 % – baznīcās un reliģiskās organizācijās, 8,7 % – dažādos klubos un aktivitātēs, bet 58 % nepiederēja ne pie vienas oficiālās grupas.

Vairāk nekā puse no SKDS pētījumā aptaujātajiem izteicās, ka nav nekādā veidā aktīvi rīkojušies, lai atrisinātu savas vai savu tuvinieku problēmas. 20 % no tiem, kas bija rīkojušies, izteicās, ka lūguši pašvaldības palīdzību, 12 % – ka vērsušies policijā, 8,5 % – ka piedalījušies sanāsmēs, kur varējuši izteikties, bet tikai 2,2 % – ka iesaistījušies kādas nevalstiskas organizācijas darbībā.

Nevalstiskās organizācijās iesaistījušos skaits precīzi nav zināms, jo oficiāli statistikas dati par to nav vākti. Tomēr oficiālā tiklošanās, it īpaši nevalstisko organizāciju formā, Latvijā attīstās lēnāk, nekā būtu lietderīgi valsts veiksmīgai attīstībai. Nevalstisko organizāciju centra dati (<http://www.ngo.org.lv>) liecina, ka NVO skaitam ir sakarība ar iedzīvotāju labklājības līmeni: jo augstāks pašvaldības teritorijā ir labklājības līmenis, jo vairāk nevalstisko organizāciju tur darbojas. Nevalstisko organizāciju centrs secina: “Ņemot vērā NVO lomu sociālās spriedzes mazināšanā un netradicionālu risinājumu piedāvāšanā, būtu nepieciešams veicināt nevalstisko organizāciju rašanos un darbību mazpilsētās un laukos.”

Kaut arī izplatīts ir viedoklis, ka draugi un ģimene sniedz lielāku drošību nekā oficiālie tikli, daudzos gadījumos tā tomēr nav. Ekonomiskās drošības jautājumos (piemēram, tos, kas saistīti ar darba apstākļiem) bieži var atrisināt ar oficiālu, kolektīvu rīcību. Kaimiņi apvienojoties var panākt, ka pašvaldības pastiprina drošību uz ielām (piemēram, uzlikt ceļa zīmes), un vides aktivistu grupas var panākt, ka agresīva uzņēmējdarbība neapdraud indivīdu veselību.

Tas, ka pret oficiāliem tikliem ir citāda attieksme nekā pret neoficiāliem tikliem, daļēji izskaidrojams ar vēsturiskiem cēloņiem. Ekonomikas profesors Kriss de Neiburgs (Nīderlande) kādā pētījumā par to, ar kādām stratēģijām pārejas sabiedrību cilvēki mazina savu sociālo apdraudētību (Neubourg de, C. and Morris, S. 1999. *Safety Nets and Life Lines: social assistance policy in transition economies*), uzsver, ka padomiskā sociālās nodrošināšanas sistēma minimālo pamatvajadzību līmenī darbojās labi. Gandrīz visiem bija darbs, un nodarbinātie bija apdrošināti slimības vai invaliditātes gadījumiem. Ģimenes ar bērniem saņēma pabalstus, darbojās bērnudārzi, valsts institūcijas nodrošināja lētus mājokļus, subsidēja enerģijas patēriņu un veselības aprūpi, sedza mācību izmaksas. Tiesa gan, drošība lielā mērā bija atkarīga no tā, vai cilvēkam bija ģimene un darbs, tāpēc ne visi sabiedrības locekļi varēja justies droši.

Kā piemērus var minēt cilvēkus ar īpašām vajadzībām vai bez vecāku gādības palikušus bērnus, kuri dzīvoja slēgtās iestādēs.

Taču, pats galvenais, padomju sistēma liedza drošību tiem, kas darbos vai vārdos aizstāvēja cilvēktiesības, vārda, informācijas un pārvietošanās brīvību. Cilvēki, kas aicināja ievērot šīs demokrātiskā sabiedrībā pašsaprotamās tiesības, ne tikai riskēja zaudēt minētās garantijas, bet arī bija apdraudēti personīgi.

Oficiālo tīklu loma drošībā un drošumspējā

Kas vajadzīgs, lai tīkls veiksmīgi darbotos un attīstītos

Oficiālie tīkli attīstās pēc noteiktām likumsakarībām. **Pārskata** autori izanalizējuši vairākus veiksmīgi izdevušos tīklus un secinājuši, ka oficiālo tīklu panākumiem ir četri svarīgi priekšnosacījumi: *izjus-*

Anita Jākobsone

*Bijusī ANO Attīstības programmas projektu konsultante
(Tieslietu ministrijā)*

5.8. logs

Blats un sabiedrisko kontaktu tīkli padomju laikā un tagad

Vai padomju laikā pastāvēja sabiedrisko kontaktu tīkli? Pastāvēja, it īpaši neoficiālie. Taču šo tīklu iespējas ierobežoja indivīda nebrīvība un reālas pilsoniskās līdzdalības neiespējamība. Padomju laika sabiedrībā valdīja tādi “kolektīvisma” stereotipi kā, piemēram, “Vairākumam ir taisnība”, “Kolektīvais labums ir svarīgāks nekā individuālais”, “Līdzdalība ģimenē ir mazāk svarīga nekā līdzdalība sabiedriskā darbā vai izcilība darba pienākumu izpildē”. Šie stereotipi bija pretrunā ar cilvēku ikdienas vajadzībām, kuras apmierināt bieži vien varēja palīdzēt nevis mistisks kolektīvs, bet gan tikai tā sauktais blats: gandrīz katram to nācās izmantot, lai nokļūtu pie labāka ārsta, saņemtu dzīvokli, dabūtu biļetes uz teātri, nopirktu importa apavus vai franču smaržas, iekārtotu bērnus pirmsskolas iestādē. Uz blata balstītos sadarbības tīklus nekādi nevar pielīdzināt tiem sabiedrisko kontaktu tīkliem, kuru pamatā ir individuāla brīvība un indivīda tiesību ievērošana. Blata pavadoni vienmēr bija pazemošanās, pakalpojumu apmaiņa, kukuļi.

Turpretim sabiedrisko kontaktu tīkli pilsoniskā sabiedrībā veidojas brīvas gribas aktā, cilvēkam apzinoties un izprotot savas tiesības, pienākumus, iespējas un vajadzības. Tas ir signāls, ka atomizētais indivīds tiecas atjaunināt savu piederību pie kāda “mēs”, iesaistoties jaunās attiecībās, ar kurām viņš cer kaut kādā ziņā pārvarēt individuālo iespēju un resursu ierobežotību.

Pasaules Bankas un ANO Attīstības programmas finansētajā pētījumā par nabadzību apstiprinājās: ja cilvēks zaudējis savu identitātes apziņu, atsvešinājies pats no sevis un atsvešinās arī no ģimenes locekļiem un kaimiņiem, tādējādi pats sevi izolēdams no visu veidu atbalsta resursiem, viņš grimst arvien dziļākā nabadzībā un depresijā.

Sabiedrisko kontaktu tīklu attīstību Latvijā galvenokārt ierobežo tas, ka pilsoniskā līdzdalība pēc tās faktiskajām iespējām bieži vien līdzinās bērnu rotaļām smilšu kastē: tur gan var darīt visu, taču pieaugušos (lasi: pašvaldību, valdību, Saeimu) tas maz interesē. Nevalstiskajām organizācijām ir maz resursu. Pašlaik pilsoniskās sabiedrības veidošanos un NVO līdzdalību sabiedrības dzīvē lielākoties balsta finansiāla palīdzība no ārzemēm. Daudzi vēl nemaz neapzinās, cik daudz var panākt ar sabiedrisko kontaktu tīkliem. Tāpēc ir ļoti svarīgi, lai Latvijas sabiedrības izpratne par sociālo kapitālu un tīkliem kļūtu aizvien labāka.

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā, 2003

5.9. logs

Oficiālo sabiedrisko tīklu veidošanās Latvijā

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā, 2003

ta vajadzība vai problēma, vēlēšanās un mēģinājumi rīkoties, pieredze vai priekšzīme un konkrēta darbība (sk. 5.9. logu). Tīklu panākumus un ilgtspēju veicina arī citi šajā nodaļā jau minētie pozitīvi faktori: sociālo normu uzturēšana un ievērošana, cilvēkresursu koordinēšana, veiksmīga ārējo resursu izmantošana.

Labs piemērs, kas šo konstatējumu ilustrē, ir Jelgavas vecāku darbība savu bērnu aizsardzībā (sk. 5.10. logu).

Sabiedrisko tīklu veidošanās sākas ar **vajadzību**, ko izjūt sabiedrības locekļi. Uz darbību, kas noveda pie organizācijas “Vecāki Jelgavai” tapšanas, sākotnēji rosināja doma, ka būtu kaut kas jādara, lai jauniešu vidū mazāk izplatītos atkarība no narkotiskām vielām.

Nākamais solis, kas cilvēkus jau tuvina sabiedrisko kontaktu tīkla izveidei, ir **vēlēšanās un cenšanās rīkoties**, lai stāvoklis mainītos. Jelgavas Dome izveidoja dažādu profesiju speciālistu darbg grupu, kurai bija jāpievēršas jauniešu narkomānijas profilakses problēmai.

Vēl viens būtisks solis sabiedrisko kontaktu tīkla tapšanā, it īpaši daudzos gadījumos tagad Latvijā, ir **citu pieredze vai priekšzīme** – “grūdiens no malas”, kas vēlēšanos rīkoties pārvērš aktīvā rīcībā. Latvijas iedzīvotājiem kopumā ir potenciāli ļoti sabiedrisko kontaktu tīkli (cieši, intensīvi un slēgti), tomēr tie reti

pārvēršas konkrētā darbībā. Jelgavnieki pieredzi guva Zviedrijas pilsētā Nakā, kur profilaktiskās grupas dalībniekiem bija iespējams iepazīties ar zviedru vecāku grupu, kas nakts stundās rūpējās par vietējo jauniešu drošību, veicot reidus populārākajās izklaides vietās.

Visbeidzot sākas **konkrēta darbība**, tāda kā sabiedriskās organizācijas “Vecāki Jelgavai” nodibināšana un vecāku reidu uzsākšana pilsētā.

Šim modelim atbilst visu **Pārskatā** aplūkoto konkrēto tīklu rašanās un attīstība.

Oficiālo sabiedrisko tīklu izveidošanā svarīga loma ir vadītājiem. Viņiem parasti ir pieredze, vai arī viņi ir spējīgi rādīt priekšzīmi. Cilvēki, kuri savu laiku un enerģiju atvēl arī vispārības interesēm, ļoti labi spēj pamudināt uz rīcību arī citus.

Daudzi **Pētījuma** respondenti uzsvēra, ka izšķirīga nozīme ir vietējo iedzīvotāju, pašvaldību un uzņēmēju atbalstam. Pašvaldības var atvēlēt finanšu un cilvēku resursus, palīdzēt informācijas izplatīšanā, sniegt morālu atbalstu, izteikt pateicību. Bieži vien oficiālo tīklu panākumos izšķirīga nozīme ir uzņēmēju filantropijai. Tīkla dalībniekus var iedrošināt sabiedrības atbalsts un plašsaziņas līdzekļi, kas var arī informēt par tīkla misiju un piesaistīt tam jaunus dalībniekus.

Sabiedriskā tikla darbības un attīstības gaitā atklājas jaunas vajadzības, paveras jaunas to apmierināšanas iespējas. Piemēram, Jelgavas vecāki savas organizācijas neilgās pastāvēšanas laikā jau ir nonākuši pie secinājuma, ka jāizglīto vecāki, rīkojot seminārus un gatavojot materiālus par to, kā lai bērniem iemāca nekļūt varmācības upuriem uz ielas un vairot savu drošību.

Tiklu loma drošības uzlabošanā dažādās jomās

Tīklošanās var uzlabot drošību gandrīz jebkurā jomā. Īpaši rezultatīvi tā var veicināt personīgo (fizisko) drošību (to liecina kustība “Vecāki Jelgavai”, sk 5.10. logu) un ekonomisko drošību.

5.10. logs

“Vecāki Jelgavai” – tīkls personīgai drošībai

Sabiedriskā organizācija “Vecāki Jelgavai” piedalās projekta “Liels un mazs drošā pilsētā” realizēšanā. Naktīs no piektdienas uz sestdienu tā organizē brīvprātīgas vecāku patruļas, kam pilsētas jaunieši jāpasargā no iespējamiem nelaimes gadījumiem. Pasākuma iniciatori ir vecāki, kurus Jelgavas Dome bija sūtījusi iepazīties ar līdzīgu organizāciju Zviedrijā. Ar šo ierosmi viņi pierāda, ka ikvienam ir iespējams aktīvi līdzdarboties savas pilsētas vai pagasta cilvēku drošības palielināšanā.

Piektdienās pulksten astoņos vakarā sapulcējas desmit vecāki, kas piedalās nedēļas nogales apgaitā pa Jelgavu. Viņi pārrunā, kādi uzdevumi tonakt veicami, un katrs saņem “uniformu” – ziemas virsjaku, kurai ir atstarojošs uzraksts “Vecāki Jelgavai”, un lukturīti.

Katru stundu apgaitā dodas divas vecāku grupas, katrā pa trim tēviem un divām mātēm. Katrai grupai līdzī ir viens mobilais telefons un pirmās medicīniskās palīdzības līdzekļi (viss apgaitai nepieciešamais ir sagādāts ar Jelgavas uzņēmēju un Domes atbalstu).

Apgaitas maršruti ir apmēram 12 kilometrus gari. Tie izveidoti, ievērojot pašu jauniešu domas par to, kuras ielas un rajoni pilsētā ir visnedrošākie. Maršruti aptver tirdzniecības vietas, kur pārdod alkoholu un tabakas izstrādājumus, kafējnīcas, bārus, restorānus, spēļu zāles un datorzāles, naktsklubus, parkus un citas vietas, kur mēdz uzturēties jaunieši. Apgaitas laikā vecāki tiek ar jauniešiem, daļa savas organizācijas vizītkartes ar telefona numuru, ko izmantot nepieciešamības gadījumā, informē par savu misiju un vienkārši atrodas tuvumā. Viņu uzdevums ir nevis moralizēt un uz mājām izdzenāt, bet gan gādāt, lai bērniem vēlajās vakara stundās būtu maksimāla drošība, piemēram, pavadīt viņus mājās, raudzīties, lai datorsalonus visu nakti neatrastos bērni, kas jaunāki par 16 gadiem, un lai jauniešiem nekur nepārdotu alkoholiskus dzērienus un tabakas izstrādājumus. Organizācija “Vecāki Jelgavai” cieši sadarbojas ar municipālo policiju un vietējo slimnīcu, ārkārtas situācijās nekavējoties nodrošinot palīdzību. Reids beidzas ap diviem naktī, kad abas vecāku grupas sanāk kopā, lai izvērtētu un pārrunātu nakts laikā piedzīvoto. Pēc tam apgaitu dalībnieki dodas mājās.

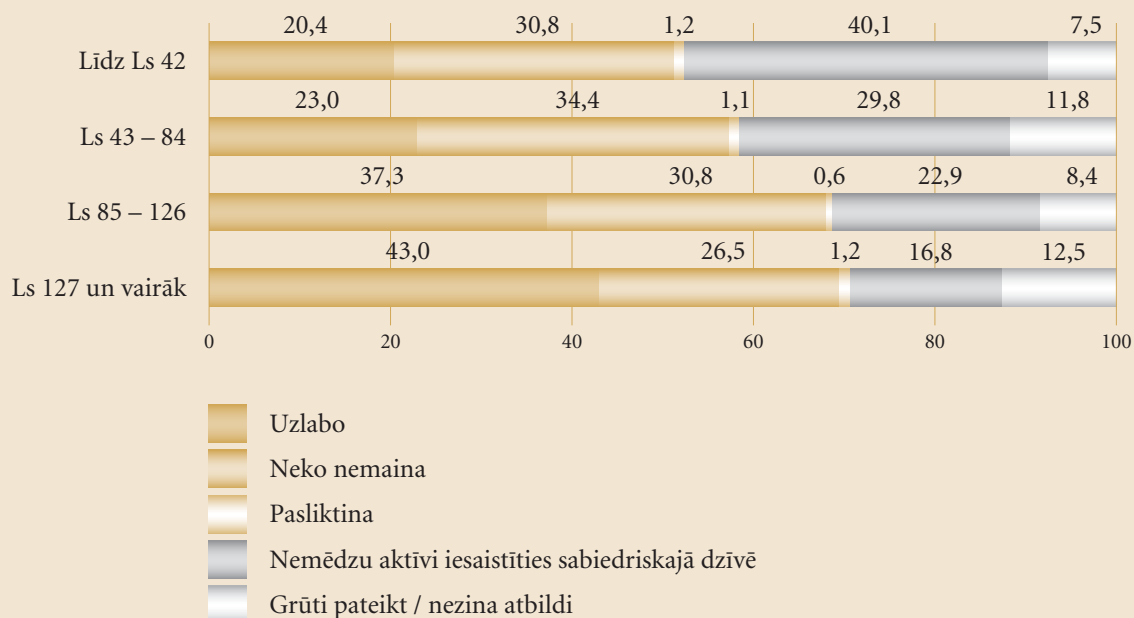
Organizācijā ir noteikums apgaitās neiesaistīt nejaušus cilvēkus. Katram jaunpienācējam rīko īpašas mācības, un cilvēkus arī pārbauda: jaunpienācēju pieņem, ja par viņu galvo jau iesaistījušies vecāki. Pašlaik jau ir izveidojusies tādu vecāku rinda, kuri grib piedalīties reidos, un vairākums no vecākiem, kas tajos jau ir piedalījušies, vēlas iet vēlreiz.

Sarmīte Vīksna, māte no Jelgavas, izsaka gandarījumu, ka pilsētas vecākiem neatkarīgi no amata un profesionālās piederības sākušas veidoties stiprākas savstarpējās saites un kontakti. Materiāli un morāli šo pasākumu atbalstīt organizācija aicina arī pilsētas uzņēmējus un domes darbiniekus, kuriem kā vecākiem nevar nerūpēt savu un citu bērnu drošību.

Apraksta pamatā ir intervija ar Sarmīti Vīksnu – māti un vienu no organizācijas “Vecāki Jelgavai” izveidošanas iniciatorēm
Avots: ANO Attīstības programma Latvijā, 2003

5.11. logs

Dažāda ienākumu līmeņa cilvēku viedoklis par to, vai aktīva līdzdalība sabiedriskajā dzīvē uzlabo paša un tuvāko cilvēku dzīvi (% no visiem attiecīgās grupas respondentiem)

Avots: Iedzīvotāju integrācija: sabiedriskas aktivitātes (SKDS pētījums 2002. g. martā)

Kā jau minēts 2. nodaļā, Latvijas iedzīvotājiem ekonomiskā drošība saistās ar pietiekamiem un paredzamiem ienākumiem un ir viens no galvenajiem bažu aspektiem. To pašu atklāja arī Tieslietu ministrijas pasūtītais pētījums “Attieksme pret atsevišķiem ar integrāciju saistītiem jautājumiem” (2002), kura respondenti kā galvenos nedrošības sajūtas faktorus visvairāk minēja bezdarbu (40,6 %) un zemos ienākumus (30,5 %).

K. de Neiburgs norāda, ka ekonomisko drošību vairo ne tikai iesaistīšanās darba tirgū, bet arī iesaistīšanās uz savu ģimeni un iesaistīšanās citos sabiedriskajos tīkos. Savukārt sabiedrisko tīklu pētnieks Dž. Koulmans, kas pētījis sabiedriskos tīklus, parāda sakarību starp sociālo kapitālu un ekonomisko attīstību. Viņš uzsver, ka sabiedriskajās sistēmās, kurās attīstās dažādas sociālās organizācijas un ir augsts pilsoniskās līdzdalības līmenis, ir daudz lielāks ekonomiskās attīstības potenciāls. (Coleman, J. 1990. *Foundations of Social Theory.*)

Viena no primārajām tīklošanās kā drošumspējas avota priekšrocībām ir tās proaktivitāte. Pat attiecībā uz ekonomisko drošību būt aktīvam un iesaistīties sabiedriskajos tīklos (ģimene, draugi, vietējā sabiedrība),

lai savstarpēji dalītos ar resursiem, ir daudz produktīvāk nekā pasīvi gaidīt un pārāk augstas prasības izvirzīt pašvaldībai vai valdībai.

Pārskatam veiktā **Pētījuma** respondenti gan apgalvo, ka visrezultatīvākā ekonomiskās nedrošības mazinātāja pēc savām iespējām varētu būt valsts un indivīdi paši šajā ziņā paliek tikai otrajā vietā. Tomēr **Pētījums** atklāj divas sakarības. Pirmkārt, jo aktīvāk savu problēmu risināšanā cilvēks iesaista ģimeni un draugus, jo mazākas ir viņa bailes par materiālo nodrošinājumu nākotnē. Savas ekonomiskās problēmas pirmām kārtām ģimenes un draugu lokā ir mēģinājusi risināt cilvēku lielākā daļa. Otrkārt, jo zemāki ienākumi, jo lielāka nozīme drošības sajūtas veicināšanā ir aktīvai rīcībai neoficiālajos sabiedriskajos tīklos.

Pētījuma rezultātu analīze daudzos citos veidos balsta pieņēmumu, ka darbošanās kādā sabiedriskajā tīklā mazina cilvēku bailes par materiālo drošību nākotnē. Pārlicība, ka aktīva rīcība sabiedriskajos tīklos vairo drošības sajūtu, ir saistīta ar ienākumu līmeni ģimenē. Respondenti, kuru ienākumi ģimenē uz vienu cilvēku ir lielāki, daudz lielākā mērā uzskatīja, ka tieši viņu aktīvā darbība palīdz izvairīties no nedrošības

sajūtas (sk. 5.11. logu). 5.12. logā aprakstīts, kā cilvēki ar brīviem līdzekļiem un aktīvu pieeju var vairot paši savu ekonomisko drošību.

Šādas savstarpēji atgriezeniskas ietekmes piemērs ir organizācija “Karosta K@2” (sk. 5.13. logu).

Tiklošanās loma citu drošumspējas faktoru nostiprināšanā

Tiklospēja ir drošumspējas faktors, kas cilvēkiem ļauj ne vien justies droši, bet arī īstenībā uzlabot savu drošību. Tā arī pastiprina citus drošumspējas faktorus. Kā piemēru var minēt tiklošanās svarīgo nozīmi individuālās drošumspējas veicināšanā. Ja cilvēkus, kas līdz šim tikai pasīvi kaut ko gaidījuši no valdības un no sabiedriskām organizācijām, iesaista oficiālos tīklos, palielinās viņu uzņēmība un apziņa, ka arī viņi paši ir drošības avots. Iesaistoties tīklos, indivīds sevi nostiprina tādas īpašības, kas viņam dod iespēju savu jautājumu risināšanā vairāk paļauties uz sevi un sadarboties ar citiem. Šī individuālās drošumspējas attīstība savukārt stiprina tīklu.

Sabiedrības polarizācija

Sociālais kapitāls, kuru rada cilvēku iesaistīšanās sabiedrisko kontaktu tīklos, cilvēkus var polarizēt tāpat kā atšķirīgi ienākumi. Cilvēki ar augstākiem ienākumiem un izglītību un ar prasmēm, ko var izmantot gan neoficiālos, gan oficiālos tīklos, viegli spēj sasniegt savus mērķus, jo viņi zina, kā savā labā izmantot tiklošanās priekšrocības. Cilvēki, kas prot formulēt mērķus, apvienot resursus šo mērķu sasniegšanai, tie, kam ir iemaņas normu vārdiskā formulēšanā un aizstāvēšanā, tie, kas spēj sadarboties ar citiem un, vairāk par visu, var finansiāli atļauties tīkloties un ticēt šim procesam, tieši tā arī dara un no šā procesa gūst labumus. “Mežaparka attīstības biedrība” (sk. 5.14. logu) ir piemērs tam, kā augsta cilvēku drošības apziņa tālāk nostiprina viņu stāvokli, jo efektīvāzē tīklošanos.

5.12. logs

Latvijas kooperatīvās krājaizdevu sabiedrības – ekonomiskās drošības veicinātājas

Krājaizdevu sabiedrība ir tās biedru dibināts un pārvaldīts finansiāls kooperatīvs, kas no biedru iemaksājām pajām un noguldījumiem uzkrāj līdzekļus kredītiem, ko izsniedz tikai biedriem. Sabiedrība attīsta savu biedru spēju sadarboties, palīdz viņiem taupīt un palielināt savu labklājību. Noguldījumus pieņem neatkarīgi no to summas, tā ka naudu kādam mērķim var uzkrāt arī cilvēki ar nelieliem ienākumiem.

Visi krājaizdevu sabiedrības biedri ir gan tās īpašnieki, gan klienti. Sabiedrības pakalpojumus var saņemt tikai tās biedri. Visiem sabiedrības dalībniekiem ir vienāda kontrole pār to, jo balsošanā katram ir viena balss. Minimālais krājaizdevu sabiedrības biedru skaits ir 20, minimālais kapitāls – Ls 2000.

Krājaizdevu sabiedrībā apvienoties lielākoties izvēlas tie, kurus komercbanku piedāvātie pakalpojumi kaut kādā ziņā neapmierina, un arī tie, kuri nedzīvo lielajos centros vai to tuvumā, jo viņiem par tik privātu lietu kā nauda drošāk liekas runāt ar pazīstamiem cilvēkiem pazīstamā vidē.

Drošības sajūtu palielina arī tas, ka krājaizdevu sabiedrības biedriem ir līdzīgs sociālekonomiskais stāvoklis. Ļoti pārtikuši cilvēki krājaizdevu sabiedrībās iesaistās reti. Lielākā dalībnieku daļa ir vidusšķiras cilvēki un sociālo pabalstu saņēmēji.

Apraksta pamatā ir intervija ar Latvijas Kooperatīvo krājaizdevu sabiedrību savienības valdes priekšsēdētāju Brigitu Baltaču, kā arī informācija no savienības mājaslapas (<http://home.delfi.lv/lkks>)
Avots: ANO Attīstības programma Latvijā, 2003

“Karosta K@2” – individuālās drošumspējas palielinātāja

Karosta, kur darbojas Liepājas sabiedriskā organizācija “Karosta K@2”, sāka veidoties XIX gadsimta beigās, kad Krievijas Impērija tur sāka būvēt atbalsta bāzi savai Baltijas jūras karaflotei. Tad to dēvēja par Imperatora Aleksandra III ostu. Nosaukumu “Karosta” sāka lietot tikai pēc 1918. gada, kad Latvija ieguva neatkarību. Latvijas pirmās republikas laikā Karosta bija cienījams dzīvojamais rajons un piedzīvoja savus ziedu laikus.

Padomiskās okupācijas laikā Karostas teritorija bija slēgta un kalpoja padomju armijas vajadzībām. 90. gadu sākumā Krievijas armija, Latviju atstādama, pameta arī Karostas teritoriju. Daudzi nami tajā palika izdemolēti vai sagrauti. Tad tā kļuva par depresijas un bezdarba pārņemtu teritoriju ar pusapdzīvotiem namiem, kurus pamazām sāka apdzīvot cilvēki, kas nevarēja samaksāt par dzīvokli ar ērtībām vai kam vispār nebija pajumtes, arī daudzas ģimenes ar bērniem.

Karostas dzīve atkal sāka mainīties, kad to par savu profesionālās darbības vietu izvēlējās starptautiska mākslinieku grupa. Mākslinieki sarīkoja vairākus pasākumus, to vidū plašu mākslas izstādi “Subjektīvs Objektīvs” (2002), jaunrades darbnīcas Karostas bērniem, kā arī starptautisku kinematogrāfistu semināru “Tranzīt Zero”. Pēc tam daži mākslinieki izlēma pārcelties uz dzīvi Karostā un radoši strādāt šās vietas un cilvēku labā. Viņi arī izveidoja sabiedrisko organizāciju “Karosta K@2”.

“Karostas K@2” mērķis ir ar kultūras, izglītības un informācijas palīdzību Karostā radīt pašreizējai situācijai alternatīvus apstākļus, tādējādi veicinot sāpīgo sabiedrības integrācijas problēmu un sociālekonomisko jautājumu risināšanu. “Karosta K@2” sadarbojas ar dažādiem starptautiskiem fondiem un organizācijām, lai piesaistītu līdzekļus jaunu projektu realizēšanai. Projektos iesaistās ne tikai vietējie mākslinieki un interesenti, bet arī viesi no citām valstīm. Viena no organizācijas veidotājām saka: “Mēs esam kļuvuši par Eiropas Kultūras fonda resursu centru un partneri, jo varam piedāvāt to, kā citiem nav.”

Karostas bērniem un pieaugušajiem šī organizācija piedāvā dažādas brīvā laika pavadīšanas iespējas, piemēram, latviešu valodas kursus, zīmēšanas un fotografēšanas nodarbības, piekļuvi internetam. Viena atsevišķa istaba katru dienu ir atvērta visiem bērniem. Notiek sadarbība ar Liepājas Pedagoģijas akadēmijas studentiem, ir izveidota Jauno mediju laboratorija, kurā jaunieši darbojas ar internetu, video, audio un kultūras apmaiņas projektiem. Notikusi konference par Karostas dzīvojamā fonda turpmāko attīstību.

Organizācijas veidotāji uzsver, ka attiecības ar iedzīvotājiem, it īpaši bērniem, ir abpusēji nozīmīgas. Kāda organizācijas dibinātāja saka: “Viens no mūsu darbības rezultātiem ir tas, ka bērni saprot, ka nekas nav neiespējams, ka viņi nekādā ziņā nav mazāki par citiem. Viņi īstenībā ir daudz lielāki.” Ar organizācijas atbalstu Karostas bērni ir filmējušies mākslas filmās “Kurpe” un “Mostieties”, veidojuši savas filmas un ziņu raidījumus, piedalījušies gan starptautiskās, gan vietējās fotoizstādēs.

Lai organizācija varētu piepildīt savas turpmākās ieceres par Karostas atjaunošanu, mikrovides, kultūras centra un infrastruktūras attīstīšanu, tai vajadzīgs pilsētas un starptautisko fondu atbalsts. “Karosta K@2” cer izveidot jaunatnes mītni, starptautisku Baltijas kino skolu, multifunkcionālu izstāžu zāli, kur varētu notikt koncerti un uzvedumi. Tādā veidā šī organizācija savus sabiedrisko kontaktu tīklus var paplašināt līdz starptautiskajam līmenim.

Apraksta pamatā ir intervija ar organizācijas veidotājiem Kristīni Briedi un Kalli Bjoršmarku, kā arī informācija no organizācijas mājaslapas (<http://www.karosta.org>)
Avots: ANO Attīstības programma Latvijā, 2003

Kopiena un cilvēkdrošība

Indivīdiem apvienojoties sabiedrisko kontaktu tīklos, palielinās viņu iespējas uzlabot drošību savā vidē, iejaukties dažādās norisēs, piemēram, huligānisma vai vandalisma novēršanā vai sociālās atstumtības mazināšanā. Organizācijas “Vecāki Jelgavai” dalībnieki izteicās, ka vecāku grupas klātbūtne vien jau var palielināt kārtību, piemēram, datorsalonus, kur nakts laikā bērniem līdz 16 gadu vecumam nav atļauts uzturēties.

Sabiedrisko kontaktu tīkliem ir lielāka ietekme sabiedrībā, ja tajos iesaistās arī indivīdi, ko ciena vietējā sabiedrība. “Vieglo” noziegumu (piemēram, vandalisma) biežums var samazināties, ja iespējamais likumpārkāpējus no to izdarīšanas cenšas atturēt ģimenes draugs vai drauga vecāki. Sabiedrisko kontaktu tīkli cilvēkos pastiprina kopienas izjūtu, kas savukārt palielina sabiedrisku spiedienu uz krimināli noskaņotiem indivīdiem.

5.14. logs

“Mežaparka attīstības biedrība”: aktīva tīklošanās dod rezultātus

“Mežaparka attīstības biedrība” ir neatkarīga, brīvprātīga biedru apvienība. Tā izveidojās sakarā ar 1997. gada konferenci “Mežaparks – pirmā dārzu pilsēta Eiropā”, ko apmeklēja daudzi Mežaparka iedzīvotāji. Biedrības dibināšanas nolūks bija veicināt līdzsvarotu ilgtspējīgu Mežaparka attīstību, kas pašreizējām un nākamajām Mežaparka iedzīvotāju paaudzēm nodrošinātu kvalitatīvu un drošu dzīves vidi, nosargātu dabu un kultūrvēsturisko mantojumu.

Pašlaik biedrībā ir izveidojušies divi sabiedrisko kontaktu tīkli. Viens tīkls rīko priekšlasījumus par kultūras un vēstures tēmām, konsultācijas par Mežaparka arhitektūru.

Otrs sabiedrisko kontaktu tīkls pulcina cilvēkus, kuri savas dzīvesvietas jautājumu risināšanā ir gatavi izmantot savas profesionālās zināšanas. Tīkls rīko atklātas diskusijas par pilsētas attīstību, izstrādā priekšlikumus un projektus Mežaparka dzīves vides uzlabošanai (sociālie jautājumi, apbūve, dzīvojamā rajona zaļās zonas, transports un atkritumu saimniecība), noskaidro un pauž iedzīvotāju viedokli par Rīgas attīstības projektiem, publicē Mežaparka problēmām veltītus rakstus plašsaziņas līdzekļos, sadarbojas ar Mežaparka sākumskolu, jauno dabas draugu centru “Saulsēdārzi”, Rīgas Samariešu apvienību, vietējo pasta nodaļu un namu pārvaldi, Latvijas Tēlnieku centru, Rīgas Zooloģisko dārzu un citām organizācijām.

Biedrība aizvien paplašinās, tās biedri ir sabiedriski aktīvi dažādu profesiju cilvēki (politiķi, vides speciālisti, mākslinieki, rakstnieki, vēsturnieki, skolotāji utt.), kas bez atlīdzības iesaistās Mežaparka jautājumu risināšanā. Biedriem ir iemaņas ārējo resursu veiksmīgā izmantošanā. Tāpēc biedrībai ir izveidojušies laba sadarbība ar dažādām institūcijām – gan vietējām pārvaldības iestādēm, gan plašsaziņas līdzekļiem, gan citām sabiedriskām organizācijām. Vietējam sabiedrisko kontaktu tīklam veidojas plaši “sakari ārpusē”, kas nodrošina tādu būtisku resursu kā informācijas aprīte. Biedrības sponsori un projektu finansētāji, starp citu, ir Latvijas Kultūras fonds, Reģionālais vides centrs, Nevalstisko organizāciju centrs un ES *Phare ACCESS* Latvijas programma.

Par bāzi izmantojot četrgadīgo Mežaparka sākumskolu, biedrība iecerējusi veidot vietēju kultūras centru, lai Mežaparka jaunajai paaudzai varētu attīstīties jauns sabiedrisko kontaktu tīkls. Tuvākajā nākotnē plānots atdzīvināt Mežaparka sabiedrisko dzīvi, rīkojot ielu svētkus un citus pasākumus.

Apraksta pamatā ir intervija ar vienu no “Mežaparka attīstības biedrības” veidotājiem Kristīni Āboltiņu, kā arī “Mežaparka līdzsvarotas attīstības plāns” (2002).

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā, 2003

“Mežaparka attīstības biedrība” palīdzēja novērst iecerēto Saulesdārza privatizāciju, tādējādi parādot, kā kontaktu tīkli var efektīvi aizstāvēt sabiedrības intereses un mazināt ietekmīgu personu visatļautību. Biedrība arī aizsāka Mežaparka attīstības plāna izstrādāšanu, un vietējie iedzīvotāji sāka just, ka taisnīgums un drošība nav neiespējami.

Jāmin vēl viens, ar nākamās nodaļas tēmu saistīts ieguvums, ko dod tīklošanās: proti, tā samazina neuzticēšanos valdībai un pazemina pārāk augstās prasības tai. Tīkli indivīdos nostiprina ticību, ka viņi paši spēj panākt pārmaiņas, un noņem šo slogu no valdības pleciem, bet tas savukārt palielina uzticēšanos valdībai.

Noslēgums

Dzīvē ir daudz problēmu, kuras nav atrisināmas individuāli, jo prasa sadarbību ar citiem. Līdzdalība sabiedriskos tīklos nostiprina attiecības starp indivīdiem un starp dažādām sociālām grupām, saliedē cilvēkus, kam ir līdzīgi uzskati un līdzīga pieeja kāda kopīga mērķa sasniegšanai, veicina savstarpēju uzticēšanos un solidaritāti, vēlēšanos brīvprātīgi uzņemties kādus pienākumus. Kopienas locekļu kopējais tīkls var ārkārtīgi palielināt tā dalībnieku un visas kopienas un apkārtējās vides drošību.

Neoficiālus sabiedriskos kontaktus (ar vecākiem, māsām, brāļiem, citiem radniekiem, kolēģiem, draugiem un kaimiņiem) Latvijas iedzīvotāji izmanto diezgan plaši, turpretim sava drošības līmeņa paaugstināšanai ar oficiālu tīklu atbalstu viņiem bieži vien nepietiek zināšanu, iemaņu un iztēles.

Kopumā jāteic, ka primārais tīklošanās iemaņu apgūšanas avots ir ģimene. Tieši ģimenē bērns redz, kādiem līdzekļiem cilvēki cenšas atrisināt nedrošības problēmas (lūdzot palīdzību un paši to piedāvājot citiem, meklējot izeju no konfliktsituācijām utt.). To, kā cilvēks apgūst šīs iemaņas, ietekmē arī viņa materiālais stāvoklis un paša vērtējums par savu ienākumu līmeni, viņa dzimums, vecums, veselība un darbaspēja, nodarbinātības statuss, izglītības līmenis un vide, kādā viņš dzīvo.

Daudzu tīklu panākumi visvairāk ir atkarīgi no sociālās vides. Nedrošā un vājā kopienā dzīvotspējīgus sabiedriskos tīklus attīstīt ir ļoti grūti. Tāpēc ir ļoti svarīgi, lai cilvēki sevī stiprinātu uzticību kopienai un saprastu, ka šās uzticības pamatā var būt tādi elementāri faktori kā ģeogrāfiskā kopība (piemēri – Karosta un Mežaparks).

Oficiālā tīklošanās, it īpaši nevalstisko organizāciju formā, Latvijā attīstās daudz lēnākā tempā, nekā būtu nepieciešams veiksmīgai valsts attīstībai. Daudzi cilvēki netic, ka viņiem iespējams pašiem kaut ko savā dzīvē mainīt, un pasīvi gaida, ko darīs valdība un pašvaldība, pārāk daudz uz tām cerēdami kā uz drošības gādniecēm. Lai Latvija savā attīstībā kļūtu par spēcīgu un plaukstošu valsti, vajadzīga cilvēku vēlme un gatavība ne vien plašāk iesaistīties valstisku jautājumu izlemšanā, bet arī kaut ko darīt, lai palielinātos drošība tajās jomās, ko valdība nenosedz, bet kas sabiedrībai ir svarīgas.

Cilvēku drošumspēju var veicināt, ar informēšanu un labu paraugu popularizēšanu vairojot plašu aprindu izpratni par sabiedrisko kontaktu tīkliem un to iespējām. Visvairāk te darāms pašvaldībām. Latvijā, kur daudziem liekas, ka viņiem nav iespējams pašiem veicināt savu ekonomisko un fizisko drošību un arī kopiendrošību, šīs drošumspējas veicināšanas ceļš patlaban ir ļoti svarīgs. Pašvaldībām, reģionālajām un centrālajām valdības institūcijām jāatbalsta vietējo kopienu vēlmes veidot sabiedriskos tīklus, lai ar kopīgiem spēkiem vairāk varētu paveikt drošas vides radīšanā. Līdz šim Latvijā vēlme kaut ko izdarīt biežāk realizējas tad, ja ir kāda ārēja avota atbalsts.

Lai sabiedriskie tīkli darbotos rezultatīvāk, svarīgs ir arī pašvaldību, nevalstisko organizāciju un uzņēmēju finansiāls un morāls atbalsts. Apkārtējā sabiedrība tīklus var atbalstīt daudzējādi. Katrs no šajā nodaļā aprakstītajiem tīklu piemēriem ilustrē arī dažādas atbalsta metodes. Uzņēmēji var finansēt noteikta veida darbību, gādāt par materiāliem un inventāru, sanāksmju telpām un transportu. Pašvaldības var sniegt morālu atbalstu, pateikties par padarīto (balvas, uzslavas) un, ja nepieciešams, palīdzēt administratīvās procedūrās (dokumentu nokārtošanā, reģistrācijās u. tml.). Nevalstiskās organizācijas var atbalstīt citu sabiedrisko tīklu veidošanos, sniedzot informāciju un padomus, kā arī palīdzot finansējuma piesaistīšanā.

Tīkliem ir ļoti svarīga nozīme kā sabiedrības integrētājiem un trūcīgo drošumspējas avotam. Īpaša uzmanība būtu jāpievērš tam, ka tīkli var veicināt bērnu iekļaušanos un līdzdalību apkārtējās sabiedrības norisēs. Bērniem no ģimenēm ar zemiem ienākumiem sabiedriskie kontakti palaikam ir visai ierobežoti: galvenokārt viņi biedrojas ar sev līdzīgajiem. Grūtāk kontaktēties ar citiem ir arī bērniem ar īpašām vajadzībām. Vislielākā nozīme bērnu sociālajā integrēšanā ir izglītības tīkliem – arī tiem, kas dod iespējas izglītoties papildus (datorzinībās, svešvalodās utt.) un veselīgi, pilnvērtīgi pavadīt brīvo laiku.

Valsts kā cilvēkdrošības gādniece

Ievads

Nodaļa veltīta valsts lomai cilvēkdrošībā. Kā liecina **ANO Attīstības programmas Latvijā 2002. gada pētījums par cilvēkdrošību**, daudzi Latvijas iedzīvotāji sliecas domāt, ka valdība un valdības iestādes maz dara, lai viņu drošība palielinātos. Tāpēc nodaļā analizēts, kā valsts varētu uzlabot savu ieguldījumu cilvēkdrošībā.

Valstij savas tautas cilvēkdrošība jāveicina un jāsarģā plašākā arēnā (reģionālā, globālā) un tajās jomās, kurās tauta to uzticējusi darīt. Latvijā izplatītais viedoklis, ka valsts nepietiekami gādā par iedzīvotāju drošību, daļēji izskaidrojams ar to, ka valsts loma ir mainījusies. Latvijai pārejot no totalitāras uz demokrātisku iekārtu un no plānotas ekonomikas uz brīva tirgus ekonomiku, cilvēki vairāk kļuvuši atkarīgi no viņu iespējām pašiem parūpēties par savu labklājību un ir palielinājusies sociālā noslāņotība. Valstij, kuras ekonomiskās iespējas bijušas stipri ierobežotas, nācies rast līdzsvaru starp tūlītēju vajadzību apmierināšanu (piemēram, pensiju vai valstssektora algu paaugstināšanu) un ilglaika makroekonomiskās stabilitātes nodrošināšanu, kas galu galā radītu gan ekonomikas izaugsmi, gan cilvēkdrošības palielināšanos.

Pārskats atklāj šādu sakarību: jo vairāk cilvēks ir pārliecināts, ka pats spēj savā dzīvē ko mainīt, jo augstākās domās viņš ir par valdības spēju vairot cilvēku drošību. Tāpēc valsts kā drošumspējas faktors cilvēku acīs būtiski celtos, ja viņiem būtu pavērtas lielākas iespējas konstruktīvi ietekmēt jautājumu izlemšanu Saeimā un valdībā. **Pārskats** arī konstatē vairākas jomas, kurās valdībai jāuzņemas atbildība par cilvēkdrošību, jo tirgus nevarēs nodrošināt pietiekamu sociālo taisnīgumu. Piemēram, valdībai savu iespēju robežās jāgādā, lai cilvēki varētu atrast pietiekami atalgotu darbu, saņemt kvalitatīvu veselības aprūpi, justies droši uz ielām.

Šajā nodaļā valsts loma cilvēkdrošībā aplūkota dažādos aspektos:

- valsts lomas maiņa vēsturiskā, starptautiskā un iekšpolitikā skatījumā;
- rīcīpolitiskais un vispārpolitiskais cilvēkdrošībā;

- priekšstati par valsti kā indivīda drošības gādnieci;
- iedzīvotāju bažas par savu drošību un valsts loma to mazināšanā;
- riskvadība ar starptautisku organizāciju palīdzību;
- bažas sakarā ar ES;
- cilvēkdrošības jēdziena nozīme rīcīpolitikā.

Valsts lomas mainīšanās

Visos laikos uzskatīts, ka valstij ir ļoti svarīga loma tās iedzīvotāju drošības uzturēšanā, bet par to, kāda ir šī loma, domas dalījušās un arī mainījušās, mainoties vēsturiskajiem apstākļiem, politiskajām ideoloģijām, ekonomikas procesiem un tehnoloģijai.

Vēsturiskais konteksts

Valsts loma Latvijā padomiskās okupācijas laikā bija būtiski citāda, nekā tā bija pirmajā neatkarības laikā un nekā tā ir Rietumeiropā. Politisko drošību, kas saistīta ar cilvēka pamattiesībām un pamatbrīvībām, kā arī ar viņa iespējām brīvi piedalīties politiskajā dzīvē, padomju valsts neuzlūkoja par svarīgu. Ja indivīds izaicināja politisko režīmu, viņš nopietni riskēja ar savu personīgo drošību. Par augstāko prioritāti bija pasludināta sociālekonomiskā drošība, kas pirmām kārtām izpaudās ienākumu stabilitātē un nodarbinātības garantētībā. Praksē sociālās drošības līmenis tādās jomās kā mājoklis, veselības aprūpe, nodarbinātība vai izglītība apmierināja cilvēkdrošības pamatprasības. Nodrošinājuma kvalitāte ne vienmēr gan bija tik augsta, kādu varēja vēlēties, taču tā noteiktību un pieejamību daudzi augstu vērtēja un tā trūkumus, iespējams, nemanīja (jo nepastāvēja acīm redzamu sociālo atšķirību starp laikabiedriem). Kad padomju ekonomiskā un politiskā sistēma sabruka, lielā mērā zuda arī līdzšinējie sociālās drošības pamati. Īpašas grūtības radās gados vecākiem sabiedrības locekļiem, kam tuvojās pensijas vecums, jo pēkšņi izrādījās, ka pensijas lielums vairs tikpat kā nebūs atkarīgs no tā, kāds bijis viņu līdzšinējais darba mūžs. Tas sakāpināja netaisnības sajūtu.

Valsts loma Latvijā mainījās ne tikai sakarā ar apzinātu liberalizācijas politiku, bet arī lielu makroekonomisko grūtību dēļ. Pāreja no plānotas ekonomikas uz brīva tirgus ekonomiku 90. gadu sākumā cilvēkdrosību skāra visai dramatiski. **1995. gada Pārskatā par tautas attīstību Latvijā** minēts, ka naudas vērtība inflācijas dēļ kritās daudz straujāk, nekā naudas izteiksmē pieauga cilvēku vairākuma ienākumi. Laikā no 1990. līdz 1994. gadam vairāk nekā uz pusi samazinājās IKP uz vienu iedzīvotāju.

Sevišķi grūta šī pāreja bija veciem cilvēkiem, daudz bērnu ģimenēm, cilvēkiem ar īpašām vajadzībām, slimajiem, kā arī tiem, kas strādāja medicīnā, aizsardzībā, izglītības un kultūras sfērā. Pretēji Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) zemēm, kurās laikā pēc Otrā pasaules kara būtiski pieauguši valsts sociālie transferti, Latvijā 90. gadu sākumā valsts sociālā loma krasi samazinājās. To, cik stipri pazeminājās cilvēkdrosība, netieši lieci-

na tas, ka tolaik maksimumu sasniedza pašnāvību biežums (sk. 3. nodaļu). Resursu trūkuma dēļ valsts šīs daudzu grūtības un ciešanas nespēja mazināt.

Starptautiskais konteksts

Latvijai dinamiski attīstoties, aizvien aug arī tās mijiedarbība ar starptautiskiem un globāliem sabiedriskajiem, ekonomiskajiem un politiskajiem tīkliem. It īpaši tas sakāms par iestāšanos Eiropas Savienībā un pievienošanos NATO. Tāpēc Latvijas iedzīvotāji aizvien vairāk apzinās ne vien globālās iespējas, bet arī globālos draudus un to iespējamās sekas vietējā līmenī.

Daudziem Latvijas iedzīvotājiem ekonomisko un sociālo sistēmu pārtapšana tiktāl sakāpinājusi fiziskās, ekonomiskās, politiskās un sociālās apdraudētības sajūtu, ka viņiem grūti ir drošības avotus atšķirt

Inna Šteinbuka

bijusī Starptautiskā Valūtas fonda Ziemeļeiropas-Baltijas valstu biroja izpilddirektora padomniece

6.1. logs

Valsts loma cilvēku ekonomiskajā drošībā

Modernā ekonomikas teorija atbalsta aktīvu valsts iejaukšanos ekonomikā. Ekonomiski pamatota tā var būt vairākos gadījumos, tomēr nav garantijas, ka sabiedrība no valsts iejaukšanās vienmēr iegūs, jo arī valdība var pieņemt kļūdainus lēmumus. Lai valdības rīcība būtu atzīstama par efektīvu, tai jāsasniedz vairāki mērķi. *Pirmkārt*, ar fiskālās un monetārās politikas palīdzību jānodrošina makroekonomiskā stabilitāte (stabila nacionālā valūta, zema inflācija), kas savukārt veicinātu ilgtspējīgu ekonomikas attīstību. *Otrkārt*, iedzīvotāji jānodrošina ar sabiedriskajiem pakalpojumiem, kuru sniegšana nepakļaujas tirgus darbības principiem, jo sabiedrība tos patērē kopīgi un tie ir jāsaņem ikvienam sabiedrības loceklim bez izņēmuma. Tādus sabiedriskos pakalpojumus kā, piemēram, valsts aizsardzība, likumdošana un kārtības nodrošināšana vai vides piesārņotības ierobežošana tauta ir uzticējusi nodrošināt valdībai, jo privāts sektors nav ieinteresēts šos pakalpojumus sniegt uz sava rēķina. Arī veselības aprūpe un izglītība ir nozares, par kurām jāgādā valdībai. Valsts atbalsts veselības aprūpei un izglītībai ceļ vispārējo dzīves kvalitāti.

Treškārt, valdībai jāiejaucas, ja informācijas asimetrija izkropļo tirgu un ir traucēklis godīgas konkurences attīstībai. Šādas iejaukšanās spektrs ir plašs – no pārtikas drošuma uzraudzīšanas līdz finansiālo institūciju pārraudzīšanai. Valdībai jāisteno arī efektīva sociālās drošības sistēma un jānovērš bezdarba draudi. *Ceturtkārt*, valdībai jāiejaucas, ja tirgū darbojas monopols, konkurence ir nepietiekama vai apdraudēta. Šo problēmu valdība risina, izveidojot regulēšanas un uzraudzības institūcijas, piemēram, konkurences padomes un regulatorus.

Taču vēsturiski ir izveidojies, ka dažādās valstīs valsts loma ir atšķirīga. Piemēram, brīvā tirgus ekonomikas valstīs valdība nav vienādā mērā atbildīga par izglītības un veselības pakalpojumu sniegšanu, ienākumu pārdale ir dažāda, kā arī visās valstīs nav vienāda sociālās labklājības sistēmas struktūra un darbības sfēra.

Valdības efektivitāti var arī mērit, novērtējot, vai iedzīvotāji jūtas droši. Ja jūtas, var uzskatīt, ka valdības darbības efektivitāte ir augsta. *Ekonomiskā drošība* pirmkārt nozīmē stabilu valūtu, paredzamas un stabilas cenas, pietiekamas pensijas, pabalstus un citas sociālās garantijas. Ļoti svarīga ir iedzīvotāju finansiālo iekrājumu drošība. Piemēram, banku krīze, ko Latvija piedzīvoja 1995. gadā, skāra daudzu iedzīvotāju iekrājumus un īpaši smagi to izjuta maznodrošinātie un pensionāri. Samazinājās uzticība vietējai banku sistēmai. Latvijas valdība un Latvijas Banka reaģēja adekvāti – pastiprināja banku uzraudzību. Ar banku sistēmas uzticamību nedrīkst riskēt, jo iekšzemes iekrājumi kopā ar ārzemju investīcijām veido kapitālu, ko izmanto jaunu uzņēmumu izveidei, darba vietu radīšanai un bezdarba mazināšanai. Turklāt efektīvas finansiālās institūcijas nodrošina ekonomiskās izaugsmes ilgtspēju.

Noderīgi būtu atcerēties, kā Latvijā valdības iesaiste ekonomikā mainījusies pēdējo desmit gadu laikā. Pāreja uz brīva tirgus ekonomiku daudzējādā ziņā bija lēciens nezināmajā. Procesam sākoties, Latvijas valdībai nācās veicināt lielāku indivīda personisko atbildību par saviem ienākumiem un labklājību, nevis dot plašas garantijas, kas nodrošinātu diezgan zemu, toties visiem vienlīdzīgu dzīves līmeni. Valsts funkciju pārskatīšana notika vienlaikus ar cīņu pret inflāciju, Latvijas nacionālās valūtas atjaunošanu un lata starptautiskas uzticamības veidošanu, iekšzemes tirgu atvēršanu konkurencei un sociālās aizsardzības nodrošināšanu neaizsargātajām grupām.

90. gadu sākumā jaunajiem Latvijas vadītājiem nebija pieredzes un iemaņu, kas ir vajadzīgas, lai plānotu un īstenotu uz tirgu orientētas reformas. Padomju laikā iedibinātā kārtība vairs nedarbojās, bet arī tirgus vēl nespēja normāli funkcionēt. Tagad, kad lata stabilitāte ir starptautiski atzīta, būtu vērts atcerēties, ka Latvijas nacionālo valūtu nācās ieviest brīdī, kad cenu kāpums bija tuvu hiperinflācijai. Ražošanas apjoms un ienākumi strauji kritās. Tika īstenotas nodokļu sistēmas reformas, kurām vajadzēja gan radīt pietiekamus budžeta ieņēmumus, gan stimulēt vēl trauslā privātksektora attīstību.

Valdības funkciju pārdefinēšana vienmēr paver jaunas iespējas. Pašlaik Latvijai tā jāveic atkal, jo valdības funkcijas jāpiemēro Eiropas Savienības prasībām un vispārējai politikai. Svarīgākais no Latvijas atbildīgo iestāžu pašreizējiem uzdevumiem ir izstrādāt un īstenot tādu politiku, lai pēc iespējas ātrāk izzustu iedzīvotāju ienākumu līmeņa atšķirība starp Latviju un tagadējām ES valstīm. Pakāpeniska iedzīvotāju ienākumu tuvināšana ES līmenim arī turpmāk būs viens no svarīgākajiem Latvijas sabiedrības un katra indivīda ekonomiskās drošības priekšnosacījumiem.

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā, 2003

no nedrošības avotiem. Pārejas valstīm dažkārt vēl nav pieredzes, kā globālus un reģionālus instrumentus izmantot savas drošības palielināšanā un kā saviem pilsoņiem izskaidrot labumu, ko tas varētu dot. Latvija veiksmīgi sadarbojusies ar Apvienoto Nāciju Organizāciju, Pasaules Tirdzniecības organizāciju, Starptautisko Valūtas fondu, Pasaules Banku, ES, NATO un citām starptautiskām organizācijām. Taču, valdībai nepietiekami komunicējoties ar sabiedrību, paliek daudz neinformētu cilvēku, kas potenciālus drošības avotus var uztvert kā kaut ko gluži pretēju. Plašai sabiedrībai šī reģionālo un starptautisko organizāciju spēja vairojot cilvēkdorošību vēl nav pienācīgi izskaidrota.

Latvijas indivīdu un uzņēmumu ekonomiskās drošības līmenis lielā mērā ir atkarīgs no ekonomiskajiem notikumiem aiz Latvijas robežām. Tāpat kā citas nelielas valstis ar atvērtu ekonomiku, Latvija ir ļoti atkarīga no ārējās tirdzniecības un no kapitāla plūsmām. Krievijas 1998. gada finansiālā krīze ir piemērs tam, kā ekonomiskās attīstības tempu palēnināšanās un valūtas devalvācija kaimiņvalstī var negatīvi ietekmēt Latvijas iedzīvotāju ekonomisko drošību. Nākamajā gadā šās krīzes dēļ stipri kritās Latvijas IKP izaugsmes temps un būtiski palielinājās reģistrēto bezdarbnieku skaits.

Tomēr ārējās vides ietekmi nevajadzētu pārspīlēt: ar saprātīgu ekonomisko politiku var nodrošināties arī pret ārvalstu krīžu negatīvajām sekām. Piemēram, pašreizējā globālā ekonomiskās izaugsmes palēnināšanās ir tikai nedaudz ietekmējusi Latvijas ekonomisko attīstību, ko apliecina tas, ka ES kandidātvalstu un dalībvalstu vidū Latvijai ir vieni no augstākajiem ekonomiskās izaugsmes rādītājiem.

Rīcībpolitiskais konteksts

Latvija, tāpat kā citas Eiropas valstis, ir apņēmusies uzturēt stabilu makroekonomisko vidi, un tas nozīmē, ka jābūt stingrai monetārajai un finansiālajai politikai. Dažus pēdējos gadus Latvijas ekonomika augusi samērā stabili un vienmērīgi. Taču šajā periodā uz valdību aizvien vairāk spiests, lai tā palielina izdevumus, it īpaši pensijām un valsts sektorā strādājošo atalgošanai (skolotāju, ārstu, policistu, ierēdņu algām). Papildu spiedienu uz budžetu rada pievienošanās Eiropas Savienībai un NATO, jo tā saistīta ar ārpolitiskām un iekšpolitiskām finansiālām saistībām, kas jau 2001. gadā prasīja 266 miljonus latu (pēc Valsts kancelejas datiem) un, sākot ar 2004. gadu, prasīs daudz lielāku summu. Šo spiedienu gan kaut cik atvieglos līdzekļi, kas būs saņemami no ES struktūrfondiem un 2004.–2006. gadā varētu sasniegt 554 miljonus latu.

Budžeta izdevumus palielināt būs iespējams tikai tad, ja IKP pieaugs arī turpmāk. Lai ekonomika augtu vēl straujāk, valdība plāno uzņēmumiem tālāk samazināt nodokļu slogu. Cer, ka tas veicinātu ekonomisko aktivitāti un dotu jaunas darba vietas (nodarbinātība, kā konstatēts **Pārskatā**, ir izšķirīgs drošumspējas faktors). Ilgākā laikā ieņēmumi no nodokļiem pat pieaugtu, tā ka būtu no kā finansēt jaunus valdības politiskos mērķus. Turpretim tuvākajā laikā ieņēmumi no nodokļiem samazinātos un tas – kopā ar centieniem panākt mazu fiskālo deficītu – valdībai aprūtinātu pildīt saistības, ko tā uzņēmusies pret vismazāk nodrošinātajām iedzīvotāju grupām. Ieņēmumu kritumu, ko jau radījusi nesenā nodokļu samazināšana, tā cenšas kompensēt, efektīvizējot līdzekļu izlietošanu un uzlabojot nodokļu iekasēšanu.

Valdībai jāpalielina savas rīcībpolitikas reālais ieguldījums cilvēkdrošībā. Piemēram, tai būtiski jāpaaugstina sava spēja panākt likumu darbošanos, jākāpina savs publisku labumu sniegšanas potenciāls. Rīcībpolitiskajā darbībā būtiska loma ir nevalstiskajam sektoram, kas indivīdiem paver jaunas iespējas ietekmēt viņus skaršo jautājumu izlemšanu.

Rīcībpolitiskais un vispārpolitiskais cilvēkdrošībā

Valsts pienākums ir pastāvīgi uzraudzīt cilvēkdrošības stāvokli dažādās jomās, lai, iezīmējoties negatīvām tendencēm (piemēram, sākot palielināties nabadzībai), laikus tās novērstu, kā arī lai palīdzētu stihiskās nelaimēs (plūdos, ugunsgrēkos u. tml.). Daudzās jomās valdība šo pienākumu veic, izplānojot un īstenojot konkrētus pasākumus (pret nabadzību, pret braukšanu dzērumā utt.).

Par cilvēkdrošību runāt politikas valodā palaikam ir visai grūts uzdevums, jo faktiskais cilvēku drošības stāvoklis bieži vien nesakrīt ar viņu priekšstatiem un pieņēmumiem par to. Valsts šos priekšstatus var ietekmēt ne mazāk spēcīgi kā faktisko drošību. Politisko procesu iespējams izmantot, lai cilvēkos mākslīgi sakāpinātu nedrošības sajūtu un tādējādi iekarotu vēlētāju balsis vai nomelnotu politiskos pretiniekus.

Viens no politiskā procesa mērķiem ir nodrošināt, lai pilsoņi varētu informēti piedalīties politikas izlemšanā, taču bieži vien politiķi savās īslaika interesēs manipulē ar cilvēku priekšstatiem, pārspīlējot iespējamos draudus. Viens piemērs ir saasinātā sabiedrības uzmanība, kas 2002. gadā pirms 8. Saeimas vēlēšanām bija pievērsta medicīnisko pakalpojumu kvalitātei un pieejamībai.

Bieži vien cilvēkdrošības politikā jāmeklē līdzsvars starp tagadnes aktualitāšu spiedienu un nākotnes mērķiem. Sevišķi klaji tas izpaužas 1998. un 1999. gadā, kad politiķi diskutēja par ierosinātajiem grozījumiem pensiju sistēmā. Valdība jau kopš 1995. gada veica pensiju reformu, kuras mērķis bija finansiāli stabila trīslīmeņu pensiju sistēma. Šo politiku veiksmīgi īstenojot, 1998. gadā sociālās apdrošināšanas budžetā nesadalīti palika 26 miljoni latu. Pēc rīcībpolitikas pamatnostādņem, šo pārpalikumu būtu vajadzējis izlietot otrā pensiju līmeņa izveidošanai. Taču pirms Saeimas vēlēšanām, kas notika 1998. gadā, radās politisks spiediens to izlietot pirmā līmeņa pensiju paaugstināšanai. Pakļaušanās šim politiskās konjunktūras spiedienam aprūtināja valdībai finansiāli stabilas pensiju sistēmas ieviešanu. Reforma par vairākiem gadiem aizkavējās.

Tātad valdība ne vienmēr rīkojas ekonomiski pamatoti. Tās rīcību var diktēt politiski apsvērumi, kuros atspoguļojas ne tikai noteiktu grupējumu intereses, bet arī politiķu vēlme atkārtoti iekļūt Saeimā. Valdības spēju rīkoties ierobežo arī resursu

pieejamība un resursu dalīšanas stereotipi, kuras neatkarīgi no politiskās vai administratīvās sistēmas parasti ir ļoti grūti mainīt.

Priekšstati par valsti kā indivīdu drošības gādnieci

Pētījums liecina, ka cilvēki savā apziņā daudz būtiskāko draudu pastāvēšanu saista ar valsti, kas viņu skatījumā šos draudus un to sekas veicina vai arī nespēj novērst vai mazināt. Citiem vārdiem sakot, cilvēki, kuriem ir liela nedrošības sajūta, parasti neuzskata, ka valsts viņiem var daudz maz būtiski palīdzēt. Lielākā daļa no divpadsmit apstākļiem, kas vistiešāk mazina iedzīvotāju kopējo drošības sajūtu, ir tādās jomās, kuru kontrolēšana uzticēta valstij: noziedzība, HIV/AIDS izplatība, pārtikas kvalitāte, vides piesārņotība, veselība un nodarbinātība.

Pētījuma respondentus lūdza novērtēt, kā viņu drošības sajūtu vairo vai mazina daudzas svarīgas institūcijas, to vidū policija un visa iekšlietu sistēma kopumā, bruņotie spēki, veselības aprūpes sistēma, sociālās aprūpes sistēma, pašvaldības, nodarbinātības sistēma, tieslietu sistēma, visa valdība kopumā. Izrādījās, ka gan dažādu Latvijas reģionu, gan dažāda vecuma, ienākumu, dzimuma, tautības un pilsonības respondenti savos vērtējumos ir diezgan vienprātīgi. Pēc respondentu domām, tikpat kā neviena **Pētījumā** minētā valsts institūcija viņu drošības sajūtu būtiski nepalielina. Izņēmumi ir policija un citas iekšlietu institūcijas, kā arī Nacionālie bruņotie spēki. Atsevišķām institūcijām vērtējums bija augstāks nekā valdībai kopumā.

Kā izklāstīts 5. nodaļā, **Pētījumā** veiktā faktorānāle atklāj, ka noteikta iedzīvotāju daļa pret valdību un nevalstiskām organizācijām izturas pasīvi, tomēr daudz no tām gaida. Turpretim aktīvi cilvēki, kuriem ir augsta drošumspēja, savas drošības sajūtas palielināšanā tiecas paļauties paši uz sevi un saviem neoficiālajiem kontaktiem.

No **Pētījuma** konstatējumiem par attieksmi pret valsti kā drošumspējas faktora lomu izriet vairāki secinājumi.

Uzskati par valsts lomu nav visiem vienādi. Tie, kas vēlētos tādu sociālās drošības sistēmu, kur valsts garantē stabilu nodarbinātību un paredzamus ienākumus, ar kuriem pietiktu cilvēkdrošības pamatvajadzību apmierināšanai, valsti neizjūt kā cilvēkdrošības gādnieci.

Nedrošības sajūtu netieši uztur *priekšstats, ka valstij ir nepietiekama administratīvā rīcībspēja*. Cilvēki uzskata, ka valsts pietiekami nespēj apkarot noziedzību un korupciju, gādāt par veselības aprūpi u. tml. Šo priekšstatu visvairāk veicina divi faktori. Viens ir neapmierinošais atsevišķu institūciju veikums, piemēram, policijas nodaļu nespēja atklāt plašu publicitāti iemantojušu slepkavību vaininiekus vai ugunsdzēsēju nodaļas nespēja 2002. gada decembrī no uguns izglābt Cēsaines pili (jo ugunsdzēsības aparatūra bija novecojusi). Otrs faktors ir tas, ka valsts institūcijām un pārvaldības sistēmai kopumā ir neapmierinoša iedzīvotāju informēšanas un sabiedrisko attiecību politika.

Indivīdi atturas aktīvi sadarboties ar valsti cilvēkdrošības palielināšanā. Interesantu ieskatu šajā pro-

Māris Sprindžuks
7. Saeimas deputāts

6.2. logs

Politika izvēle un cilvēkdrošība

Lielākais izaicinājums ir tieši politika izvēlē starp populāriem un plašai sabiedrībai tikamiem lēmumiem, kas nodrošina politika popularitāti īsā termiņā un garantē pārvēlēšanu, un lēmumiem, kuri īstermiņā rada sabiedrības satraukumu, bet ilgtermiņā garantē rezultātu.

Domāju, ka cilvēks nevar justies drošs, ja no sabiedrības izvirzītiem priekšstāvjiem – deputātiem, ministriem, pašvaldības vadītājiem – viņš nesaņem atklātu un patiesu valodu un rīcību. Labāk ir apzināties gan iespējas, gan draudus, nevis dzīvot minējumu un aizdomu pasaulē. Neziņa vienmēr rada nedrošību, savukārt skaidrība, lai cik skaudra tā būtu, cilvēku mudina uz rīcību. Uz rīcību, kas rada apziņu un drošumu.”

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā, 2003

blēmā **Pārskata** autoriem sniegusi Valsts policija. Viena no visplašāk izvērstajām organizētās noziedzības jomām ir dārgu automobiļu zagšana. Autozādzību atklāšanas procents nav liels, tāpēc daudzi tajās cietušie par notikušo ziņo nelabprāt, jo labāk savu auto no zagļiem atpērk, nekā raksta policijai iesniegumu. Daži iesniegumu uzraksta tikai tad, kad jau ir ne tikai apzagtī, bet arī vēl apkrāpti. Šā stāvokļa dziļākais cēlonis ir neuzticēšanās policijai. Prese reti apraksta gadījumus, kur valsts institūciju un sabiedrības sadarbība bijusi veiksmīga.

Bažu iemesli

Caur valsts prizmu aplūkojot **Pārskata** 2. nodaļā analizētos galvenos bažu iemeslus, atklājas trīs tendences. Pirmkārt, nekur neparādās ar valstisko suverenitāti saistīti iemesli. Iespējams pat apgalvojums, ka vairums Latvijas iedzīvotāju Latvijas valstisko suverenitāti šobrīd pieņem kā kaut ko, kas ir pats par sevi saprotams, pat garantēts. Daļēji tas acimredzot izskaidrojams ar to, ka valsts darbība Latvijas neatkarības nostiprināšanā bijusi veiksmīga, daļēji arī ar to, ka nekādu tiešu draudu šajā ziņā nav. Tomēr tas nenozīmē, ka valstij šīm jomām turpmāk būtu jāpievērš mazāka uzmanība. Otrkārt, respondenti uzskata, ka valstij vairāk vajadzētu gādāt par politisko drošību, it īpaši apkarot korupciju un uzlabot tiesu sistēmas darbību. Treškārt, daudzi respondenti raizējas par savu sociālo un ekonomisko drošību. Tā ir ļoti plaša sfēra, kas sevī ietver veselību, nodarbinātību, pensijas un daudz ko citu. Satrauc arī personīgā (fiziskā) drošība.

Ekonomiskā drošība

Pēdējos gadus politiķi daudzina samērā straujo iekšzemes kopprodukta palielināšanos, kas liecinot, ka Latvija attīstās labi. Taču Latvijas iedzīvotāji ekonomiski droši nejūtas. Aktuālāko nedrošības sajūtas iemeslu saraksts joprojām sākas ar ekonomiskiem iemesliem. Personiskās materiālās problēmas par lielāko draudu uzskata 27 % **Pētījuma** respondentu. Attiecīgi 25 un 21 % tās uzskata par otro un trešo svarīgāko draudu. Ekonomiskā drošība ir tieši saistīta ar nodarbinātību un ienākumu stabilitāti. Ar ekonomisko drošību savukārt saistīta sociālā drošība. Iespēja dabūt darbu ir atkarīga no izglītības līmeņa. Pieejamās medicīniskās aprūpes kvalitāte ir atkarīga no ienākumiem jeb maksātspējas.

Nodarbinātība

Protams, mikrolīmenis ekonomiskajā drošībā ir saistīts ar makrolīmeni un no tā atkarīgs. Taču stabilitāte un dinamiska attīstība makrolīmenī ir tikai nepieciešams, bet ne pietiekams priekšnosacījums drošībai mikrolīmenī – indivīda drošībai. Fakts, ka aug valsts ekonomika, pats par sevi vēl negarantē, ka aug arī visu valsts iedzīvotāju labklājība. Ja padziļinās ienākumu sadalījuma nevienmērība, tad vispārējās labklājības augšanu negarantē arī tas, ka aug vidējie ienākumi uz vienu iedzīvotāju. IKP pieauguma sekas, kas izpaudīsies jau tuvākajā nākotnē, būs augstāka nodarbinātība un jaunas darba vietas, taču pašlaik vēl bezdarba līmenis Latvijā ir augsts (2002. gadā 8,5 %). Lai rastos jaunas darba vietas, nepietiek ar to, ka valdība veicina makroekonomisku stabilitāti un strauju ekonomikas izaugsmi. Absolūti ir nepieciešams, lai tā izstrādātu un mērķtiecīgi īstenotu jaunu darba vietu veicināšanas politiku.

Stabila un paredzama nodarbinātība ir izšķirošais darbaspējas vecuma cilvēku drošības sajūtas faktors. Tā nes ienākumus, kas dara pieejamus citus ar cilvēkdrošību saistītus pakalpojumus, piemēram, veselības aprūpi un izglītību. Pēdējos piecos gados bezdarba līmenis ir samazinājies vairāk nekā par sešiem procentiem, taču 2001. gadā 26,6 % bezdarbnieku bez darba bija jau ilgāk nekā gadu. Tas vedina domāt, ka valstī ir kāds strukturāla bezdarba “slazds”, kurā nonākušo cilvēku drošību Latvijas kopējā ekonomiskā izaugsme nav palielinājusi.

Nodarbinātības valsts aģentūras pienākums ir organizēt bezdarbniekiem pārkvalificēšanās mācības, kā arī informēt par darba iespējām. Taču, pēc Centrālās statistikas pārvaldes datiem, ar šo dienestu kontaktējas tikai vidēji viens no četriem darbu zaudējušajiem. Lielākā daļa bezdarbnieku kontaktējas ar saviem draugiem un radniekiem, meklē sludinājumus plašsaziņas līdzekļos vai tieši sazinās ar darba devējiem. Šajā laukā valstij vēl ir iespējams krietni pastiprināt savu cilvēkdrošības gādnieces lomu. Kā pozitīvais jāatzīmē, ka, pēc Nodarbinātības valsts aģentūras datiem, 2001. gadā darbu atrast izdevās vairāk nekā divām trešdaļām bezdarbnieku, kas bija iesaistījušies valsts atbalstītos profesionālās apmācībasursos.

1991. gadā, kad Latvija atguva neatkarību, tās ekonomikā dominēja lauksaimniecība un rūpniecība. Aizvadītajos gados notikušas būtiskas pārmaiņas, un tagad Latvijas ekonomikā dominē pakalpo-

6.3. logs

Ekonomikas attīstības perspektīvas

Latvijas valdība apstiprinājusi "Vienoto plānošanas dokumentu", uz ko balstīties, plānojot turpmāko ES atbalstu Latvijas sociālekonomiskajai attīstībai. Tajā iezīmētas šādas dažādu ekonomikas sektoru attīstības perspektīvas.

Sektori	Tradicionālie	Kompensējošie	Vadošie	Izaugsme nākotnē
Primārie	lauksaimniecība, zvejniecība	netradicionālā lauksaimniecība	mežsaimniecība, pirmējā pārtikas pārstrāde	augsto tehnoloģiju izmantošana mežsaimnieciskajā ražošanā, biotehnoloģija pārtiku ražojošajās saimniecībās
Sekundārie	metālrūpniecība, cita rūpniecība	būvmateriāli, celtniecība, amatniecība	tekstilijas, otrējā pārstrāde, kokmateriāli	kompozītmateriāli, optoelektronika, nanotehnoloģijas, organiskā ķīmija
Terciārie		tūrisms	tranzīts / transports	transporta loģistika, infotehnoloģijas, telemātika un multimediji

Tradicionālais sektors ir lejupslīde, to ieguldījums iekšzemes kopproduktā krītas. Samazinās investīciju summa, darba vietu skaits, notiek būtiska pārstrukturēšanās.

Kompensējošie sektori paplašinās un spēj pārņemt darbaspēku no tradicionālajiem sektoriem.

Vadošajais sektors ekonomiskā aktivitāte, investīciju summa un nodarbinātība palielinās, bet pievienotā vērtība un ieguldījums iekšzemes kopproduktā ir viduvēji.

Nākotnes izaugsmes sektoriem ir izaugsmes potenciāls "zināšanu ekonomikā", kuras pamatā ir augstās tehnoloģijas.

Avots: Finanšu ministrija. *Latvia, Draft Single Programming Document 2004–2006, Project 2003-03-19*

jumu sektors. Rūpniecība dod ne vairāk par 14 % no iekšzemes kopprodukta, lauksaimniecība tikai 4,4 %. Latvijai vajadzīga mērķtiecīga, bet izlīdzsvarota ekonomiskā politika, kas būtu labvēlīga tiem ekonomikas sektoriem, kuriem ir izredzes dot vislielāko ieguldījumu noturīgā ekonomikas izaugsmē un nodarbinātībā, bet kas veicinātu arī lauksaimniecības, rūpniecības un citu tradicionālo sektoru produktivitātes pieaugumu.

Šī analīze liek secināt, ka tradicionālajos sektoros strādājošajiem būs nedrošāk ar nodarbinātību un ienākumu paredzamību. Ceļam, kas ved uz priekšu, ir tālāks mērķis – “zināšanu ekonomika”. Taču tas prasīs būtiski reformēt izglītības sistēmu. Fakts, ka 67 procentiem bezdarbnieku ir vispārīgā vai profesionālā vidējā izglītība un 8,2 procentiem – augstākā izglītība, liek domāt, ka Latvijas izglītības sistēma vēl nedod pietiekami kvalitatīvu izglītību.

Latvija šajā ziņā nav unikāla, jo tagad daudzas valstis pārstrukturējas, lai kļūtu par “zināšanu ekonomikas” valstīm. Latvija tāda var kļūt, vienīgi ieguldot izglītībā, pētniecībā un izstrādēs, attīstot transporta un sakaru infrastruktūru un ar nodokļu

politiku veicinot privāto iniciatīvu. Ir nepieciešams arī atsaucīgs un precīzs civildienests, godīgi un skaidri likumi, kas turklāt arī pienācīgi darbojas.

Latvija neizceļas ar “zināšanu ekonomikas” attīstībai īpaši labvēlīgiem priekšapstākļiem. Gan attiecīgas infrastruktūras attīstībā, gan valsts un privātktora investīcijās zinātnē un tehnoloģijā, gan riska kapitāla pieejamībā, gan zinātnisko atklājumu un inovāciju komercializācijā Latvija atpaliek no citām Baltijas valstīm (sk. 6.4. logu).

Tagad Latvijas valdība ir sākusi ar dažādiem pasākumiem stimulēt uzņēmēju iniciatīvu, veicināt nodarbinātību un inovācijas. Valdības rīcības plānā 2003. gadam ir paredzēti vairāki jauna veida pasākumi, piemēram, nodibināt riska investīciju fondu, kas atbalstītu jaunus ceļus ejošu, inovatīvu uzņēmējdarbību, izveidot zinātnes un tehnoloģiju parku Salaspilī, radīt 300 subsidētas darba vietas, ko piedāvās tādiem bezdarbniekiem, kuri ir cilvēki ar īpašām vajadzībām, u. tml. Tomēr, lai taptu uz istenu “zināšanu ekonomiku” orientēta Latvijas ekonomikas un izglītības stratēģija, pie šā uzdevuma kopīgi un saskaņoti jāstrādā visām valdības institūcijām.

6.4. logs

Apstākļi “zināšanu ekonomikas” attīstībai Baltijas valstīs

	Latvija	Igaunija	Lietuva
Valsts izdevumi izglītībai, % no kopējā budžeta, 2000/2001*	7,86	10,24	5,82
Augstāko izglītību ieguvušie, % no iedzīvotājiem 15–74 gadu vecumā, 2001**	14,9	23,9	33,3
Valsts izdevumi zinātnei un izstrādēm, % no IKP***	0,3	0,6	0,8
Privātsektora izdevumi zinātnei un izstrādēm, % no IKP***	0,2	0,2	0,1
Pētniecībā iesaistīto zinātnieku un inženieru skaits uz 1 miljonu iedzīvotāju****	1090	2164	2031
Zinātnisko un tehnisko specialitāšu studiju absolventi, % no iedzīvotājiem 20–29 gadu vecumā, 1999	5,8	3,8	9,3

* Avots: Centrālā statistikas pārvalde. 2002. *Latvijas statistikas gadagrāmata 2002*. 232. lpp. (Latvijas dati ir par 2001. gadu, Lietuvas un Igaunijas – par 2000. gadu).

** Avots: Statistical Office of Estonia. 2002. *Estonia, Latvia, Lithuania in Figures 2002*. Tallinn, p. 8.

*** Avots: European Commission, DG Enterprise. *Innovation Policy in Seven Candidate Countries (Preliminary Findings)*. November 2002, p. 5.

**** Avots: United Nations Development Programme. 2002. *Human Development Report 2002*.

Nepietiekams ienākumu līmenis

Visās sabiedrībās ir tādi indivīdi un grupas, kas nozīmīgas sociālās vajadzības nevar apmierināt ar saviem spēkiem vien. Tādu grupu ir daudz: bērni ģimenēs, kurās ir tikai viens vecāks vai kurās ir smagas problēmas, vientuļi veci cilvēki, cilvēki ar īpašām vajadzībām, cilvēki ar hroniskām slimībām, ilgstoši bezdarbnieki, darbaspēka tirgū tikko ienākuši nekvalificēti jaunieši utt. Protams, šajās grupās var būt indivīdi, kuriem pietiek ar personiskajiem resursiem (arī finansiālajiem), lai pilnīgi apmierinātu šīs vajadzības, taču Latvijā tādu ir samērā maz. Turklāt arī zemēs, kur vispārējais dzīves līmenis ir augstāks, tradicionāli vismaz daļēju atbildību par šīm grupām uzņemas valsts.

Pasākumi, ar kuriem valsts gādā par sociālo drošību, ir iedalāmi valsts sociālajā apdrošināšanā un sociālajā palīdzībā. Valsts sociālā apdrošināšana daļēji kompensē to, ka persona vairs nesaņem ienākumus no darba, jo beigusi strādāt sakarā ar noteikta vecuma sasniegšanu, kļuvusi par cilvēku ar īpašām vajadzībām, zaudējusi apgādnieku, slimības vai traumas dēļ zaudējusi darbspēju, aizgājusi grūtniecības un dzemdību atvaļinājumā, kļuvusi par bezdarbnieku utt. Vairāki nozīmīgi sociālās apdrošināšanas sistēmas elementi Latvijā ir gandrīz pilnīgi izveidoti, darbojas prognozējami un līdz ar to var būtiski mazināt sociālo nedrošību. Iespējams, pats nozīmīgākais piemērs te ir pensiju sistēma, kuras ietilgusi reformēšana kopumā ir pabeigta. Sistēma ir finansiāli stabila, un Labklājības un Finanšu ministrijas aplēses liecina, ka ap 2005. gadu sociālās apdrošināšanas budžeta ieņēmumi pārsniegs izdevumus.

Šo pabalstu sadalījumu reglamentē Valsts sociālo pabalstu likums, bet pabalstu piešķiršanas kārtību un sociālo palīdzību kopumā – Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums. Starp citu, otrs likums paredz pabalstu, kuram arī nabadzīgākajiem iedzīvotājiem jānodrošina garantētais minimālais ienākumu līmenis (pašlaik – 21 lats). Šo pabalstu izmaksā pašvaldība no sociālās palīdzības budžeta. Īpašu palīdzību valsts sniedz tām grupām, kas pašas varbūt nav apdraudētas, bet kuru dzīves apstākļu uzlabošana ir plašākas sabiedrības interesēs. Šādu grupu piemērs ir ģimenes ar maziem bērniem. Taču sociālie pabalsti nav vienīgais vai izšķirošais valsts sniegtais drošumspējas avots. Ticamāk, ka, piemēram, cilvēki ar īpašām vajadzībām augstāk vērtēs tādus valsts pakalpojumus, kas palielinās viņu iespējas iesaistīties sabiedrības dzīvē.

Kā parādīts 2. nodaļā, galvenā cilvēkdrošības problēma Latvijā joprojām ir ienākumu nepietiekamība. Pēc Centrālās statistikas pārvaldes datiem, 2002. gada

trešajā ceturksnī 21,4 % reģistrēto strādājošo pēc nodokļu nomaksas saņēma mazāk nekā 60 latu mēnesī, 28,3 % – starp 60 un 100 latiem, 23 % – starp 100 un 150 latiem, bet tikai 13,3 % – starp 150 un 200 latiem un 14 % virs 200 latiem mēnesī. Vidējā izmaksātā pensija bija 63,5 lati mēnesī. Tajā pašā gadā Centrālās statistikas pārvaldes aprēķinātā viena iedzīvotāja pilna iztikas minimuma preču un pakalpojuma groza vērtība bija 88,76 lati. Neko daudz nepalīdz tas, ka laikā no 1995. līdz 2001. gadam vidējais pensiju pieaugums (185 %) ir apsteidzis inflācijas pieaugumu (144 %) un vidējo bruto atalgojumu (178 %). Latvija ir arī trešajā vietā Baltijas valstu vidū attiecībā uz 2002. gadā izmaksāto vidējo algu: Igaunijā tā bija 368, Lietuvā – 321, bet Latvijā – 288 ASV dolāri.

No **Pārskata** konstatējumiem izriet, ka nākamajos desmit gados Latvijas valdībai veicami vairāki ļoti grūti uzdevumi. Pirmkārt, jāgarantē pietiekami ienākumi tiem, kam nav iespējams strādāt, piemēram, pensionāriem. Otrkārt, aktīva politika jāiesteno darbaspēka tirgū, jāatbalsta “zināšanu ekonomikas” veidošanās. Trešais liels uzdevums attiecas uz budžeta ieņēmumiem: jāuzlabo nodokļu iekasēšana (arī jāapkaro “aploksņu algas”) un taisnīgāk jāsadala nodokļu nasta. Ceturtais uzdevums ir efektīvizēt budžeta izdevumus un nodrošināt, lai tie sasniedz mērķus, kam līdzekļi atvēlēti.

Daļu no šīm problēmām valdība jau risina. 2002. gada beigās minimālā alga tika palielināta no 60 uz 70 latiem mēnesī, un valdība plāno 2004. gada janvārī to palielināt līdz 80 latiem mēnesī. Labklājības ministrija ir sagatavojusi priekšlikumus, kā nodrošināt, lai nākamajos piecos gados minimālā alga sasniegtu 50 % no tautsaimniecībā strādājošo vidējās algas. Taču vairāk jādara, lai uzlabotos nodokļu iekasēšanas sistēma, kā arī lai gan darba ņēmēji, gan darba devēji būtu vairāk ieinteresēti maksāt nodokļus. Pilnīgi funkcionējoša trīslīmeņu pensiju sistēma ar laiku atvieglos mazo pensiju problēmu. Jau tuvākajā laikā valstij vajadzētu ieviest sistēmu, kas mazinātu aizvien pieaugošo netaisnības sajūtu to cilvēku vidū, kas saņem vismazākās pensijas. Dažas no iespējām būtu šo pensiju indeksācija, kā arī papildu pabalstu maksāšana iedzīvotājiem, kuru pensijas ir zem zināma līmeņa.

Veselīdrošība

Savu veselību kā “labu” vai “diezgan labu” vērtēja 41 % no Labklājības ministrijas 1998. gada pētījuma respondentiem (Ziemeļeiropas valstīs 1994.–1996. gadā šis rādītājs bija 70–80 %). Dati, kas iegūti, pētījumu atkārtojot 2000. gadā, par būtisku situācijas uzlabošanu

neliecina: savu veselību kā “labu” vai “diezgan labu” vērtēja 42 % respondentu – tikai par 1 % vairāk. Latvija pēc veselības rādītājiem ierindojas vienā no zemākajām vietām Eiropā, it īpaši attiecībā uz mūža ilgumu, kas vīriešiem 1999. gadā bija tikai 62,2 gadi. (Plašāk par veselības situāciju Latvijā sk. 2. nodaļā.)

Latvija pieņēmusi vairākus dokumentus par to, kā jāreformē veselības aprūpes sistēma.¹ Valdības rīcībpolitikai šajā jomā ir trīs pamatvirzieni: reformēt veselības aprūpes finansēšanu, efektīvizēt medicīnisko pakalpojumu sniedzēju tīkla struktūru un vispārīgi veicināt sabiedrības veselību.

Viena no galvenajām veselības aprūpes problēmām – kā lai tai nodrošina pietiekamu finansējumu. No reformas gaida stabilu, prognozējamu un racionālu veselības aprūpes finansēšanas sistēmu, kas būtu balstīta uz solidaritātes principu. Pašlaik valsts vēl nespēj panākt, lai visiem sabiedrības locekļiem būtu vienlīdzīgas iespējas izmantot medicīniskos pakalpojumus. Tiem, kam ienākumi nelieli, nav iespējams izmantot valsts garantētos medicīniskos pakalpojumus, jo viņi nevar samaksāt pacienta nodevu, kā arī iegādāties ārsta parakstītos medikamentus vai nokļūt līdz ārstniecības iestādei. Pēc Pasaules Veselības organizācijas datiem, 2001. gadā Latvijā veselības aprūpei izlietotā summa bija 4,8 % no IKP, bet valsts finansējums bija 70 % no šās summas jeb 3,4 % no IKP.

Pašlaik Latvija veselības aprūpes vajadzībām gadā izlieto 174 dolārus uz vienu iedzīvotāju (no privātajiem un valsts līdzekļiem). Citām pārejas valstīm ir daudz labāki rādītāji: Lietuvā šī summa ir USD 185 (no valsts līdzekļiem – 72,4 %), Slovākijā – USD 210 (valsts – 89,6 %), Igaunijā – USD 218 (valsts – 76,7 %), Polijā – USD 246 (valsts – 69,7 %), Čehijā – USD 358 (valsts – 91,4 %), Slovēnijā – USD 788 (valsts – 78,9 %).

Valdība, kas strādā laikā, kad top šis **Pārskats**, izvirzījusi mērķi panākt, lai valsts finansējums veselības aprūpei pieaugtu līdz 7 % no IKP.² Plānots ieviest sistēmu, kur katram indivīdam būtu garantēts noteikts medicīnisko pakalpojumu apjoms, par ko maksātu vai nu viņš pats (ar nodokļiem), vai valsts (nestrādājošajiem). Šī sistēma arī dotu iespēju vairāk investēt veselības aprūpes iekārtās un nodrošināt, lai veselības aprūpē strādājošie par darbu saņem pietiekamu samaksu.

No cilvēkdrošības viedokļa un tālākā nākotnē raugoties, valstij neatkarīgi no summas, ko tā izlieto veselības aprūpei, jānodrošina sistēma, kuras pamatā ir solidaritātes princips, proti, indivīdi, kuriem ir mazākā maksātspēja, saņem lielāku valsts atbalstu (princips, ka bagātie maksā par nabadzīgajiem un veselie – par slimajiem). Bet jau tuvākajā nākotnē valstij jānodrošina, lai veselības aprūpes sistēmā būtu skaidri noteikumi, pacienti saprastu savas tiesības un pienākumus un zinātu, kādi valsts finansēti pakalpojumi viņiem pieejami.

Medicīnisko pakalpojumu sniedzēju tīkla efektīvizēšanas mērķis ir nodrošināt, lai šie pakalpojumi būtu pieejami netālu no dzīvesvietas un lai tie būtu rentabli. Primārajā veselības aprūpē plānots samazināt ģimenes ārstu materiālo ieinteresētību saviem pacientiem ierobežot diagnostisko izmeklējumu un kvalificētāku speciālistu konsultāciju pieejamību. Sekundārajā veselības aprūpē plānots uzlabot pakalpojumu sniedzēju tīkla rentabilitāti.

Vispirmais mērķis, kāpēc jāpalielina medicīnisko pakalpojumu finansēšana no valsts budžeta, protams, ir pēc iespējas straujāka Latvijas iedzīvotāju veselības līmeņa celšanās. Jāuzlabo arī iedzīvotāju informētība, jāveicina viņu motivācija rūpēties par savu veselību. Šim procesam nepieciešams daudzu sektoru atbalsts, tāpēc “Sabiedrības veselības stratēģijā”, ko 2002. gada martā pieņēma Ministru kabinets, norādīti 20 dažādi darbības virzieni (pārāk daudz, lai tiem šeit pievērstos detalizēti).

HIV/AIDS un narkotiku izplatīšanās

Nemot vērā, cik strauji Latvijā izplatās HIV/AIDS un narkotikas, ir saprotams, ka iedzīvotāji par to stipri nobažījušies. Draudus, ka narkotisko vielu izplatība varētu palielināties, **Pārskatam** veiktā **Pētījuma** respondenti ierindoja pirmajā vietā vispārīgo bažu iemeslu vidū, bet draudus, ka varētu palielināties HIV/AIDS izplatība, – trešajā vietā. Narkotiku izplatības palielināšanās izredzes visvairāk satrauc iedzīvotājus vecumā līdz 30 gadiem, sievietes un latviešus. Šeit teikto apstiprina arī **Pētījuma** respondentu atbildes uz brīvo jautājumu par draudiem, kas satrauc visvairāk.

¹ Galvenie no tiem ir šādi Ministru kabineta pieņemti dokumenti: pamatnostādnes “Sabiedrības veselības stratēģija” (pieņemtas 2001. gada 6. martā), “Konsolidētā veselības investīciju programma 2002.–2007. gadam” (pieņemta 2002. gada 28. maijā), “Veselības aprūpes reformas vidusposma un tālākas attīstības nodrošināšanas pamatnostādnes” (pieņemtas 2002. gada 27. augustā), konceptuālais ziņojums “Par zaļu iegādes kompensācijas sistēmai nepieciešamo finansējumu un tās attīstības perspektīvām” (pieņemts 2002. gada 8. janvārī).

² Ministru kabineta deklarācija par iecerēto darbību.

Šīs lielās bažas varētu būt izskaidrojamas ne vien ar reālajiem draudiem, bet arī ar palielināto uzmanību, ko pēdējā laikā jautājumam veltījuši plašsaziņas līdzekļi.

HIV/AIDS un narkomānijas straujo izplatīšanos veicina daudz faktoru. Tāpēc šo problēmu risināšanai nepieciešama vairāknozaru pieeja. Latvijā šo jautājumu aktualizēšanai un risināšanai izstrādātas vairākas stratēģiskās koncepcijas un programmas. Galvenās no tām ir "Cilvēka imūndeficīta vīrusa (HIV) un AIDS izplatības ierobežošanas stratēģija (1999–2000)", "Sabiedrības veselības stratēģija", "Nabadzības situācijas risināšanas koncepcija", "Valsts ģimenes politika", "Veselības veicināšanas stratēģija" un "Nacionālās narkotiku kontroles un narkomānijas profilakses stratēģijas rīcības plāns". Lielākā daļa šo koncepciju un programmu vēl jārealizē.

Valstij jāriko sabiedrības informēšanas un izglītošanas kampaņas, lai individu, ģimeņu un sabiedrisko tiklu uzmanību pievērstu problēmas smagumam. Jāizstrādā īpašas kaitējuma ierobežošanas stratēģijas, jāizplāno AIDS skarto atbalstīšanas pasākumi. Latvijā ir ļoti rezultāti HIV inficēto ārstēšanā. Valsts sniegtie

pakalpojumi atbilst starptautiskajiem standartiem un ir ļoti finansēti. Taču Latvijā vēl jāizstrādā stratēģija, kā rīkoties nākotnē, kad indivīdiem, kas pašlaik vēl ir tikai HIV inficēti, infekcija sasniegs AIDS stadiju un būs nepieciešama vispārēja ārstēšana.

Kopiendrošība un politika ģimenes jautājumos

Pēc Pārskatam veiktā Pētījuma datiem, gan individuālo drošības sajūtu visvairāk veicina, gan arī kopienas visvairāk stiprina tieši ģimene. Tomēr, kā liecina Labklājības ministrijas analīze, ģimenes stāvoklis pēdējās desmitgades laikā ir pasliktinājies. Vislabāk to ilustrē šādi rādītāji: vispārējās demogrāfiskās situācijas pasliktināšanās, nabadzības padziļināšanās, alkoholisma un jo sevišķi narkomānijas izplatība, šķiršanās biežums un neregistrētā laulībā un ārpus laulības dzimušo bērnu skaita pieaugums, arī bez vecāku gādības palikušo un bērna aprūpes institūcijās ievietoto bērnu skaita pieaugums. Šīs tendences daļēji var saistīt ar vispārējo sociāl-ekonomisko stāvokli valstī, un, tam uzlabojoties, stā-

6.5. logs

Starptautisks salīdzinājums: izdevumi veselības aprūpei 2001. gadā, % no IKP

Latvija	4,8		
Igaunija	6,1	Čehija	7,3
Īrija	6,1	Zviedrija	7,9
Luksemburga	6,1	Nīderlande	8,1
Lietuva	6,2	Dānija	8,2
Slovākija	6,5	Beļģija	8,8
Somija	6,8	Francija	9,4
Lielbritānija	6,9	Šveice	10,4
Spānija	7	Vācija	10,5

Avots: Pasaules Veselības organizācija, 2002

voklis mainīsies. Tomēr ar vispārējās makroekonomiskās situācijas uzlabošanu un ģimeņu ienākumu palielināšanu vien nepietiks, lai stāvoklis izlabotos pilnīgi.

Pēc dažādu pētījumu datiem, vairāk nekā 70 % ģimeņu par visbūtiskāko un vissvarīgāko valsts atbalsta veidu uzskata valsts sociālos pabalstus ģimenēm ar bērniem. Tomēr valsts loma veselīgu un stipru ģimeņu veicināšanā neaprobežojas tikai ar ģimenes finansiālo atbalstīšanu, ko arī ierobežo līdzekļu trūkums valsts budžetā. 2002. gada maijā Latvijas valdība apstiprināja koncepciju “Valsts ģimenes politika”, kurā nosprausti pamatvirzieni, kādos jādarbojas ģimenes lietu politikai. Koncepcijas pamatā ir atziņa, ka valsts uzdevums ir radīt ģimenēm tādus apstākļus, lai tām būtu iespējams par sevi rūpēties pašām.

Koncepcijā iezīmēti šādi politikas pamatvirzieni:

- atbalsts ģimenēm bezdarba gadījumā – ja abi vecāki paliek bez darba;
- atbalsts nodarbinātības uzlabošanai pēc bērna kopšanas atvaļinājuma;
- ģimenei draudzīgas vides veidošana (zaļās teritorijas, pasākumi, sabiedriskie pakalpojumi utt.);
- atbalsts ģimenēm mājokļa iegūšanas jautājumos: šeit darbojas 2002. gada septembrī pieņemtā “Mājokļu attīstības kreditēšanas programma”, kurai, starp citu, jāveicina, ka dzīvojamajā fondā pieaug ekonomisko ģimenes māju (līdz 20 000 latu vērtībā) īpatsvars;
- kvalitatīvu medicīnisko pakalpojumu pieejamības sekmēšana grūtniecēm un bērniem;
- ģimenes plānošanas un konsultāciju pakalpojumu pieejamības veicināšana;
- ģimenisko vērtību popularizēšana skolu mācību programmās;
- atbalsts neoficiālajiem pašpalīdzības tīkliem;
- atbalsts ģimenēm krīzes situācijās.

Positīvs pavērsiens valdības politikā attiecībā uz ģimenēm un bērniem ir tas, ka kopš 2002. gada rudens Latvijā ir jauns ministra postenis – īpašo uzdevumu ministrs bērnu un ģimenes lietās. Pašlaik ministra sekretariāts izstrādā jaunu, vairāk detalizētu ģimenes politikas koncepciju, kurā būs ietverti trīs svarīgi uzdevumi. Pirmkārt, mērķis ir samazināt bērnumamos ievietoto bērnu skaitu, atbalstot citādus aprūpes paveidus, piemēram, aprūpi ģimenē. Otrkārt, mērķis ir uzlabot demogrāfisko situāciju, palielinot un dažādojot atbalstu, kas pieejams ģimenēm ar bērniem. Treškārt, sekretariāts ierosinās izdarīt grozījumus likumos un izveidos politikas instrumentus bērnu drošības palielināšanai un varmācības novēršanai. Vai šīs idejas izdosis realizēt un ielānāto paveikt, rādīs nākotne.

Personīgā (fiziskā) drošība

Tāds personīgās nedrošības faktors kā noziedzība apdraud visus sabiedrības locekļus, tomēr dažas sociālās grupas daudz vairāk nekā citas. Kaut arī statistikas dati liecina, ka noziedzības līmenis pieaudzis visās Baltijas valstīs, Latvijā šis pieaugums ir bijis vismazākais. (Par personīgās drošības statistiku Latvijā plašāk sk. 2. nodaļa.)

Tomēr bailes, ka organizētā noziedzība varētu kļūt par valsts mēroga parādību, **Pētījuma** respondenti ierindoja otrajā vietā starp vispārīgajiem savu bažu iemesliem. Iespējams, šis iemesls tā aktualizējies sakarā ar to, ka 8. Saeimas vēlēšanu kampaņā, kas sakrita ar **Pētījuma** veikšanas laiku, vairākas partijas un sabiedrība plaši apsprieda valsts nozagšanas jeb politiskās korupcijas tematiku un acīmredzot respondentu izpratnē valsts mēroga organizētā noziedzība saistījās ne tikai ar plašā mērogā organizētiem noziegumiem un starptautiskiem noziegumiem (piemēram, kontrabandu, starptautiskās prostitūcijas bandām), bet arī ar augstākā līmeņa korupciju.

Sakarā ar šā jautājuma aktualizēšanos ir izveidota jauna tieši ministru prezidentam padota institūcija – Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojs (KNAB). Taču, lai palielinātos iespējas atklāt krimināllietas un novērst jaunus noziegumus, to vidū korupcijas gadījumus, svarīgi ir konsolidēt un efektīvizēt visas šajā sfērā strādājošās valsts institūcijas. Ir jāizvērtē šo institūciju līdzšinējās darbības efektivitāte un varbūt jāveido mazākas, taču spēcīgākas institūcijas ar skaidrāk definētām lomām un atbildību, kā arī spēju piesaistīt un paturēt augsti kvalificētus darbiniekus. Jau esošajām tiesībsargājošajām iestādēm lielākais izaicinājums organizētās noziedzības un korupcijas apkarošanas jomā būs pierādīt savu politisko neitralitāti un efektivitāti.

Korupcijas apkarošanai Latvijā tagad ir izstrādāta vienota valsts stratēģija, bet organizētās noziedzības apkarošanai tādas vēl nav. Cīņa pret noziedzību ir dārga, tāpēc jebkuras izstrādātās stratēģijas realizēšanai būs nepieciešami lieli materiālie resursi. Šajā ziņā kaut kas jau ir uzsākts, piemēram, par 20–50 latiem mēnesī ir palielināta policistu alga. Policijai ir svarīga nozīme jebkuros centienos personīgās drošības labā panākt lielāku uzticēšanos un sadarbību starp valsti un individu (sk. 6.6. logu).

Vienas no spilgtākajām situācijām, kur indivīdiem un valsts institūcijām jāsadarbības cilvēku

personīgās nedrošības un tās izpaušmju novēršanā, ir dažādas krīzes, kur iedzīvotāji tieši nonāk uz nedrošības sliekšņa. Divi tādi piemēri ir Cesvaines pils vai Kandavas veco ļaužu pansionāta ugunsgrēki 2002. gada beigās. Kā valsts ar šīm nedrošības situācijām tiek galā un vai tai ir labi izveidota sistēma darbībai tajās?

Nomināli valsts tādām dabas vai civilizācijas katastrofām kā plūdi, lieli ugunsgrēki vai ķīmisko vielu noplūdes ir vairāk vai mazāk gatava. Ir izstrādāti nepieciešamie plāni un standartnoteikumi rīcībai šādās situācijās, un institucionālā atbildība ir skaidri sadalīta starp Valsts ugunsdzēsības un glābšanas dienestu, Valsts policiju, Nacionālajiem bruņotajiem spēkiem, Katastrofu medicīnas centru. Atkarībā no krīzes veida jāiesaistās arī citām valsts institūcijām. Piemēram, situācijās, kur notikusi vai varētu notikt masveida saindēšanās ar pārtiku, svarīgākā institūcija ir Pārtikas un veterinārais dienests. Savu-

kārt situācijās, kas saistītas ar vides piesārņošanu, rīcību plāno un koordinē Vides aizsardzības ministrijas institūcijas.

Iestāde, kas pastāvīgi uzrauga stāvokli visā valstī, ārkārtas situācijās sniedz valdībai nepieciešamo informāciju un nodrošina operatīvu lēmumu pieņemšanu, ir Valsts krīzes kontroles centrs. 6.7. logā lasāms centra direktora Modra Stašula viedoklis par valsts gatavību šādām situācijām.

Galveno un neatliekamo palīdzību krīzes brīdī sniedz tādi dienesti kā policija, neatliekamā medicīniskā palīdzība, ugunsdzēsēji. Protams, cilvēkam krīze ar pirmās palīdzības saņemšanu nebeidzas. Taču tā vairs nav krīzes sistēmas problēma, tas ir valsts politikas jautājums. Valstij būtu iedzīvotājam jāpie-dāvā vesels pakalpojumu komplekss, kas attiecīgajā dzīves situācijā palīdzētu tikt galā ar traumām un nedrošības sajūtu.

Alla Maceiko

LR Iekšlietu ministrijas Profilakses nodaļas galvenā inspektore

6.6. logs

Latvijas valsts policijas dienests bērniem veicina drošības sajūtu

Latvijas Valsts policijas dienests katrā Latvijas Republikas skolā organizē un realizē programmu "Policijas dienas". Šai programmai ir mērķis "mainīt stereotipu – lai bērni nebaidītos no policijas". Vecāki reizēm baida bērnus ar policijas tēlu: ja bērns nepaklausīšot, nāksot policija un viņu savāksot. Mēs vēlamies šos stereotipus lauzt – lai bērni nāk pie policijas, ja viņiem ir vajadzīga palīdzība, lai viņi pajautā policistam, lai nebaidās.

Programma "Policijas dienas" notiek jau trešo gadu, un tā aptver apmēram 90 % no visām Latvijas skolām. Rajonu skolas un lauku skolas esot visatsaucīgākās – Rīgas "elitārās" skolas reizēm atturīgākas. Šo programmu organizē nepilngadīgo lietu inspektori, bet darbībā tiek iesaistīti visi policijas dienesti. Piemēram, kadru daļa nāk uz vecākām klasēm un stāsta par policijas darbu kā profesiju – par iespējām iegūt tādu izglītību, lai varētu iesaistīties policistu darbā. Kriminālpolicija tiek ar 10. un 11. klašu skolēniem – runā par aktuālām tēmām, arī par narkotiku problēmu. Ar 6. klases skolēniem notiek pārrunas par savstarpējas varmācības mazināšanu. Mazākajām klasēm ceļu policisti stāsta par satiksmes noteikumiem un par noteikumiem riteņbraukšanā. Reizēm, apmeklējot skolas, līdzī tiek ņemti arī policijas dienesta suņi.

Katrai skolai tiek izstrādātas atsevišķas programmas daļas atbilstoši skolas vajadzībām. Vecākajās klasēs notiek arī sporta spēles – volejbols, futbols, basketbols. Policisti spēlē pret skolēniem vai arī skolotājiem. Jaunākiem bērniem notiek dažādi konkursi, piemēram, bērni zīmē, kā viņi redz policistus. Citi raksta sacerējumus. Skolēnu un skolotāju atsauce ir liela. Mēs spēlējamies kopā ar bērniem, lai viņi sajūtu, ka policisti ir tādi paši cilvēki. Lai viņi nāk un mums stāsta savas problēmas un meklē pie policista palīdzību un drošību.

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā, 2003

Gatavība ārkārtas situācijām

Svarīgākais ir tas, lai valsts savlaikus spētu saskatīt riskus un pieņemt lēmumus šo risku novēršanai, nepieļaujot krīzes izcelšanos. Vairums tādu notikumu, kurus mēs varam uzskatīt par lieliem nelaimes gadījumiem vai pat krīzēm, kā, piemēram, Cescvaines pils ugunsgrēks, ir pēkšņi. Bet ir arī "lienošas krīzes", ko var novērst ar ikdienā īstenojamo valdības politiku, nenonākot līdz vajadzībai ķerties pie krīzes risināšanas mehānismiem. Krīzes vadība pēc būtības pilda ķirurģiskās iejaukšanās funkciju: tā ir skalpelis, ko vajag lietot tikai gadījumos, kur parastā terapija vairs neder. Bieži vien, laikus pamanot risku, sagatavojoties un informējot sabiedrību, var novērst lielas krīzes.

Krīzes vadības uzdevums nav novērst jebkuras neizdarības, valsts politikas neveiksmes vai resursu trūkuma sekas. Tas ir ikdienas politikas uzdevums. Cescvaines pils ugunsgrēka gadījumā mēs sastopamies tieši ar to, ka ierobežotā finansējuma dēļ vienam no valsts svarīgākajiem dienestiem [Valsts ugunsdzēsības un glābšanas dienestam. – Red.] ir morāli un fiziski novecojusi tehnika.

Visbeidzot, krīzes un nelaimes gadījumus var prognozēt, modelēt, var mācīties, kā rīkoties, ja krīze notiek, tomēr nekad nebūs iespējams nodrošināties pret visiem ugunsgrēkiem, plūdiem un citām katastrofām. Naftas tankkuģa avārija varēja notikt nevis pie Spānijas krastiem, bet gan Ventspils piekrastē, un ir grūti prognozēt šādas katastrofas ietekmi uz mūsu valsts attīstību. Tāpēc ikdienā ir svarīgi realizēt profilaktisko darbu, informēt un iesaistīt sabiedrību. Daudzi valsts dienesti, par kuriem sabiedrībā ne vienmēr ir pozitīvs viedoklis, spēj nodrošināt kvalitatīvu palīdzību. Vienlaikus mums šie dienesti jānodrošina ar tādiem apstākļiem un iespējām, lai nelaimes gadījumā vai krīzes situācijā nebūtu jāvairo novecojusi tehnika vai finansiālo līdzekļu trūkums.

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā, 2003

Nedrošības mazināšana ar starptautisko organizāciju palīdzību

Latvijas iedzīvotāju drošības avots var būt arī starptautiskas un reģionālas organizācijas. Tieši vai netieši tās dod iespēju izveidot gan reģionālus, gan starptautiskus personiskos sakarus. Tās paver jaunas iespējas nostiprināt savu identitāti, kā arī saskatīt dažādām tautām kopīgo un atšķirīgo. Sadarbošanās ar citiem starptautiskās organizācijās palielina izpratni par citu valstu un tautu īstenajiem nolūkiem, mazina aizdomīgumu pret svešādo un nepazīstamo. Identificēšanās ar plašāku kopienu palīdz saskatīt to, kā dažādās valstīs dzīvojoši cilvēki ir savstarpēji saistīti.

Starptautiskās organizācijas pašas par sevi drošību palielina tāpēc, ka potenciāli naidīgos attur no nedraudzīgas rīcības. Savus materiālos, intelektuālos un finansiālos resursus tās mobilizē kopīgu mērķu sasniegšanai. Kā tādas tās var būt arī nacionālo interešu aizstāvēšanas instrumenti. Tās var arī sama-

zināt nedrošības sajūtu, radot indivīdam sajūtu, ka viņš nav viens pats pasaulē, ka nekādi ienaidnieki viņam negaidīti neuzbruks un cilvēki pret kopīgiem draudiem var aizsargāties ar kopīgu rīcību.

Pētījuma rezultāti liecina, ka Latvijas iedzīvotāji gan bažijas par globāliem draudiem, taču ne vienmēr zina, ka starptautiskas organizācijas ir potenciāli drošības avoti. Respondentus lūdza nosaukt trīs iespējamus draudus, par kuriem viņi visvairāk baidās. No starptautiskiem draudu avotiem viņi minēja terorismu, starptautiskos konfliktus, karus, HIV/AIDS, iespējamību, ka Latvija zaudē neatkarību, iespējamību, ka Latvijā ieplūdis bēgļi, globālo silšanu, atomkatastrofas draudus, Krievijas, ES un NATO radītos draudus, bada draudus, lielo ārzemju organizāciju ietekmi uz Latvijas valdību, bioloģiskā kara draudus, cilvēktiesību zaudēšanas iespējamību.

Daudzi Latvijas iedzīvotāji pagaidām nav pietiekami informēti, kā viņi savu cilvēkdrošību varētu palielināt, izmantojot starptautiskas organizācijas. Pēc **Pētījuma** respondentu vērtējuma, 26 potenciālo

drošumspējas avotu vidū starptautiskās organizācijas ir vienās no pēdējām vietām: ANO – 21., NATO – 22., ES – 24. vietā.

Tāpat kā citās pārejas valstīs, arī Latvijā cilvēkiem bieži vien nepietiek pieredzes globālo un reģionālo resursu saskatīšanā un to izmantošanā savas drošības palielināšanai. Pozitīvi gan ir tas, ka jaunām sistēmām nomainot vecās, politiķus vairāk nekā agrāk ietekmē indivīdi un to daudzveidīgās intereses. Straujā attīstība rada iespādu, ka Latvija aizvien vairāk iesaistās globālajos tīklos. Taču šis process cilvēkus padara vārgākus pret ārējiem apstākļiem. Personīgais, ekonomiskais, politiskais un sociālais vārgums liedz viņiem drošības patērētājus nemaldīgi atšķirt no drošības radītājiem, draudus – no faktoriem, kas drošību vairo.

Indivīdiem riskvadība globālā vai reģionālā līmenī šķiet kas tāls un neaizsiedzams. Kā lai cilvēki, kuru ikdienas dzīve pāriet mazos ciematos vai pilsētās, kuriem ir attiecības ar ierobežotu cilvēku loku, spēj izveidot attiecības un saziņas tīklus ar globālām un reģionālām struktūrām? Tradicionāli indivīdi ir pilnvarojuši valdību un valdības struktūras veidot attiecības ar starptautisko vidi. Reizēm vietējās vai starptautiskās nevalstiskās organizācijas ir uzņēmušās būt par starpniecēm šādu attiecību veidošanā.

Indivīda attiecības ar reģionālām un starptautiskām organizācijām veidojas atkarībā no vairākiem faktoriem.

Pirmkārt, atkarībā no paša indivīda drošumspējas faktoriem – no tā, cik aktīvi viņš interesējas par globāliem un reģionāliem procesiem, vai viņam pietiek līdzekļu, lai varētu veltīt spēkus globāliem jautājumiem, vai viņš spēj izmantot sabiedriskos tīklus un valdības mehānismus, vai spēj izvērtēt izplatītākos draudus un noskaidrot to mazināšanas vai pat novēršanas iespējas, rīkojoties plašā spektrā – sākot ar paša indivīda iniciatīvām un beidzot ar darbību starptautiskās organizācijās. Jo spēcīgāki indivīdam ir drošumspējas faktori, jo lielāka ir varbūtība, ka viņš izveidos attiecības ar reģionālām un globālām organizācijām, lai risinātu cilvēkdrošības jautājumus.

Otrkārt, atkarībā no noteikumiem, kurus ar savu attieksmi pret indivīdu un starptautiskām organizācijām rada valsts. Ja valsts tikai formāli ir klāt starptautiskās organizācijās, nevis maksimāli izmanto visas to piedāvātās iespējas, indivīdi, valstiskās un sabiedriskās struktūras un pat visa nācija kopumā atsvešinās no apkārtējās starptautiskās vides. Valdībai jāpiedāvā pakalpojumi, kas cilvēkiem un sociālajām grupām

palīdzētu veidot attiecības ar reģionālām un globālām organizācijām, orientēties pasaules politisko struktūru piedāvāto pakalpojumu klāstā.

Treškārt, atkarībā no finansiālajiem un citiem resursiem, kas ir starptautisko un globālo organizāciju rīcībā, un no to spējas saprotami izskaidrot savus mērķus. Jo skaidrāk globāla vai reģionāla organizācija izgaismo iemeslus, kāpēc tā pastāv, jo vieglāk cilvēkam un sabiedrībai tajā darboties un to atbalstīt.

Nedrošības sajūta sakarā ar Eiropas Savienību

Ar cilvēkdrošību daudzos aspektos ir saistīta arī Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā. Tās dibināšanai 50. gadu Eiropā bija divkārtš nolūks – nodrošināt, lai Vācija nekad vairs neapdraudētu savas kaimiņvalstis, un paātrināt karā cietušās tautsaimniecības attīstību. Līdzeklis, ko nolēma izmantot Rietumeiropas valstu vadītāji, bija vienkāršs – kopīgi veidot tādas tiesiskās, reglamentējošas ietvarus, kas palīdzētu paplašināt sadarbību, dzīvot draudzīgi un iespējamus konfliktus atrisināt miermīlīgi. Tāda, kāda tā ir tagad, Eiropas Savienība kļuvusi ilgā demokrātiskā sadarbībā, kur indivīda tiesības līdzsvarotas ar taisnīgās, pret visiem labvēlīgas sabiedrības vajadzībām.

Stingrās prasības tādās jomās kā pārtikas kvalitāte un vides aizsardzība, ES nostādne, ka ar ekonomiskām svirām jānosargā laucinieckiskā vide un dzīvesveids, ES labvēlīgie kredīti maziem un vidējiem uzņēmumiem – šie un citi drošības līdzekļi, kas darbojas Eiropas Savienībā, kopumā nevar nepaaugstināt arī Latvijas iedzīvotāju cilvēkdrošību.

Taču **Pētījums** atklāj, ka Latvijas iedzīvotāji par ES nozīmi cilvēkdrošībā ir dalītās domās: vieni ES uztver kā drošības avotu, citi kā draudu. Respondenti, kurus aptaujāja 2002. gada septembrī, 26 drošības faktoru vidū Eiropas Savienību ierindoja tikai 24. vietā – zemāk nekā ANO, NATO un Latvijas valdību. Eiropas Savienība drošības sajūtu krietni palielinot 2,3 procentiem respondentu, visumā palielinot – 23,3 %, neietekmējot – 43,3 %, bet samazinot – 17,4 %.

Eiropas Komisijas 2001. gada pētījums “Aptauja par stāšanos Eiropas Savienībā”, kurā intervēja 11 kandidātvalstu iedzīvotājus, atklāja, ka daudziem Latvijas iedzīvotājiem ir nopietnas problēmas ar veselu virkni svarīgu drošumspējas faktoru un prasmju. Pētījumā secināts, ka daudziem intervētajiem

6.8. logs

Latvijas iedzīvotāju priekšstati par ES radītām iespējām un draudiem

Priekšstati par iespējām	Priekšstati par draudiem
Būs jaunas darba un izglītības iespējas	Sabruks lauksaimniecība
Uzlabosies stāvoklis tautsaimniecībā	Būs jāievieš traucējoši ES standarti
Pazemināsies korupcijas līmenis	Ārzemju kapitālam ieplūstot, iedzīvotāji zaudēs darbu, valstij zudīs iespēja kontrolēt uzņēmumus
Būs iespējams nosargāt savu nacionālo identitāti	Pārāk ieplūdis viesstrādnieki
Uzlabosies cilvēku sociālekonomiskais stāvoklis	Zudīs nacionālā identitāte (= sašaurināsies latviešu valodas lietošana)

Avoti: European Commission, 2002. *Attitudes Toward the EU*

nav pat pamatzināšanu par Eiropas pēckara vēsturi un Eiropas Kopienas – tagadējās Savienības – dibināšanas iemesliem. Latvijas sabiedrībā izplatītie paviršie stereotipiskie priekšstati par ES traucēja saskatīt, ka tā ir organizācija, kurā 15 valstis saskaņo savas intereses, lai no savas sadarbības gūtu maksimālu labumu.

Daudzi Latvijas respondenti neminēja iespējas, ko ES paver organizētās noziedzības apkarošanā, narkotiku izplatības ierobežošanā, karu un citu konfliktu novēršanā. Runājot par ES politiku, viņi nepievērsās nekam konkrētam, tikai dažādos vārdos pauda tādus stereotipiskus priekšstatus kā, piemēram, “ES mūs aprīs”. Vienīgi Latvijas respondentu vidū atradās tādi, kas neminēja iespējas, ko ES paver izglītībā un kultūrā, neminēja, ko tā var dot patērētāju aizsardzībā un veselības aprūpes sistēmas uzlabošanā.

Lai pilnīgāk izzinātu, ar kādām bažām Latvijas iedzīvotāji raugās uz iestāšanos Eiropas Savienībā, **Pārskatam** veiktā **Pētījuma** aptaujā bija ietverti arī jautājumi, kas bija uzdoti Eiropas Komisijas 2002. gada rudens pētījumā “Attieksme pret ES. Argumenti par un pret” (sk. 6.8. logu).

Atsevišķi Pētījumā norādītie nedrošības sajūtas avoti

Vietējos ražotājus no Latvijas tirgus izspiedīs ārzemnieki. 31 iespējamā drauda vidū (sk. 2.3. logu 2. nodaļā) šis drauds ierindojās 14. vietā (vidējā apdraudētības sa-

jūtas pakāpe – 2,92). Lielum liels aptaujāto vairākums (87,4 %) neticēja, ka paši spēs pārvarēt ārzemju ražotāju spiedienu; šādai iespējai ticēja tikai 8,5 %. Te izpaužas daudzu vietējo ražotāju bailes, ka viņu ražojumus izkonkurēs kaimiņvalstu ražojumi. Taču konkurencei var būt pozitīva nozīme. Tā var stimulēt centienus uzlabot un modernizēt ražošanu. Konkurence nenozīmē, ka vietējie ražojumi automātiski saņems zemāku vērtējumu, un turklāt tā paver jaunas iespējas pārdot savus ražojumus ārzemēs. Ja vien valstī darbojas tāda konkurences politika, kas pasargā no negodīgas konkurences, plēsonīga diktāta, slepenām norunām un dempinga, no konkurences iegūs arī pircējs, jo pazemināsies cenas, paaugstināsies kvalitāte, paplašināsies izvēles iespējas.

Ārzemnieki izpirks zemi Latvijā. 15. vieta (vidējā apdraudētības sajūtas pakāpe – 2,87). Latvijas lauksaimniecība pašlaik pārstrukturējas, un viens no argumentiem pret dalību Eiropas Savienībā bijis saistīts ar laukos dzīvojošo un strādājošo ienākumiem: lai varētu paplašināt ražošanu, jāpaplašina apsaimniekojamā zeme, bet vietējo lauksaimnieku zemais ienākumu līmenis to liedz. Bailes, ka zemi izpirks Latvijā sabraukušie ārzemnieki, sakņojas arī latviešu emocionālajās saitēs ar laucniecisko vidi un dzīvesveidu, ko viņi uzskata par neatņemamu latviskās kultūras un nacionālās identitātes sastāvdaļu. Kaut cik mazākas bailes par zemes izpiršanu (18. vieta) ir tikai vecumgrupā zem 29 gadiem.

Valoda un kultūra būs apdraudēta. 21. vieta (vidējā apdraudētības sajūtas pakāpe – 2,66). 57,2 % no **Pētījuma** respondentiem bažījās, vai saglabāsies nacionālā

identitāte (šīs bažas izpaudušās arī citu pētījumu aptaujās). Zīmīgi, ka vecumgrupā zem 29 gadiem šīm bažām ir augstāka vieta apdraudētības sajūtas skalā nekā pārējās vecumgrupās. Tas var mazliet pārsteigt, jo plaši mēdz uzskatīt, ka jaunāka gadagājuma cilvēki ir atvērtāki pret apkārtnējo pasauli un labāk saskata, kādas priekšrocības dod saskare ar citām kultūrām un tradīcijām. Tikai 44,2 % respondentu uzskatīja, ka paši vai kopā ar citiem spētu veicināt savas valodas un kultūras saglabāšanu, bet 48,9 % – ka tādu iespēju viņiem nav.

Latvija zaudēs daļu no suverenitātes. 27. vieta (vidējā apdraudētības sajūtas pakāpe – 2,40). Šā ar ES saistītā bažu iemesla aktualitāte dažādās iedzīvotāju grupās ir visatšķirīgākā. Latvieši suverenitātes zaudēšanu ierindojuši 24. vietā, krievvalodīgie – 30. vietā; pilsoņi – 26. vietā, nepilsoņi – 30. vietā.

Šie četri bažu iemesli **Pētījuma** respondentiem ir zemā vietā. Visaktuālākā viņiem ir ekonomiskā nedrošība un tie draudi, kas saistīti ar iespējām apmierināt dzīves pamatvajadzības. **Pētījums** un citi pētījumi atklāj, ka cilvēkiem, kam ES liekas nedrošības avots, ir nopietnas problēmas ar svarīgiem drošumspējas faktoriem un prasmēm.

Pastāvot un vēl padziļinoties ienākumu plaisai starp labi nodrošinātajiem un nabadzīgajiem, cilvēki, kam ir mazi ienākumi, uz visu svešo un nepazīstamo

reaģē ar sevišķi lielu nedrošības sajūtu. Labāk nodrošinātie saskata ES piedāvātās iespējas, daļa kādas no tām jau ir izmantojuši, turpretim cilvēki no nabadzīgākiem sociālajiem segmentiem Eiropas Savienību sliecas uzskatīt par potenciālu apdraudētāju, kas var palielināt viņu nabadzību.

ES dalībvalstu iedzīvotāji kopumā par ES politiku ir labākās domās nekā Latvijas iedzīvotāji, jo no ES darbības, kas palielina cilvēkdrošību un drošības sajūtu, jau ir guvuši tiešu labumu. Piecas ES prioritātes, ko par pašām svarīgākajām atzinuši aptaujātie ES dalībvalstu iedzīvotāji, ir tieši saistītas ar cilvēkdrošību un drošības sajūtu: tās ir bezdarba apkarošana (90 %), miers un drošība Eiropā (89 %), cīņa pret organizēto noziedzību un narkotiku tirdzniecību (88 %), cīņa pret nabadzību un sociālo atstumtību (87 %), vides nepiesārņotība (83 %).

Viens no galvenajiem indivīda drošumspējas faktoriem ir spēja gaidāmajos notikumos vai pārmaiņās pirmām kārtām redzēt iespējas, nevis draudus. Jau minētais Eiropas Komisijas pētījums "Attieksme pret ES. Argumenti par un pret" parādīja, ka Latvijas iedzīvotāju apziņā iestāšanās Eiropas Savienībā vairāk saistās ar draudiem nekā ar iespējām. Taču īstenībā katram no 6.8. logā minētajiem priekšstatiem par draudiem atbilst ne tikai kāda potenciāla nedrošība, bet arī kādas potenciālas iespējas, ko paver dalība Eiropas Savienībā (sk. 6.9. logu).

6.9. logs

Draudu un iespēju piemēri

Joma	Drauds	Iespēja
Ekonomika	Pastiprinoties konkurencei, Latvijas ražojumi zaudētu savu tirgus daļu	Iespēja konkurēt ES tirgū pašmāju ražotājiem paver jaunas iespējas
Valūta	Ieviešot Eiropas naudu, Latvija daļēji zaudētu nacionālo identitāti	Eiropas nauda atvieglos ceļošanu un samazinās valūtas maiņas izdevumus
Lauksaimniecība	Kas notiks ar Latvijas zemniekiem? Tie izputēs.	Lauksaimniekus un citus lauciniekus ES atbalstīs lauksaimnieciskajā ražošanā un lauku vides attīstīšanā

Avots: Eiropas Komisijas Delegācija Latvijā. 2002. *Attieksme pret ES. Argumenti par un pret*

Cilvēki ar zemākajiem ienākumiem lielākoties nemaz nebija dzirdējuši, ka Eiropas Savienība Latvijā atbalsta dažādu projektu realizēšanu. Taču laikā kopš 1992. gada ES Latvijai sniegusi palīdzību aptuveni 300 miljonu eiro apmērā.

Lai pārvarētu cilvēku neinformētību par ES jautājumiem, ir nepieciešama ne vien viņu pašu vēlēšanās šo informāciju iegūt un prasme tai piekļūt, bet arī ar ES jautājumiem strādājošo institūciju griba un spēja sniegt atbildes tieši uz tiem jautājumiem, kuri viņus visvairāk interesē.

Latvijas sabiedrībā attiecībā uz ES ir izveidojušās “informācijas šķēres”. Latvija mērķtiecīgi uz ES sāka virzīties tikai 1994. un 1995. gada mijā, 6–7 gadus vēlāk nekā Centrāleiropas valstis. Valsts un sabiedrības iekļaušanās eiointegrācijas procesos noritēja ļoti straujā tempā: iestāšanās sarunas Latvijai noslēdzās vienlaikus ar pārējām kandidātvalstīm, lai gan sākās par diviem gadiem vēlāk. Cenšoties pēc tā, lai Latvija panāk citas kandidātvalstis, valdība integrācijas projektu realizēja noslēgtā bezdiskusiju telpā, piemirdama šajā procesā iesaistīt sabiedrību un vismaz elementāri skaidrot tā nepieciešamību, loģiku un sekas.

Tā kā sabiedrība eiointegrācijas procesā nebija iesaistīta no paša sākuma, daudziem Latvijas iedzīvotājiem par ES ir izveidojušies stereotipiski priekšstati, kas vairāk balstās nevis uz zināšanām, bet gan uz emocijām. 90. gadu beigās, kad aizsākās sabiedrības iepazīstināšana ar ES, piedāvātā informācija jau sadūrās ar diezgan stabiliem aizspriedumiem un noraidošu reakciju. Rezultātā viss novēlotais, bet labi iecerētais cilvēku informēšanas darbs bijis diezgan mazauglīgs, jo balstījies uz informācijas piedāvāšanu, nevis aizspriedumu laušanu.

Otra īpatnība Latvijas gadījumā ir tā, ka eiointegrācijas procesu skaidrošana pēdējos divus gadus aprobežojusies pārsvarā ar iestāšanās sarunām. Sociālekonomiskā un humanitārā integrēšanās Eiropā palika nepietiekami uzsvērtā. Tāpēc daļa Latvijas iedzīvotāju Eiropu joprojām uzskata nevis par atvērtu telpu savai mijiedarbībai ar līdzcilvēkiem un sevis bagātināšanai, bet gan par draudu savai identitātei un drošībai. Minētās “informācijas šķēres” attiecībā uz sabiedrības zināšanām par iespējamo Latvijas nākotni Eiropas Savienībā saasina vispārējā neuzticēšanās valdībai kā drošumspējas faktoram. Šī neuzticēšanās valsts institūcijām un politiķiem izpaužas arī cilvēku attieksmē pret ES. Jo lielāka ir politiķu degsme plašsaziņas līdzekļos klāstīt par lielajiem sasniegumiem Latvijas ceļā uz ES, jo lielāks ir cilvēku aizdomīgums par apgalvoto.

Lai gan Latvijas iedzīvotāju attieksme pret ES ir tik kritiska un skeptiska, 2003. gada 20. septembra referendumā par Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā vairāk nekā 67 % balsotāju tomēr balsoja par Latvijas pievienošanos šai organizācijai. Aptaujā, ko veica Eiropas Komisijas delegācija Latvijā, daudzi respondenti pauda cerību, ka viņu bērni dzīvos Eiropas Savienībā. Pašreizējā Eiropas Savienība ar tās tagadējām problēmām daudziem šķiet nedrošības avots, tomēr plaši pārstāvēta ir pārliecība, ka nākotnē tā būs drošības garants.

Cilvēkdrošības jēdziena izmantojamība rīcībpolitikā

Latvijas valdība jēdzienu “cilvēkdrošība” varētu izmantot, izstrādājot rīcībpolitiku. Šis jēdziens varētu kļūt par vienu no prizmām, caur kurām rīcībpolitīki izanalizē aktuālas problēmas. Kā analīzes instruments cilvēkdrošības jēdziens izmantojams, lai varētu ne tikai labāk izprast cilvēku rīcības iemeslus un motīvus, bet arī skaidrāk apzināties, kā pozitīvi ietekmēt viņu dzīves apstākļus.

Piemēram, analizējot, par ko cilvēki baidās vai bažijas, domādami par tuvāku vai tālāku nākotni, un kādi ir viņu priekšstati par savu drošību vai nedrošību, iespējams labāk izprast, kāpēc daži sabiedrības locekļi jūtas bezpalīdzīgi, rikojas noziedzīgi vai pat beidz dzīvi pašnāvībā. Pēc šādas analīzes var arī labāk izlemt, ar kādu politiku mazināt apstākļu un situāciju nedrošumu, lai cilvēkiem palīdzētu tikt pāri savai nedrošības sajūtai. Labs piemērs tam, kā cilvēkdrošības jēdziens izmantojams par rīcībpolitiskas analīzes instrumentu, lai izprastu, kādi iemesli atsevišķus indivīdus pamudina uz noziegumiem, ir probācijas dienests (sk. 6.10. lugu).

Pārskata konstatējumi un ieteikumi ir viens no pirmajiem mēģinājumiem cilvēkdrošības jēdzienu izmantot par rīcībpolitiskas analīzes instrumentu. Par **Pārskata** ieteikumu praktisko izmantojamību tagad jāspriež politisko nostādņu un programmu izstrādātājiem. Piemēram, novērtējot, kādas sociālās sekas varētu būt attiecīgās programmas realizēšanai, vajadzētu arī novērtēt, cik dārgi šis pasākums varētu izmaksāt no sociāli vārīgo un mazaizsargāto cilvēkdrošības viedokļa. Augstā nedrošībā dzīvojošo indivīdu informēšanai varētu mērķtiecīgi izmantot publisku komunikāciju, īpaši pievēršoties tādiem svarīgiem jautājumiem kā veselība, darbaspēka konkurētspējas palielināšana, satiksmes drošība, uzticē-

šanās policijai u. tml. Ar cilvēkdrošību saistītās bažas vajadzētu ņemt vērā, izstrādājot rīcības noteikumus ārkārtas situācijām un arī lemjot par budžeta prioritātēm.

Jautājums, kā vērtēt cilvēkdrošības stāvokli, katrā konkrētā gadījumā jāizlemj atsevišķi. Taču, politikas plānošanā sistemātiskāk izmantojot cilvēkdrošības jēdzienu, izredzes būtiski paaugstināt iedzīvotāju drošumspēju noteikti kļūtu lielākas.

Noslēgums

Pārskata uzdevums nav konkrēti ieteikt, kāda politika valdībai būtu jāīsteno tādās cilvēkdrošības deficīta jomās kā nodarbinātība, HIV/AIDS izplatī-

ba, organizētā noziedzība vai veselības aprūpe. **Pārskata** apjomam tāds uzdevums būtu par plašu. Savā finansiāli ekonomiskajā politikā valdība cilvēkdrošības stāvokli var ietekmēt divējādi. Makrolīmenī svarīgi ir saglabāt stingru monetāro un fiskālo politiku, lai cenas arī turpmāk būtu stabilas un noguldījumi joprojām neapdraudēti, un gādāt par noturīgu makroekonomisko izaugsmi. Lai valdībai izdotos sasniegt pašas nospraustās prioritātes tādās cilvēkdrošībai aktuālās dimensijās kā veselības aprūpe vai izglītības darbs, vajag racionalizēt un efektīvizēt budžeta izdevumus. Mikrolīmenī joprojām jāmeklē iespējas, kā palīdzēt iedzīvotājiem tikt galā ar aktuālākajām nedrošības situācijām (slimības, noziedzība, bezdarba draudi utt.).

6.10. logs

Top probācijas dienests: makrolīmeņa/mikrolīmeņa kopsakars un cilvēkdrošības jēdziena izmantojamība rīcībpolitikā

Kopējā noziedzība (makrolīmenī) Latvijā nav daudz augstāka kā kaimiņvalstīs. Tomēr noziegumu skaits gadu no gada pieaug, un pieaug arī to kaitējums sabiedrībai un valsts ekonomikai. Vidēji ieslodzījuma vietās atrodas 8800 ieslodzīto. Tas dārgi izmaksā ne vien viņiem pašiem un viņu ģimenēm (zaudējumi sociālajā jomā, veselības un ekonomikas sfērā), bet arī valstij (gadā apmēram 11,6 miljoni latu).

Indivīda līmenī (mikrolīmenī) noziedzība ir kompleksveida parādība. Noziedzīgā nodarījuma īstenošanu veicina vesela virkne faktoru, kuru kopumu var dēvēt par attiecīgās personas nedrošības stāvokli. Piemēram, Latvijā ir augsts recidīvu skaits, kas lielā mērā ir saistīts ar situāciju, kurā sodu izcietušās personas nonāk pēc atbrīvošanās no ieslodzījuma vietas. Katru gadu no cietuma iznāk vidēji 2500 cilvēku. Parasti bijušajiem ieslodzītajiem nav noteikta mitekļa, nepieciešamo dokumentu, darba un elementāru iztikas līdzekļu.¹ Soda izciešanas laikā (vidēji četrarpus gadus) šie cilvēki bieži vien ir zaudējuši sociālās iemaņas, saites ar ģimeni, draugiem un tuviniekiem. Lielai daļai ir veselības problēmas, jo parasta parādība ir inficēšanās ar tuberkulozi, HIV/AIDS un citām seksuāli transmisīvām slimībām. Tā ir nedrošības situācija, kurā daudzi izvēlas atkārtota nozieguma izdarīšanu un atgriešanos ieslodzījuma vietā, kas garantē lielāku drošību nekā dzīve sabiedrībā.

Lai šādu situāciju iespējamība mazinātos, Latvijā pēc daudzu citu valstu parauga izveidos probācijas dienestu. Tā uzdevums būs rūpēties, lai personas, kas beidz atrašanos brīvības atņemšanas iestādēs, saņemtu palīdzību, kura viņām nepieciešama reintegrācijai sabiedrībā. Dienesta darbību vadīs Valsts probācijas dienesta pārvalde, kuras nolikuma projektu 2003. gada oktobrī izskata Ministru kabinets. Savukārt Saeima 1. lasījumā pieņēmusi Valsts probācijas dienesta likumu.

¹ 1998. gada 29. decembrī valdība akceptēja "Sodu izcietušo personu sociālās rehabilitācijas valsts koncepciju" un 1999. gada 12 oktobrī uz koncepcijas bāzes pieņēma MK noteikumus Nr.351 "Par materiālo palīdzību personām, kuras tiek atbrīvotas no brīvības atņemšanas iestādēm". Finansējuma trūkuma dēļ šajos dokumentos paredzētais nav īstenots.

Avots: ANO Attīstības programma Latvijā, 2003

Cilvēkdrošība nav sasniedzama, neieguldot nekādus resursus. Tuvākajos gados, it īpaši sakarā ar Latvijas pievienošanos Eiropas Savienībai, aizvien nepieciešamāk kļūs rast optimālu kompromisu starp dažādu pušu spiedienu palielināt izdevumus un prasībām pēc tālredzīgākas fiskālās politikas. Lai līdzekļu izlietošana būtu maksimāli efektīva, budžeta sastādīšanai jānotiek informatīvā kontaktā ar sabiedrību un caurredzami.

Valsts pienākums ir arī palīdzēt cilvēkiem pašiem paaugstināt savu drošības līmeni. **Pārskatā** piedāvāts daudz ideju, kā to darīt, izmantojot drošumspējas faktoros. Dažām idejām (piemēram, dažādi reformēt mācību programmas) ir tiešs sakars ar valsts politiku attiecībā uz izglītību, ģimeni un citiem svarīgiem jautājumiem.

Valsts spēju reaģēt uz indivīdu nedrošību ietekmē tas, cik aktīva un kvalitatīva ir pilsoņu līdzdalība jautājumu izlemšanā un cik lielā mērā viņiem ļauns šajos procesos piedalīties. Jo informatīvāka ir politikas izstrādātāju un Saeimas deputātu apspriešanās ar sabiedrību, jo efektīvāka ir *ex ante* un *ex post* atgriezeniskā saite, kas viņiem signalizē par nodomāto vai jau pieņemto lēmumu potenciālajām sekām. Ar daudzsoļošu rezultātiem tādu konsultāciju praksi uzsākušas daudzas valsts institūcijas, un šī prakse jānostiprina.

Kāda rīcībpolitiskās darbības analīze apstiprina, ka indivīdi gluži vienkārši nevar būt pasīvi valdības atbalsta saņēmēji. Kā pierādījis gadījumpētījums par fizisko drošību, tiesībsargājošās iestādes, kaut vai ideāli uzlabotas, nespēj pilnā apjomā veikt savus pienākumus, ja sabiedrība tām neuzticas vai neziņo par noziegumiem vai izjustajiem draudiem. Atslēga ir tāda sadarbība, kur sabiedrība cenšas vairāk uzticēties valsts institūcijām, bet valsts institūcijas visnotaļ cenšas šo uzticību attaisnot.

Valdība un valsts institūcijas kā apdraudēta vai draudus izjūtoša indivīda atbalstītājas ir svarīgs drošumspējas faktors. Taču gadījumos, kur valsts sniedz

palīdzību, tai, pirmkārt, savus pakalpojumus vajadzētu piedāvāt skaidri un vienkārši, sniedzot visu nepieciešamo informāciju, un, otrkārt, raudzīties, lai indivīdam šie pakalpojumi būtu pēc iespējas vieglāk pieejami.

Lai Latvijas iedzīvotāji varētu personiski vai ar valdības starpniecību novērst, mazināt vai neitralizēt kādus globālus vai reģionālus draudus, viņiem jābūt informētiem par resursiem, kurus šajā nolūkā varētu izmantot. Valdībai jānodrošina, lai indivīdi atbalstītu tās globālos un reģionālos centienus un iniciatīvas. Starptautiskās organizācijās tai jāpiedalās, savu pilsoņu labā pilnīgi izmantojot visas to pavērtās iespējas un sevi pozicionējot kā globālu publisku labumu pārvaldītāju.

Valdībai arī jāuzlabo sava stratēģija saziņai ar sabiedrību, lai izvairītos no tādām situācijām, kur iedzīvotāji nav informēti, cik izmaksā un ko labu dod valdības darbība iekšzemē un starptautiskās organizācijās, un tāpēc nevēlas finansiāli vai pie vēlēšanu urnām atbalstīt valdības lēmumus.

Visbeidzot, **Pārskatā** iedibināti un politiskai diskusijai piedāvāti jēdzieni “drošības konstelācija” un “drošumspēja”. Gan vienu, gan otru var izmantot rīcībpolitiskā analīzē un rīcībpolitikas izstrādāšanā jebkurā jomā.

Lai gan valdības līmenī veidot visaptverošu cilvēkdrošības politiku nav nepieciešams, cilvēkdrošības jēdziens ir ļoti noderīgs gan rīcībpolitiskā analīzē, gan uz to balstītā politikas izstrādāšanā. Indivīdi un sabiedrība patstāvīgi savu drošību var uzlabot tikai ierobežotā apjomā. Daudziem, it sevišķi tiem, kas ir tuvu drošības sliekšnim, nepieciešama rīcībpolitiku uzmanība. Rīcība, kas mērķtiecīgi vērsta uz drošumspējas palielināšanos, mazinās sabiedrības polarizētību, raisīs indivīdu iniciatīvu un uzņēmību, vairošos viņu sabiedrisko kapitālu, kā arī uzticēšanos valdībai un pārvaldības institūcijām – un tādējādi būtiski veicinās tautas attīstību.

Secinājumi un ieteikumi

Pārskats par tautas attīstību Latvijā 2003. gadā analizē cilvēkdrošības stāvokli Latvijā. Tā sešās nodaļās izgaismota viena doma: lai Latvijas iedzīvotāji kopumā labāk tiktu galā ar reālajiem un potenciālajiem draudiem, kā arī subjektīvajiem bažu iemesliem, kas mazina viņu cilvēkdrošību, būtiski jāpastiprina viņu **drošumspējas faktori**.

Pieci galvenie drošumspējas faktori aprādīti 1. nodaļā. Četri no tiem saistīti ar “drošības gādniekiem” – ar indivīdu pašu, ar viņa tuviniekiem, ar sabiedriskajiem tīkliem, valdību un starptautiskām organizācijām. Piektais faktors ir visaptverošs – ekonomiskā drošība. Pieci drošumspējas faktori ir šādi:

DF1 Pozitīvas indivīda īpašības

- Apmierinātība ar dzīvi
- Pārlicība, ka spēj ietekmēt apstākļus / Uzņēmība
- Pašcieņa
- Veselība
- Ticība Dievam
- Piederības apziņa

DF2 Pozitīvas tuvākās attiecības

DF3 Ekonomiskā drošība (paredzami, pietiekami ienākumi)

DF4 Tīklspēja (spēja pozitīvi iesaistīties sabiedriskos tīklos)

DF5 Sadarbīga uzticēšanās valsts institūcijām un starptautiskām organizācijām

Cilvēki ar augstu drošumspēju prot izstrādāt efektīvas **drošumstratēģijas**. Tās viņiem palīdz novērtēt, ar kādu risku jārēķinās nedrošās situācijās, noskaidrot, kādi iekšēji un ārēji draudu novēršanas resursi pieejami, un attiecīgi rīkoties. Te noder vairākas apgūstamas un iemācāmas **drošumprasmes**, piemēram:

- prasme uztvert agrīnus brīdinājuma signālus;
- prasme piekļūt informācijai par problēmu;
- prasme šo informāciju sistematizēt;
- prasme rīkoties;
- prasme sadarboties ar citiem.

Ne vienmēr savas drošības problēmas visefektīvāk ir risināt ar individuālu rīcību. Daudzos gadījumos draudu novēršanā un vispār savas drošības pastiprināšanā cilvēks vairāk var panākt, ja

drošības konstelācijās kopienas, valsts un starptautiskajā līmenī sadarbojas ar citiem. Sadarbībai jābūt koordinētai. Katrai iesaistītajai personai jāpazīnās sava loma un jāpaļaujas uz to, ka arī citi pildīs savus pienākumus.

Savi iekšējie un ārējie drošumspējas faktori jāstiprina, drošumstratēģiju izstrādāšanas māka jāapgūst un citas drošumprasmes sevi jāattīsta itin visiem, taču sevišķi neatliekami tas būtu jā dara **cilvēkiem, kuri cieš no galējas trauksmes un galējas nedrošības sekām**. Pirmām kārtām tie varētu būt indivīdi, kuriem jebkādā kombinācijā piemīt vairāk nekā viena no šādām pazīmēm:

- bezdarbnieks vai bez pastāvīga darba;
- dzīvo zem iztikas minimuma;
- slikts veselības stāvoklis;
- pārdzīvojis personīgu zaudējumu;
- dzīvo Latgales reģionā;
- pārcietis fizisku vai emocionālu varmācību;
- sievietē;
- atturīgs saskarsmē ar citiem;
- kopumā neapmierināts ar savu dzīvi.

Grupa, kurai šajā ziņā jāvelta pavisam īpaša uzmanība, ir **bērni**, jo tas, ko iegūsim, stiprinot bērnu drošumspēju, daudzkārt atbalsosies viņu vienaudžu un nākamo paaudžu drošumspējā. Sevišķi jāparūpējas par bērniem, kuri dzīvo starp cilvēkiem ar augstu nedrošības līmeni.

Problēmas

ANO Attīstības programmas Latvijā 2002. gada pētījumā par cilvēkdrošību konstatēts, ka 2002.–2003. gadā Latvijas iedzīvotājiem lielas bažas bijušas vismaz par piecām daļēji savā starpā saistītām cilvēkdrošības **problēmām**:

- ekonomiskā drošība, it īpaši ienākumu regularitāte un pietiekamība;
- finansiāli un citādi pieejama kvalitatīva medicīniskā aprūpe;
- narkotiku izplatība;
- HIV izplatība un saslimstība ar AIDS;
- organizētās noziedzības sekas.

Pētījuma rezultātus ir ietekmējusi situācija aptauju laikā, tajos atspoguļojas bažas, ko vēlēšanu kampaņā pauda politiskās partijas, un nekādā ziņā neatspoguļojas bažas, ko radījuši vēlākie notikumi (SARS izplatīšanās, kari, teroristu uzbrukumi kaimiņvalstīs utt.). Taču **Pētījuma** konstatējumi sakrīt ar citu analīžu rezultātiem un, pēc autoru pārlicības, diezgan visaptveroši atspoguļo Latvijas iedzīvotāju pašreizējos priekšstatus par cilvēkdrošību.

Stratēģijām, kā mazināt Latvijas iedzīvotāju nedrošību minētajās piecās jomās, vajadzētu būt ar šādu ievirzi:

- veicināt indivīdu ekonomisko drošību un mazināt ienākumu līmeņa nevienādību;
- paaugstināt Latvijas iedzīvotāju konkurētspēju jaunajos, globalizācijas radītajos apstākļos, pārorientējot izglītības sistēmu, lai tā vairāk veicinātu uz zināšanām balstītu tautsaimniecību, uzņēmējdarbību un ienākumu radīšanu;
- nodrošināt iedzīvotājiem finansiāli un citādi pieejamu kvalitatīvas medicīniskās aprūpes sistēmu, kas darbotos pēc caurredzamiem un saprotamiem noteikumiem, un veicināt veselīgu dzīvesveidu;
- ar koordinētu un vispusīgu rīcību samazināt un ierobežot narkotiku izplatību;
- turpināt sabiedrības informēšanu par HIV/AIDS profilaksi un “mazākā ļaunuma taktiku” (*harm reduction*);
- tā kā ģeogrāfiski Latvija atrodas Rietumeiropas un Austrumeiropas saskares joslā un, šās joslas valstīm iestājoties Eiropas Savienībā un NATO, tajā notiks lielas pārmaiņas, – sadarbībā ar reģionālām un citām starptautiskām valstiskajām un nevalstiskajām organizācijām izstrādāt un īstenot valdības līmeņa stratēģiju, kā apkarot organizēto noziedzību (piemēram, cilvēktirdzniecības, prostitūcijas un kontrabandas, narkotiku, ieroču, sprāgstvielu un zagtu automobiļu tirdzniecības tīklus) un novērst šās noziedzības sekas.

Drošumspējas faktoru pastiprināšana

Šis **Pārskats** ir netradicionāls: tā ieteikumi neattiecas uz tradicionālajām politikas jomām, piemēram, uz sociālo politiku, nodarbinātības vai vides politiku. Tas aicina uz tādu rīcībpolitiku, kas pastiprinātu konstatētos indivīdu drošumspējas faktorus, lai indivīdi paši, kā arī grupas un valdība varētu labāk novērst vai

mazināt faktiskos vai subjektīvi izjustos draudus, it īpaši tos, kurus iedzīvotāji 2002.–2003. gadā atzinuši par visaktuālākajiem.

Tālāk ieskicēti dažādi ierosinājumi, kas vairāk vai mazāk izriet no **Pētījuma** konstatējumiem. Ierosinājumu nolūks ir aktivizēt sabiedrisko domu uz diskusijām, kurās varētu rasties jaunas idejas par to, kas cilvēkdrošības sfērā būtu darāms valsts politikas veidotājiem, sabiedriskām grupām un indivīdiem pašiem.

Ierosinājumi grupēti ap **Pētījumā** konstatētajiem drošumspējas faktoriem, kas savukārt sarindoti, sākot ar pašu vispārīgāko (DF5) un beidzot ar pašu konkrētāko (DF1). Tā kā cilvēkdrošība ir visaptveroša, dažādiem faktoriem piekārtotie ierosinājumi savstarpēji pārklājas un cits citu pastiprina.

Sadarbīga uzticēšanās valsts institūcijām un starptautiskām organizācijām.

Piektais drošumspējas faktors

Aizsargāt cilvēkdrošību tajās jomās, kur tas uzticēts valdībai

Valdība aicināta

- turpināt tādu rīcībpolitiku, lai valstī būtu nodrošināta demokrātija, politiska attīstība un sabiedrības saliedētība;
- balstīt tādas institūcijas un atbalstīt tādu rīcību, kas indivīdiem, kuriem ir zema drošumspēja, palīdzētu to paaugstināt;
- arī turpmāk veicināt makroekonomiskās vides stabilizēšanos, stimulēt tos tautsaimniecības sektorus, no kuriem visvairāk atkarīgs ekonomikas attīstības noturīgums un jaunu darba vietu rašanās; gādāt par tādiem apstākļiem, lai ekonomikas dinamisms būtu ilgstošs;
- veicināt “zināšanu ekonomikas” tapšanu, atbalstot zinātnisko un tehnoloģisko pētniecību un izglītību, kā arī inovatīvu uzņēmējdarbību;
- stimulēt cilvēkresursu attīstību, veicināt cilvēkiem iemaņas, kas vajadzīgas, lai veiksmīgi konkurētu starptautiskā, reģionālā vai globālā līmenī un arī iekšzemē;
- arī turpmāk proaktīvi piedalīties iekšzemes un starptautiskos pasākumos, kuru iniciatoru nolūks ir palielināt ekoloģisko drošību (piemēram, ierobežot mežu izciršanu, mazināt vides piesārņotību, risināt ar globālo silšanu un kodoldraudiem saistītas problēmas), kā arī vairo

drošību citās jomās, kurās indivīdi nedz vieni paši, nedz kopā ar citiem sevišķi daudz nevar sasniegt.

Sabiedrības informēšana

Valdībai būtu

- jāsniedz viegli pieejama un saprotama informācija par savu rīcībpolitiku visās cilvēkdrošības jomās (piemēram, par valsts maksātiem sociālās drošības pabalstiem), par saviem centieniem atrisināt aktuālus cilvēkdrošības jautājumus;
- jāsniedz objektīva un vispusīga informācija par reģionālās integrācijas un globalizācijas jautājumiem, izgaismojot, kādas iespējas tā paver un cik pamatotas ir bažas par potenciālajiem draudiem (arī bažas, kas saistītas ar Latvijas pievienošanos Eiropas Savienībai);
- pārliecinošāk jārāda, ka tā grib un spēj nodrošināt tādus globālus sabiedriskos pakalpojumus kā, piemēram, ilgtspējīga vide, un iedzīvotāji jāinformē par to, ar kādiem pasākumiem tā apkaros tādus globālus draudus kā bīstamu slimību un starptautiskās noziedzības izplatīšanās.

Veicināt uzticēšanos valdībai un sadarbību ar to

Valdības spēju reaģēt uz draudiem, kurus izjūt indivīdi, ietekmē tas, kādā pakāpē un kvalitātē iedzīvotāji piedalās valstiski svarīgu jautājumu izlemšanā.

Valdībai vajadzētu

- rosinot sabiedriskas diskusijas par aktuālām politiskām problēmām, veicinot svarīgu jautājumu izlemšanas caurredzamību un būtiski ierobežojot korupciju, panākt lielāku sabiedrības uzticēšanos un pašārvību;
- nodrošināt plašu sabiedrības aprindu līdzdalību politiskajos procesos, regulārāk rīkojot dažādu valsts institūciju (arī pašvaldību) apspriešanos ar nevalstiskām organizācijām un indivīdiem; kā liecina vairāku institūciju uzsāktā šādas apspriešanās prakse, rīcībpolitikas izstrādātājiem, Saeimas deputātiem un citiem politiķiem tā būtu lieliska pirmslēmumu un pēclēmumu (*ex post* un *ex ante*) atgriezeniskā saite ar sabiedrību;
- savas rīcības skaidrošanā pastiprināt valdības iestāžu sadarbību ar plašāku sabiedrību; piemēram, tiesībsargājošām institūcijām cilvēki vairāk uzticētos, ja tās viņus regulāri informētu, ar konkrētiem piemēriem parādot, kā to darbība mazina potenciālos draudus.

Tīklspeja (spēja pozitīvi iesaistīties sabiedriskos tīklos). Ceturtais drošumspējas faktors

Spēja darboties sabiedriskos tīklos un tos veidot ir viens no būtiskākajiem drošumspējas faktoriem, kas konstatēti **Pārskatā**. Ko varētu darīt, lai Latvijā rastos vairāk veiksmīgu sabiedrisko tīklu?

Precīzi noteikt tīklu attīstības faktoros

Valdībai un pašvaldībām vajadzētu analizēt tīklu nozīmi cilvēkdrošības problēmu risināšanā indivīda, vietējās kopienas un visas sabiedrības līmenī. Šajā nolūkā noderīga būtu papildu informācija par to, kādi sabiedriskie tīkli jau izveidoti, kā tie darbojas un kur ir to veiksmes atslēga.

Veicināt tīklu uzsākšanu

Pašvaldība savas teritorijas iedzīvotājiem var radīt reālas iespējas iesaistīties municipālo projektu izstrādāšanā, realizēšanā un novērtēšanā. Ja pašvaldības amatpersonām būtu veiksmīgs dialogs ar vietējās sabiedrības locekļiem, pašvaldībai būtu vieglāk izlemt, kā labāk izlietot kopienas resursus. Savukārt iedzīvotājiem būtu dotas lielākas iespējas pašiem vairot savu cilvēkdrošību.

Veicināt sabiedrības atbalstu vietējiem tīkliem

Lai tīkli būtu efektīvi, tie morāli un materiāli jāatbalsta sabiedrībai, it īpaši tuvākajai kopienai. Atbalstītāji var būt uzņēmēji, pašvaldības, nevalstiskās organizācijas un indivīdi. Daži piemēri.

- Pašvaldības varētu pozitīvāk izturēties pret vietējo tīklu darbību, publiski pateicoties (izsakot atzinību, pasniedzot balvas utt.) cilvēkdrošības labā daudz darījušiem indivīdiem un grupām, sadarbībā ar plašsaziņas līdzekļiem regulāri informējot sabiedrību par tīklu darbību, palīdzot nokārtot administratīvās procedūras. Pašvaldība var izveidot centru, kas vietējās kopienas cilvēkiem un organizācijām nodrošinātu iespējas satikties, saņemt nepieciešamo informāciju (piemēram, par nevalstiskām organizācijām), piekļūt internetam, iekārtot mājaslapu, sadarboties ar citām organizācijām.
- Nevalstiskās organizācijas varētu atbalstīt sabiedrisko tīklu rašanos, informējot un

konsultējot individuālus un grupas par to, kā piesaistāmi līdzekļi, kā rakstāmi projekti u. tml., organizējot seminārus un mācību kursus.

- Uzņēmēji var kļūt par filantropiem un sniegt tikliem materiālu atbalstu. Valdība tādu filantropiju var veicināt, nevalstisko organizāciju finansālajiem atbalstītājiem piešķirot būtiskas nodokļu atlaides. Uzņēmēji varētu rosīgāk iesaistīties sociāli atbildīgā uzņēmējdarbībā, kas veicinātu cilvēkdrošību.

Ekonomiskā drošība (paredzami, pietiekami ienākumi). Trešais drošumspējas faktors

Ekonomiskā drošība ir vispārējs drošumspējas faktors, kas aptver visus pārējos faktoros. Daži no rīcības virzieniem varētu būt šādi.

Valdības līmenī

Valdībai vajadzētu

- arī turpmāk veicināt uz investīcijām balstītu makroekonomisko izaugsmi bez inflācijas, nodrošināt finansiālu stabilitāti;
- īstenot tādu fiskālo politiku, kas izlīdzinātu nodokļu slogu un palielinātu nodokļu iekasēšanu, kā arī efektīvizētu budžeta izdevumus un nodrošinātu, lai tie sasniedz mērķus, kam līdzekļi atvēlēti;
- izstrādāt proaktīvu un mērķtiecīgu darbaspēka tirgus politiku;
- attiecīgi atbalstot zinātnisko un tehnoloģisko pētniecību un izglītību, nodrošināt, lai nākotnē Latvija spētu konkurēt ar citām “zināšanu ekonomikas” valstīm;
- materiāli atbalstīt tādu kategoriju maznodrošinātos kā ilgstoši bezdarbnieki, pensionāri, ilgi slimojošie un lielas ģimenes ar zemiem ienākumiem.

Šādu politisko nostādņu realizēšanai vajadzētu veicināt to, ka sāk mazināties samīlzusī ienākumu nevienādība, kas atzīta par vienu no galvenajiem nedrošības avotiem.

Kopienas līmenī

- Pašvaldības un vietējās organizācijas (piemēram, krājaizdevu sabiedrības, arodbiedrības, pacientu tiesību organizācijas) var atbalstīt neoficiālos tīklus, kas palielina cilvēku ekonomisko drošību.

- Pašvaldības un vietējās organizācijas var arī atbalstīt neoficiālos tīklus, kas ekonomiski un sociāli palīdz indivīdiem (kopīga bērnu aprūpe, ģimenes locekļu vai kaimiņu palīdzība veciem cilvēkiem u. tml.).

Individuālajā līmenī

Indivīdiem vajadzētu

- savu enerģiju un līdzekļus ieguldīt plaša profila izglītībā (arī mūžizglītībā), kas veicinātu ne tikai viņu profesionālo izaugsmi un drošumspēju, bet arī Latvijas virzīšanos uz “zināšanu ekonomiku”;
- attīstīt sevī uzņēmību un proaktīvu nostāju;
- mācīties konkurēt un arī nedrošā situācijā saskatīt potenciālas iespējas.

Pozitīvas tuvākās attiecības. Otrais drošumspējas faktors

Veicināt pozitīvas attiecības

- Valdībai, oficiālajiem tīkliem, tāpat arī pašām ģimenēm un indivīdiem katram savā veidā jāveicina, lai ģimenēs (arī vecākiem ar bērniem) un starp ģimenēm valdītu pozitīvas attiecības. Jāveicina, lai pozitīvas savstarpējās attiecības būtu gan pieaugušiem indivīdiem, gan arī, piemēram, skolotāju un bērnu starpā.
- Valdībai vajadzētu aktīvāk īstenot savu pasludināto ģimenes politiku (arī radīt speciālistu apmācīšanas institucionālo mehānismu un finansēt konkrētus projektus).
- Valsts institūcijām un nevalstiskām organizācijām vajadzētu veicināt un atbalstīt izglītojošus kursus, kuros vecāki mācās bērnu audzināšanas metodes un paņēmienus, un tāpat arī kursus, kuros skolotāji mācās pozitīvi ietekmēt bērna attiecības ar skolotājiem un vienaudžiem.

Pozitīvas indivīda īpašības. Pirmais drošumspējas faktors

- Apmierinātība ar dzīvi
- Pārliecība, ka spēj ietekmēt apstākļus / Uzņēmība
- Pašcieņa
- Veselība
- Ticība Dievam
- Piederības apziņa

Veicināt labu fizisko, psihisko un garīgo veselību

Valdības institūcijām, nevalstiskām organizācijām un pašiem indivīdiem vajadzētu atbalstīt pozitīvu, veselīgu dzīvesveidu. Īpaši būtu minams veselīgs uzturs, pienācīga fiziskā slodze, harmoniska garīgā attīstība, agrīna fiziskās vai psihiskās veselības problēmu atklāšana, atbilstoša ārstēšanās un atveseļošanās.

- Psihologiem, psihoterapeitiem, sociālajiem darbiniekiem un citu profesiju speciālistiem vajadzētu bērniem un pieaugušajiem sniegt vairāk iespēju iemācīties saprast un pareizi paust savas domas un jūtas, kā arī dalīties ar citiem savā pozitīvajā un negatīvajā pieredzē.
- Indivīdi varētu izpētīt, kādas iespējas viņiem būtu pievērsties savām garīgajām vērtībām un vajadzībām, iesaistīties jaunradē vai garīgās nodarbēs.
- Valdībai jānodrošina labākas iespējas izmantot fiziskās un garīgās veselības aprūpes pakalpojumus, tiem jāatvēr lielāks finansējums.
- Valsts institūcijām un nevalstiskām organizācijām iedzīvotāji plašāk un labāk jāinformē par narkotiku un alkohola lietošanas briesmām, jāpadziļina viņu izpratne par atkarību un līdzatkarību, kā arī jāpaplašina rehabilitācijas iespējas.

Veicināt konstruktīvu pašvērtējumu

Lai palielinātos indivīda kopējā cilvēkdrošība, viņam ar pozitīvu attieksmi jānovērtē sava personība, jāsaprata savas pozitīvās īpašības, talanti un spējas. Pozitīvs pašnovērtējums ne tikai vairo pašcieņu, bet arī dod spēju uzņemties lielāku atbildību par savu dzīvi un līdz ar to arī spēju saskatīt savas personiskās problēmas, meklēt risinājumus, vajadzības gadījumā izmantojot kāda palīdzību.

Valsts institūcijām un nevalstiskām organizācijām jāveicina un jāatbalsta

- izglītojoši kursi, kuros vecāki mācās saskatīt un izkopt bērnu pozitīvās īpašības, talantus un spējas;
- izglītojoši kursi, kuros skolotāji mācās saskatīt un izkopt skolēnu pozitīvās īpašības, talantus un spējas.

Psihologiem, psihoterapeitiem, sociālajiem darbiniekiem un citu profesiju speciālistiem

- jāpiedāvā pieaugušajiem vairāk iespēju iesaistīties tādās individuālās un grupu nodarbībās, kas attīsta konstruktīvu pašvērtējumu.

Cilvēkdrošība: rīcības prioritātes

Lai aplūkoti pieci drošumspējas faktori Latvijas sabiedrībā nostiprinātos iespējami pilnīgāk un iespējami plašāk, jāisteno šādas prioritātes.

1. Ne indivīda, ne valdības resursi nav neierobežoti, un, lai indivīdu drošība un drošības sajūta būtiski paaugstinātos, viņi jārosina iesaistīties tiklos un pašiem tos veidot. Cilvēkiem jāizskaidro, kādas priekšrocības tas dod, viņiem jāiemācās tiklus padarīt darbotiespējīgus, un tiklīdz darbības uzsākšanā viņiem ir nepieciešams valdības atbalsts. Jāraugās, lai tikli cilvēkdrošību palielinātu, nevis mazinātu.

2. Nekavējoties jānovērš varmācība pret bērniem. Jāpārtrauc fiziskās un emocionālās varmācības tradīciju pārmantošanās no paaudzes uz paaudzi.

3. Gan ģimenēm, gan indivīdiem vajadzīgi stabili un paredzami ienākumi. Ideālais ienākumu avots ir oficiāls darbs, alternatīva – dažādu shēmu sociālās apdrošināšanas izmaksas (pensionāriem, bezdarbniekiem, maznodrošinātajiem, cilvēkiem ar īpašām vajadzībām, slimajiem utt.). Valdībai un pašvaldībām jāisteno proaktīva nodarbinātības politika (nepieciešamas jaunas koncepcijas un shēmas).

4. Pasīvie indivīdi būtu ar īpašiem pasākumiem jārosina pievērsties savām nedrošības jomām. Ar tradicionālās izglītības un tālākizglītības palīdzību viņiem jādara pieejamas attiecīgās zināšanas un prasmes. Cilvēkiem jāsaprot, ka, pieaugot globalizācijai, pieaugs arī pārmaiņu ātrums un ka savas prasmes un zināšanas jāvairo nepārtraukti.

5. Galvenā drošības gādniece – gan cilvēkdrošības mērķu aktualizēšanā, gan indivīdu stimulēšanā pastiprināt savus drošumspējas faktorus – ir valdība. Valdībai jārūpējas, lai indivīdiem būtu iemesls ticēt, ka tā strādā augsti nedrošo indivīdu labā. Tātad tai jāpierāda, ka tā spēj labi darboties un sabiedrības uzticību attaisno. Valdības pienākums ir izskaidrot savu rīcību un iedibināt tālākus ceļus sadarbībai ar valsts iedzīvotājiem. Maz ticams, ka pasīvie indivīdi ar augstu nedrošības pakāpi gluži spontāni sāks iesaistīties tiklos vai darīs ko citu savas drošības interesēs. Indivīdu vai ģimeņu centieni novērst akūtos draudus būs lemti neveiksmei, ja tos neatbalstīs proaktīva valdības politika.

6. Latvijas iedzīvotājus vajadzētu labāk informēt par to, ko valdība viņu vārdā un viņu drošības interesēs

darā globālās un reģionālās starptautiskajās organizācijās. Tad sabiedrība vairāk atbalstīs valdības politiskās nostādnes šajās organizācijās (pagaidām daudziem tās nav skaidras).

Tautas attīstības līmenim Latvijā paaugstinoties un Latvijas valdībai savā politikā vairāk domājot, kā palielināt cilvēkdrošību un pastiprināt indivīdu drošumspējas faktorus, aktīvo, drošo un drošībā dzīvo-

jošo cilvēku skaits jūtami palielināsies. Indivīdos, kam savu pamatvajadzību apmierināšana būs nodrošināta, pamazām nobriedīs apziņa, ka arī viņiem pašiem ir svarīga loma visos drošības lokos – ne vien ģimenē un tuvākajā apkaimē, bet arī kopienā, visā valstī, Eiropā un pasaulē. Aizvien vairāk Latvijas iedzīvotāju apzināsies, cik lielā mērā arī viņi paši var veicināt globālās sabiedrības, vispasaules kopienas drošību.

ANO Attīstības programmas Latvijā 2002. gada pētījums par cilvēkdrošību. Metodoloģija

2002. gada pētījums par cilvēkdrošību ir uz aptauju balstīts pētījums, ko ANO Attīstības programma Latvijā pasūtīja, lai iegūtu statistiski nozīmīgu informāciju par to, kādi faktori Latvijas iedzīvotājiem veicina vai sargā drošības sajūtu. Pētījuma nolūks bija arī noskaidrot, kādi bailu un bažu iemesli viņiem pašlaik ir visaktuālākie un kādas nopietnas sekas rada dzīve ar paaugstinātu nedrošības sajūtu.

Respondentu kopas veidošana

Pētījuma respondenti ir tūkstotis cilvēku, ko stratificēti un randomizēti (slāņoti un “nejausināti”) atlasīja no Latvijas pastāvīgajiem iedzīvotājiem vecumā virs 18 gadiem. Respondentu sastāvs precīzi atspoguļo Latvijas pieaugušo iedzīvotāju sastāvu pēc dzimuma, vecuma, ģimenes stāvokļa, izglītības, tautības, nodarbinātības statusa, subjektīvā vērtējuma par savu materiālo stāvokli un cilvēka paša norādītā ienākumu līmeņa, reliģiskās piederības, dzīvesvietas tipa un reģiona (pēc jaunākajiem statistikas datiem par Latvijas iedzīvotājiem). To, no kādām dzīvesvietām respondentus ņemt, izšķīra pēc randomizētās rotācijas metodes, kas nodrošina nejaušību.

Aptaujas veikšanas laiks

2002. gada septembris

Aptaujas metode

Respondentus aptaujāja latviski vai krieviski, katru viņa dzīvesvietā. Aptauja bija divdaļīga. Vienā daļā bija tieša, personiska intervija, kurā respondenti uz jautājumiem atbildēja atklāti. Otrā daļā respondentus lūdza uz dažiem jautājumiem atbildēt rakstiski, konfidenciāli. Šo jautājumu mērķis bija noskaidrot, ar kādiem negatīviem pārdzīvojumiem un notikumiem respondenti sastapušies vai sastopas, kādus līdzekļus viņi izmanto, lai tiktu galā ar grūtībām, un vai viņiem ir trauksmes vai depresijas simptomi.

Katru respondentu aptaujāja

- 1) par savu apmierinātību ar dzīvi;
 - 2) par veselības stāvokli paša vērtējumā;
 - 3) par uzticēšanos citiem;
 - 4) par to, cik viņš jūtas savas dzīves noteicējs.
- Respondentu lūdza arī izteikties,
- 5) par ko vispārīgu viņš visvairāk baidās (no 31 iespējama bažu iemesla, sk. 2.3. logu);
 - 6) par ko viņš visvairāk baidās personiskajā dzīvē (no 32 iespējamībām, sk. 2.2. logu);
 - 7) kādā līmenī, viņaprāt, vislabāk nodrošināties pret 32 iespējamiem vispārīgiem draudiem (pašam, kopā ar citiem, valdības līmenī vai starptautiskā līmenī);
 - 8) kuru draudu mazināšanos, viņaprāt, pašam vai kopā ar citiem ir iespējams veicināt (no 31 iespējama drauda, sk. 1.9. logu);
 - 9) kādi trīs draudi viņu satrauc visvairāk;
 - 10) kādas trīs lietas viņam visvairāk palielina drošības sajūtu;
 - 11) * kādus stresu izraisošus notikumus viņš piedzīvojis pagājušā gada laikā;
 - 12) ar kādām metodēm bērnībā viņu audzinājuši vecāki vai aizbildņi;
 - 13) cik bieži viņš pēdējā gada laikā ģimenē piedzīvojis sešus nosauktus negatīvos notikumus;
 - 14) cik bieži viņš pēdējā gada laikā piedzīvojis sešus nosauktus negatīvos notikumus ārpus ģimenes;
 - 15) cik bieži viņam pēdējos sešos mēnešos bijuši dažādi negatīvi pārdzīvojumi vai notikumi (minēti 24 pārdzīvojumi un notikumi);
 - 16) kādus paņēmienus (no 31) viņš izmanto, lai tiktu galā ar grūtībām, un cik bieži;
 - 17) kādas trīs lietas viņš darījis, lai vairotu savu vai tuvinieku personīgo drošību;
 - 18) kam viņš grūtībās lūgtu palīdzību (7 nosaukti drošības gādnieku veidi jāsarindo pēc nozīmības);
 - 19) kurus no 17 nosauktiem rīcības veidiem viņš pēdējā gadā izmantojis, lai palielinātu savu drošības līmeni;
 - 20) kuri no 15 faktoriem palīdzējuši tikt galā ar grūtībām.
- * Par jautājumiem kursīvā respondenti atbildēja konfidenciāli.

5., 6., 7. un 8. sadaļa atvedinātas no septiņiem drošības aspektiem, kas definēti ANO Attīstības programmas 1994. gada Pārskatā par tautas attīstību pasaulē un

Respondentu un visu iedzīvotāju sastāvs dažādos aspektos, %

Aspekts, pazīme	Respondentiem	Visiem iedzīvotājiem
Dzimums		
Vīrieši	46	46
Sievietes	54	54
Vecums, gadi		
18 – 24	12	13
25 – 39	28	29
40 – 54	26	28
55 – 64	17	17
65 – 74	17	13
Tautība		
Latvieši	57	58
Nelatvieši	43	42
Reģionālā piederība		
Rīga	33	32
Vidzeme	23	23
Kurzeme	14	14
Zemgale	15	15
Latgale	15	16
Pilsonība		
LR pilsoņi	76	77
Nepilsoņi	24	23

plašāk izvērsti "Cilvēkdrošības rādītāju metodoloģijā" (*Vitosha Research*, Sofia, 2002). Tie nedaudz koriģēti atbilstoši Latvijas apstākļiem (sk. 2.1. logu).

Respondentiem lūdza apdraudētības sajūtu, ko rada katrs bažu iemesls, novērtēt ar punktiem no 1 ("Nemaz nebaidos") līdz 4 ("Ļoti baidos"). Vēlāk pēc šiem vērtējumiem aprēķināja, kāda ir visu respondentu vidējā apdraudētības sajūtas pakāpe un kāds procents respondentu savu apdraudētības sajūtu novērtējis ar 3. vai 4. pakāpi – "Nedaudz baidos" vai "Ļoti baidos". Šādi iegūtos rādītājus analizēja arī kopsakarā ar respondentu vecumu, ienākumu līmeni utt.

Lai būtu labāka pārskatāmība, bažu iemeslus iedalīja divās plašās kategorijās: 31 vispārīgs bažu iemesls un 32 bažu iemesli, kas attiecas uz personisko dzīvi.

Šīs divas kategorijas nav pilnīgi salīdzināmas, jo vairāki vispārīgie bažu iemesli, piemēram, kaitīgo atkritumu izgāztuves Latvijā, skar daudzu indivīdu personisko dzīvi, bet daudzi vispārīgie bažu iemesli, piemēram, saindēšanās ar pārtiku, kā personiskie bažu iemesli neparādās.

Par pētījumu

Pārskatā cilvēku priekšstati par savu drošību un viņu faktiskā drošība novērtēti, papildus izmantojot konstatējumus, kas gūti citos pētījumos, intervijās un piemēripētēs, kā arī Tieslietu ministrijas pasūtītajā pētījumā "Attieksme pret atsevišķiem ar integrāciju saistītiem jautājumiem" (Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs, 2002). **Pārskats** balstīts uz visu minēto avotu datiem. Šie avoti kopā ataino, cik droši jūtas Latvijas iedzīvotāji, un dod iespēju saskatīt, kuras parādības un personiskās īpašības viņiem ir nozīmīgākie *drošumspējas* faktori.

Pētījuma aptaujā nebija ietverti tādi vispārīgi jautājumi kā, piemēram, "Cik droši jūs jūtaties?", jo pētniecības nolūkiem tie nav ieteicami. Respondenti tādus jautājumus var ļoti dažādi saprast, tāpēc rezultāti, ko dotu atbildes uz tiem, varētu būt neprecīzi.

Pētījumu veica socioloģisko pētījumu firma "Latvijas fakti". Aptauja notika 2002. gada septembrī, nepilnu mēnesi pirms Saeimas vēlēšanām. Jādomā, ka respondentu priekšstatus cilvēkdrošības jautājumā bija ietekmējusi arī vēlēšanu kampaņas tematika.

Par turpmākajiem pētījumiem

ANO Attīstības programmas 1994. gada Pārskatā par tautas attīstību pasaulē (*UNDP Human Development Report 1994*) ierosināts izstrādāt tautas attīstības indeksam līdzīgu objektīvu rādītāju, kas skaitliski raksturotu cilvēkdrošības stāvokli attiecīgajā valstī. Tautas attīstības indeksu, ko par dažādām valstīm publicē gadskārtējos pārskatos par tautas attīstību pasaulē (sk. pielikumu "Īss apskats par tautas attīstību Latvijā"), rēķina pēc trim mērāmiem lielumiem: iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju, vidējais paredzamais mūža ilgums un skolu apmeklētāju īpatsvars.

Pašlaik, kad top šis **Pārskats**, nekāds cilvēkdrošības rādītājs, kuru varētu likt līdzās tautas attīstības indeksam, vēl nav izstrādāts. Grūtības rada tas, ka visās zemēs un kultūrās nav vienādi priekšstati par to, kādi ir draudi un cik tie katrs svarīgi. Taču pētnieki visā pasaulē turpina strādāt pie skaitliska cilvēkdrošības rādītāja izveides.

Pētījums sniedza vienu no pašiem pirmajiem dziļākajiem ieskatiem par cilvēkdrošību Latvijā. Pēc diviem gadiem, kad Latvijas attīstībā būs noticis tik nozīmīgs pavērsiens kā iestāšanās Eiropas Savienībā un NATO, šādu pētījumu derētu atkārtot. Aptaujā varētu ietvert papildu jautājumus, kas dotu iespēju noteikt, kā mainījusies dažādu drošumspējas faktoru aktualitāte, dziļāk izpētīt indivīdu personiskās drošumstratēģijas, kā arī iegūt papildu datus par indivīdu, sabiedrisko tīklu un valsts kopīgajiem centieniem novērst nedrošības un nedrošības sajūtas avotus.

ANO Attīstības programmas Latvijā 2002. gada pētījuma par cilvēkdrošību rezultātus un datus SPSS formātā sk. <http://www.un.lv>.

Īss apskats par tautas attīstību Latvijā

Tautas attīstība atspoguļojas katra indivīda fiziskajā un garīgajā attīstībā. Tautas attīstībā sasniegtais, ko varētu definēt kā tajā ieguldīto spēku un līdzekļu atdevi, ir atkarīgs no vairākiem faktoriem, it īpaši no sociālās infrastruktūras un tās pieejamības, no sabiedrības pārticības, no ekonomiskās attīstības līmeņa un no cilvēkresursu kvantitātes un kvalitātes. Šajā apskatā tautas attīstību Latvijā raksturojam īsi un tikai svarīgākajos aspektos, pievēršoties galvenajiem tās indikatoriem.

Pielikuma tabulas gatavotas saskaņā ar ANO Attīstības programmas (UNDP) paredzētajiem rādītājiem. Tajās ietvertā informācija raksturo tautas attīstību, rāda, kā cilvēki ekonomiskos sasniegumus varējuši izmantot savas dzīves uzlabošanai. Tabulās atspoguļoti sociālo procesu raksturošanā nozīmīgākie rādītāji: par veselību, izglītību, apkārtējo vidi, nodarbinātību u. tml. Izmantota Centrālajā statistikas pārvaldē pieejamā informācija un vajadzības gadījumā arī papildu dati, kas ievākti no ministrijām, iestādēm un starptautiskām organizācijām.

Statistiskā informācija, kas atrodama tabulās, lielākoties ir iegūta pēc starptautiski lietotas metodoloģijas. Izmantoti arī CSP un citu institūciju izlasveida apsekojumu dati.

Šo tabulu dati dažviet atšķiras no datiem, kas atrodami 2000./2001. gada Pārskatā par tautas attīstību. Tas tāpēc, ka dažos jautājumos izmantoti jauni informācijas avoti, mainīta metodoloģija vai arī precizēta pati informācija.

Piemēram, aprēķinos pārejot uz 2000. gada vidējām cenām, ir precizēta informācija par iekšzemes kopproduktu periodā no 1995. gada. Līdz ar to mainījās rādītāji, kas rēķināti attiecībā pret IKP.

Atsevišķiem rādītājiem izmantoti tautas skaitīšanas dati. Pēc 2000. gada tautskaites galīgo rezultātu izstrādes pārreķināts iedzīvotāju skaits.

Informācija, kas iegūta, no 1996. līdz 1999. gadam pētot mājsaimju budžetus, pārreķināta saskaņā ar Eiropas Savienības Statistikas biroja norādījumiem. Līdz ar to mazliet mainījās attiecība starp 20 % bagātāko un 20 % nabadzīgāko ienākumiem.

Informācijai par nodarbinātību izmantoti Darbaspēka apsekojuma dati, līdz ar to ir mainījušies visi attiecīgie indikatori, sākot no 1996. gada. Tāpat pārmaiņas ir radušās, aprēķinos izmantojot 2000. gada tautskaites informāciju.

Kur iespējams, dati sniegti par 2002. gadu. Ja tekstā nav nekas īpaši piebilsts, pārmaiņas norādītas salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu.

Iekšzemes kopprodukts

Sākot ar 1999. gadu, Latvijas ekonomikai raksturīgs straujš kāpums pēc Krievijas ekonomiskās krīzes seku perioda. Pakāpeniski uzlabojas vispārējā ekonomiskā situācija un, lai gan valsts tautsaimniecībā notiek pārstrukturēšanās, pazeminās bezdarba līmenis. Pēdējos gadus izaugsmes temps Latvijā ir bijis viens no augstākajiem Eiropā. Latvijas tautsaimniecība attīstījusies, balstoties uz iekšzemes pieprasījumu un augošo ārējo pieprasījumu.

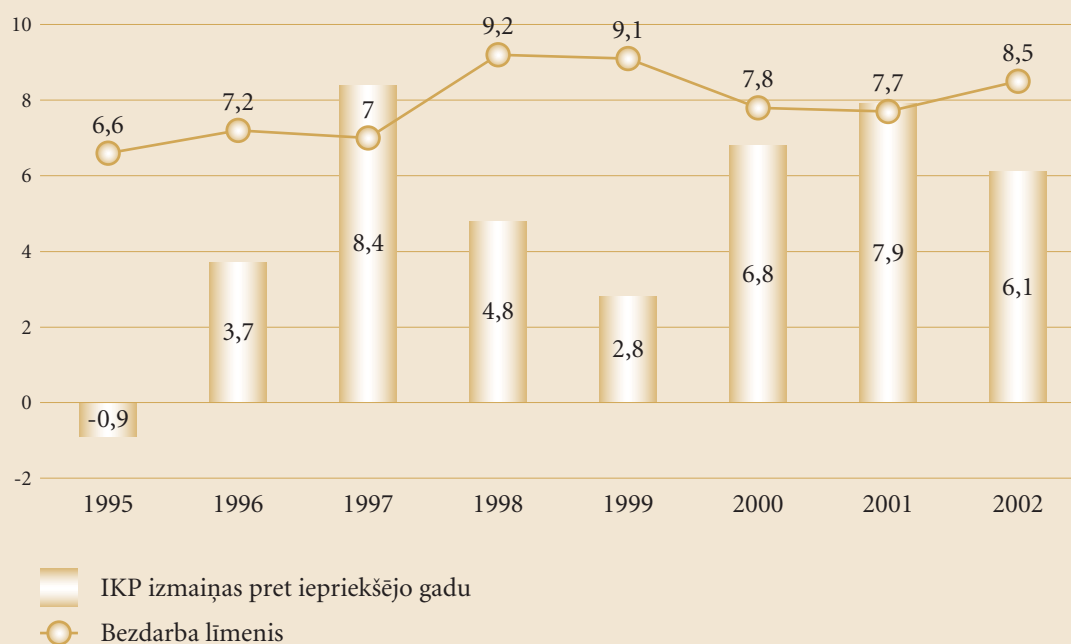
Iekšzemes kopprodukts (IKP) – rādītājs, ar kuru visbiežāk mēdz raksturot valsts tautsaimniecības attīstību, – 2002. gadā Latvijā bija par 6,1 % lielāks nekā 2001. gadā. Faktiskajās cenās tas 2002. gadā bija 5194,7 milj. latu jeb 2130 latu uz vienu iedzīvotāju.

Iekšzemes kopprodukta un bezdarba līmeņa dinamika

2002. gadā IKP pieaugumu veicināja apjoma kāpums šādās nozarēs: tirdzniecībā (īpatsvars visā iekšzemes kopproduktā 19,9 %) – par 12,7 %, apstrādes rūpniecībā (14,8 %) – par 7,2 %, komercpakalpojumos (11,1 %) – par 5,7 % un būvniecībā (6,1 %) – par 10,8 %.

Tirdzniecības ietvaros mazumtirdzniecības apjoms (salīdzināmās cenās) 2002. gadā pieauga par 18 %. Pārtikas preču mazumtirdzniecībā bija vērojams kāpums par 18 %. Automobiļu, motociklu un rezerves daļu tirdzniecības apjoma pieaugums bija 39 %, mājsaimniecības preču, mēbeļu, apgaismes ierīču, trauku –

Iekšzemes kopprodukta un bezdarba līmeņa dinamika, %

22 %, būvmateriālu – 17 %, alkoholisko dzērienu – 12 %. Savukārt vairumtirdzniecības apjoms (faktiskajās cenās) 2002. gadā palielinājās par 12 %.

Apstrādes rūpniecībā elektrisko mašīnu un aparātu ražošanas apjoms pieauga par 24 %, ķīmisko vielu un to izstrādājumu – par 16 %, gumijas un plastmasas izstrādājumu – par 15 %, pārtikas un dzērienu – par 6 %.

Komercpakalpojumu nozarē (faktiskajās cenās) visstraujāk pieauga datorpakalpojumi – par 27 %, arhitektūras un projektēšanas darbi – par 27 %, reklāmas pakalpojumi – par 18 % un juridiskie, grāmatvedības, kā arī konsultatīvie pakalpojumi – par 14 %.

Būvniecības nozarē krietni pieaudzis jaunās būvniecības īpatsvars (no 34 % 2001. gadā līdz 41 % 2002. gadā), rekonstrukcijas darbu apjomam sarūkot par 1 %.

2001. gadu salīdzinot ar 1996. gadu, iekšzemes kopprodukts uz vienu Latvijas iedzīvotāju ir palielinājies par 40,5 %. Pastāv izteiktas reģionālas šā rādītāja atšķirības, piemēram, Rīgas reģionā kopprodukts uz vienu iedzīvotāju ir vairāk nekā trīs reizes lielāks nekā Latgalē.

Ienākumu sadalījums

Līdz ar ekonomisko izaugsmi valstī palielinās arī iedzīvotāju ienākumi.

2000. gadā mājsaimju rīcībā esošais ienākums vidēji uz vienu mājsaimes locekli bija par 6,9 % lielāks nekā 1999. gadā un sasniedza Ls 69,19 mēnesī. Pilsētās šis rādītājs pieaudzis daudz vairāk nekā laukos: pilsētās par 8,1 %, laukos – tikai par 2,4 %. Atšķirīgs ir ienākumu līmenis dažādu sociālekonomisko grupu mājsaimēs. Daudz augstāks par vidējo līmeni tas ir uzņēmēju un pašnodarbināto mājsaimēs (Ls 92,86 uz vienu mājsaimes locekli mēnesī) un zemāks – vidējo zemnieku un pensionāru mājsaimēs (attiecīgi Ls 46,28 un Ls 61,29). Mājsaimes ienākumu līmenis atkarīgs ne tikai no tā, pie kādas sociālekonomiskās grupas tā pieder, bet arī no citiem faktoriem, piemēram, no mājsaimes demogrāfiskā tipa. Augstākie ienākumi ir laulātiem pāriem bez bērniem (Ls 91,79 mēnesī vidēji uz vienu patērētājvienību¹), bet viszemākie – nepilnajās ģimenēs ar bērniem vecumā līdz 16 gadiem (Ls 71,73).

¹ Pārreķinot datus uz vienu pieaugušu patērētāju, izmantota OECD iedibinātā ekvivalences skala: pirmo pieaugušo mājsaimes locekli pielīdzina 1,0 patērētājvienībai, katru nākamo – 0,7, bet bērnus vecumā līdz 14 gadiem – 0,5 patērētājvienībām.

Pēdējos gados palielinās nodarbināto vidējā izpeļņa. Neto samaksa par darbu vidēji uz vienu strādājošo 2002. gadā bijusi Ls 124 mēnesī – par 58 % lielāka nekā 1996. gadā (Ls 79 mēnesī). Veselībā un sociālajā aprūpē, lauksaimniecībā, būvniecībā, tirdzniecībā un vairākās citās nozarēs viena strādājošā vidējā izpeļņa joprojām ir daudz zemāka nekā valsti kopumā. Liela ir arī atšķirība starp sabiedrisko un privāto sektoru (attiecīgi Ls 143 un Ls 112). Sabiedriskajā sektorā strādājošajiem algas pieaug straujāk nekā privātajā. (Šeit nav ņemts vērā neregistrētais atalgojums.)

Dažādās sociālekonomiskajās grupās ienākumi pieaug ļoti nevienādi, un iedzīvotāji aizvien vairāk polarizējas pēc materiālās labklājības. Laukos šī noslāņošana notiek straujāk nekā pilsētās. 1996. gadā Džini koeficients¹ Latvijā bija 0,30, bet 2002. gadā – jau 0,34. Pēc Mājsaimniecības budžeta pētījuma datiem (2002), 20 % trūcīgāko mājsaimju rīcībā bija 10 % no kopējās ienākumu summas, kas bija visu mājsaimju rīcībā, savukārt 20 % turīgāko mājsaimju rīcībā – 40 %.

Iekšzemes kopprodukts 12 potenciālajās ES valstīs uz vienu iedzīvotāju 2001. gadā¹ (faktiskajās cenās, pēc pirktspējas paritātes standartiem)

Valsts	IKP uz vienu iedzīvotāju	% no ES līmeņa (ES-15=100)
Latvija	7840	34
Bulgārija	5720	25
Čehija	13810	59
Igaunija	9260	40
Kipra	17090	74
Lietuva	8880	38
Polija	9410	41
Rumānija	5620	24
Slovākija	10970	47
Slovēnija	16830	72
Turcija	5230	23
Ungārija	12270	53

¹ Statistics in Focus. Theme 2-20/2003.

¹ Džini koeficients rāda, cik vienlīdzīgi valsti tiek sadalīta materiālo labumu masa. Tas variējas no 0 līdz 1. Nulle tas ir tad, ja ienākumu sadale ir pilnīgi vienlīdzīga, bet viens – ja tā ir absolūti nevienlīdzīga.

Iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju pa reģioniem 2000. gadā

IKP uz vienu iedzīvotāju (faktiskajās cenās, latos)

Kopējais	1832
Rīgas reģions	2812
Kurzemes reģions	1829
Zemgales reģions	1032
Vidzemes reģions	1026
Latgales reģions	844

Ienākumu līmenis, it īpaši individuālie ienākumi reālā izteiksmē un individuālā līdzdalība nacionālā produkta izlietošanā, lielā mērā nosaka tautas attīstību. Kā jau minēts iepriekš, iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju Latvijā ir relatīvi zems: 2002. gadā tas faktiskajās cenās bija Ls 2223. Turklāt jāņem vērā, ka iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju ir vispārināts rādītājs, kas neatspoguļo ienākumu sadali valstī. No tautas attīstības viedokļa svarīgi ir aplūkot, kāda daļa no iekšzemes kopprodukta atvēlēta izdevumiem veselībai, izglītībai un zinātnei.

Valsts izdevumi veselībai 2002. gadā bijuši 3,6 % no IKP, un medicīnisko pakalpojumu uzlabošanai un attīstīšanai ar to nepietiek. Izdevumi izglītībai bijuši

7,1 % no IKP. (Salīdzināšanai: Zviedrijā šis rādītājs ir 8,3 un Somijā 7,5 %.) Gadu no gada šie izdevumi gan palielinās, tomēr to faktiskais apjoms ir nepietiekams un neatrisina visas ar finansēšanu saistītās problēmas. Zinātnei atvēlēta IKP daļa vairākus gadus ir palikusi gandrīz nemainīga (0,2 %).

Cenu pārmaiņas un iedzīvotāju pirktspēja

Pēdējos gadus patēriņa cenu pieaugums Latvijā bijis tuvs attīstīto valstu inflācijas līmenim un tik zems kā gandrīz nevienā citā Eiropas Savienības kandidātvalstī. 2002. gadā, salīdzinot ar iepriekšējo gadu, cenas

Džini koeficients

1996	1997	1998	1999	2000	2001 ¹	2002
0,30	0,31	0,32	0,31	0,34	0,34	0,34

¹ 2001 gada dati – no 2001. gada maija līdz 2002. gada aprīlim. Igaunijā 2001. gadā 0,37, Lietuvā – 0,33.

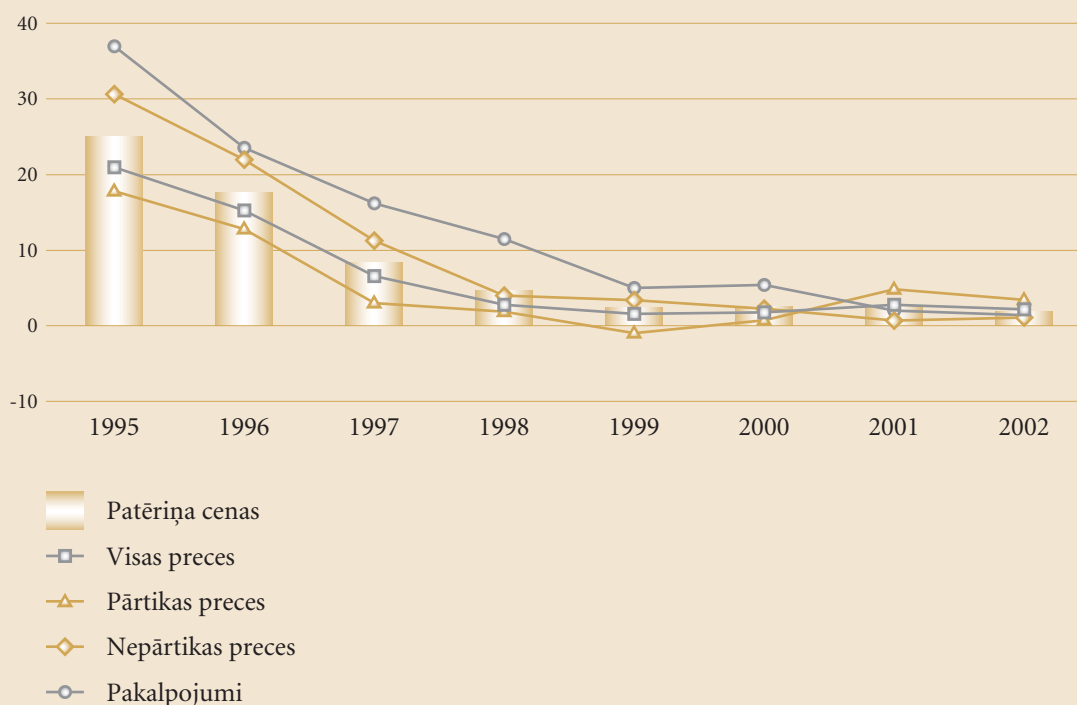
pieaugušas par 1,9 % (2001. gadā – par 2,5 %). Atšķirīgi cenas mainījušās dažādās preču un pakalpojumu grupās. Visvairāk tās pieaugušas izglītības pakalpojumiem (6,3 %), medikamentiem un veselības aprūpei (4,6 %) un uzturproduktiem (3,4 %). Cenu līmenis pazeminājies sakaru nozarē (par 5,4 %).

Cenas ir faktors, kas stipri ietekmē ģimenes budžetu. Tām pieaugot, parasti samazinās mājsaimju pirktspēja. Pēc mājsaimniecību budžetu pētījumu datiem, 2000. gadā mājsaimju rīcībā bijuši par 6,9 % lielāki ienākumi nekā 1999. gadā. Patēriņa cenu

indekss šajā periodā pieauga mazāk, tikai par 2,6 %, tādējādi iedzīvotāju pirktspēja vidēji cēlās par 4,2 %. Taču lauku iedzīvotāju ienākumi pieauga nenozīmīgi, neapsteidzot patēriņa cenu celšanos. Respektīvi, lauku iedzīvotāju pirktspēja ir samazinājusies, nevienlīdzība starp pilsētu un laukiem pieaugusi.

2002. gadā mājsaimēs galvenās patēriņa prioritātes ir izdevumi uzturam (35 %) un izdevumi mājoklim un komunālajiem pakalpojumiem (13 %). Trešā prioritāte ir transporta izmaksas (9,7 %). Vidēji visās mājsaimēs izdevumi pārtikai, mājokļa

Patēriņa cenu pārmaiņas (procentos pret iepriekšējo gadu)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Patēriņa cenas	25	17,6	8,4	4,7	2,4	2,6	2,5	1,9
Visas preces	20,9	15,2	6,5	2,8	1,5	1,8	2,7	2,1
Pārtikas preces	17,9	12,9	3,0	1,9	-1,1	0,7	4,8	3,4
Nepārtikas preces	30,6	21,9	11,3	4	3,3	2,2	0,8	0,9
Pakalpojumi	36,9	23,5	16,2	11,5	5,1	5,4	2	1,3

īrēšanai un komunālajiem pakalpojumiem, transportam, kā arī apģērba un apavu iegādei veidoja 65 % no to patēriņa izdevumiem.

Nodarbinātība un bezdarbs

Positīvas tendences valsts ekonomiskajā attīstībā labvēlīgi ietekmē arī procesus darbaspēka tirgū. Pēdējos gados ir uzlabojušies nodarbinātību un bezdarbu raksturojošie rādītāji.

Tautsaimniecībā nodarbināto iedzīvotāju vidējais skaits 2002. gadā bija 989 tūkstoši. Pēc darbaspēka apsekojuma datiem, 2002. gadā nodarbināti bija 54,4 % iedzīvotāju 15–74 gadu vecumā (vīrieši 59,6, sievietes 49,9 %).

2002. gadā absolūti lielākais tautsaimniecībā nodarbināto skaits strādāja pakalpojumu sfērā – 59,0 %; rūpniecībā un būvniecībā – 25,6 %; lauksaimniecībā un zvejniecībā – 15,4 %.

Pašlaik pasaulē darbaspēka tirgū pieaug sieviešu īpatsvars. Arī Latvijā līdz 2001. gadam bijis vērojams

sieviešu darbaspēka pieaugums. 2002. gadā sieviešu īpatsvars nodarbināto vidū nedaudz samazinājās. 1996. gadā sievietes veidoja 47,9 % no nodarbinātajiem, 2001. gadā – 49,4, bet 2002. gadā – 49,0 %, kas mazliet pārsniedz ES vidējo līmeni. Pastāv lielas atšķirības starp dzimumiem pēc nodarbinātības veida. Sievietes vairāk ir nodarbinātas pakalpojumu sfērā, vīrieši vairāk strādā rūpniecībā, būvniecībā, lauksaimniecībā un zvejniecībā.

Atšķirīgs nodarbinātības līmenis ir dažādos Latvijas reģionos. 2002. gadā visaugstākais tas bija Rīgas reģionā (64,0 %) un Vidzemē (62,1 %), bet viszemākais – Latgalē (52,0 %)

Nodarbinātības situāciju raksturojot pēc darbaspēka statusa, jāmin, ka līdz 2001. gadam samazinājās pašnodarbināto skaits, savukārt 2002. gadā tas mazliet pieaudzis. Līdz 2001. gadam pieauga darba devēju īpatsvars kopējā nodarbināto skaitā, savukārt 2002. gadā tas nedaudz samazinājies.

Viens no valsts stabilitātes rādītājiem ir tas, cik zems ir bezdarba līmenis. Latvijā bezdarbu oficiāli reģistrē kopš 1992. gada. Kā liecina Nodarbinātības

Nodarbinātība un bezdarbs

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Ekonomiski aktīvie iedzīvotāji, tūkst. ^{1*}	1196	1167	1149	1130	1100	1107	1123
Nodarbinātie, tūkst. ^{1*}	949	990	986	968	941	962	989
Nodarbinātības līmenis, % ^{2*}	57,0	59,6	59,8	58,7	57,3	58,8	60,5
Darba meklētāju īpatsvars, % ^{3*}	20,6	15,1	14,1	14,3	14,4	13,1	12,0
Reģistrētā bezdarba līmenis	7,2	7,0	9,2	9,1	7,8	7,7	8,5**

¹ 1996.–2001. gadā vecumā 15 gadi un vairāk, 2002. gadā 15–74 gadu vecumā.

² 15–64 gadu vecumā.

³ Darba meklētāju īpatsvars ekonomiski aktīvo iedzīvotāju vidū.

* Darbaspēka apsekojuma rezultāti.

** Rēķinot bezdarba līmeni 2002. gadā, ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaits (vecumā no 15 gadiem līdz pensijas gadiem) noteikts pēc darbaspēka apsekojuma datiem, bet, rēķinot bezdarba līmeni iepriekšējos gados, šādu iedzīvotāju skaits (no 15 gadu vecuma) noteikts aprēķinos.

Nodarbinātības līmenis pa reģioniem, %

	2001	2002
	15–64 g.	15–64 g.
Pavisam	58,8	60,5
Pa reģioniem:		
Rīgas reģions	62,0	64,0
Vidzeme	59,8	62,1
Zemgale	59,9	61,0
Kurzeme	56,5	57,7
Latgale	50,4	52,0

Darbaspēka apsekojuma rezultāti.

valsts aģentūras dati, visaugstākais bezdarba līmenis līdz šim reģistrēts 1998. gadā – 9,2 % jeb 111,4 tūkst. cilvēku (gada beigās). Sākot ar 1999. gadu, reģistrētais bezdarba līmenis ir pakāpeniski samazinājies, un 2002. gada beigās tas bija 8,5 %¹ (89,7 tūkst. cilvēku). Vairāk nekā puse no bezdarbniekiem (58 %) ir sievietes. Relatīvi augsts ir ilgstošo bezdarbnieku īpatsvars. 2002. gadā ilgstošo reģistrēto bezdarbnieku (bezdarbnieku ilgāk par vienu gadu) bija 23,7 tūkst. cilvēki, tie veidoja 26,4 % no bezdarbnieku kopskaita. Ilgstošā bezdarba galvenie cēloņi ir izglītības neatbilstība darbaspēka tirgus prasībām, kā arī darba pieredzes trūkums.

Pēc darbaspēka apsekojuma datiem, darba meklētāju īpatsvars valstī ir daudz augstāks (2002. gadā 12,0 %) nekā oficiāli reģistrētais.

Latvijas reģionos bezdarba līmenis ir nevienāds, kas norāda uz ekonomikas attīstības nevienmērību. Visaugstākie bezdarba rādītāji 2002. gada decembrī

bija Latgalē – Rēzeknes, Balvu, Ludzas un Preiļu rajonā (attiecīgi 26,5, 25,0, 24,1 un 20,7 %). Latgalē ir arī vismazākais IKP uz vienu iedzīvotāju.

Demogrāfiskā situācija

Latvijas iedzīvotāju skaitam kopš 90. gadu sākuma ir tendence samazināties. Dabiskās kustības un migrācijas dēļ 1990.–2001. gadā tas samazinājies par 321 tūkst. cilvēkiem. 2002. gada sākumā tas bija 2 miljoni 346 tūkst. cilvēki jeb par 12 % mazāk nekā iepriekšējās tautskaites laikā 1989. gadā. Pilsētnieku skaits samazinājies straujāk nekā laucinieku skaits – attiecīgi par 14 un 8 %. Lielā mērā tas izskaidrojams ar emigrāciju no Latvijas, jo tā galvenokārt skārusi pilsētas.

Pēdējos gados iedzīvotāju skaita samazināšanās temps kļuvis lēnāks. 1995. gadā Latvijas iedzīvotāju skaits samazinājās par 1,2 %, bet 2002. gadā – tikai par 0,6 %.

¹ Rēķinot bezdarba līmeni 2002. gadā, ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaits (vecumā no 15 gadiem līdz pensijas gadiem) noteikts pēc darbaspēka apsekojuma datiem, bet, rēķinot bezdarba līmeni iepriekšējos gados, šādu iedzīvotāju skaits (no 15 gadu vecuma) noteikts aprēķinos.

Kopš 80. gadu beigām samazinās dzimušo skaits. Katru gadu bez pārtraukuma tas samazinājās līdz 1998. gadam, kad piedzima 18,4 tūkst. bērnu, kas ir 2,3 reizes mazāk nekā 1987. gadā. 1999. gadā bija vērojams neliels dzimstības pieaugums. 2002. gadā piedzima 20,0 tūkst. bērnu jeb par 380 bērniem vairāk nekā iepriekšējā gadā. Summārais dzimstības koeficients Latvijā ir viens no zemākajiem Eiropā. Pašlaik tas ir apmēram puse no lieluma, kas nepieciešams paaudžu nomaiņai (2,1–2,2).

Dzimstības līmeni ietekmē tas, ka pēdējos gados samazinās sieviešu skaits fertīlajā vecumā (15–49 gadi). Laikā no 1995. līdz 2001. gadam tas samazinājies par 11 tūkstošiem jeb par 1,8 %. 20–29 gadu grupā, kurā dzimstības rādītāji ir visaugstākie, sieviešu skaits ir samazinājies par 7,8 tūkstošiem jeb par 4,6 %. Pieaug to bērnu īpatsvars, kas dzimst laulību neregistrējušām sievietēm: 1990. gadā tas bija 16,9 %, 2001. gadā – 42,1 %.

Pēdējos gados būtiskas pārmaiņas notikušas ģimeņu veidošanā un laulību šķiršanā. Pazeminājušies laulību slēgšanas absolūtie un relatīvie rādītāji. 2001. gadā reģistrētas 9258 laulības – 2,5 reizes mazāk nekā 90. gadu sākumā. Kopējais laulības koeficients (gada laikā noslēgto laulību skaits uz 1000 iedzīvotājiem) 1990. gadā bija 8,9, bet 2001. gadā – tikai 3,9.

Laulību šķiršanas rādītāji Latvijā ir vieni no augstākajiem Eiropā. Gada laikā šķirto laulību skaita attiecība pret reģistrēto laulību skaitu pārsniedz 60 %. No visām 2001. gadā šķirtajām laulībām 66 % bija ģimenes ar nepilngadīgiem bērniem.

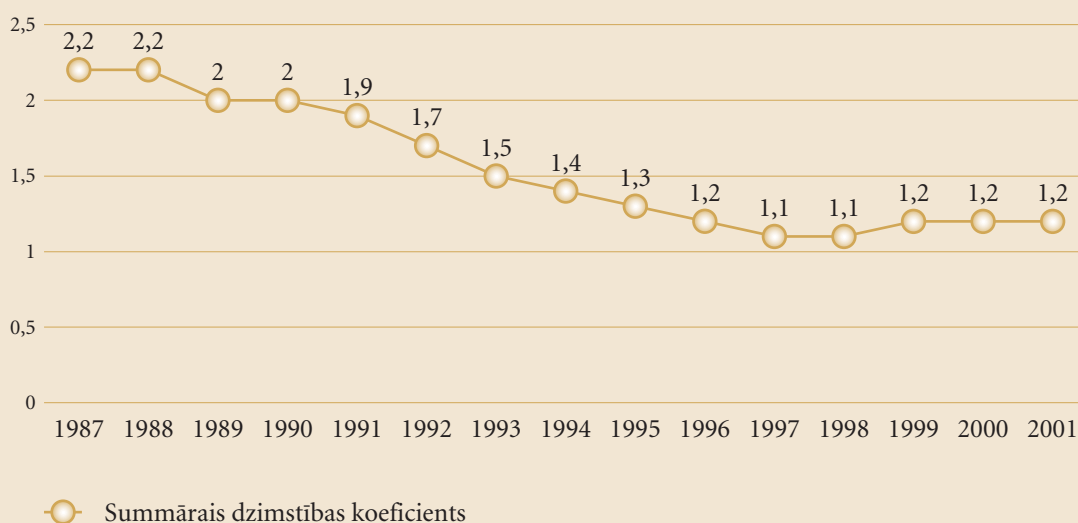
Zemā dzimstība, mirstības pieaugums un negatīvais iedzīvotāju migrācijas saldo radījis pārmaiņas arī iedzīvotāju vecumsastāvā. Pastiprinājies iedzīvotāju kopējās novecošanās process. Bērnu un pusaudžu skaits (0–14 gadu vecumā) laikā no 1995. gada samazinājies par 127 tūkstošiem. 1995. gada sākumā to īpatsvars kopējā iedzīvotāju skaitā bija 20,9 %, 2001. gada sākumā – 16,6 %. Iedzīvotāju skaits vecumā virs 60 gadiem šajā laika periodā pieaudzis par 36 tūkstošiem jeb no 19,0 % līdz 21,9 %.

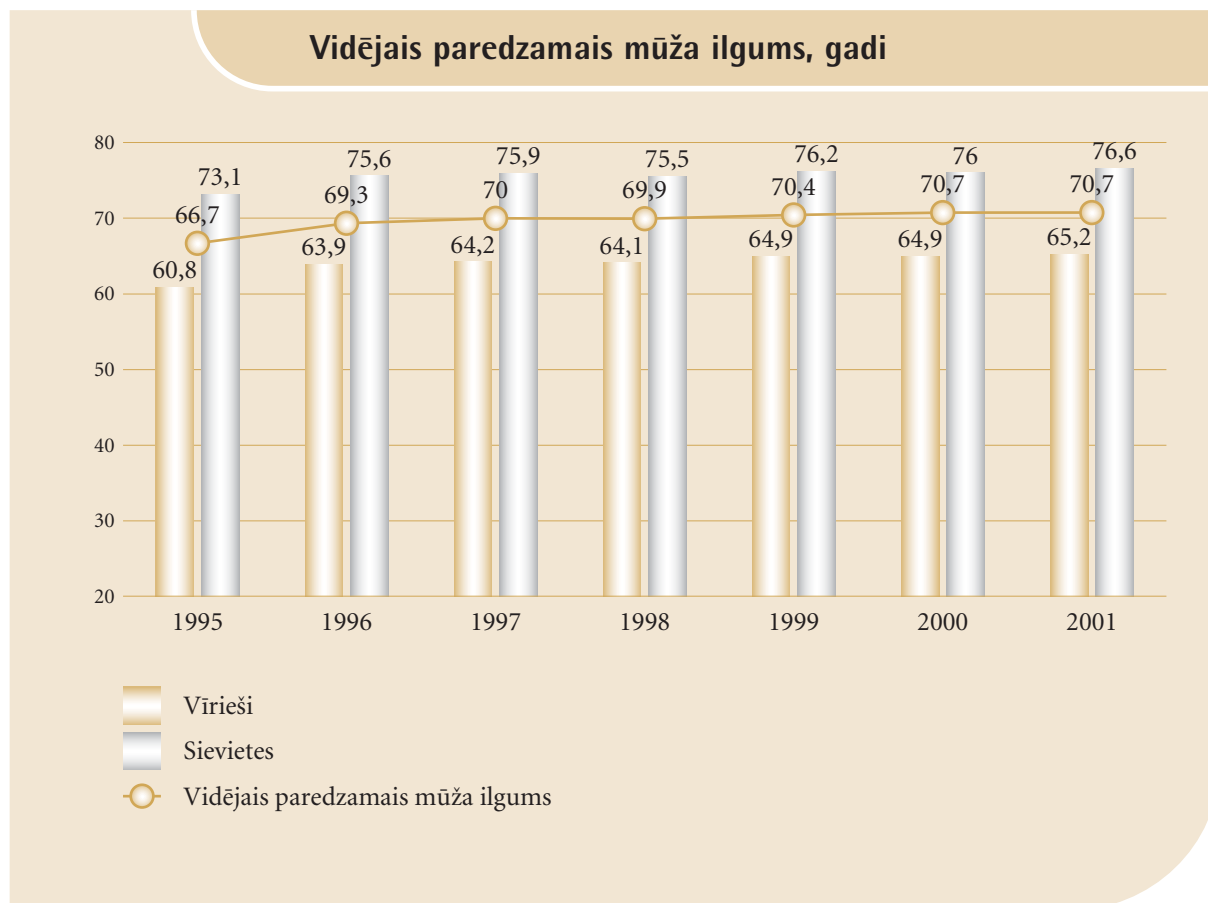
Veselība

Iedzīvotāju veselību un tautas attīstību raksturojošs rezultātīvs rādītājs ir jaundzimušo vidējais paredzamais mūža ilgums. 1996. gadā, salīdzinot ar dažiem iepriekšējiem gadiem, tas būtiski pieauga. Šī tendence saglabājas arī turpmākos gadus.

2001. gadā jaundzimušiem zēniem vidējais paredzamais mūža ilgums bija 65,2 gadi un meitenēm 76,6 gadi, kas ir daudz mazāk nekā ES dalībvalstīs.

Summārais dzimstības koeficients 1987. – 2001. gadā

Pēdējos gados mainījies iedzīvotāju mirstības līmenis. Situācijas uzlabošanās iezīmējās 1995. gadā, kad mirstības koeficients (gada laikā mirušie uz 1000 iedzīvotājiem) bija 15,7; 2001. gadā tas bija samazinājies līdz 14,0. Atšķirīgs ir vīriešu un sieviešu mirstības līmenis. Vīriešiem vidēji mūžs ir īsāks, un galvenokārt tas izskaidrojams ar lielāku mirstību jaunākajās un vidējās vecumgrupās nelaiemes gadījumu, traumu un citu ārējo cēloņu dēļ.

Visizplatītākais nāves cēlonis Latvijā ir asinsrites sistēmas slimības. 2002. gadā ar tām mira 56 % no mirušo kopskaita. Nākamā biežāko nāves cēloņu grupa ir audzēji. 2001. gadā, salīdzinot ar 1995. gadu, mirstība no audzējiem pieaugusi par 11 %. Trešo vietu nāves cēloņu vidū ieņem ārējie cēloņi (nelaiemes gadījumi, saindēšanās, traumas u. c.) – 17,4 %.

Pēdējos gados samazinās bērnu un pusaudžu mirstības līmenis.

Par nelabvēlīgām tendencēm sabiedrības veselībā liecina fakts, ka joprojām saglabājas augsta saslimstība ar tuberkulozi un ļaundabīgiem audzējiem. Gan sabiedrību, gan speciālistus satrauc straujā HIV un AIDS izplatīšanās. Sākot ar 1998. gadu, gada laikā

jaunatklāto HIV inficēto personu skaits ļoti strauji pieaudzis: 2001. gadā tas bija 5 reizes lielāks nekā 1998. gadā.

Iedzīvotāju veselību raksturojošie rādītāji uzskatāmi liecina, kā valstī attīstās veselības aprūpes sistēma un kāda ir šās sistēmas un indivīda sadarbība. Svarīga nozīme ir indivīda vēlmei pašam aktīvi iesaistīties savas veselības uzturēšanā. Piemēram, pašreiz Latvijā saslimstība ar difteriju ir visaugstākā visā Eiropā. Difterija ir vakcinatkarīga infekcijas slimība, ko ir iespējams kontrolēt un apkarot. Lai gan vakcinācija ir bez maksas, 2001. gadā tā aptvērusi tikai 56,4 % pieaugušo.

Palielinoties intravenozo narkotiku izplatībai, Latvijā strauji pieaug jaunu HIV infekcijas gadījumu skaits, un tas rada nopietnus draudus visai sabiedrībai.

Veselības aizsardzības finansēšana pašlaik ir viena no nopietnākajām problēmām – gan valsts budžetam, gan arī katram pacientam. 2002. gada 5. novembra Deklarācijā par Ministru kabineta iecerēto darbību pasludināts, ka par vienu no valsts prioritātēm kļūs nodrošināt solidaritāti, kvalitatīvu un visiem pieejamu veselības aprūpi. Šajā nolūkā iecerēti vairāki pasāku-

mi, piemēram, ir paredzēts, ka būs valsts garantēts medicīnisko pakalpojumu grozs (par tā saturu vēl jālemj) un obligāta bezmaksas veselības apdrošināšana (tās sistēma vēl jāievieš un jāattīsta) un ka veselības aprūpes budžets palielināsies līdz 7 % no IKP.

Izglītība

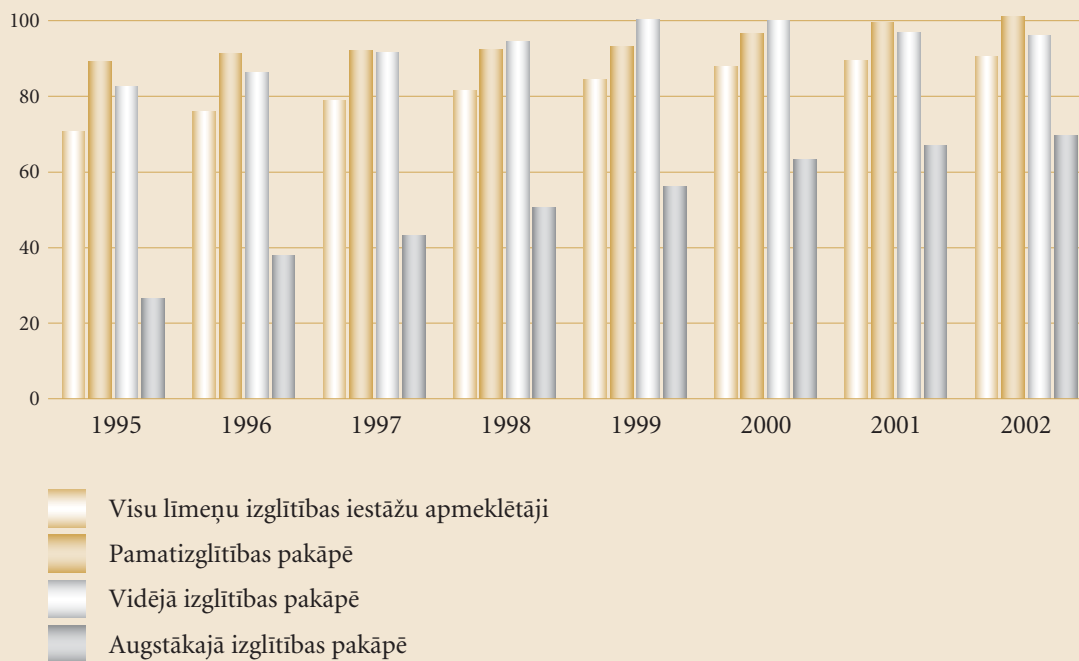
Laikā no 1995. līdz 2001. gadam īpaša uzmanība veltīta izglītības sistēmas sakārtošanai, tās normatīvās bāzes būtiskai papildināšanai. Pārmaiņas, kas notiek sabiedrībā un tautsaimniecībā, izglītības sistēmai izvirza jaunas prasības. Valstī jānodrošina tāda izglītības kvalitāte, lai veidotos augsti izglītota sabiedrība un lai valsts iedzīvotāji veiksmīgi konkurē-

tu starptautiskajā darbaspēka tirgū. Galvenais Latvijas konkurētspējas nosacījums ir izglītoti iedzīvotāji un kvalificēts darbaspēks.

Ir likts pamats trešajam izglītības sistēmas attīstības posmam, kura mērķis ir paaugstināt izglītības kvalitāti visās izglītības pakāpēs, paplašināt izglītības pieejamību, attīstot mūžizglītību, un efektīvizēt izglītības izmaksas.

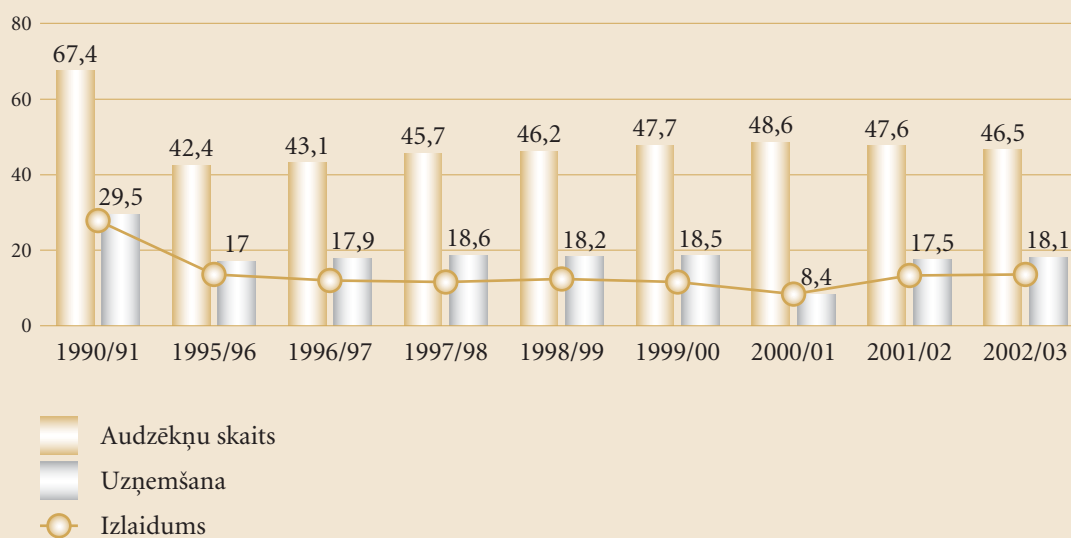
Izglītības loma valstī ir būtiski palielinājusies, līdz ar to kopš 1993./94. mācību gada aizvien pieaug arī izglītības iestāžu audzēkņu skaits. Šis pieaugums galvenokārt saistīts ar augstskolu studentu skaita pieaugumu. Tas devis iespēju pārvarēt krīzi, kāda augstākajā izglītībā bija vērojama 1993. gadā. Salīdzinot ar 1993.

Izglītības rādītāji, %

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Visu līmeņu izglītības iestāžu apmeklētāji	70,8	75,9	78,8	81,5	84,4	87,8	89,5	90,5
Pamatzglītības pakāpē	89,3	91,4	92,2	92,4	93,3	96,5	99,4	101
Vidējā izglītības pakāpē	82,6	86,3	91,5	94,6	100,4	100	97	96,1
Augstākajā izglītības pakāpē	26,6	37,8	43,3	50,7	56,2	63,2	67	69,7

Audzēkņu skaits, uzņemšana un izlaidums profesionālās izglītības iestādēs*, tūkstošos

	1990/91	1995/96	1996/97	1997/98	1998/99	1999/00	2000/01	2001/02	2002/03
Audzēkņu skaits	67,4	42,4	43,1	45,7	46,2	47,7	48,6	47,6	46,5
Uzņemšana	29,5	17	17,9	18,6	18,2	18,5	8,4	17,5	18,1
Izlaidums	27,8	13,6	12	11,7	12,4	11,7	12,8	13,3	13,4

* No 2001./02. m. g. – bez iestādēm, kas dod 1. līmeņa profesionālo augstāko izglītību, ko tagad pieskaita pie augstākās izglītības.

gadu, studējošo skaits palielinājies 3,1 reizi un 2002./03. mācību gadā sasniedzis 119 tūkstošus. Augstskolu studentu skaits uz 100 tūkstošiem iedzīvotāju Latvijā ir viens no lielākajiem ES kandidātvalstīs.

Izveidotais izglītības iestāžu tīkls nodrošina pamatzglītības ieguvu dzīvesvietas tuvumā, kā arī iespēju vecākiem/skolēniem izvēlēties vispārīgās izglītības iestādi. 2002./03. mācību gadā bija 1052 vispārīzglītojošās skolas: 69 sākumskolas, 500 pamatskolas, 384 vidusskolas, 35 vakarskolas, 64 speciālās skolas.

2002./2003. mācību gadā darbu uzsāka 124 profesionālās izglītības iestādes. Augstāko izglītību Latvijā sniedz 20 valsts augstskolas, kā arī 14 licencētas juridisko personu dibinātas augstskolas un 3 privātas koledžas.

Pēdējos desmit gados profesionālās izglītības sistēmā notikušas būtiskas pārmaiņas. 90. gadu sākumā strauji samazinājās audzēkņu skaits profesionālajās mācību iestādēs. Sākot ar 1995. gadu, situācija stabilizējās. Tautsaimniecības struktūras mainīšanās, protams, ietekmē jauniešu profesijas izvēli. Pieaugot pakalpojumu sfērā nodarbināto skaitam, pieaudzis arī to jauniešu īpatsvars, kas apgūst attiecīgās specialitātes. Straujā informācijas tehnoloģijas attīstība un šās nozares popularitāte ietekmējusi audzēkņu skaitu datorikas profesionālās izglītības programmās: laika periodā no 1998. līdz 2001. gadam tas palielinājies 5,4 reizes.

Lauksaimnieciskās ražošanas tehnoloģiskais līmenis un laukos strādājošo lauksaimnieciskie ienākumi relatīvi ir tik zemi, ka jaunieši šās nozares profesijas tagad izvēlas daudz mazāk nekā agrāk. 2002./03.

mācību gadā audzēkņu skaits lauksaimniecības profesionālās izglītības programmās bija 1,7 reizes mazāks nekā 2000./01. mācību gadā.

Inženierzinātņu un rūpniecisko arodu izglītības programmās 2002./03. mācību gadā, salīdzinot ar 2000./01. m. g., audzēkņu skaits ne tikai vairs nav krities (kā liecina pēdējo triju gadu dati), bet pat ir par 6,2 % pieaudzis.

Kā negatīva tendence jāmin samērā lielais atskaitīto audzēkņu skaits. Tā, piemēram, laikā no 2001. gada 1. septembra līdz 2002. gada 1. septembrim no profesionālās izglītības iestādēm atskaitīti 14 % audzēkņu. Puse atskaitīto audzēkņu (48 %) mācījies pirmajā kursā. Tāds pats atskaitīšanas līmenis bijis arī iepriekšējos gadus. Visbiežākais atskaitīšanas iemesls ir nesekmība, kam pamatā ir tas, ka profesionālās izglītības iestāžu audzēkņi tajās iestājas ar ļoti vājām zināšanām un mācību nodarbības neapmeklē.

Profesionālās mācību iestādes beigušie biežāk nekā citi sastopas ar grūtībām darbaspēka tirgū. 2001. gada beigās 41,8 % bezdarbnieku bija ar vidējo profesionālo izglītību. Pēc darbaspēka apsekojuma datiem, 1990.–2000. gadā savā profesijā strādāja tikai 30 % no visiem, kas absolvējuši profesionālās izglītības iestādes. Tas liecina, ka lielāka vērība jāveltī tam, lai audzēkņu sagatavotība būtu vispusīga, lai viņi apgūtu ne tikai konkrētai profesijai nepieciešamo, bet būtu arī gatavi iespējamai profesijas maiņai.

Viens no izglītības kvalitātes stūrakmeņiem ir tās finansiālā nodrošinātība. Kaut arī pēdējos desmit gadus finansējums izglītībai ir pastāvīgi palielinājies (1990. gadā tas bija 4,5 % no IKP, 2001. gadā – 6,9 %), ar atvēlētajiem līdzekļiem aizvien vēl nepietiek, lai varētu pienācīgi atalgot pedagogu darbu un uzturēt skolu infrastruktūru. OECD ziņojumā “Latvijas valsts izglītības politikas analīze” minēts, ka 90. gadu sākumā izglītības sistēma ir izdzīvojusi, patei-

coties izglītotāju atdevei, bet tā nevar gūt panākumus, ja skolotāji nav pietiekami sagatavoti pārmaiņām, nesaņem pietiekamu atlīdzību par darbu un netiek pietiekami efektīvi izmantoti.

Pilsētās un laukos kvalitatīva izglītība nav vienlīdz pieejama, un atšķirīgas ir arī izglītības programmu izvēles iespējas dažādos reģionos.

Augstskolās nopietna problēma ir akadēmiskā personāla vecumstruktūra, kas arvien pasliktinās. Joprojām strauji pieaug to pasniedzēju skaits, kuriem ir pāri 60 gadiem. Pašlaik vecāki par 60 gadiem ir 33 % no profesoriem, un jaunievēlēto profesoru vidējais vecums ir 55 gadi. Augstskolu darbu sarežģī arī pakāpeniskā profesionālo pedagogu aizplūde uz citām nozarēm.

Nobeigums

Iekšzemes kopprodukta dinamika liecina, ka mūsu valsts ekonomika strauji attīstās. Pamazām tālāk samazinājusies starpība starp Latvijas un ES iekšzemes kopproduktu vidēji uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas paritātes standartiem: 1998. gadā Latvijā tas bija 28 % no ES vidējā līmeņa, 2001. gadā – 33 %. Budžeta izdevumi pakāpeniski palielinās gandrīz visos posmos. Patēriņa cenu pieaugums Latvijā pēdējos gadus ir tuvs inflācijas līmenim attīstītajās valstīs, un tas ir arī viens no zemākajiem Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs.

Latvijā veiktās reformas ir radījušas labvēlīgu vidi noturīgai izaugsmei nākamajos gados.

2003. gada Pārskatā par tautas attīstību pasaulē (*Human Development Report 2003*) Latvija 175 valstu vidū pēc tautas attīstības indeksa (0,800) ierindojas 50. vietā. Šajā ziņā Latviju jau var atzīt par attīstītu valsti.

Tautas attīstības indekss: Latvija

	1999	2000	2001	2002
Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums, gadi	70,4	70,7	70,7	71,1
Lasītpratēju īpatsvars pieaugušo vidū, %	99,8	99,8		
Visu līmeņu izglītības iestāžu apmeklētāju īpatsvars	84,4	87,8	89,5	90,5
Reālais iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju, PPP\$ ¹	6616	7269		
Mūža ilguma indekss	0,76	0,76		
Izglītības indekss	0,95	0,96		
IKP indekss	0,70	0,72		
Tautas attīstības indekss	0,803	0,813		

¹ Aprēķināts pēc OECD informācijas.

Tautas attīstības raksturojums

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	
Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums, gadi	66,7	69,3	70,0	69,9	70,4	70,7	70,7	71,1	
Mātes mirstība uz 100 000 dzimušajiem (atsevišķi gadījumi)	37	40(8)	42(8)	43(8)	41(8)	25(5)	25(5)	5(1)	
Iedzīvotāju skaits uz vienu ārstu	294	283	288	301	296	291	303	294	
Visu līmeņu mācību iestāžu apmeklētāji, % no 7–23 g. v. iedzīvotāju skaita	70,8	75,9	78,8	81,5	84,4	87,8	89,5	90,5	
Studenti augstākajā izglītības pakāpē, % no 19–23 g. v. iedzīvotāju skaita	Kopā	26,6	37,8	43,3	50,7	56,2	63,2	67,0	69,7
		Sievietes		45,5	51,7	63,5	72,7	79,6	84,0
Reālais IKP uz vienu iedzīvotāju, izteikts Eiropas norēķinu vienībās, pēc pirktspējas paritātes standartiem ¹	4300 ¹	4700 ²	5200 ²	5720 ³	6070 ³	6970 ³	7840 ³	8460 ³	
IKP uz vienu iedzīvotāju, USD	1775	2073	2313	2526	2781	3024	3254	3594	

¹ Statistics in Focus. Economy and Finance. Theme 2-XX/1999. National Accounts. Gross Domestic Product. First results for 1998, Eurostat. The GDP of the Candidate Countries 14/03/2000.

² Statistics in Focus. Economy and Finance. Theme 41/2002, Eurostat. GDP of the Candidate Countries – 2001.

³ Statistics in Focus. Economy and Finance. Theme 2-20/2003.

Sabiedrībai nevēlamas parādības

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Bezdarbnieki, % no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem	6,6	7,2	7,0	9,2	9,1	7,8	7,7	8,5
15 gadus veci un vecāki iedzīvotāji ar nepabeigtu vidējo izglītību, %	39,6 ¹	39,6 ¹	39,6 ¹	39,6 ¹	39,6 ¹	34,9 ²	34,9 ²	
20 % bagātāko un 20 % nabadzīgāko iedzīvotāju ienākumu attiecība		5,0	4,8	5,4	5,1	5,5		5,5
Inflācija gadā, % pret iepriekšējo gadu	125,0	117,6	108,4	104,7	102,4	102,6	102,5	101,9
Satiksmes negadījumos bojāgājušie uz 100 000 iedzīvotājiem	25	22	22	26	25	25	22	22
Šķirtas laulības, % no noslēgtajām laulībām	70,6	62,8	63,0	64,4	63,9	66,6	62,0	61,1
Neregistrētā laulībā dzimuši bērni, %	29,9	33,1	34,8	37,1	39,1	40,3	42,1	43,1
Pašnāvības uz 100 000 iedzīvotājiem	Vīrieši	72,0	65,3	62,8	61,0	53,9	52,2	48,5
	Sievietes	14,9	13,4	13,9	12,5	13,3	11,9	11,9
Sēra un slāpekļa izplūde no stacionāriem avotiem, kg NO ₂ un SO ₂ uz vienu iedzīvotāju	18,5	21,8	17,8	17,0	13,2	8,6	7,5	

¹ 1989. gada tautas skaitīšanas dati.

² 2000. gada tautas skaitīšanas dati.

Sieviešu un vīriešu atšķirības (sievietes % pret vīriešiem)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums	120,3	118,3	118,2	117,9	117,4	117,0	117,6	117,4
Iedzīvotāju skaits (gada beigās)	116,9	117,0	117,0	117,0	117,1	117,1	117,2	117,3
Jaunieši, kas apgūst vidējās izglītības pakāpes mācību programmas	108,0	103,5	101,8	101,0	99,7	98,1	98,0	97,1
Absolventi, kas beiguši vidējās izglītības pakāpes augstākā posma mācību programmas	120,1		132,1	124,1	122,3	100,3	113,8	111,7
Studenti augstākajā izglītības pakāpē (19–23 g. v.)	155,2	149,7	145,1	146,4	157,4	152,5	142,1	138,8
Nodarbinātie ¹		92,0	94,8	92,7	92,6	96,2	97,8	96,0
Bezdarbnieki	109,7	120,8	146,2	141,1	134,6	136,1	134,6	142,2
Darba samaksa valstī kopā	78,3	78,5	79,7	79,3	80,0	78,6	80,2	81,5

¹ Darbaspēka apsekojuma dati. 1996.–2001. gadā vecumā no 15 gadiem, 2002. gadā 15–74 gadu vecumā.

Sieviešu stāvoklis

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums, gadi	73,1	75,6	75,9	75,5	76,2	76,0	76,6	76,8
Pirmās laulības noslēgšanas vidējais vecums	22,8	23,2	23,6	24,0	24,2	24,4	24,4	24,9
Mātes mirstība, gadījumu skaits uz 100 000 dzīvi dzimušajiem	37	40(8)	42(8)	43(8)	41(8)	25(5)	25(5)	5(1)
11–18 gadus vecas sievietes, kuras apgūst vidējās izglītības mācību programmas, %		84,3	85,9	85,8	86,9	88,2	89,0	88,9
Vidējās izglītības pakāpes absolventes, % no 18 gadus vecu sieviešu skaita			85,4	86,4	91,4	87,6	96,1	98,5
Augstākās izglītības pakāpes studentes, % no 19–23 gadus vecu sieviešu skaita		45,5	51,7	63,5	72,7	79,6	84,0	87,8
Sieviešu īpatsvars nodarbināto vidū, % ¹		47,9	48,7	48,1	48,1	49,0	49,4	49,0
Sieviešu īpatsvars vadītāju un speciālistu vidū, % ¹		60,5	60,5	59,1	58,4	57,7	59,1	57,6
Sieviešu īpatsvars parlamenta deputātu vidū, %	8 ²	8 ²	8 ²	17 ³	17 ³	17 ³	17 ³	18 ⁴

¹ Darbaspēka apsekojuma dati. 1996.–2001. gadā vecumā no 15 gadiem, 2002. gadā 15–74 gadu vecumā.

² 1995. gada 30. septembra Saeimas vēlēšanu rezultāti.

³ 1998. gada 3. oktobra Saeimas vēlēšanu rezultāti.

⁴ 2002. gada 5. oktobra Saeimas vēlēšanu rezultāti.

Demogrāfiskais raksturojums

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Iedzīvotāju skaits miljonos (gada beigās)	2,5	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4	2,3	2,3
Iedzīvotāju skaita pieaugums gadā, %	-1,2	-1,0	-1,0	-0,9	-0,7	-0,7	-0,8	-0,5
Summārais dzimstības koeficients	1,3	1,2	1,1	1,1	1,2	1,2	1,2	1,2
Apgādājamo īpatsvars, %	43,1	42,3	42,2	41,0	40,6	41,1	39,7	
60 gadus vecu un vecāku iedzīvotāju īpatsvars, % (gada beigās)	19,3	19,7	20,1	20,5	21,0	21,5	21,9	22,1
Paredzamais atlikušā mūža ilgums 60 gadu vecumā	Vīrieši	14,2	14,8	14,2	14,3	14,1	14,8	15,1
	Sievietes	19,3	21,2	21,3	20,9	21,5	21,3	21,8

Veselības rādītāji

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Mirstība no asinsrites sistēmas slimībām, % no kopējās mirstības	55,8	55,5	55,5	55,5	55,2	55,5	55,9	56,0
Mirstība no ļaundabīgajiem audzējiem, % no kopējās mirstības	14,1	16,0	16,3	16,4	17,1	17,3	17,4	17,4
Reģistrētais alkohola patēriņš litros uz vienu pieaugušo ¹	9,1	8,4	8,4	8,9	8,8	8,4	7,8	8,5
Pieaugušie, kuri smēķē, % ²	Vīrieši				54			
	Sievietes				19			
Iedzīvotāju skaits uz vienu ārstu	294	283	288	301	296	291	303	294
Valsts izdevumi veselībai, % no visiem valsts izdevumiem	9,7	9,9	9,9	9,4	9,1	8,9	9,1	
Valsts izdevumi veselībai, % no IKP	4,0	3,9	3,8	4,1	4,1	3,6	3,4	3,6

¹ Aprēķins.

² Dzīves apstākļu pētījums 1999. gadā.

Izglītības rādītāji

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Visu līmeņu izglītības iestāžu apmeklētāji, % no 7–23 gadus vecu iedzīvotāju skaita	70,8	75,9	78,8	81,5	84,4	87,8	89,5	90,5
Skolēni izglītības pamatpakāpē, % no 7–15 gadus vecu iedzīvotāju skaita	89,3	91,4	92,2	92,4	93,3	96,5	99,4	101,0
Skolēni vidējā izglītības pakāpē, % no 16–18 gadus vecu iedzīvotāju skaita	82,6	86,3	91,5	94,6	100,4	100,0	97,0	96,1
Studenti augstākajā izglītības pakāpē, % no 19–23 gadus vecu iedzīvotāju skaita	26,6	37,8	43,3	50,7	56,2	63,2	67,0	69,7
Izdevumi augstākajai izglītībai, % no visiem izglītības izdevumiem	12,0	12,3	16,1	14,3	16,7	16,3	21,6	
Izdevumi uz vienu augstskolas studentu, latos				475	449	403	600	
Valsts izdevumi izglītībai, % no visiem valsts izdevumiem	17,0	14,6	14,6	15,7	15,1	16,9	18,3	18,5
Valsts izdevumi izglītībai, % no IKP	6,9	5,8	5,7	6,9	6,8	6,8	6,9	7,1

Tautas intelektuālais potenciāls

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Zinātnieki un tehniskie darbinieki uz 1000 iedzīvotājiem	2,1	1,9	1,8	1,8	1,8	2,3	2,3	2,3
Kopējie izdevumi pētījumiem un izstrādānēm, % no IKP	0,52	0,46	0,43	0,45	0,40	0,48	0,44	0,46
Absolventi vidējā izglītības pakāpē, % no iedzīvotājiem 18 gadu vecumā	74,9	71,6	73,6	76,4	81,2	85,6	88,7	92,2
Absolventi augstākajā izglītības pakāpē, % no iedzīvotājiem 23 gadu vecumā	21,7	28,2	30,9	32,2	33,2	47,9	64,2	58,9
Zinātnisko grādu ieguvuši, % no visiem beidzējiem			0,3	0,5	0,5	0,3	0,2	0,3

Nodarbinātība

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Nodarbinātie, % no iedzīvotāju kopskaita ¹		48,3	50,6	50,5	49,6	48,2	49,2	54,4
Nodarbināto iedzīvotāju sadalījums, % no nodarbināto kopskaita ¹	Lauksaimniecība		17	22	19	17	14	15
	Rūpniecība		27	26	27	26	26	26
	Pakalpojumi		56	53	54	57	59	58
Nodarbināto iedzīvotāju ienākumu pieaugums, %	25	10	22	11	6	6	7	9
Arodbiedrībās apvienoto nodarbināto īpatsvars, % ²					19,0	18,9	17,8	
Darba nedēļas ilgums, stundas ¹		40,1	41,2	41,0	41,2	41,4	41,3	40,1
Izdevumi darbaspēka tirgus programmām, tūkst. Ls	11856,6	14860,2	17434,2	18801,6	38154,8	41899,0	40726,2	

¹ Darbaspēka apsekojuma dati. 1996.–2001. gadā vecumā no 15 gadiem, 2002. gadā 15–74 gadu vecumā.

² Brīvo arodbiedrību savienības informācija.

Bezdarba rādītāji (gada beigās)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	
Bezdarbnieku skaits tūkstošos	83,2	90,8	84,9	111,4	109,5	93,3	91,6	89,7	
Bezdarba līmenis, %	Kopā	6,6	7,2	7,0	9,2	9,1	7,8	7,7	8,5
	Sievietēm	7,0	8,1	8,5	11,0	10,7	9,2	9,0	10,5
Bezdarbnieki jaunieši (15–24 gadi), % no bezdarbnieku kopskaita	20,2	20,0	18,1	16,4	14,8	14,8	14,6	13,9	
Izdevumi bezdarbnieku pabalstiem, % no visiem valsts izdevumiem	1,7	1,1	1,1	1,6	1,6				
Ilgstošo bezdarbnieku (vairāk nekā 12 mēneši) īpatsvars visu bezdarbnieku vidū, %	25,5	31,2	38,1	26,3	31,1	29,0	26,6	26,4	

Izdevumi aizsardzības vajadzībām un izdevumu nesabalansētība

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Izdevumi aizsardzībai, % no IKP	1,0	0,8	0,7	1,0	1,0	0,9	1,0	1,3
Izdevumi aizsardzībai, % no kopējiem izdevumiem izglītībai un veselībai	9,1	7,7	7,4	9,4	8,9	9,1	9,6	12,1

Dabas resursi

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Teritorija, tūkst. km ²	64,6	64,6	64,6	64,6	64,6	64,6	64,6	64,6
Apdzīvojuma blīvums, cilvēki uz km ² (gada beigās)	38,2	37,9	37,5	37,1	36,9	36,6	36,3	36,1
Lauksaimniecībā izmantojamā zeme, % no teritorijas	39,3	39,0	39,0	38,7	38,5	38,5	38,5	38,4
Mežu platība, % no teritorijas	44,6	44,3	44,9	44,2	44,2	44,2	44,4	44,5
Meliorētā zeme, % no lauksaimniecībā izmantojamās zemes		62,0	62,0	62,8	62,9	62,9	62,9	
Iekšējie atjaunojamie ūdens resursi uz vienu iedzīvotāju, 1000 m ³	8,0	5,3	8,1	10,9	9,6	7,7	8,6	
Ūdens patēriņš gadā uz vienu iedzīvotāju, m ³	183,3	174,4	166,1	161,9	143,2	126,2	126,3	127,6

Nacionālā ienākuma rādītāji

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Iekšzemes kopprodukts (IKP), miljoni latu	2329,4	2807,3	3269,5	3592,2	3889,7	4348,3	4812,6	5194,7
Lauksaimniecības produkcija, % no IKP	10	8	6	4	4	5	5	5
Rūpniecības produkcija, % no IKP	34	32	32	30	27	25	25	25
Pakalpojumi, % no IKP	56	60	62	65	69	70	70	71
Personiskais patēriņš, % no IKP	63,1	67,8	66,7	64,5	62,9	61,9	62,1	62,7
Iekšzemes investīcijas, % no IKP	15,1	18,3	18,8	27,3	25,2	26,5	27,0	26,4
Ieņēmumi no nodokļiem, % no IKP	33,2	31,2	33,1	36,3	34,3	31,6	30,2	30,8
Valsts izdevumi, % no IKP	22,4	21,8	18,7	21,4	20,5	19,7	19,3	19,4
Eksports, % no IKP	47,3	51,3	51,1	51,3	43,9	45,6	44,4	45,5
Imports, % no IKP	49,7	59,4	59,6	64,8	54,2	54,3	55,6	56,1

Tautsaimniecības attīstības tendences

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
IKP pieaugums gadā (2000. gada cenās), %	-0,9	3,7	8,4	4,8	2,8	6,8	7,9	6,1
IKP pieaugums gadā uz vienu iedzīvotāju (2000. gada cenās), %	0,5	4,9	9,5	5,8	3,7	7,6	8,8	6,8
Inflācija gadā, % pret iepriekšējo gadu	125,0	117,6	108,4	104,7	102,4	102,6	102,5	101,9
Eksporta pieaugums gadā, % no IKP (faktiskajās cenās)	6,5	12,1	7,0	4,8	-3,4	6,3	3,2	4,3
Budžeta pārsniegums vai deficīts, % no IKP (faktiskajās cenās)	-3,1	-1,4	1,2	0,1	-4,0	-2,8	-2,1	-2,5

Vardarbība un noziedzība

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Ieslodzītie uz 100 000 iedzīvotājiem	255,2	253,7	256,4	242,7	216,4	209,4	201,7	198,7
Nepilngadīgie noziedznieki, % no notiesāto kopskaita	10,8	11,9	13,1	13,0	14,0	14,2	13,8	14,2
Reģistrēto izvarošanu skaits uz 100 000 iedzīvotājiem	6,4	5,3	4,9	3,4	4,2	5,6	5,1	4,5
Ar narkotiskām vielām saistīti noziegumi uz 100 000 iedzīvotājiem	10,9	14,7	17,6	16,1	21,4	27,6	35,2	26,1
Gada laikā slepkavības ar iepriekšēju nodomu vai to mēģinājumus izdarījušie vīrieši uz 100 000 vīriešiem	18,2	18,4	15,6	16,7	14,5	12,0	15,6	13,4
Reģistrētas izvarošanas uz 100 000 sievietēm	11,8	9,8	9,1	6,4	7,8	10,5	9,5	8,7

Labklājība, nabadzība un sociālie izdevumi

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Reālais IKP uz vienu iedzīvotāju, izteikts Eiropas norēķinu vienībās, pēc pirktspējas paritātes standartiem ¹	4300 ¹	4700 ²	5200 ²	5720 ³	6070 ³	6970 ³	7840 ³	8460 ³
Rūpniecības īpatsvars iekšzemes kopproduktā, %	34	32	32	30	27	25	25	25
20 % bagātāko un 20 % nabadzīgāko iedzīvotāju kopējo ienākumu attiecība		5,0	4,8	5,4	5,1	5,5		5,5
Valsts izdevumi sociālajai aizsardzībai, % no IKP	15,1	14,8	14,0	15,0	16,1	14,2	12,8	12,4
Valsts izdevumi izglītībai, % no IKP	6,9	5,8	5,7	6,9	6,8	6,8	6,8	7,1
Valsts izdevumi veselībai, % no IKP	4,0	3,9	3,8	4,1	4,1	3,6	3,4	3,6

¹ Statistics in Focus. Economy and Finance. Theme 2-XX/1999. National Accounts. Gross Domestic Product. First results for 1998, Eurostat.

² Statistics in Focus. Economy and Finance. Theme 41/2002. National Accounts, Eurostat.

³ Statistics in Focus. Economy and Finance. Theme 2-20/2003.

Komunikācija

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Kinoteātru apmeklējumi uz vienu iedzīvotāju	0,4	0,4	0,5	0,6	0,6	0,6	0,5	0,5
Muzeju apmeklējumi uz vienu iedzīvotāju	0,5	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6	0,7	0,7
Dienas laikrakstu eksemplāri uz 100 iedzīvotājiem	12,4	9,2	13,2	12,6	12,4	8,3	9,0	7,8
Izdotas grāmatas uz 100 000 iedzīvotājiem	79,2	80,0	95,4	107,7	110,9	107,3	107,4	99,5
Nosūtītas vēstules uz vienu iedzīvotāju	6	9	11	11	11	19	19	21
Telefona abonentu līnijas uz 100 iedzīvotājiem	29,1	29,9	30,6	30,9	30,7	31,1	30,8	30,1
Mobilo telekomunikāciju tīklu abonenti uz 100 iedzīvotājiem	0,6	1,2	3,1	7,0	11,7	17,0	26,7	
Vieglie automobiļi uz 100 iedzīvotājiem	13,4	15,5	17,8	20,1	22,1	23,5	25,0	26,6

Urbanizācija

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Pilsētnieki, % no visiem iedzīvotājiem (gada beigās)	68,6	68,6	68,6	68,5	68,1	68,0	67,9	67,8
Pilsētnieku skaita pieauguma temps gadā	-1,4	-1,0	-1,0	-1,0	-1,3	-0,9	-0,9	-0,7
Iedzīvotāju skaits lielākajās pilsētās, % no visiem pilsētniekiem (gada beigās)	72,7	72,5	72,4	72,2	72,4	72,4	72,3	72,2
Iedzīvotāju skaits pilsētās ar vairāk nekā 40 tūkst. iedzīvotāju, % no visiem iedzīvotājiem (gada beigās)	49,9	49,7	49,6	49,5	49,3	49,2	49,1	49,0

Visās nodaļās ir atsauce uz:

ANO Attīstības programma Latvijā. 2003. *Pētījums par cilvēkdrošību 2002*. Rīga.

1. nodaļā izmantoti šādi avoti:

Alkire, S. 2002. "Conceptual Framework for Human Security", prepared for the Commission on Human Security. <http://www.humansecurity-chs.org/doc/frame.pdf>

Aravena, F. R. 2001. "Human Security: Emerging Concept of the 21st Century". <http://www.unog.ch/UNIDIR/2-02-e3%20Rojas.pdf>

Bauman, Z. 1999. *In Search of Politics*. Polity Press. Cambridge.

Edson, S. 2001. "Human Security: An Extended and Annotated International Bibliography". Center for History and Economics, King's College, University of Cambridge. <http://www.humansecurity-chs.org/past/first/bibliography.pdf>

King, G., Murray, C. 2001–02. "Rethinking Human Security", *Political Science Quarterly* 116 (4).

Mack, A. 2002. "Report on the Feasibility of Creating an Annual Human Security Report". Program on Humanitarian Policy and Conflict Research, Harvard University. <http://www.hsph.harvard.edu/hpcr/FeasibilityReport.pdf>

Paris, R. 2001. "Human Security: Paradigm Shift or Hot Air?", *International Security* 26 (2): 87–102.

Seidensticker, E. 2002. "Human Security, Human Rights, and Human Development", Harvard Kennedy School.

<http://www.humansecuritychs.org/doc/0206harvard.pdf>

Sen, A. 2000. "Why Human Security?", presentation at the International Symposium on Human Security, Tokyo. <http://www.humansecurity-chs.org/doc/Sen2000.pdf>

Sen, A., Ogata, S., et. al. 2003. *Human Security Now*. Commission on Human Security. New York.

<http://www.humansecurity-chs.org/finalreport/Final-Report.pdf>

Symposium on Economic Insecurity and Human Security in Africa, May 2001.

Tadjbakhsh, S. 2002. "Transition in Central Asia and Human Security". Final Report organized by the Commission on Human Security, Ashqabad.

http://www.humansecurity-chs.org/doc/ashgabat_report.html

United Nations Development Programme 1993. *Human Development Report 1993*. Oxford University Press. New York.

United Nations Development Programme 1994. *Human Development Report 1994*. New Dimensions of Human Security. Oxford University Press. New York.

1. nodaļā izmantoti šādi interneta resursi:

Commission on Human Security – <http://www.humansecurity-chs.org/>

Common Security Forum – <http://www.commonsecurityforum.org/>

The Human Security Network – <http://www.humansecuritynetwork.org/>

Institute for Human Security, Fletcher School, Tufts, Massachusetts – <http://fletcher.tufts.edu/humansecurity/about.htm>

Programme on Humanitarian Policy and Conflict Research, Harvard University – <http://www.hsph.harvard.edu/hpcr/index.htm>

Round Table on Transition and Human Security in Central Asia 22–24 April, 2001 – http://www.chs-xxxx/ashgabat_report

1. nodaļas logos izmantoti šādi avoti:

1.1. logs, ANO Attīstības programma Latvijā, 2003;
1.2. logs, Alkire, S. 2002, "Conceptual Framework for Human Security", p. 18, 19; 1.3., 1.4., 1.5., 1.6. logs, ANO Attīstības programma Latvijā, 2003; 1.7., 1.8., 1.9. logs, ANO Attīstības programma Latvijā. *Pētījums par cilvēkdrošību 2002.*

2. nodaļā izmantoti šādi avoti:

Baltijas Datu nams. 1999. *Eiropas vērtību pētījums*. Rīga.

Bauman, Z. 1999. *In Search of Politics*. Polity Press. Cambridge.

Beck, U. 1992. *Risk Society. Towards a New Modernity*. Sage Publications. London.

Centrālā statistikas pārvalde. 2001. *Likumpārskāpumi un sabiedrībai nevēlamas parādības Latvijā*. Rīga.

Centrālā statistikas pārvalde. 2001. *Ziņojums par māj-saimniecību budžetu pētījuma rezultātiem 2000. gadā*. Rīga.

Centrālā statistikas pārvalde. 2002. *Latvija. Galvenie statistikas rādītāji 2002*. Rīga.

Centrālā statistikas pārvalde. 2002. *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata*. Rīga.

Centrālā statistikas pārvalde. 2002. *Statistikas aktualitātes 2 (4 2002)*. Rīga.

Centrālā statistikas pārvalde, FAFO (Lietišķo sociālo pētījumu institūts). 2000. *Dzīves apstākļu apsekojums Latvijā 1999. gadā*. Rīga.

Delna. 1999. *Korupcijas seja Latvijā*. Rīga.

Jary, D. et al. 1991. *The Harper Collins Dictionary of Sociology*. New York.

Labklājības ministrija. 2001. *Sabiedrības veselības stratēģija*. Pamatnostādnes, pieņemtas Ministru kabineta 06.03.2001. http://www.lm.gov.lv/pdf/strat_koncepc/sab_ves/Sab_vesel_strat_2001_lat.pdf

Labklājības ministrija, Veselības statistikas un medicīnas tehnoloģiju aģentūra, Veselības statistikas departaments.

2002. *Latvijas iedzīvotāju veselības un veselības aprūpes pārskats 2001*. Rīga.

Labklājības ministrija, Veselības statistikas un medicīnas tehnoloģiju aģentūra, Veselības statistikas departaments. 2002. *Latvijas veselības aprūpes statistikas gadagrāmata 2001*. Rīga.

Labklājības ministrija, Veselības statistikas un medicīnas tehnoloģiju aģentūra, Veselības statistikas departaments. 2002. *Mirstības medicīniskie aspekti Latvijā 2001*. Rīga.

Latvijas fakti. 2002. *Sabiedriskās domas aptauja par politisko un ekonomisko situāciju Latvijā. 2002. augusts*. Latvijas iedzīvotāju aptauja.

LU Filozofijas un socioloģijas institūts, International Social Survey Programme. 1999. *Inequality*. Rīga.

LU Filozofijas un socioloģijas institūts. 2000. *Narkotiku lietošanas uzsākšanas motivācija jaunatnes vidū Rīgas pilsētas izklaides vietās*. Pētījums. Rīga.

LU Filozofijas un socioloģijas institūts, International Social Survey Programme. 2000. *Environment*. Rīga.

LU Filozofijas un socioloģijas institūts, International Social Survey Programme. 2001. *Social Relations and Social Support Systems*. Latvijas iedzīvotāju aptauja. Rīga.

Meņšikovs, V., Peipiņa, O. 1999. *Atomenerģētika un cilvēka dzīves apstākļi (socioloģiskais aspekts)*. DPU, Saule. Daugavpils.

Miezaine, Z. 2003. Vadlīnijas pilsoniskās sabiedrības iesaistīšanai politikas veidošanā ministrijās. ANO Attīstības programma Latvijā, Latvijas Republikas Valsts kanceleja. Rīga. Npublicēts.

Ministry of Labour of the Republic of Finland. 2003. "Working Life Barometer of the Baltic Countries 2002", *Labour Policy Studies* 247. <http://www.mol.fi/julkaisut>

Murcutt, A. 1986. "You are what you eat. Anthropological factors influencing food choice". Ritson, C., Gofton, L. R., and McKenzie, J. (eds.). *The Food Consumer*. John Wiley & Sons. Chichester.

Sennett, R. 1999. *The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. W. W. Norton & Company. New York, London.

Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs (SKDS). 2002. *Attieksme pret atsevišķiem ar integrāciju saistītiem jautājumiem*. Latvijas iedzīvotāju aptauja. 2002. g. augusts. Tieslietu ministrijas pasūtīts pētījums. Rīga.

United Nations Development Programme. *Human Development Report 1994. New Dimensions of Human Security*. Oxford University Press. New York.

VARAM. 2001. *Latvia Third National Report to UN Framework Convention on Climate Change*. Rīga.

World Economic Forum: Global Competitiveness Programme. 2002. *Global Competitiveness Report 2002–2003*.

2. nodaļā izmantoti šādi interneta resursi:

Ceļu satiksmes drošības dienests – <http://www.csdd.lv>

Centrālā statistikas pārvalde – <http://www.csb.lv>

Labklājības ministrija – <http://www.lm.gov.lv>

Latvijas AIDS portāls – <http://www.aids.lv>

Latvijas pārtikas centrs – <http://www.lpc.gov.lv>

Narkoloģijas centrs – <http://www.narko.lv>

Pasaules Veselības organizācija – <http://www.who.int/en/>

Rīgas Narkomānijas profilakses centrs – <http://www.narcomania.lv>

Tuberkulozes un plaušu slimību valsts centrs – <http://www.tuberculosis.lv/>

Valsts cilvēktiesību birojs – <http://www.vcb.lv>

Valsts policija – <http://www.pd.gov.lv>

Veselības vecināšanas centrs – <http://www.esi-vesels.lv>

Vides aizsardzības ministrija – <http://www.varam.gov.lv>

2. nodaļas logos izmantoti šādi avoti:

2.1. logs, Vitosha Research, Sofija. 2002. *Cilvēkdrošības rādītāju metodoloģija*; 2.2., 2.3., 2.4. logs, ANO Attīstības programma Latvijā. *Pētījums par cilvēkdrošību 2002*; 2.5. logs, Tuberkulozes un plaušu slimību valsts centrs; 2.6. logs, Centrālā statistikas pārvalde; 2.7. logs, ANO Attīstības programma Latvijā. *Pētījums par cilvēkdrošību 2002*; 2.8., 2.9., 2.10. logs, Centrālā statistikas pārvalde, Nodarbinātības valsts aģentūra; 2.11. logs, ANO Attīstības programma Latvijā. *Pētījums par cilvēkdrošību 2002*; 2.12. logs, ANO Attīstības programma Latvijā, 2003; 2.13. logs, ANO Attīstības programma Latvijā, 2003; 2.14. logs, Centrālā statistikas pārvalde. 2002. *Latvijas statistikas gadagrāmata 2002*. www.csdd.lv; 2.15. logs, ANO Attīstības programma Latvijā. *Pētījums par cilvēkdrošību 2002*; 2.16. logs, “2002 Environmental Sustainability Index. An Initiative of the Global Leaders of Tomorrow Environmental Task Force”. World Economic Forum’s Annual Meeting 2002; 2.17. logs, ANO Attīstības programma Latvijā, 2003; 2.18., 2.19. logs, ANO Attīstības programma Latvijā. *Pētījums par cilvēkdrošību 2002*.

3. nodaļā izmantoti šādi avoti:

Bite, I. 2002. “Adult attachment styles, childhood abuse experience and violence in intimate relationships”, *Journal of Baltic Psychology* 3 (1): 19–33.

Boulbijs, Dž. 1998. *Drošais pamats*. Rasa ABC. Rīga.

Centrālā statistikas pārvalde. 2001. *Likumpārkāpumi un sabiedrībai nevēlamas parādības*. Rīga.

LU Filozofijas un socioloģijas institūts. 2002. *Rīgas pilsētas iedzīvotāju alkoholisko dzērienu lietošanas paradumi un attieksme pret alkohola izplatības ierobežojumiem*. Rīga.

Mertena, A. “Kāpēc sievietes Latvijā smaida retāk nekā Rietumos?” *Diena*, 2003, 16. maijs.

Rancans, E., Salander-Renberg, E., Jacobsson, L. 2001. "Major demographic, social and economic factors associated to suicide rates in Latvia 1980–98", *Acta Psychiatrica Scandinavica* 103: 275–281.

Sebre, S. 2000. "Dissociation, Hostility, Resentment and Intolerance in Relation to Familial and Political Abuse", *Journal of Baltic Psychology* 1 (1): 27–45.

Sebre, S. 2001. "Emotional and Physical Abuse by Parents and Teachers in Relation to Youths' Trauma Symptoms". *IT Century: Youth and Social Changes*. LU Filozofijas un socioloģijas institūts. Rīga.

Sosārs, V. 2001. "Situācija Latvijā un nākotnes perspektīva onkoloģijā un paliatīvajā aprūpē Latvijā", *Sāpju terapija*. Rakstu krājums.

UNICEF. 2001. Jaunās balsis. Bērns mūsu vidū: jauniešu attieksme pret sabiedrību.

3. nodaļas logos izmantoti šādi avoti:

3.1. logs, Diena, 2003, 16. maijs; 3.2., 3.3. logs, ANO Attīstības programma Latvijā. *Pētījums par cilvēkdrošību 2002*. Rīga; 3.4. logs, Bite, 2002; 3.5., 3.6. logs, ANO Attīstības programma Latvijā. *Pētījums par cilvēkdrošību 2002*. Rīga.

4. nodaļā izmantoti šādi avoti:

Baltijas Datu nams. 1999. *Eiropas vērtību pētījums*. Rīga.

Bartholomew, K., Horowitz, L. M. 1991. "Attachment Styles Among Young Adults. A Test of a Four-Category Model", *Journal of Personality and Social Psychology* 61: 226–224.

Bite, I. 2002. "Adult attachment styles, childhood abuse experience and violence in intimate relationships", *Journal of Baltic Psychology* 3 (1): 19–33.

Boulbijs, Dž. 1998. *Drošais pamats*. Rasa ABC. Rīga.

Eriksons, E. 1998. *Identitāte. Jaunība un krīze*. Jumava. Rīga.

Centrālā statistikas pārvalde. 2001. *Likumpārskāpumi un sabiedrībai nevēlamas parādības*. Rīga.

LU Filozofijas un socioloģijas institūts. 2002. *Rīgas pilsētas iedzīvotāju alkoholisko dzērienu lietošanas paradumi un attieksme pret alkohola izplatības ierobežošanu*. Rīga.

Sebre, S. 2000. "Dissociation, Hostility, Resentment and Intolerance in Relation to Familial and Political Abuse", *Journal of Baltic Psychology* 1 (1): 27–45.

Sebre, S. 2001. "Emotional and Physical Abuse by Parents and Teachers in Relation to Youths' Trauma Symptoms", *IT Century: Youth and Social Changes*. LU Filozofijas un socioloģijas institūts. Rīga.

Sosārs, V. 2001. "Situācija Latvijā un nākotnes perspektīva onkoloģijā un paliatīvajā aprūpē Latvijā". *Sāpju terapija*. Rakstu krājums.

UNICEF. 2001. Jaunās balsis. Bērns mūsu vidū: jauniešu attieksme pret sabiedrību. Rīga.

Viķe-Freiberga, V. 1995. *Pret traumi*. Helios. Rīga.

World Health Organization. 2002. *World Health Report. Reducing risks, promoting a healthy life*.

4. nodaļas logos izmantoti šādi avoti:

4.1. logs, ANO Attīstības programma Latvijā, 2003; 4.2. logs, Boulbijs, Dž. 1998; Bite, 2002; Bartholomew & Horowitz, 1991; 4.5., 4.6. logs, ANO Attīstības programma Latvijā. 2002. *Interviju par cilvēkdrošību analīze*; 4.7., 4.8., 4.9., 4.10. logs, ANO Attīstības programma Latvijā, 2003.

5. nodaļā izmantoti šādi avoti:

Bourdieu, P. 1993. *Sociology in Question*. Sage. London.

Centrālā statistikas pārvalde. 2001. *Dzīves apstākļi Latvijā 1999. gadā*. Rīga.

Centrālā statistikas pārvalde, FAFO (Lietiško sociālo pētījumu institūts). 2000. *Dzīves apstākļu apsekojums Latvijā 1999. gadā*. Rīga.

Coleman, J. S. 1988. "Social Capital in the Creation of Human Capital", *American Journal of Sociology* 94: 95–120.

Coleman, J. S. 1990. *Foundations of Social Theory*. Harvard University Press. Cambridge, MA.

Evers, A., Olk, T. 1996. "Wohlfahrtspluralismus - Analytische und normativ-politische Dimensionen eines Leitbegriffs", in dies. (Hg.): *Wohlfahrtspluralismus. Vom Wohlfahrtsstaat zur Wohlfahrtsgesellschaft*. Opladen.

Fukuyama, F. 1995. *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. Free Press. New York.

Fyrand, L. 1995. *Sosialt nettverk. Teori og praksis*. Tano. Oslo.

LU Filozofijas un socioloģijas institūts. 2001. *Sociālās attiecības un sociālā atbalsta sistēmas*. ISSP pētījums. Rīga.

Mežaparka attīstības biedrība. 2002. Mežaparka attīstības plāns. Rīga.

Neubourg de, C. and Morris, S. 1999. *Safety Nets and Lifelines: Social Assistance Policy in Transition Economies*. Background study prepared for the ILO, World Labour Report 1999. International Labour Organisation, Geneva.

Portes, A. 1998. "Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology", *Annual Review of Sociology* 24:1-24.

Putnam, R. D. 1993. "The Prosperous Community: Social Capital and Public Life", *The American Prospect* 13: 35-42.

Putnam, R. D. 1995. "Bowling Alone: America's Declining Social Capital", *Journal of Democracy*, 6:1 65-78.

Rose, R. 1999. *What Does Social Capital Add to Individual Welfare? An Empirical Analysis of Russia*. Social Capital Initiative Working Paper No. 15. The World Bank. Washington DC. <http://www.worldbank.org/poverty/scapital/wkrp-pr/wrkp-pr.htm>

Rosenbaum, D. P. 1987. "The Theory and Research Behind Neighborhood Watch: Is It a Sound Fear and Crime Reduction Strategy?", *Crime and Delinquency* 33 (1): 103-134.

Stone, W. 2001. *Measuring social capital: Towards a theoretically informed measurement framework for researching social capital in family and community life*.

Australian Institute of Family Studies. Research Paper No. 24. Melbourne. <http://www.aifs.org.au/institute/pubs/RP24.html>

Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs (SKDS). 2002. *Attieksme pret atsevišķiem ar integrāciju saistītiem jautājumiem*. Latvijas iedzīvotāju aptauja. 2002. g. augusts. Tieslietu ministrijas pasūtīts pētījums. Rīga

Trapenciere, I., Rungule R., Pranka M., Lāce T., Dudwick N. 2000. *Nabadzīgo cilvēku viedokļi: nabadzības sociālais vērtējums Latvijā*. Sociālās politikas pētījumu sērija. Labklājības ministrija, ANO Attīstības programma. Jumava. Rīga.

Trapenciere I., Rajevska F., Pranka M., Sniķere S., Trupovnice A. 2002. *Sociālās atstumtības riska faktoru identificēšana trūcīgo ģimeņu bērniem*. Labklājības ministrijas pasūtīts pētījums. Rīga.

World Bank. 1998. *The Initiative of Defining, Monitoring and Measuring Social Capital. Overview and Program Description*. Social Capital Initiative Working Paper No. 1. Washington DC. <http://www.worldbank.org/poverty/scapital/wkrp-pr/wrkp-pr.htm>

5. nodaļas logos izmantoti šādi avoti:

5.1., 5.2., 5.3., 5.4., 5.5., 5.8., 5.9., 5.10, 5.12., 5.13., 5.14. logs, ANO Attīstības programma Latvijā, 2003; 5.6 logs, LU Filozofijas un socioloģijas institūts. 2001. *Sociālās attiecības un sociālā atbalsta sistēmas*. ISSP pētījums; 5.7. logs, ANO Attīstības programma Latvijā. *Pētījums par cilvēkdrosību 2002*; 5.11. logs, Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs (SKDS), 2002.

6. nodaļā izmantoti šādi avoti:

Aizsardzības ministrija. 2000-2002. *Sabiedrības attieksme pret Latvijas dalību NATO*. Rīga.

Bertelsmann Foundation and Centre for Applied Policy Research (eds.). 2002. *Thinking Enlarged. The Accession Countries and the Future of the European Union. A Strategy for Reform by the Villa Faber Group on the Future of the EU*. Brussels.

Centrālā statistikas pārvalde. 2001. *Latvijas statistikas gadagrāmata 2001*. Rīga.

- Centrālā statistikas pārvalde. 2002. *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata 2002*. Rīga.
- Deklarācija par Einara Repšes vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību*. 05.11.2002. www.mk.gov.lv
- Eiropas integrācijas birojs. 1996–2002. *Latvijas iedzīvotāju attieksme pret ES*. Rīga.
- Eiropas Komisijas delegācija Latvijā. 2001–2002. *ES atspoguļojums Latvijas medijos*. Rīga.
- Eiropas Komisijas delegācija Latvijā. 2002. *Attieksme pret ES. Argumenti par un pret*. Rīga.
- Ekonomikas ministrija. 2001. *Latvijas nacionālais attīstības plāns*. Rīga.
- Ekonomikas ministrija, Centrālā statistikas pārvalde. 2002. *Latvijas tautsaimniecība: makroekonomiskais apskats 3* (12).
- European Commission. October 2002. *Candidate Countries Eurobarometer 2002.1. Highlights*. Brussels.
- European Commission. 2002. *Energy and Environment Indicators*. Eurostat. Brussels.
- European Commission, DG Enterprise. 2002. *Innovation Policy in Seven Candidate Countries*. Preliminary Findings. Brussels.
- European Commission. 2001. *Applicant Countries Eurobarometer 2001*. Public Opinion in the Countries Applying for European Union Membership. Brussels.
- European Commission. 2001. *EU Accession Opinion Survey*. International Project in the 11 Candidate Countries. Brussels.
- European Commission. 2001. *Perceptions of the European Union. A Qualitative Study of the Public's Attitudes to and expectations of the EU in the 15 Member States and the 9 Candidate Countries*. General Report. Brussels.
- European Commission. 2000–2001. *Standard Eurobarometer 52* (2000), *53* (2000), *56* (2001), *57* (2002).
- European Committee on Crime Problems (CDPC), Group of specialists on criminal law and criminological aspects of organized crime (PC-S-CO). 2000. *Report on the Organized Crime Situation in Council of Europe Member States – 1999*. Strasbourg.
- Finanšu ministrija. 2003. *Draft Single Programming Document 2004–2006*. Project.
- Gwartney, J., Lawson, R., Park, W., Wagh, S., Edwards C., De Rugy, V. 2002. *Economic Freedom of the World: 2002 Annual Report*. Vancouver.
- International Bank for Reconstruction and Development. 2001. *World Development Indicators 2002*.
- International Bank for Reconstruction and Development. 2002. *World Development Report 2003*.
- King, G., Murray, C. 2001–02 “Rethinking Human Security”, *Political Science Quarterly* 116 (4).
- Labklājības ministrija 2001. Konceptija “Valsts ģimenes politika”, pieņemta Ministru kabineta sēdē 28.05.2002. *Sociālais ziņojums 2001*. Rīga. www.lm.gov.lv
- Labklājības ministrija. 2001. *Sabiedrības veselības stratēģija*. Pamatnostādnes, pieņemtas Ministru kabinetā 06.03.2001. http://www.lm.gov.lv/pdf/strat_koncepc/sab_ves/Sab_vesel_strat_2001_lat.pdf
- Likums “Par sociālajiem pabalstiem”, 31.10.2002. *Latvijas Vēstnesis*, 2002, 19. nov.; 2002, 20. dec.
- Likums “Par sociālajiem pakalpojumiem un sociālo palīdzību”, 31.10.2002. *Latvijas Vēstnesis*, 2002, 19. nov.
- Ministru kabinets. 2001. *Latvijas rīcības plāns cīņai ar starptautisko noziedzību*. Rīga.
- Ministru kabinets. Noteikumu projekts “Par garantētu minimālo ienākumu un pabalstiem, garantētā minimālā ienākuma līmeņa nodrošināšanai”, izziņots Valsts sekretāru sanāsmē 12.12.2002. www.mk.gov.lv
- Ministru kabinets. Vadlīnijas “Konceptija par veselības aprūpes finansēšanas avotiem”, pieņemtas 03.09.2002.
- United Nations Development Programme. 1999. *Globalization with a Human Face*. Background Papers Vol. 1 of Human Development Report 1999.
- United Nations Development Programme. 2002. *Human Development Report 2002*.
- World Economic Forum. 2002. *Global Competitiveness Report 2002–2003*. Global Competitiveness Programme.

World Economic Forum Annual Meeting. 2002. *Environmental Sustainability Index: an Initiative of the Global Leaders of Tomorrow Environmental Task Force*.

World Health Organization, 2002. *World Health Report. Reducing risks, promoting a healthy life*.

6. nodaļas logos izmantoti šādi avoti:

6.1., 6.2. logs, ANO Attīstības programma Latvijā, 2003; 6.3. logs, Finanšu ministrija. Latvia, *Draft Single Programming Document 2004–2006*, Project 2003-03-19; 6.4. logs, UNDP. 2002. *Human Development Report 2002*; Statistical Office of Estonia. 2002. *Estonia, Latvia, Lithuania in Figures 2002*. Tallinn, p. 8; European Commission, DG Enterprise. 2002. *Innovation Policy in Seven Candidate Countries (Preliminary Findings)*, p. 5; Centrālā statistikas pārvalde. 2001. *Latvijas statistikas gadagrāmata 2001*. 32. lpp. (Lietuvas un Igaunijas dati par 2000. g.); 6.5. logs, World Health Organization, 2001; 6.6., 6.7. logs, ANO Attīstības programma Latvijā, 2003; 6.8. logs, Eiropas Komisijas Delegācija Latvijā. 2002. *Attieksme pret ES. Argumenti par un pret*. Rīga; 6.9., 6.10, 6.11. logs, ANO Attīstības programma Latvijā, 2003.

Pielikumā "Īss apskats par tautas attīstību Latvijā" izmantoti šādi avoti:

Centrālā statistikas pārvalde. 2001. *Mājsaimniecības budžets 2000. gadā*. Statistikas biļetens. Rīga.

Centrālā statistikas pārvalde. 2002. *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata 2002*. Rīga.

Centrālā statistikas pārvalde. 2002. *Latvijas statistikas gadagrāmata 2002*. Rīga.

Centrālā statistikas pārvalde. 2002. *Statistikas aktualitātes*. 2002, 2(4). Rīga.

Ekonomikas ministrija. 2002. *Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību*. Rīga,

Latvijas Banka. 2002. *Monetārais Apskats*. 2002, 3.

OECD. 2000. *National Education System – Latvia*. 2000.

UNICEF. 2002. *Social Monitor 2002 : The MONEE Project CEE/CIS/Baltics*.